
कविकुलगुरु - कालिदास - संस्कृत - विश्वविद्यालयः

।।७।।
ऐत्त।।

॥हेपोथिप्रथमपंचिकाहोथसत्त॥

।।७।।

Acc No! - ~~2206~~ M1050

Title! - ऐतरेय ब्राह्मण.

Date! - शके 1671

subject! - वैदिक.

पत्र :- 207

1

पं०
१॥

॥श्रीगणेशायनमः॥ ॥हरिः ॐ॥ अग्निर्वै देवानामवमो विष्णुः
परमस्तदंतरेण सर्वा अन्या देवता आग्नावैष्णवं पुरोळाशं निर्वपंति दी
क्षणीयमेकादशकपालं सर्वाभ्य एवैनं तद्देवताभ्योऽनंतरायं निर्वपंत्यग्नि
र्वै सर्वा देवता विष्णुः सर्वा देवता एते वै यज्ञस्यांत्ये तन्वौ यदग्निश्च विष्णु
श्च तद्यदाग्नावैष्णवं पुरोळाशं निर्वपंत्यंतत एव तद्देवानृध्नुवंति तदा
हुर्यदेकादशकपालः पुरोळाशो द्वावग्नाविष्णू कैनयोस्तत्र कॢप्तिः का
विभक्तिरित्यष्टाकपाल आग्नेयोऽष्टाक्षरा वै गायत्री गायत्रमग्नेश्छंद
स्त्रिकपालो वैष्णवस्त्रिर्हीदं विष्णुर्व्यक्रमत सैनयोस्तत्र कॢप्तिः सा वि

१
॥१॥

भक्तिर्घृते चरुं निर्वपेतयो प्रतिष्ठितो मन्येतास्यां वाव स न प्रतितिष्ठति यो न प्र
तितिष्ठति तद्यद्घृतं तत्स्त्रियै पयो यत्तंडुलास्तत्पुंसः तन्मिथुनं मिथुनेनैवै
नं तत्प्रजया पशुभिः प्रजनयति प्रजात्यै प्रजायते प्रजया पशुभिर्य एवं वेदार
ब्धयज्ञो वा एष य आरब्धदेवतो यो दर्शपूर्णमासाभ्यां यजते ऽमावास्येन वा
हविषेष्ट्वा पौर्णमासेन वा तस्मिन्नेव हविषि तस्मिन्बर्हिषि दीक्षेत तेषा ऽएका दी
क्षा सप्तदश सामिधेनीरनुब्रूयात्सप्तदशो वै प्रजापतिर्द्वादश मासाः पंच र्त
वो हेमंतशिशिरयोः समासेन तावान्संवत्सरः संवत्सरः प्रजापतिः प्रजाप
त्यायतनाभिरेवाभीराध्नोति य एवं वेद ॥ १ ॥ यज्ञो वै देवेभ्य उदक्रामत्त

१-पं०
।२।।

भिष्टिभिः प्रैषैमैच्छन्यदिष्टिभिः प्रैषैमैच्छंस्तदिष्टीनामिष्टित्वं तमन्वविंदन्ननु
वित्तयज्ञो राध्नोति य ऽ एवं वेद यदाहूतयो वै नामैता यदाहूतय ऽ एताभिर्वै देवान्
यजमानो ह्वयति तदाहूतीनामाहूतित्वमूतयः खलु वै ता नाम याभिर्देवा यज
मानस्य हवमायंति ये वै पंथानो याः स्रुतयस्ता वा ऊतय स्तो एव तत्स्वर्गयाणा
यजमानस्य भवंतीति तदाहुर्यदन्यो जुहोत्यथ यो यानुवाहयजति वकस्मात्तं हो
तेत्याचक्षत ऽ इति यद्वाव स तत्र यथाभाजनं देवता ऽ अमुमावहामुमावहे
त्यावाहयति तदेव होतुर्होतृत्वं होता भवति होतेत्येनमाचक्षते य ऽ एवं वेद २
पुनर्वा एतमृत्विजो गर्भं कुर्वंति यं दीक्षयंत्यद्भिरभिषिंचंति रेतो वा आपः

राम
॥२॥

सरेतसमेवैनंतत्कृत्वादीक्षयन्तिनवनीतेनाभ्यंजंत्याज्यंवैदेवानांसुरभिघृ
तंमनुष्याणामायुतंपितॄणांनवनीतंगर्भाणांतद्यन्नवनीतेनाभ्यंजंतिस्वेनैवैनं
तद्भागधेयेनसमर्धयंत्यांजंत्येनंतेजोवाएतदक्ष्योर्यदांजनंसतेजसमेवैनंत
त्कृत्वादीक्षयंत्येकविंशत्यादर्भपिंजूलैःपावयंतिशुद्धमेवैनंतत्पूतंदीक्षयंतिदी
क्षितविमितंप्रपादयंतियोनिर्वाएषादीक्षितस्ययद्दीक्षितविमितंयोनिमेवै
नंतत्स्वांप्रपादयंतितस्माद्ध्रुवाद्योनेरास्तेचचरतिचतस्माद्ध्रुवाद्योनेर्गर्भा
धीयंतेचप्रचजायंतेतस्माद्दीक्षितंनान्यत्रदीक्षितविमितादादित्योभ्युदिया
द्वाभ्यस्तमियाद्वापिवाभ्याश्रावयेयुर्वाससाप्रोर्णुवंत्युल्बंवाऽएतद्दीक्षितस्य

(५)

ऐ०पं०

॥१॥

यद्वास ऽउल्बेनैवैनंतत्प्रोर्णुवंति कृष्णाजिनमुत्तरंभवत्युत्तरंवाऽउल्बाज्जरा
यु जरायुणैवैनंतत्प्रोर्णुवंतिमुष्टीकुरुतेमुष्टीवैकृत्वागर्भोन्तःशेतेमुष्टी
कृत्वाकुमारोजायतेतद्यन्मुष्टीकुरुतेयज्ञंचैवतत्सर्वाश्चदेवतामुष्ट्योःकुरु
तेतदाहुर्नपूर्वदीक्षिणस्संसवोस्तिपरिगृहीतोवाऽएतस्ययज्ञःपरिगृही
तादेवतानैतस्यार्तिरस्त्यपरदीक्षिणऽएवयथातथेत्युन्मुच्यकृष्णाजिन
मवभृथमभ्यवैतितस्मान्मुक्तागर्भाजरायोर्जायंतेसहैववाससाभ्यवैतित
स्मात्सहैवोल्बेनकुमारोजायते ॥३॥ त्वमग्नेसप्रथाऽअसिसोमयास्तेमयो
भुवऽइत्याज्यभागयोःपुरोनुवाक्येऽअनुब्रूयाद्यःपूर्वमनीजानस्यात्तस्मै

त३

राम

॥३॥

त्वयायज्ञंवितन्वतऽइतियज्ञमेवास्माऽएतद्वितनोत्यग्निःप्रत्नेनमन्मनासो
मगीर्भिष्वावयमितित्रयःपूर्वमीजानस्यात्तस्मैप्रत्नमितिपूर्वकर्मभिवदति
तत्तन्नाद्दत्यमग्निर्वृत्राणिजंघनत्त्वंसोमासिसत्पतिरितिवार्त्रघ्नावेवकुर्या
द्यन्नेवाऽएषहंतियंयज्ञउपनमतितस्माद्वार्त्रघ्नावेवकर्त्तव्यावग्निर्मुखंप्रथ
मोदेवतानामग्निश्च विष्णोतपऽउत्तमंमहऽइत्याग्नावैष्णवस्यहविषायाज्या
नुवाक्येभवतऽआग्नावैष्णव्यौरूपसमृद्धाऽएतद्वैयज्ञस्यसमृद्धंयद्रूपसमृ
द्धंयत्कर्मक्रियमाणमृगभिवदत्यग्निश्चहवैविष्णुश्चदेवानांदीक्षापालौ
तौदीक्षायाऽईशातेतद्यदाग्नावैष्णवंहविर्भवतियौदीक्षायाऽईशातेतौप्रीतौ

१०पं०
।४।।

दीक्षांप्रयच्छतांयोदीक्षयितारौदीक्षयेतामितित्रिष्टुभौभवतःसेंद्रियत्वा
य ४ गायत्र्यौस्विष्टकृतःसंयाज्येकुर्वीततेजस्कामोब्रह्मवर्चस
कामस्तेजोवैब्रह्मवर्चसंगायत्रीतेजस्वीब्रह्मवर्चसीभवतियऽएवंविद्वान्गाय
त्र्यौकुरुतऽउष्णिहावायुःकामःकुर्वीतायुर्वाऽउष्णिक्सर्वमायुरेतियऽएवं
विद्वानुष्णिहौकुरुतेनुष्टुभौस्वर्गकामःकुर्वीतद्वयोर्वाऽअनुष्टुभोश्चत्वारिंश
दक्षराणित्रयऽइमऽऊर्ध्वाऽएकविंशालोकाऽएकविंशत्यैकविंशत्यैवेमां
लोकान्रोहतिस्वर्गऽएवलोकेचतुःषष्टितमेनप्रतितिष्ठतिप्रतितिष्ठति
यऽएवंविद्वाननुष्टुभौकुरुतेबृहत्यौश्रीकामायशस्कामःकुर्वीतश्रीर्वैय

राम
।।४।।

शाभ्छंदसांबृहतीश्रियमेवयशऽआत्मन्धत्तेयऽएवंविद्वान्बृहतींकुरुतेपंक्तीय
ज्ञकामःकुर्वीतपांक्तोवैयज्ञऽउपैनंयज्ञोनमतियऽएवंविद्वान्पंक्तींकुरुतेत्रिष्टु
भौवीर्यकामःकुर्वीतौजोवाऽइंद्रियंवीर्यंत्रिष्टुबोजस्वीन्द्रियवान्वीर्यवान्भवति
यऽएवंविद्वांस्त्रिष्टुभौकुरुतेजगतीपशुकामःकुर्वीतजागतावैपशवःपशु
मान्भवतियऽएवंविद्वांजगतींकुरुतेविराजावन्नाद्यकामःकुर्वीतान्नंवैविरा
ट्तस्माद्यस्यैवेहभूयिष्ठमन्नंभवतिसऽएवभूयिष्ठंलोकेविराजतितद्विराजो
विराट्त्वंविस्वेषुराजतिश्रेष्ठस्वानांभवतियऽएवंवेद ५ अथोपंचवीर्यंवा
एतछंदोयद्विराट्त्रिपदातेनोष्णिहागायत्र्यौयदस्याएकादशाक्षराणिप

।०पं०
।।५।।

सानितेनत्रिष्टुब्भत्रयस्त्रिंशदक्षरातेनानुष्टुम्नवाएकेनाक्षरेणछंदांसिवियं
तिनद्वाभ्यांयक्षिराद्धत्वंचमंसर्वेषांछंदसांवीर्यमवरुंधेसर्वेषांछंदसांवीर्यम
श्नुतेसर्वेषांछंदसांसायुज्यंसरूपतांसलोकतामश्नुतेन्नादोन्नपतिर्भवत्यश्नु
तेप्रजयान्नाद्यंयएवंविद्वान्विराजौकुरुतेतस्माद्विराजावेवकर्तव्येप्रेद्धोअग्न
इध्मोअग्नइत्येतेकृतेवावरीक्षासत्यंदीक्षातस्माद्दीक्षितेनसत्यमेववदितव्य
मथोखल्वाहुःकोर्हतिमनुष्यःसर्वंसत्यंवदितुंसत्यसंहितावैदेवाऽअनृतसं
हितामनुष्याइतिविचक्षणवतींवाचंवदेच्चक्षुर्वैविचक्षणंवितेनेनपश्यती
त्यतऋवमनुष्येषुसत्यंनिहितंयच्चक्षुस्तस्माद्वाचक्षाणमाहुरद्राक्षमितिसय

राम
।।५।।

यद्दृष्टमित्याहाथास्यश्रद्दधातियद्ध्येवस्वयंपश्यतिनबहूनांचनान्येषांश्रद्द
धातितस्माद्धिचक्षणवतीमेववाचंवदेत्सत्योत्तराहैवास्यवागुदिताभवति
भवति ॥ ६ ॥ इतिप्रथमपंचिकायांप्रथमोध्यायः ॥ छ ॥ स्वर्गंवाऽएतेनलोक
मुपप्रयंतियेप्रायणीयेनयजन्तेतत्प्रायणीयस्यप्रायणीयत्वंप्राणोवैप्रायणीयऽउदान य४
उदयनीयःसमानोहोताभवतिसमानोहिप्राणोदानौप्राणानांक्लृप्त्यैप्राणानां
प्रतिप्रज्ञात्यैयज्ञोवैदेवेभ्यऽउदक्रामत्तेदेवानकिंचनाशक्नुवन्कर्तुंनप्राजानं
स्तेब्रुवन्नदितिंत्वयेमंयज्ञंप्रजानामेतिसातथेत्यब्रवीत्सावैवोवरंवृणाइतिवृ
णीष्वेतिसैतमेववरमवृणीतमत्प्रायणायज्ञाःसंतुमदुदयनाइतितथेतितस्मा

तादित्यश्चरुःप्रायणीयोभवत्यादित्यऽउदयनीयोवरवृतोह्यस्याऽअथोएतं
वरमवृणीतमयैवप्राचींदिशंप्रजानाथाग्निनादक्षिणांसोमेनप्रतीचींसवि
त्रोदीचीमितिपथ्यांयजतियत्पथ्यांयजतितस्मादसौपुरउदेतिपश्चास्तमेति
पथ्यांह्येषोनुसंचरत्यग्निंयजतियदग्निंयजतितस्माद्दक्षिणतोग्रऽओषध
यःपच्यमानाऽआयंत्याग्नेय्योह्योषधयःसोमंयजतियत्सोमंयजतितस्मा
त्प्रतीच्योप्यापोबहुलाःसंदंतेसौम्याह्यापःसवितारंयजतियत्सवितारंयज
तितस्मादुत्तरतःपश्चादयंभूयिष्ठंपवमानःपवतेसवितृप्रसूतोह्येषए
तत्पवतउत्तमामदितिंयजतियदुत्तमामदितिंयजतितस्मादसाविमांवृ

ष्ट्वाभ्युनक्त्यभिजिघ्रतिपंचदेवतायजतिपाङ्क्तोयज्ञः सर्वाद्दिशः कल्पंतेकल्पतेय
ज्ञोपितस्मैजनतायैकल्पतेयत्रैवंविद्वान्होताभवति ७ १ यस्तेजोब्रह्मव
र्चसमिच्छेत्प्रयाजाज्याहुतिभिः प्राङ्क्रस्यात्तेजोवैब्रह्मवर्चसंप्राचीदिक्तेजस्वी
ब्रह्मवर्चसीभवतियऽएवंविद्वान्प्राङेतियोन्नाद्यमिच्छेत्प्रयाजाज्याहुतिभिर्द
क्षिणासइयादन्नादोवाएषोन्नपतिर्यदग्निरन्नादोन्नपतिर्भवत्यश्नुतेप्रजया
न्नाद्यंयऽएवंविद्वान्दक्षिणैतियः पशूनिच्छेत्प्रयाजाज्याहुतिभिः प्रत्यङ्सइया
त्पश्चावावाएतेयदापः पशुमान्भवतियऽएवंविद्वान्प्रत्यङेतियः सोमपीथ
मिच्छेत्प्रयाजाज्याहुतिभिरुदङ्सइयादुत्तराहवैसोमोराजाप्रसोमपीथमाप्नो

अ·प्रं·

॥७॥

तियएवंविद्वानुद्दे·तिस्वर्ग्यैवोर्ध्वादिक्सर्वास्वदिक्षुराध्नोतिसम्यंचोवाऽइमेलो
काःसम्यंचोऽस्माऽइमेलोकाःश्रियैदीद्यतियएवंवेदपथ्यांयजतियत्पथ्यांयज
तिवाचमेवतद्यज्ञमुखेसंभरतिप्राणापानावग्नीषोमौप्रसवायसविताप्रति
ष्ठित्याअदितिःपथ्यामेवयजतियत्पथ्यामेवयजतिवाचैवतद्यज्ञंपंथाम
पिनयतिचक्षुषीएवाग्नीषोमौप्रसवायसविताप्रतिष्ठित्याअदितिश्चक्षुषा
वैदेवायज्ञंप्राजानंश्चक्षुषावाएतत्प्रज्ञायतेयत्प्रज्ञेयंतस्मादपिमुग्धश्च
रित्वायदेवानुपथ्याचक्षुषाप्रजानात्यथप्रजानातियदेतद्देवायज्ञंप्राजा
नंनस्यावावतत्प्राजानंनस्यासमभरंनस्यवैयज्ञस्तायतेस्यैकिंपतेसोसं

राम

॥७॥

म्रियत इयं ह्य दितिस्त उत्तमामदितिं यजति य उत्तमामदितिं यजति यज्ञस्य

प्रतिष्ठायै स्वर्गस्य लोकस्यानुख्यात्यै ॥ ८ ॥ २ ॥ देवविशः कल्पयितव्या इत्याहुः ।

कल्पमाना अनु मनुष्यविशः कल्पन्त इति सर्वा विशः कल्पन्ते कल्पते य

ज्ञो पितस्यै जनतायै कल्पते यत्रैवं विद्वान्होता भवति स्वस्ति नः पथ्यासु धन्व

स्वित्यन्वाह स्वस्ति नः पुत्रकृथेषु योनिषु स्वस्ति राये

मरुतो दधातनेति मरुतो वै देवानां विशस्ता एवैतद्यज्ञमुखे वीक्लृपत्सर्वेभ्यश्छन्दो

भिर्यजेद्दिश्याः सर्वैर्वै छन्दोभिरिष्ट्वा देवाः स्वर्गं लोकमजयंस्तथैवैतद्यजमानः

सर्वेभ्यश्छन्दोभिरिष्ट्वा स्वर्गं लोकं जयति स्वस्ति नः पथ्यासु धन्वस्वा । स्वस्तिरिद्धि

२२

④

प्र॰पं॰
॥८॥

प्रपथेश्रेष्ठेतिपथ्यायास्वस्तेस्त्रिष्टुभावग्नेनयसुपथारायेअस्मानोदेवानामपि
पंथामगन्मेत्यग्नेस्त्रिष्टुभौत्वंसोमप्रचिकितोमनीषायातेधामानिदिवियापृथि
व्यामितिसोमस्यत्रिष्टुभावाविश्वेदेवंसत्पतिंयइमाविश्वाजातानीतिसवितुर्गाय
त्र्योसुत्रामाणंपृथिवीद्यामनेहसंमहीमूषुमातरंसुव्रतानामित्यदितेर्जग
त्यावेतानिवावसर्वाणिछंदांसिगायत्रंत्रैष्टुभंजागतमन्वन्यान्येतानिहियज्ञे
प्रतमामिवक्रियंतऽएतेर्हवाऽअस्यछंदोभिर्यजतस्सर्वैश्छंदोभिरिष्टंभवति
यऽएवंवेद ॥१॥३॥ तावाऽएताःप्रवत्योनेत्यमत्यःपथिमत्यस्स्वस्तिमत्यऽएतस्य
हविषोयाज्यानुवाक्याएताभिर्वाइष्ट्वादेवास्स्वर्गंलोकमजयंस्तथैवैतद्यजमानः

राम
॥८॥

वत्तदाहयथातिक्रिभ्वाङ्करितातेरमसुतर्माणमधिनावंरुहेमेतियज्ञोवैसुत
र्मानौःकृष्णाजिनंवैसुतर्मानौर्वाग्वैसुतर्मानौर्वाचमेवतदारुह्यतयास्वर्गंलो
कमभिसंतरतिताएताअष्टावन्वाहरूपसमृद्धाएतद्वैयज्ञस्यसमृद्धंयद्रूपसम
द्धंयत्कर्मक्रियमाणमृगभिवदतितासांत्रिःप्रथमामन्वाहत्रिरुत्तमांताद्वादशसं
पद्यंतेद्वादशवैमासाःसंवत्सरःसंवत्सरःप्रजापतिःप्रजापत्यायतनाभिरेवाभी
राध्नोतियएवंवेदत्रिःप्रथमांत्रिरुत्तमामन्वाहयज्ञस्यैवतद्बर्सौनह्यतिस्थेम्ने
बलायाविस्रंसाय ॥१३॥२ अन्यतरोनड्वान्युक्तस्यादन्यतरोविमुक्तोथराजा
नमुपावहरेयुर्यदुभयोर्विमुक्तयोरुपावहरेयुःपितृदेवत्यंराजानंकुर्युर्यद्युक्तयो

प्र.पं.

॥१२॥

रयोगक्षेमःप्रजाविंदेताःप्रजाःपरिप्लवेरन्योनह्यान्विमुक्तास्तद्धाळसद्धांप्रजानां
त्स्पंयायुक्तास्तत्क्षत्रियाणांतेयेयुक्तेन्येविमुक्तेन्यउपावहरंस्तुभावेवतक्षेमयोगो
कल्पयंतिदेवासुरावाएषुलोकेषुसमयतंततएतस्यांप्राच्यांदिश्ययतंततोस्त
तासुराअजयंस्तेदक्षिणस्यांदिश्ययतंततांस्ततोसुराअजयंस्तेप्रतीच्यांदिश्य
यतंततांस्ततोसुराअजयंस्तउदीच्यांदिश्ययतंततांस्ततोसुराऽअजयंस्तउ
दीच्यांप्राच्यांदिश्ययतंततेततोनपराजयंतसैषादिगपराजितातस्मादेतस्यां
दिशियतेतवायातयेदृभ्वराहानृणाकर्त्तौस्तेदेवाऽअब्रुवन्नराजतयावैनोज
यंतिराजानंकरवामहाइतितथेतितेसोमंराजानमकुर्वंस्तेसोमेनराज्ञासर्वा

दिशोजयंनेषवैसोमराजायोयजतेप्राचितिष्ठसाध्यतितेनप्राचींदिशंजयतितं
दक्षिणापरिवहंतितेनदक्षिणांदिशंजयतितंप्रत्यंचमावर्त्तयंतितेनप्रतीचींदिशं
जयतितमुदीचस्तिष्ठतउपावहरंतितेनोदीचींदिशंजयतिसोमेनराशासर्वा
दिशोजयतियऽएवंवेद १४ २ हविरातिथ्यंनिरूप्यतेसोमेराजन्यागतेसोमो
वैराजायजमानस्यगृहानागच्छतितस्माऽएतद्धविरातिथ्यंनिरूप्यतेतदातिथ्य
स्यातिथ्यत्वंनवकपालोभवतिनववैप्राणाःप्राणानांक्लृप्त्यैप्राणानांप्रतिप्रज्ञा
त्यैवैष्णवोभवतिविष्णुर्वैयज्ञःस्वयैवैनंतद्देवतयास्वेनछंदसासमर्धयतिसर्वा
णिवावछंदांसिचपृष्ठानिचसोमंराजानंक्रीतमन्वायंतियावन्तःखलुवैरा

प्र॰ पं॰

॥१४॥

जानमनुयंतितेभ्यः सर्वेभ्यऽआतिथ्यं क्रियतेग्निंमंथंतिसोमेराजन्यागतेतद्यथे
वादोमनुष्यराजऽआगतेन्यस्मिन्वार्हत्युक्षाणंवावेहतंवाक्षदंतऽएवमेवास्माए
तत्क्षदंतेयदग्निंमंथंत्यग्निर्हिदेवानांपशुः ॥१५॥४॥ अग्नयेमथ्यमानायानुब्रू
हीत्याहाध्वर्युरभित्वादेवसवितरितिसावित्रीमन्वाहतद्यदग्नयेमथ्यमानो
यानुवाच्याहाथकस्मात्सावित्रीमन्वाहेतिसवितावैप्रसवानामीशेसवितृप्रसू
ताएवैनंतन्मंथंतितस्मात्सावित्रीमन्वाहमहीद्यौःपृथिवीचनइतिद्यावापृथि
वीयामन्वाहतद्यदग्नयेमथ्यमानायानुवाच्याहाथकस्माद्द्यावापृथिवीया
मन्वाहेतिद्यावापृथिवीभ्यांवाएतंजातंदेवाःपर्यगृह्णंस्ताभ्यामेवाद्यापिपरिगृ

तीयद्वाआतिथ्यंपरिवेविषत्यापीनइववैसतर्हिभवतितयोऽर्जुषाणेनैवयजतीदंवि
ष्णुर्विचक्रमेतदस्यप्रियमभिपाथोऽश्यामितिवैष्णव्यौत्रिपदामनूच्यचतुष्पद्या
यजतिसप्तपदानिभवंतिशिरोवाएतद्यज्ञस्ययदातिथ्यंसप्तवैशीर्षन्प्राणाःशीर्ष
न्नेवतत्प्राणांदधातिहोतारंचित्ररथमध्वरस्यप्रप्रायमग्निर्भरतस्यशृण्वइति
स्विष्टकृतःसंयाज्येभवतःआतिथ्यवत्योरूपसमृद्धेएतद्वैयज्ञस्यसमृद्धंयद्रूपस
मृद्धंयत्कर्मक्रियमाणमृगभिवदतित्रिष्टुभौभवतःसेंद्रियत्वायेळांतंभवतीळां
तेनवाएतेनदेवाआराध्नुवन्यदातिथ्यंतस्मादिळांतमेवकर्त्तव्यंप्रयाजानेवात्रयजं
ब्रा १ तिनानुयाजान्प्राणावैप्रयाजानुयाजास्तयइमेशीर्षन्प्राणास्तेप्रयाजायेवांचस्तेनु

प्र॰पं॰
१७॥

याजाः सयोत्रानुयाजान्यजेद्यथेमान्प्राणानालुप्य शीर्षन्धित्सेत्तादृक्तदतिरिक्तं तत्समुवाइमेप्राणाविदुर्येचेमेयेचेमेतद्यदत्रप्रयाजान्नयजंति नानुयाजांस्तत्र सकामउपाप्तोयोनुयाजेषुयोनुयाजेषु ॥१७॥८॥ इतिप्रथमपंचिकायां तृतीयोध्यायः ॥३॥ यज्ञोवै देवेभ्यउदक्रामन्नवोहमन्नंभविष्यामीति नेतिदेवा अब्रुवन्नन्नमेवनोभविष्यसीतितंदेवाविमेथिरेसहैभ्योविहृतोनप्रबभूवतेहो चुर्देवानवैनइत्थंविहृतोलंभविष्यतिहंतेमंयज्ञंसंभरामेतितथेतितंसंजभ्रुस्तं संभृत्योचुरश्विनाविमंभिषज्यतमित्यश्विनौवैदेवानांभिषजावश्विनावध्वर्यूत स्मादध्वर्यूघर्मंसंभरतस्तंसंभृत्याहतुर्ब्रह्मन्प्रवर्ग्येणप्रचरिष्यामोहोतरभिष्टु

रा॰
॥१७

हीति ॥ १८ ॥ १ ब्रह्मजज्ञानं प्रथमं पुरस्तादिति प्रतिपद्यते ब्रह्म वै बृहस्पतिर्ब्रह्म
णैवैनं तद्भिषज्यति यं पिप्ररा राष्ट्रभृत्यग्र इति वाग्वै राष्ट्री वाचमेवास्मिंस्तद्दधाति
महान्मही अस्तभायद्विजात इति ब्राह्मणस्पत्या ब्रह्म वै बृहस्पतिर्ब्रह्मणैवैनं त
द्भिषज्यत्यभित्यं देवं सवितारमोण्योरिति सावित्री प्राणो वै सविता प्राणमेवास्मिं
स्तद्दधाति संसीदस्व महाँ असीत्येवैनं समसादयं नंजंतियं प्रथयंतो न विप्रा इत्य
ज्यमानायाभिरूपा यद्यज्ञेऽभिरूपं तत्समृद्धं पतंगमक्तमसुरस्य माययायो नः
सनुत्यो अभिद्दासदग्ने भवा नो अग्ने सुमना उपेताविति द्वे अभिरूपे यद्यज्ञेऽभि
रूपं तत्समृद्धं कृणुष्व पाजः प्रसितिं न पृथ्वीमिति पंच राक्षोघ्न्यो रक्षसामपहत्यै

(१२)

प्र॰ पं॰
॥१८॥

परिलागिर्वणो गिरो धिष्ण्योरुधाः ऽ उक्थ्यं वचः शुक्रं ते अन्यद्यजतं ते अन्यदप त्र्यं
गोपाम निषद्यमानमिति च तस्त्र एकपातिन्यस्ता एकविंशतिर्भवन्त्येकविंशो
यं पुरुषो दश हस्त्याः ऽ अंगुल्यो दश पाद्याः ऽ आत्मैकविंशस्तमिमम् आत्मानमेक
विंशं संस्कुरुते ११ २ स्वर्के ऽ अप्सस्य धमत्तः समस्वरन्निति नव पावमान्वो वै
प्राणाः प्राणानेवास्मिंस्तद्धात्ययं वै नश्वोदयस्ट श्निगर्भ इत्ययं वै वै नोस्माद्ध
ऊर्ध्वा अन्ये प्राणा वेनं नेस्यवा चोन्यतस्माद्वेनः प्राणो वा अयं संनाभेरिति तस्मान्ना
भिस्तं नाभेर्नाभित्वं प्राणमेवास्मिंस्तद्धाति पवित्रं ते विततं ब्रह्मणस्पते तपोष्प
वित्रं विततं दिवस्पद इति यत्र पवित्रं धिषणा अतन्वतेति प्रतवंतः प्राणास्तदिमे वा

मा॥४

राम
॥१८

चोरेतस्योमृत्यः पुरीष्य इत्येतानेवास्मिंस्तद्दधाति ॥ २०॥ ३ गणानांत्वागणप
तिंहवामहइतिब्राह्मणस्पत्यंब्रह्मवैबृहस्पतिर्ब्रह्मणैवैनंतद्भिषज्यतिप्रथश्चवय
स्यसप्रथश्चनामेतिघर्मतन्वः सतनुमेवैनंतत्सरूपंकरोतिरथन्तरमाजभारा
वसिष्ठः॥ भरद्वाजोबृहदाचक्रेऽग्नेरितिबृहद्रथंतरवंतमेवैनंतत्करोत्यपद्यं
त्वामनसाचेति तानमितिप्रजावान्प्राजापत्यः प्रजामेवास्मिंस्तद्दधातिकाराध
क्षेत्राश्विनावामितिनवविंशंदसस्तेरेतघज्ञस्यांतस्त्यंविष्णुऽभिवाअंतस्त्यमणी
यइवचस्थवीयइवचतस्माद्देताविछंदसौभवंत्येताभिर्हाश्विनोः कक्षीवान्प्रियंधा
मोपागच्छत्सपरमंलोकमजयदुपाश्विनोः प्रियंधामगच्छतिजयतिपरमंलोकंय

13

प्र॰प॰
॥१९॥

एवंवेहा भात्यग्निरुषसामनीकमितिसूक्तंपीपिवांसमश्विनाघर्ममच्छेत्यभिरूपं
यद्यज्ञेभिरूपंतत्समृद्धंतदुत्रैष्टुभंवीर्यंवैत्रिष्टुब्वीर्यमेवास्मिंस्तद्दधातिग्रावाणेव
तदिदर्थंजरेथेइतिसूक्तमक्षीइवकर्णाविवनासेवेत्यंगसमाख्यायमेवास्मिंस्तदिं
द्रियाणिदधातितदुत्रैष्टुभंवीर्यंवैत्रिष्टुब्वीर्यमेवास्मिंस्तद्दधातीकेयावापृथि
वीपूर्वचित्तयइतिसूक्तमग्निंघर्मंसुरुचंयामंनिष्टयइत्यभिरूपंयद्यज्ञेभिरूपं
तत्समृद्धंतदुजागतंजागतावैपशवःपशुनेवास्मिंस्तद्दधातियाभिरमुमावतं
याभिरमुमावतमित्येतावताहात्राश्विनोकामाद्दशातुस्तोनेवास्मिंस्तद्दधाति
तैरेवैनंतत्समर्धयत्यरूरुचदुषसःपृश्निरग्रियइतिरुचितवतीरुचमेवास्मिंस्त

राम
॥१९॥

द्धातिसुभिरक्तुभिः परिपातमस्मानित्युत्तमयापरिदधात्यरिष्टेभिरश्विनासौ
भगेभिः॥ तन्नो मित्रावरुणा मामहंतामदितिः सिंधुः पृथिवी उत द्यौरित्येतेरे
वैनंतत्कामैः समर्द्धयतीतिनु पूर्वपटलं ॥ २१॥ ४॥ अथोत्तरस्तुप क्वयेस्तुउधां
धेनुमेतां हिंकृण्वती वसुपत्नी वसूनामभिता देवसवितः समी वत्सन्नमात
भिः संवत्सइवमातृभिर्यस्तस्तनः ... गोरमीमदनुवत्सं मिषं
तं नमस्सउपसीदतसंज्ञानानाउपसीदन्नभि[illegible] ... उ॥ हंतिस
स्तेकांसमिद्धो अग्निरश्विना समिद्धो अग्निर्वृष ... तेमम
स्यकर्मातमन्वेनभोउस्यतेघतंपयउत्तिष्ठब्रह

प्र॰पं॰
॥२७॥

उत्व पयसा गोधुगोषमास्तुतेसिंचतश्रियमान्ते ... र
पइत्येकविंशतिरभिरूपायचंशोभिरूपंतत्सम ... हिरण्ययेय
स्यन्नृत्तिष्ठतिप्रेतुब्रह्मणस्पतिरित्यनुप्रातिगं ... रक्षतीतिरवर
मवेक्षतेनाकेसुपर्णमुपयत्पतंतंतमिस्युपविशति तस्मिंवा घर्मनिधतिस्वहोतोम
पिबतमश्विनेतिपूर्वा ऽपध्यजत्यग्नेवीहीत्यनुवषट्करोतिस्विष्टकृद्भाजनं
यदुस्त्रियास्वाहुतंघृतंपयोस्यपिबतमश्विनेत्यपराह्णेयजत्यग्नेवीहीत्यनु
वषट्करोतिस्विष्टकृद्भाजनंत्रयाणांहवेहविषांस्विष्टकृतेनसमवद्यति
सोमस्यघर्मस्यवाजिनस्येतिसर्वेष्वेनुवषट्करोत्यग्नेरवस्विष्टकृतोनंतरि ॥

प्र॰पं॰
॥२०॥

ऊर्व्वपयसागोधुगोषमासुतेसिंचतश्रियमाने [illegible] र
पइत्येकविंशतिरभिरूपाययज्ञेभिरूपंतत्सम [illegible] रण्ययै
त्यन्वृत्तिष्ठतिप्रैतुब्रह्मणस्पतिरित्यनुप्रैतिगं [illegible] रक्षतीतिखर
मवेक्षतेनाकेसुपर्णमुपयत्पतंतमित्युपविशति तन्नावां घर्मंनिधतिस्वाहोतानां
पिबतमश्विनेतिपूर्वां पश्चेयजत्यग्नेवीहीत्यनुवषट्करोतिस्विष्टकृन्भाजनं
यउस्त्रियास्वाहुतंघृतंपयोस्यपिबतमश्विनेत्यपराह्णेयजत्यग्नेवीहीत्यनु
वषट्करोतिस्विष्टकृन्भाजनंत्रयाणांहवैहविषांस्विष्टकृतेनसमवद्यंति
सोमस्यघर्मस्यवाजिनस्येतिसर्वेष्वेनुवषट्करोत्यग्नेरवस्विष्टकृतोनंतरि ॥

त्यै विश्वा आशा दक्षिणसादिति ब्रह्मा जपति स्वाहाकृतः शुचिर्देवेषु घर्मः समु
द्रादूर्मिमुदियर्ति वेनो द्रप्सः समुद्रमभिय जिगाति सखे सखायमभ्याववृत्स्वो
र्ध्वऊ षुण ऊतय ऊर्ध्वो नः पाह्यंहसस्त्वं घोभिः स्थानमस्विन इत्यभिरूपाय घर्मे
भिरूपं तत्समृद्धं पावकशोचे तव हि क्षयं परीति भक्षमाकांक्षते ऊतं हविर्मधु
हविरिंद्रतमेग्नाववश्याम ते देव घर्म। मधुमतः पितुमतो वाजवतो गिरस्वतो
नमस्ते अस्तु मा मा हिंसीरिति घर्मस्य भक्षयति श्येनोनयो निःसदनं धियाह्रु
तमायस्मिन्त्सप्त वासवा इति संसाद्य मानायान्वाहाहविर्हविष्मो महि सद्म दै
व्यमिति यदहरुत्सादयिष्यंतो भवंति सूयवसाद्भगवती हि भूया इत्युत्तमया

15

प्र॰ पं॰ ॥२१॥

परिदधातितद्देवमिथुनंयद्घर्मःसयोघर्मःस्तच्छिश्नंयौशफौतौशफौयो
पयमनीतेश्रोणिकपालेयसपयस्तद्रेतस्तदिदमग्नौदेवयोन्यांप्रजननेरेतःसि
च्यतेग्निर्वैदेवयोनिःसोग्नेर्देवयोन्याऽआहुतिभ्यःसंभवत्यृङ्मयोयजुर्मयः
साममयोवेदमयोब्रह्ममयोमृतमयःसंभूयदेवताअप्येतियऽएवंवेदयश्चै
वंविद्वानेतेनयज्ञक्रतुनायजते ॥२२॥ ५ ॥ देवासुरावाएषुलोकेषुसमयतं
ततेवाअसुराइमानेवलोकान्पुरोकुर्वतयथौजीयांसोबलीयांसएवंतेवाअ
यस्मयीमेवेमामकुर्वतरजतामंतरिक्षंहरिणींदिवंतेतथेमांल्लोकान्पुरोकु
र्वततेदेवाऽअब्रुवन्पुरोवाइमेसुराइमांल्लोकानक्रतपुरइमांल्लोकान्प्रति

राम ॥२१॥

तयोर्वैनामैतायदुपसदो सपत्नांवाएताभिर्देवाविजितिंव्यजयंतासपत्नांवि
जितिंविजयतेयएवंवेद्यांदेवाएषुलोकेषुयाम्ऽतुषुयांमासेषुयामर्द्धमासेषु
यामहोरात्रयोर्विजितिंव्यजयंततांविजितिंविजयतेयऽएवंवेदत्तेदेवाअबिभयु
रस्माकंविप्रमाणमन्विदमसुराआभविष्यंतीतितेग्नुक्तेभ्यामंत्रयंताग्निर्वसु
भिरुदक्रामदिंद्रोरुद्रैर्वरुणआदित्यैर्बृहस्पतिर्विश्वैर्देवैस्तेतथाग्नुक्तेभ्यामं
त्रयंततेब्रुवन्हंतयाएवनइमाःप्रियतमास्तन्वस्ताअस्यवरुणस्यराज्ञोगृहेसं
निदधामहैताभिरेवनःसनेसंगछ्छातैयोनएतदतिक्रामाद्यआलुलोभयिषा
दितितथेतितेवरुणस्यराज्ञोगृहेतनूःसन्यदधतयेतेवरुणस्यराज्ञोगृहेत

18

प्र॰पं॰ ते
॥२३॥

नूः सन्युरुधतैंत्तान्नूनग्रमभवत्तत्तान्नूनप्रसयतान्नूनप्रलंतस्माद्धाऽऊर्नसतान्न
नधिवणाऽऽगधव्यमिति तस्माद्धिमसुरानान्वाभवंति ॥ २८ ॥ ७ ॥ शिरोवाएतद्य
ज्ञस्ययदातिथ्यंग्रीवाऽउपसदः समानबर्हिषी भवतः समानं हि शिरोग्रीवमिषु
वाऽएतां देवाः समस्कुर्वतयऽउपसदस्तस्याऽअग्निरनीकमासीत्सोमः शल्योवि
ष्णुस्तेजनं वरुणः पर्णानि ताभाज्यधन्वानो व्यसृजंस्तयापुरो भिंदंत आयंस्त
स्मादेता आज्यहविषा भवंति चतुरोग्रेस्तनान्व्रतमुपेयुरुपसत्सु चतुः संधिह्री
षुरनीकं शल्यस्तेजनं पर्णानि त्रीन्स्तनान्व्रतमुपेत्युपसत्सु त्रिषंधिर्हीषुरनी
कं शल्यस्तेजनं ॥ द्वौस्तनौव्रतमुपेत्युपसत्सु द्विषंधिर्हीषुः शल्यश्चैवतेजनं

न्वैकं स्तनं व्रतमुपैत्युपसत्स्वेका ह्येवैषु रिता रव्यायतएकया वीर्यं क्रियते परोव
रीयांसो वा इमे लोका अर्वाग्गंहीयांसः परस्तादर्वाचीरुपसद उपैत्येषामेव लो
कानामभिजित्या उपसद्यायमीढुष इमां मे अग्नेसमिधमिमामुपसदं वनेरि
ति तिस्रस्तिस्रस्सामिधेन्यो रूपसमृद्धा ऽ एतद्वैपसदस्य समृद्धं यद्रूपसमृद्धं यत
र्म क्रियमाणमृगभिवदति जघ्निवंतीर्या ज्यानुवाक्याः कुर्याद ऽग्निर्वृत्राणि जंघ
नघउग्रइवस्रार्यहा त्वं सोमासि सत्पतिर्गयस्फानो अमीवहेदं विष्णुर्विचक्रमे
त्रीणिपदाविचक्रम इत्येता विपर्यस्ताभिरुपरा लेयजति घ्नतोवा एताभिर्देवाः
पुरोभिंदंत आयन्य उपसदः सच्छंदसः केर्त्तव्या नेविच्छंदसो यद्विच्छंदसः कुर्या

प्र० पं०

॥२४॥

ग्रीवासुतऊंडुंदध्वारीभ्वरोग्लावोजनितोस्तस्मात्सघंदसएवकर्त्तव्यानविघ्नंद
सस्तदुहस्माहोपाविर्जानश्रुतेयउपसदांकिलवैतद्ब्राह्मणेयस्मादप्यभ्ध्रीलस्य
श्रोत्रियस्यमुखंव्येवज्ञायतेतृप्तमिवरेभतीवेत्साज्यहविषाह्युपसदोग्रीवा
सुमुखमध्याहितंतस्माद्ध्रस्मतदाह ॥ २५ ॥ ८ ॥ देववर्मवाएतद्यत्प्रयाजाश्चा
नुयाजाश्चाप्रयाजमननुयाजंभवतीष्वैसंशिश्लासाअप्रतिशारायसकृदतिक्र
म्याश्रावयतियज्ञस्याभिक्रांत्याअनपक्रमायतद्धाजः क्रूरमिववाएततसोमस्य
राज्ञांतेचरंतियदस्यघ्नतेनांतेचरंतिघ्नतेनहिवज्रेणंज्ञोवत्रमहंस्तघरस्तु
रंश्तुष्टदेवसोमाप्यायतामिंद्रायैकधनविदआतुभ्यमिंद्रः प्यायतामात्वमि

राम

॥२४

नायप्यायस्वाप्याययास्मान्त्सर्वान् ॥ सयथामेधयास्त्वितितेदेवसोमसुसामुदञ्च
मश्नीयेतिराजानमाप्याययंतियेदेवास्यतक्रूरमिवांतेचरंतितेदेवास्यैतेनाप्याय
यंत्सथाएनंवर्द्धयंत्येवद्यावापृथिव्योर्वाएषगर्भोयत्सोमोराजातद्यदेष्टावायएं
द्यावाभानिप्रेषभगाय ॥ ऋतमृतवादिभ्योनमोदिवेनमःपृथिव्या इतिप्रस्तरे
निन्हवतेद्यावापृथिवीभ्यामेवतेनमस्कुर्वंत्यथोएनेवर्द्धयंत्येववर्द्धयंत्येव ॥ २६ ॥
॥ ७ ॥ इतिप्रथमपंचिकायांचतुर्थोध्यायः ॥ ७ ॥ सोमोवैराजागंधर्वेष्वा
सीत्तंदेवाश्चऋषयश्चाभ्यध्यायन्कथमयमस्मान्त्सोमोराजागच्छेदितिसावा
गब्रवीत्स्त्रीकामावैगंधर्वामयैवस्त्रियाभूतयापणध्वमितिनेतिदेवाऽअब्रुवन्

प्र॰पं॰
॥२५॥

कथंवयंत्वदृतेस्यामेतिसाब्रवीत्क्रीणीतैवयर्हिवाववोमयार्थोभवितातर्ह्ये
ववोहंपुनरागंतास्मीतितथेतितयामहानग्न्याभूत्वतयासोमंराजानमक्रीणं
स्तामनुकृतिमस्कन्नांवत्सतरीमाजंतिसोमक्रयणींतयासोमंराजानंक्रीणंति
तांपुनर्निष्क्रीणीयात्पुनर्हिसातानागछत्तस्मादुपांशुवाचाचरितव्यंसोमे
राजनिक्रीतेगंधर्वेषुहितर्हिवाग्भवतिसाग्नावेवप्रणीयमानेपुनरागछति
॥२७॥१॥ अग्नयेप्रणीयमानायानुब्रूहीत्याहाध्वर्युःप्रदेवंदेव्याधियाभरता
जातवेदसं॥हव्यानोवक्षदानुषगितिगायत्रींब्राह्मणस्यानुब्रूयाद्गायत्रो
वैब्राह्मणस्तेजोवैब्रह्मवर्चसंगायत्रीतेजसैवैनंतद्ब्रह्मवर्चसेनसमर्द्धयतीमं

राम
॥२५

महेविदथ्यायशूषमितित्रिष्टुभंराजन्यस्यानुब्रूयात्त्रैष्टुभोवैराजन्यओजोवाइं
द्रियंवीर्यंत्रिष्टुबोजसैवैनंतदिंद्रियेणवीर्येणसमर्द्धयतिराभ्वत्वात्वईज्यायप्र
जग्मुरितिस्वानामेवैनंतच्छ्रैष्ठ्यंगमयतिशृणोतुनोदम्येभिरनीकैःशृणोत्व
ग्निर्दिव्यैरजस्रइत्साजरसंहास्मिन्नजस्रोदीदायपुरएवंवेदायमिहप्रथमोधा
यिधातृभिरितिजगतींवैश्यस्यानुब्रूयाज्जागतोवैवैश्योजागताःपशवःप
शुभिरेवैनंतत्समर्द्धयतिवनेषुचित्रंविभ्वंविशेविशोविशाइत्सभिरूपायपशुभिरूप
तत्समर्द्धयत्यमुष्यप्रदेवयुरित्यनुष्टुभंवाचंविसृजतेवाग्वाअनुष्टुब्वाच्येवतद्वा
चंविसृजतेयमुष्यइतियद्दाहायमुस्यागमयापुरागंधर्वेष्ववाक्समित्येवतद्वा

19

प्र०पं
॥२६॥

कृप्रब्रूतेयमग्निरुरुष्यतीत्ययंवाऽअग्निरुरुष्यत्ययमृतादिवजन्मनइत्यमृत
त्वमेवास्मिंस्तद्दधातिसहसस्चित्सहीयांदेवोजीवातवेकृतइतिदेवोह्येषएत
ज्जीवातवेकृतोयदग्निरिळायास्त्वापदेवयंनाभापृथिव्याअधीसतद्वाइळा
यास्पदंयदुत्तरवेदीनाभिर्जातवेदोनिधीमहीतिनिधास्यंतोह्येनंभवंत्यग्नेह
व्यायवोढवइतिहव्यंहिवक्ष्यंभवत्यग्नेविश्वेभिःस्वनीकदेवैरूर्णावंतंप्रथमः
सीदयोनिमितिविश्वैरेवैनंतद्देवैःसहासादयतिकुलायिनंघृतवंतंसवित्रइ
तिकुलायमिवह्येतद्यज्ञेक्रियतेयत्सेतुराखाःपरिधयोगुल्गुलूर्णास्तुकाःसु
गंधितेजनानीतियज्ञंनययजमानायसाध्वितियज्ञमेवतदृजुधाप्रतिष्ठा

२
॥२

प्र०पं
॥२६॥

कृ प्रब्रूतेयमग्निरुरुष्यतीत्ययंवाऽअग्निरुरुष्यत्ययमृतादिवजन्मनउरुष्यतु
त्वमेवास्मिंस्तद्दधातिसहसस्विसहीयांदेवोजीवातवेकृतइतिदेवोह्येषएत
ज्जीवातवेकृतोयदग्निरिडायास्त्वापदेवयंनाभापृथिव्याअधीसेतदादिडा
यास्पदंयउत्तरवेदीनाभिर्जातवेदोनिधीमुहीतिनिधास्यंतोह्येनंभवंत्यग्नेह
व्यायवोढवइतिहव्यंहिवक्ष्यंभवत्यग्नेविश्वेभिःस्वनीकदेवैरूर्णावंतंप्रथमः
सीदयोनिमितिविश्वेरेवैनंतद्देवैःसहासादयतिकुलायिनंघृतवंतंसवित्रइ
तिकुलायमिवह्येतद्यच्छ्रेक्रियतेयत्सेतुरास्वाःपरिधयोगुग्गुलूर्णास्तुकाःसु
गंधितेजनानीतियज्ञंनययजमानायसाध्वितियज्ञमेवतदृजुधाप्रतिष्ठा

२
॥२॥

पयतिसीदहोतः स्वउलोकेचिकित्वानित्यग्निर्वै देवानांहोतातस्यैषस्वोलोको
यउत्तरवेदीनाभिः सादयायज्ञंसुकृतस्ययोनावितियजमानोवैयज्ञोयज
मानायैवैतामाशिषमाशास्तेदेवावीर्देवान्हविषायजास्यग्नेबृहद्यजमाने
वयोधाइतिप्राणोवैवयः प्राणमेवतद्यजमानेदधातिनिहोताहोतृषदने
विदानइत्यग्निर्वैदेवानांहोतातस्यैतद्धोतृषदनंयउत्तरवेदीनाभिस्त्वेषोदी
दिवांऽअसदत्सुदक्षइत्यासंनोहिसतर्हिभवत्यदब्धव्रतप्रमतिर्वसिष्ठइत्यग्नि
वैदेवानांवसिष्ठः सहस्रंभरः शुचिजिह्वोअग्निरित्येषाहवाअस्यसहस्रं
भरतायदेनमेकंसंतंबहुधाविहरंतिप्रहवैसाहस्रंपोषमाप्नोतियऽएवंवे

ष्य ३

(२०)

प्र॰ पं॰
॥२७॥

द्रं त्वं हूत स्त्वमुनः परस्पाइत्युत्तमयापरिदधाति त्वं वस्य आवृषभ प्रणेता॥ अ
ग्नेतोकस्यनस्तनेतनूनामप्रयुछंदीद्यद्बोधिगोपाइत्यग्निर्वैदेवानांगोपा
अग्निमेवतत्सर्वतोगोप्तारंपरिदत्तआत्मनेचयजमानायचयत्रैवंविद्वा
नेतयापरिदधात्यथोसंवत्सरीणामेवैतांस्वस्तिंकुरुतेताःएताअष्टावन्वा
हरूपसमृद्धाएतद्वैयज्ञस्यसमृद्धंयद्रूपसमृद्धंयत्कर्मक्रियमाणमृगभिव
दतितासांत्रिःप्रथमामन्वाहत्रिरुत्तमांताद्वादशसंपद्यंतेद्वादशवैमासाः
संवत्सरःसंवत्सरःप्रजापतिःप्रजापत्यायतनाभिरेवाभीराध्नोतियए
वंवेदत्रिःप्रथमांत्रिरुत्तमामन्वाहयज्ञस्यैवतद्बर्सौनह्यतिस्थेम्नेबलाया

राम
॥२७॥

विस्त्रंसाय २८ २ हविर्द्धानाभ्यांप्रोह्यमाणाभ्यामनुब्रूहीत्याहाध्वर्युर्युजे
वांब्रह्मपूर्व्यंनमोभिरित्यन्वाहब्रह्मणावाएतेदेवाअयुंजत यद्धविर्धानेब्रह्मणै
वैनेएतद्युङ्क्ते नवैब्रह्मण्वद्रिष्यतिप्रेतांयज्ञस्यशंभुवेतित्वंद्यावापृथिवीय
मन्वाहत ३। २८ यद्धविर्द्धानाभ्यांप्रोह्यमाणाभ्यामनुवाचाहाथकस्मात्त्वंद्या
वापृथिवीयमन्वाहेतिद्यावापृथिवी वैदेवानांहविर्धाने आस्तांते उ एवाद्या
पिहविर्धाने तेहीदमंतरेणसर्वंहविर्यदिदंकिंचतस्मात्त्वंद्यावापृथिवीयम
न्वाहयमेइवयतमानेयदैतमितियमेइवह्येतेयतमानेप्रबाहुगितःप्रवामभ
रन्मानुषादेवयंतइतिदेवयंताह्येनेमानुषोःप्रभरंसासीदतंस्वमुलोकंविद

प्र॰पं॰
॥२८॥

नैस्वासस्थेन्नवतमिंद्वेनइतिसोमोवैराजेंदुःसोमायैवैने एतद्राज्ञभासेदृची
क्लृप्तदधिद्वयोरदधात्कप्युवचइतिद्वयोर्हैतत्तृतीयंघ्यदिराधानोधीयतस्
वध्यंवचइतियदाहृयक्षियंवैकमोन्धंयवचोयज्ञमेवैतेनसमर्द्धयतियतःस्क
चामिथुनायासपर्यतः॥असंयत्तोव्रतेतेक्षोतिपुष्यतीतियद्वाद्दःपर्वयत्त
वस्यदमाहृत्तद्वैतेनरात्याऽमयतिनराक्तिर्यजमानायसुन्वतइत्या
शिषमाशास्तेविश्वारूपाणिप्रतिमुंचतेकविरितिविश्वरूपामन्वाहसररा
ध्यामीक्षमाणोन्तुब्रूयाद्विश्वमिवहिरूपंरराध्याःशुक्लमिवचकृष्णमिवच
विश्वंरूपमवरुंधआत्मनेचयजमानायचयत्रैवंविद्वानेतांरराध्यामीक्षमा

राम
॥२८॥

यो न्वाह परि त्वा गिर्वणो गिर इत्युत्तमया परिदधाति स यद्देवहविर्धाने संपरिश्रि
ते मन्येताथ परिदध्यादनग्नंभावुका ह होतुश्च यजमानस्य च भार्या भवन्ति यत्रैव वि
द्वानेतयाह हविर्धानयोः संपरिश्रितयोः परिदधाति यजुषा वा एते संपरिश्रियेते य
द्धविर्धाने यजुषैवैन एतत्परिश्रयन्ति तौ यदध्वर्युश्च प्रतिप्रस्थाता चोभयतो
मेथ्यौ निहन्यातामथ परिदध्यादन्तर्हिते संपरिश्रिते भवतस्ता एता अष्टावन्वा
ह रूपसमृद्धा एतद्वै यज्ञस्य समृद्धं यद्रूपसमृद्धं यत्कर्म क्रियमाणमृगभिवदति
तासां त्रिः प्रथमामन्वाह त्रिरुत्तमां ता द्वादश संपद्यन्ते द्वादश वै मासाः संवत्स
रः संवत्सरः प्रजापतिः प्राजापत्यायतनाभिरेवाभी राध्नोति य एवं वेद त्रिः प्रथ

प्र॰पं॰
॥२९॥

मांत्रिरुत्तमामन्वाहयज्ञस्यैवतद्वर्ष्मनिह्यतिस्थेम्नेबलायाविस्त्रंसाय। २१ ३
अग्नीषोमाभ्यांप्रणीयमानाभ्यामनुब्रूहीत्याहाध्वर्युःसावीर्हिदेवप्रथमाय
पित्रइतिसावित्रीमन्वाहतद्यऊर्यदग्नीषोमाभ्यांप्रणीयमानाभ्यामनुवाच
हाथकस्मात्सावित्रीमन्वाहेतिसविताववैप्रसवानामीशेसवितृप्रसूताएवैनौ
तत्प्रणयंतितस्मात्सावित्रीमन्वाहप्रैतुब्रह्मणस्पतिरितिब्राह्मणस्पत्याम
न्वाहतद्यऊर्यदग्नीषोमाभ्यांप्रणीयमानाभ्यामनुवाचाहाथकस्माद्ब्राह्म
णस्पत्यामन्वाहेतिब्रह्मवैबृहस्पतिर्ब्रह्मैवाभ्यामेतत्पुरोगवमकर्णवैब्रह्म
णवद्रिष्यतिप्रदेव्येतुसूनृतेतिसासूनृतमेवतद्यज्ञंकरोतितस्माद्ब्राह्मण

राम
॥२९॥

स्यामन्वाहहोतादेवोऽअमर्त्यऽइतित्यृचमाग्नेयंगायत्रमन्वाहसोमेराजनि
प्रणीयमानेसोमंवैराजानंप्रणीयमानमंतरेणैवसदोहविर्द्धानेनान्यस्रारक्षां
स्यजिघांसंस्तमग्निर्मायियात्ययनयत्पुरस्तादेतिमायायेतिमाययाहिंसतमस्य
नयत्तस्माद्वस्याग्निंपुरस्ताद्धरंत्युपत्वाग्नेदिवेदिवऽपप्रियंपनिघ्नतामितिति
स्त्रश्चैकांचान्वाहश्चैराहवाएतौसंयतौयजमानंहिंसितोयश्चासौपूर्वेह्न
तोनवतियमुचैनमपरंप्रणायेतितद्यत्तिस्त्रश्चैकांचान्वाहसंजानानावेवैनौ
तत्संगमयतिप्रतिष्ठायामेवैनौतत्प्रतिष्ठापयत्यात्मनश्चयजमानस्यचा
हिंसायाअग्नेजुषस्वप्रतिहर्यतद्वचइसाऽऽसोहूयमानायामन्वाहाग्न

यएवतन्क्रुष्टिमाहुतिंगमयतिसोमोजिगातिगातुविदितितत्त्वंसौम्यंगा
यत्रमन्वाहसोमोराजनिप्रणीयमानेस्वयैवैनंतद्देवतयास्वेनछंदसाम
मर्द्धयतिसोमःसधस्थमासददितिसासत्स्यन्हिसतोहिभवतितदितिक्रम्य
वानुब्रूयात्स्थतइवाग्नीध्रंहत्वातमस्यराज्ञोवरुणस्तमभिनेतिवै
छवीमेनाहकृतुंसचंतमाकृतस्यवैघसःशाखाधारदक्षमुत्तममहर्वि
दंव्रजंचविष्णुःसखिवांअपोर्णुतइतिविष्णुर्वैदेवानांद्वारपःसएवास्मा
एतद्वारंविवृणोत्यंतव्यप्रागाअदितिर्भवासीतिप्रपाद्यमानेन्वाहश्ये
नोनयोनिंसदनेधियाकृतमित्यासंनेहिरण्ययमासदंदेवएषतीति

हिरण्मयमिवहवाएषएतद्देवेभ्योऽभ्युच्यवतियत्कृष्णाजिनंतस्मादेता
मन्वाहास्तभ्नाद्यामसुरोविश्ववेदाइतिवारुण्यापरिदधातिवरुण
देवत्योवाएषतावद्यावदुपनह्योयावत्परिश्रितानिप्रपद्यतेस्वयैवै
नंतद्देवतयास्वेनछंदसासमर्द्धयतितंयद्युपबाधेयुरभयंवैछ
रंनेवावेदस्ववरुणावष्टहंतामित्येतयापरिदध्याद्यावज्ज्योगाहाभयमिच्छ
तियावज्ज्योगाहाभयंध्यायतितावज्ज्योगाहाभयंभवतियत्रैवंविद्वानेतया
परिदधातितस्मादेवंविद्वानेतयैवपरिदध्यात्ताएताःसप्तदशा
न्वाहरूपसमृद्धाएतद्वैयज्ञस्यसमृद्धंयद्रूपसमृद्धंयत्कर्मक्रिय

प्र॰पं॰
॥२१॥

माणमग भिवदतितासां त्रिः प्रथमामन्वाह त्रिरुत्तमां ताएकविंशा तिः
संपद्यंत एकविंशो वै प्रजापतिर्द्वादशमासाः पंच र्त्तवस्त्रय इमेलोका
असावादित्य एकविंश उत्तमा प्रतिष्ठा तदेवं क्षत्रं सा श्रीस्तदाधिपत्यं
तद्ब्रध्नस्य विष्टपं तत्प्रजापतेरायतनं तत्स्वाराज्यमश्नोत्येतमेवेता
भिरेकविंशात्येकविंशाया ॥ २० ॥ ४ ॥ ७ ॥ यज्ञेनवै देवा ऊर्ध्वाः स्वर्गं लो
कमायन् ॥ ७ ॥ इति प्रथमपंचिकायां पंचमोऽध्यायः समाप्तः ७
७ सोमो वै चत्वारि ७ यज्ञो वै नव ७ प्राच्यां वै षट् ॥ ७ स्वर्गं
वा एतेन पंच ॥ ७ अग्निर्वै षष् ॥ ७ ॥ श्रीराम ७ अपरं पुस्तकं वी

राम
॥२१॥

प्र॰ पं॰

॥३२॥

क्ष्यन्त्रोधनियंसदाबुधैः॥न्यूनाधिक्यैस्वरैर्वर्णैरस्माकंदुषणंनहि॥१॥छ॥ शाके १७६७१ वर्षेप्लवंगनामसंवत्सरेदक्षिणायनेशरदृतौआश्विनमासेकृष्णपक्षेएकादस्यांतद्दिनेइदंपुस्तकंगणेशासुतराघवजल्यालिनलिखितंसमाप्तं॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु॥ परोपकारार्थंलिखितं॥

॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥

राम

॥३२॥

25

॥३२॥

॥हे पोथि डसरि पाञ्चि लिहोयसत्यपत्र २१॥

२५

उ·पा·
॥१॥

॥श्रीगणेशाय नमः॥ ओं ऋग्॥ यज्ञेन वै देवा ऊर्ध्वाः स्वर्गं लोकमायंस्ते विभयुरि
मन्नो दृष्ट्वा मनुष्याश्च ऋषयश्चानुप्रज्ञास्यंतीति तं वै यूपेनैवायोपयंस्तयद्यूपेनै
वायोपयंस्तद्यूपस्य यूपत्वं तमवाचीनाग्रं निमित्योर्ध्वा उदायंस्ततो वै मनुष्याश्च
ऋषयश्च देवानां यज्ञवास्त्वभ्यायन्यज्ञस्य किंचिदेषिष्यामः प्रज्ञात्या इति ते वै यू
पमेवाविंदन्नवाचीनाग्रं निमितं ते विदुरनेन वै देवा यज्ञमयूयुपन्निति तमुत्खायो
र्ध्वं न्यमिन्वंस्ततो वै ते प्र यज्ञमजानन्प्र स्वर्गं लोकं तद्यद्यूप ऊर्ध्वो निमीयते यज्ञस्य
प्रज्ञात्यै स्वर्गस्य लोकस्यानुख्यात्यै वज्रो वा एष यद्यूपः सोऽष्टाश्रिः कर्त्तव्योऽष्टाश्रिर्वै व
ज्रस्तं तं प्रहरति द्विषते भ्रातृव्याय वधं योऽस्य स्तृत्यस्तस्मै स्तर्त्तवै वज्रो वै यूपः स ए
ष द्विषतो वध उद्यतस्तिष्ठति तस्माद्धाप्येतर्हि यो द्वेष्टि तस्याप्रियं भवत्यमुष्यायं यू

राम
॥१॥

योमुष्यायंयूपइतिदृष्ट्वाखादिरंयूपंकुर्वीतस्वर्गकामः खादिरेणवैयूपेनदेवास्वर्गंलो
कमजयंस्तथैवैतद्यजमानःखादिरेणयूपेनस्वर्गंलोकंजयतिबैल्वंयूपंकुर्वीतान्ना
द्यकामःपुष्टिकामःसमांसमांवैबिल्वोगृभीतस्तदन्नाद्यस्यरूपमामूलाच्छाखाभि
रनुचितस्तत्पुष्टेःपुष्यतिप्रजांचपशूंश्चयएवंविद्वान्बैल्वंयूपंकुरुतेयदेवबैल्वां३ बि
ल्वंज्योतिरितिवाआचक्षतेज्योतिःस्वेषुभवतिश्रेष्ठःस्वानांभवतियएवंवेदपाळाशं
यूपंकुर्वीततेजस्कामोब्रह्मवर्चसकामस्तेजोवैब्रह्मवर्चसंवनस्पतीनांपळाशस्तेज
स्वीब्रह्मवर्चसीभवतियएवंविद्वान्पाळाशंयूपंकुरुतेयदेवपाळाशा३ं सर्वेषांवा
एषवनस्पतीनांयोनिर्यत्पळाशस्तस्मात्पळाशस्यैवपळाशेनाचक्षतेमुष्यपळाश
ममुष्यपळाशमितिसर्वेषांहास्यवनस्पतीनांकामउपाप्तोभवतियएवंवेद ॥ १ ॥ अं

दु·पा·

३॥

नंतदेवयाविप्रउदियर्तिवाचमितिदेवेभ्यएवैनंतंनिवेदयतियुवासुवासाःपरिवीत
आगादित्युत्तमयापरिदधातिप्राणोवैयुवासुवासाःसोयंशरीरैःपरिवृतःसउश्रे
यान्भवतिजायमानइतिश्रेयांछ्रेयान्ह्येषएतद्भवतिजायमानःतंधीरासःकवय
उन्नयंतिस्वाध्योमनसादेवयंतइतियेवाअनूचानास्तेकवयस्तएवैनंतदुन्नयंति
ताएताःसप्तान्वाहरूपसमृद्धाएतद्वैयज्ञस्यसमृद्धंयद्रूपसमृद्धंयत्कर्मक्रियमा
णमृगभिवदतितासांत्रिःप्रथमामन्वाहत्रिरुत्तमांताएकादशसंपद्यंतएकादशाक्ष
रावैत्रिष्टुप्त्रिष्टुबिंद्रस्यवज्रइंद्रायतनाभिरेवाभीराध्नोतियएवंवेदत्रिःप्रथमां
त्रिरुत्तमामन्वाहयज्ञस्यैवतद्बर्सौनह्यतिस्थेम्नेबलायाविस्रंसाय॥२॥तिष्ठे
यूपाःअनुप्रहरेदित्याहुःस्तिष्ठेत्पशुकामस्यदेवेभ्योवैपशवोन्नाद्याया

दश

राम

॥३॥

लंभायनातिष्ठंततेपक्रम्यप्रतिवावदतोतिष्ठंनास्मानालप्स्यध्वेनास्मानितिततो
वैदेवाएतंयूपंवज्रमपश्यंस्तमेभ्यउच्छ्रयंस्तस्माद्बिभ्यतउपावर्तंततमेवाद्याप्यु
पावृत्तास्ततोवैदेवेभ्यःपशवोन्नाद्यायालंभायातिष्ठंततिष्ठंतेस्मैपशवोन्नाद्या
यालंभायय एवंवेदयस्यचैवंविदुषोयूपस्तिष्ठत्यनुप्रहरेत्स्वर्गकामस्यतमुहस्मैतं
पूर्वेन्वेवप्रहरंतियजमानोवैयूपोयजमानःप्रस्तरोग्निर्वैदेवयोनिःसोग्नेर्देवयोन्या
आहुतिभ्यःसंभूयहिरण्यशरीरऊर्ध्वःस्वर्गंलोकमेष्यतीत्यथयेतेन्योवरआसं
स्तएतंस्वरुमपश्यंयूपशकलंतंतस्मिन्कालेनुप्रहरेत्तत्रसकाममुपासोयोनुप्रह
रणेतत्रसकाममुपासोयःस्थाणौसर्वाभ्योवाएषदेवताभ्यआत्मानमालभतेयोदी
क्षतेग्निःसर्वादेवताःसोमःसर्वादेवताःसयदग्नीषोमीयंपशुमालभतेसर्वाभ्यएव

कृ॰पा॰

ता
४

वतेदेवेभ्योयजमानआत्मानंनिष्क्रीणीतेतदाहुर्द्विरूपोग्नीषोमीयःकर्त्तव्योद्विदेवत्यो
हीतितत्तन्नादृत्यंपीवइवकर्त्तव्यःपीवोरूपावैपशवःकृशितइवखलुवैयजमानोभ
वतितद्यत्पीवापशुर्भवतियजमानमेवतत्स्वेनमेधेनसमर्द्धयतितदाहुर्नाग्नीषोमी
यस्यपशोरश्नीयात्पुरुषस्यवाएषोश्नातियोग्नीषोमीयस्यपशोरश्नातीतियजमानो
ह्येतेनात्मानंनिष्क्रीणीतइतितत्तन्नादृत्यंवार्त्रघ्नंवाएतद्धविर्यदग्नीषोमीयोग्नीषो
माभ्यांवाइंद्रोवृत्रमहंस्तावेनमब्रूतामावाभ्यांवैवृत्रमवधीर्वरंतेवृणावहाइतिवृ
णाथामितितावेतमेववरमवृणातांश्वःसुत्यायांपशुंसएनयोरेषोच्युतोवरवृत्तोह्ये
नयोस्तस्मात्तस्याशितव्यंचैवलीप्सितव्यंच ॥३॥ आप्रीभिराप्रीणातितेजोवैब्रह्मव
र्चसमाप्रियस्तेजसैवैनंतद्ब्रह्मवर्चसेनसमर्द्धयतिसमिधोयजतिप्राणावैसमिधः

राम
॥४॥

प्राणाहीदंसर्वंसमिंधतेयदिदंकिंचप्राणानेवतत्प्रीणातिप्राणान्यजमानेदधातितनूनपातंयजतिप्राणोवैतनूनपात्सहितन्वःपातिप्राणमेवतत्प्रीणातिप्राणंयजमानेदधातिनराशंसंयजतिप्रजावैनरोवाक्शंसःप्रजांचैवतद्वाचंचप्रीणातिप्रजांचवाचंचयजमानेदधातीळोयजत्यन्नंवाइळोन्नमेवतत्प्रीणात्यन्नंयजमानेदधातिबर्हिर्यजतिपशवोवैबर्हिःपशूनेवतत्प्रीणातिपशून्यजमानेदधातिदुरोयजतिवृष्टिर्वैदुरोव

वृष्टि॰ ष्टिमेवतत्प्रीणातिमन्नाद्यंयजमानेदधात्युषासानक्तायजत्यहोरात्रेवाउषासानक्ताहोरात्रेएवतत्प्रीणात्यहोरात्रयोर्यजमानंदधातिदैव्याहोतारायजतिप्राणापानौवैदैव्याहोतारौप्राणापानावेवतत्प्रीणातिप्राणापानौयजमानेदधातितिस्रोदेवीर्यजतिप्राणोवाअपानोव्यानस्तिस्रोदेव्यस्ताएवतत्प्रीणातितायजमानेदधातित्वष्टारंय

दु·प्रा·

॥५॥

जतिवाग्वैत्वष्टावाग्घीदंसर्वंताष्टीववाचमेवतत्प्रीणातिवाचंयजमानेदधातिवनस्पतिं
यजतिप्राणोवैवनस्पतिःप्राणमेवतत्प्रीणातिप्राणंयजमानेदधातिस्वाहाकृतीर्यज
तिप्रतिष्ठावैस्वाहाकृतयःप्रतिष्ठायामेवतद्यज्ञमंततःप्रतिष्ठापयतिताभिर्यथऋष्या
प्रीणीयाद्यथऋष्याप्रीणातियजमानमेवतद्बंधुतायानोत्सृजति ॥४॥ पर्यग्नये
क्रियमाणायानुब्रूहीत्याहाध्वर्युरग्निर्होतानोअध्वरइतिऋचमाग्नेयींगायत्रीमन्वा
हपर्यग्निक्रियमाणेस्वयैवैनंतद्देवतयास्वेनछंदसासमर्धयतिवाजीसन्परिणीय
तइतिराजेवह्येषसंस्तंपरिणयंतिपरित्रिर्विष्ट्यध्वरंयात्यग्नीरथीरिवेत्येषहि
रथीरिवाध्वरंपर्येतिपरिवाजपतिःकविरित्येषहिवाजानांपतिरतउपप्रेष्यहोतर्ह
व्यादेवेभ्यइत्याहाध्वर्युरजैदग्निरसनद्वाजमितिमैत्रावरुणउपप्रेषंप्रतिपद्यतेतद्वा

राम

॥५॥

ऊर्ध्वमध्वर्युर्होतारमुपप्रैष्यत्यथकस्मान्मैत्रावरुणउपप्रैषंप्रतिपद्यतइतिमनोवैयज्ञ
स्यमैत्रावरुणोवाग्यज्ञस्यहोतामनसावाइषितावाग्वदतियांह्यन्यमनावाचंवदत्यसु
र्यावैसावागदेवजुष्टातद्यन्मैत्रावरुणउपप्रैषंप्रतिपद्यतेमनसैवतद्वाचमीरयतितन्म
नसेरितयावाचादेवेभ्योहव्यंसंपादयति॥५॥दैव्याःशमितारआरभध्वमुतमनु
ष्याइत्याहयेचैवदेवानांशमितारोयेचमनुष्याणांतानेवतत्संशास्त्युपनयतमेध्या
दुरआशासानामेधपतिभ्यांमेधमितिपशुर्वैमेधोयजमानोमेधपतिर्यजमानमे
वतत्स्वेनमेधेनसमर्धयत्यथोखल्वाहुर्यस्यैवावकस्यैचदेवतायैपशुरालभ्यतेसै
वमेधपतिरितिसयद्येकदेवत्यःपशुस्यान्मेधपतयइतिब्रूयाद्यदिद्विदेवत्योमेधप
तिभ्यामितियदिबहुदेवत्योमेधपतिभ्यइत्येतदेवस्थितंप्रास्माअग्निंभरतेतिपशु

31

वैनीयमानःसमत्स्कंप्रापद्यत्सदेवान्नान्वकामयतैतंतंदेवाअब्रुवन्नेहिस्वर्गंवैत्वालो
कंगमयिष्यामइतिसतथेत्यब्रवीत्तस्यवैमेयूयमेकःपुरस्तादैत्वितितथेतितस्या
ग्निःपुरस्तादैत्सोग्निमनुप्राच्यवततस्मादाहुराग्नेयोवावसर्वःपशुरग्निंहिसोनुप्रा
च्यवतेतितस्मादस्याग्निंपुरस्ताद्धरंतिस्तृणीतबर्हिरित्योषध्यात्मावैपशुःपशुमे
वतत्सर्वात्मानंकरोत्यन्वेनंमातामन्यतामनुपितानुभ्रातासगर्भ्योनुसखासयूथ्य
इतिजनित्रैरेवैनंतत्समनुमतमालभंतउदीचीनांअस्यपदोनिधत्तात्सूर्यंचक्षुर्ग
मयताद्वातंप्राणमन्ववसृजतादंतरिक्षमसुंदिशःश्रोत्रंपृथिवींशरीरमित्येष्वेवै
नंतल्लोकेष्वादधात्येकधास्यत्वचमाच्छ्यतात्पुरानाभ्याअपिशसोवपामुत्खिदत
तादंतरेवोष्माणंवारयध्वादितिपशुष्वेवतत्प्राणान्दधातिश्येनमस्यवक्षःकृणुतात्प्र

शासा बाहू शाखादोषणी कश्यपेवांसाच्छिद्रे श्रोणी कवषोरू स्रेकपर्णाष्ठीवंता षड्विंशतिः
रस्य वंक्रयस्ता अनुष्ठ्योच्यावयतात्गात्रंगात्रमस्यानूनं कृणुतादित्यंगान्येवास्य तत्गा
त्राणि प्रीणात्यूवध्यगोहं पार्थिवं खनतादित्याहौषधं वा ऊवध्यमियं वा ओषधीनां प्र
तिष्ठा तदेनत्स्वायामेव प्रतिष्ठायामंततः प्रतिष्ठापयति ॥ ६ ॥ अस्ना रक्षः संसृजता
दित्याह तुषैर्वै फलीकरणैर्देवा हविर्यज्ञेभ्यो रक्षांसि निरभजन् स्नाम हाय ज्ञात्स यद
स्ना रक्षः संसृजतादित्याह रक्षांस्येव तत्स्वेन भागधेयेन यज्ञान्निरवदयते तदाहुर्न
यज्ञे रक्षसां कीर्तयेत्कानि रक्षांस्यृते रक्षा वै यज्ञ इति तदु वा आहुः कीर्तयेद्वयो वै भा
गिनं भागान्नुदते चयते वैनं स यदि वैनं न चयतेथ पुत्रमथ पौत्रं चयते त्वेवैनमिति स य
दि कीर्तयेदुपांशु कीर्तयेत्तिर इव वा एतद्वाचो यदुपांश्विति तिर इवैतद्यद्रक्षांस्यथ यदुच्चैः की

उ॰ प्रा॰

॥७॥

तायईश्वरोहास्यवाचोरक्षोभाषोजनितोर्योयंराक्षसींवाचंवदतिसयांवैदृप्तोवदतिया
उन्मत्तःसावैराक्षसीवाङ्नात्मनादृप्यतिनास्यप्रजायांदृप्तआजायतेयएवंवेद॥वनिष्ठुम
स्यमाराविष्टोरूकंमन्यमानानिदधन्तोकृतेनयेऽरवितारश्छमितारइतियेचैवदेवानांश
मितारोयेचमनुष्याणांतेभ्यएवैनंतत्परिददात्यध्रिगोशमीध्वंसुशमिशमीध्वंशमी
ध्वमध्रिगाउइतित्रिर्ब्रूयादपापेतिन्वाध्रिगुर्वैदेवानांशमितापापोनिग्रभीताश
मितृभ्यश्चैवैनंतंनिग्रभीतृभ्यश्चसंप्रयच्छतिशमितारोयदत्रसुकृतंकृणवथा
स्मासुतद्यद्दुष्कृतमन्यत्रतदित्याहाग्निर्वैदेवानांहोतासीत्सएनंवाचाव्यशाद्वाचा
वाएनंहोताविशास्तितद्यदर्वाग्यत्परःकंतंतियदुल्बणंयद्विथुरंक्रियतेशमितृभ्य
श्चैवैनत्तंनिग्रभीतृभ्यश्चसमनुदिशतिस्वस्त्यैवहोतोन्मुच्यतेसर्वायुःसर्वायुत्वा

राम

॥७॥

यसर्वमायुरेतियएवंवेद ॥ ७ ॥ पुरुषंवैदेवाःपशुमालभंतंतस्मादालब्धान्मेधउदक्रा
मत्सोश्वंप्राविशत्तस्मादश्वोमेध्योभवदथैनमुत्क्रांतमेधमत्यार्जंतसकिंपुरुषोभवत्तेश्व
मालभंतसोश्वादालब्धादुदक्रामत्सगांप्राविशत्तस्माद्गौर्मेध्योभवदथैनमुत्क्रांतमे
धमत्यार्जंतसगौरमृगोभवत्तेगामालभंतसगोरालब्धादुदक्रामत्सोविंप्राविशत्तस्मा
दविर्मेध्योभवदथैनमुत्क्रांतमेधमत्यार्जंतसगवयोभवत्तेविमालभंतसोवेरालब्धा
दुदक्रामत्सोजंप्राविशत्तस्मादजोमेध्योभवदथैनमुत्क्रांतमेधमत्यार्जंतसउष्ट्रोभव
त्सोजेज्योक्तमामिवारमततस्मादेषएतेषांपशूनांप्रयुक्ततमोयदजस्तेजमालभंत
सोजादालब्धादुदक्रामत्सइमांप्राविशत्तस्मादियंमेध्याभवदथैनमुत्क्रांतमेधम
त्यार्जंतसशरभोभवत्तएतउत्क्रांतमेधाअमेध्याःपशवस्तस्मादेतेषांनाश्नीयात्त

33

मस्यामन्वगछं॑स्तेसोनुगतोव्रीहिरभवत्तद्यत्तौपुरोळाशमनुनिर्वपंतिसमेधेन नःपशुनेष्ट
मसत्केवलेन नःपशुनेष्टमसदितिसमेधेनहास्यपशुनेष्टंभवतिकेवलेनहास्यपशुनेष्टंभव
तियएवंवेद॥ ८॥ सवाएषपशुरेवालभ्यतेयत्पुरोळाशस्तस्ययानिकिंशारूणितानिरो
माणियेतुषाःसात्वग्येफलीकरणास्तदसृग्यत्पिष्टंकिक्नसास्तन्मांसंयत्किंचित्कंसारं
तदस्थिसर्वेषांवाएषपशूनांमेधेनयजतेयःपुरोळाशेनयजतेतस्मादाहुःपुरोळाश
सत्रंलोक्यमितियुवमेतानिदिविरोचनान्यग्निश्चसोमसक्रतूअधत्तं॥ युवंसिंधूंरभिश
स्तेरवद्यादग्नीषोमावमुंचतंगृभीतानितिवपायैयजतिसर्वाभ्योवाएषदेवताभ्यआल
भ्योभवतियोदीक्षितोभवतितस्मादाहुर्नदीक्षितस्याश्नीयादितिसयदग्नीषोमावमुंच
तंगृभीतानितिवपायैयजतिसर्वाभ्यएवैतद्देवताभ्योयजमानंप्रमुंचतितस्मादाहुरश्नीत
व्यमि

ध्यंवपायांकृतायांयजमानोहिसतर्हिन्नवत्तीस्यान्यंदिवोमातरिश्वाजभारेतिपुरोक्का
ह्नास्ययजत्यमथ्नादन्यंपरिश्येनोअद्रेरितीतद्ववचह्योषुइतद्ववचमेधःसमाहृतोनव
तिस्वदस्वहव्यासमिषोदिदीहीतिपुरोक्काशास्विष्टकृतोयजतिहविरेवास्माएतत्स्वद
यतीषमूर्जमात्मंधत्तेइळामुपह्वयतेपशवोवाइळापशूनेवतदुपह्वयतेपशून्यजमा
नेदधाति॥ ९॥ मनोतायैहविषोवदीयमानस्यानुब्रूहीत्याहाध्वर्युस्त्वंह्यग्नेप्रथमो
मनोतेतिसूक्तमन्वाहतदाहुर्यदन्यदेवत्यउतपशुर्भवत्यथकस्मादाग्नेयीरेवमनो
तायैहविषोवदीयमानस्यान्वाहेतितिस्रोवैदेवानांमनोतास्तासुहितेषांमनांस्यो
तानिवाग्वैदेवानांमनोतातस्यांहितेषांमनांस्योतानिगौर्वैदेवानांमनोतातस्यांहि
तेषांमनांस्योतान्यग्निर्वैदेवानांमनोतातस्मिन्हितेषांमनांस्योतान्यग्निःसर्वामनो

34

दु.पा.

॥ ९ ॥

तो अग्नैमनोताः संगच्छंते तस्मादाग्नेयीरेवमनोतायै हविषोवदीयमानस्यान्वाहा
ग्नीषोमा हविषः प्रस्थितस्येति हविषा यजति हविष इति रूपसमृद्धा प्रस्थितस्येति रू
पसमृद्धा सर्वाभिर्हास्य समृद्धिभिः समृद्धं हव्यं देवानप्येति य एवं वेद वनस्पतिं यजति
प्राणो वै वनस्पतिर्जीवं हास्य हव्यं देवानप्येति य एवं विद्वान्वनस्पतिं यजति स्विष्टकृ
तं यजति प्रतिष्ठा वै स्विष्टकृत्प्रतिष्ठायामेव तद्यज्ञमंततः प्रतिष्ठापयती ळामुपह्वय
ते पशवो वा इळा पशूनेव तदुपह्वयते पशून्यजमाने दधाति दधाति ॥ १० ॥ इति द्वि
तीयपंचिकायां प्रथमोध्यायः ॥ देवा वै यज्ञमतन्वत तांस्तन्वानानसुरा अभ्यायंय
ज्ञवेशसमेषां करिष्याम इति तानाप्रीते पशौ पुर इव पर्यग्ने रूपं प्रति पुरस्तादुपायं
स्ते देवाः प्रतिबुध्याग्निमयीः पुरस्त्रिपुरं पर्यास्यंत यज्ञस्य चात्मनश्च गुप्त्यै ता एषा

राम

॥ ९ ॥

मिमाअग्निमथ्यः पुरोदीप्यमानाभ्याजमानाअतिष्ठंस्ताअसुराअनपघ्नेवापाऽवं
स्तेग्निनैवपुरस्तादसुररक्षांस्यपाघ्नताग्निनापश्चात्तथैवैतद्यजमानायत्पर्यग्निकुर्वं
त्यग्निमथीरेवतत्पुरस्त्रिपुरंपर्यस्यंतेयज्ञस्यचात्मनश्चगुप्त्यैतस्मात्पर्यग्निकुर्वंति
तस्मात्पर्यग्नयेन्वाहतंवाएतंपशुमाप्रीतंसंतंपर्यग्निकृतमुदंचंनयंतितस्योल्मुकंपु
रस्ताद्धरंतियजमानोवाएषनिदानेनयत्पशुरनेनज्योतिषायजमानःपुरोज्योतिः
स्वर्गंलोकमेष्यतीतितेनज्योतिषायजमानःपुरोज्योतिःस्वर्गंलोकमेतितंयत्रनिह
निष्यंतोभवंतितदध्वर्युर्बर्हिरधस्तादुपास्यतियदेवैनमदआप्रीतंसंतंपर्यग्निकृतंब
र्हिर्वदिनयंतिबर्हिषदमेवैनंतत्कुर्वंतितस्योवध्यगोहंरवनंत्यौषधंवाऊवध्यमिषंवा
ओषधीनांप्रतिष्ठातदेनत्स्वायामेवप्रतिष्ठायामंततःप्रतिष्ठापयंतितदाऽऽर्यदष

35

हविरेवयत्पशुरथास्यबद्धपैतिलोमानित्वगसृक्कुष्ठिकाःशफाविषाणेस्कंदतिपिशि
तंकेनास्यतदापूर्यतइतियदेवैतस्यशोपुरोळाशमनुनिर्वपंतितेनैवास्यतदापू
र्यतेपशुभ्योवैमेधाउदक्रामंस्तौव्रीहिश्चैवयवश्चभूत्वाजायेतांतद्यत्पशौपुरो
ळाशमनुनिर्वपंतिसमेधेननःपशुनेष्टमसत्केवलेननःपशुनेष्टमसदितिसमेधेन
हास्यपशुनेष्टंभवतिकेवलेनहास्यपशुनेष्टंभवतियएवंवेद॥११॥१॥तस्यवपामुत्खि
द्याहरंतितामध्वर्युःस्रुवेणाभिघारयन्नाहस्तोकेभ्योनुब्रूहीतितद्यत्स्तोकाश्चोतं
तिसर्वदेवत्यावैस्तोकानेन्मइमेनभिप्रीतादेवान्गच्छानितिजुषस्वसप्रथस्तममित्य
न्वाहवचोदेवप्सरस्तमं॥हव्याजुह्वानआसनीत्यग्नेर्वैनंस्तदास्येजुहोतीमं
नोयज्ञममृतेषुधेहीतिस्तोकमन्वाहेमाहव्याजातवेदोजुषस्वेतिहव्यजुष्ठिमा
शास्तेस्तोकानामग्नेमेदसोघृतस्येतिमेदसश्चहिघृतस्यचभवंतिहोतः

प्राशानप्रथमोनिषद्येत्यग्निर्वैदेवानांहोताग्नेप्राशानप्रथमोनिषद्येत्येवैतदाहघृतव
वंतःपावकतेस्तोकाश्च्योतंतिमेदसइतिमेदसश्चह्येवहिघृतस्यचश्चवंतिस्वधर्मदेववी
तयेश्रेष्ठंनोधेहिवार्यमित्याशिषमाशास्तेतुभ्यंस्तोकाघृतश्चुतोग्नेविप्रायसंत्येति
घृतश्चुतोहिभवंत्यृषिःश्रेष्ठःसमिध्यसेयज्ञस्यप्राविताभवेतियज्ञसमृद्धिमाशा
स्तेतुभ्यंश्च्योतंत्यध्रिगोशचीवस्तोकासोअग्नेमेदसोघृतस्येतिमेदसश्चह्येवहिघृतस्य
चश्चवंतिकविशस्तोबृहताभानुनागाहव्याजुषस्वमेधिरेतिहव्यंजुष्टिमेवाशास्तेओ
जिष्ठंतेमध्यतोमेदउद्भृतंप्रतेवयंददामहइत्यश्च्योतंतितेस्तोकाअधित्वचिप्रतितांदेव वसो २
शोविहीत्यश्च्यैवैनांस्तद्वषट्करोतियथासोमस्याग्नेवीहीतितथस्तोकाश्च्योतंतिसर्व
देवत्यावैस्तोकास्तस्मादियंस्तोकशोवृष्टिर्विभक्तोपाचरति ॥ १२ ॥ २ ॥ तदाहुःकास्वा

३६

ऐ.ब्रा.

॥११॥

हाहुतीनांपुरोनुवाक्याः कः प्रैषः काया ज्योतिर्याएवैताअन्वाहैताः पुरोनुवाक्यायःप्रैषः
सप्रैषोयायाज्यासायाज्यातद्धौंः कादेवतास्वाहाक्तेतयइतिविश्वेदेवाइतिब्रूयात्तस्मा
त्स्वाहाकृतंहविरदंतुदेवाइतियजंतीतिदेवावैयज्ञेनश्रमेणतपसाहुतिभिःस्वर्गंलो
कमजयंस्तेषांवपायामेवहुतायांस्वर्गोलोकःप्राख्यायततेवपामेवहुत्वानादृत्येतरा
णिकर्माण्यूर्ध्वाःस्वर्गंलोकमायंस्ततोवैमनुष्यास्त्वृषयश्चदेवानांयज्ञवास्त्वभ्या
यन्यज्ञस्यकिंचिदेशिष्यामःप्रज्ञात्याइतितेभितःपरिचरंतएतंपशुमेवनिरांत्रंदृशाया
नंतेविदुरियान्वावकिलपशुर्यावतीवपेतिसएतावानेवपशुर्यावतीवपाथयदेनंत्व
तीयसवनेश्रपयित्वाजुहुतिश्रेयसीभिर्नआहुतिभिरिष्टमसत्केवलेननःपशुनेष्ट
मसदितिश्रेयसीभिर्हास्याहुतिभिरिष्टंभवतिकेवलेनहास्यपशुनेष्टं११वतियएवंवे

राम

॥११॥

ग्मा

द ॥ १३ ॥ ३ ॥ सा वा एषामृताहुतिरेव यद्वपाहुतिरमृताहुतिरग्न्याहुतिरमृताहुतिरा
ज्याहुतिरमृताहुतिः सोमाहुतिरेता वा अशरीरा आहुतयो या वै काश्चाशरीरा आ
हुतयोमृतत्वमेव ताभिर्यजमानो जयति सा वा एषा रेत एव यद्वपा प्र वै रेतो लीयते प्र
वपा लीयते शुक्लं वै रेतः शुक्ला वपाशरीरं वै रेतोशरीरा वपा यद्वै लोहितं यन्मांसं त
च्छरीरं तस्माद्ब्रूयाद्यावदलोहितं तावत्परिवासयेति सा पंचावत्ता भवति यद्यपि चतु
रवत्ती यजमानः स्यादथ पंचावत्तैव वपाज्यस्योपस्तृणाति हिरण्यशकलो वपा हिरण्य
शकल आज्यस्योपरिष्टादभिघारयति तदाहुर्यद्धिरण्यं न विद्येत कथं स्यादिति द्विरा
ज्यस्योपस्तीर्य वपामवदाय द्विरुपरिष्टादभिघारयत्यमृतं वा आज्यममृतं हिरण्यं त
त्रसकाम उपाप्ताय आज्ये तत्र सकाम उपाप्तो यो हिरण्ये तत्तस्मादेवं संपादयेत्पाक्तायं पुरु

37

षः पंचधा विहितो लोमानि त्वङ्मांसमस्थि मज्जा स यावानेव पुरुषस्तावंतं यजमानं संस्कृत्या
ग्नौ देवयोन्यां जुहोत्यग्निर्वै देवयोनिः सोग्नेर्देवयोन्या आहुतिभ्यः संभूय हिरण्यशरीर ऊ
र्ध्वः स्वर्गं लोकमेति ॥ १४ ॥ ४ ॥ देवेभ्यः प्रातर्यावभ्यो होतरनुब्रूहीत्याहाध्वर्युरेते वाव देवाः
प्रातर्यावाणो यदग्निरुषा अश्विनौ त एते सप्तभिः सप्तभिश्छंदोभिरागच्छंति यो अस्य देवाः प्रात
र्यावाणो हवं गच्छंति य एवं वेद प्रजापतौ वै स्वयं होतरि प्रातरनुवाकमनुवक्ष्यति सर्वे देवा
सुरा यज्ञमुपावसन्न स्मभ्यमनुवक्ष्यत्यस्मभ्यमिति स वै देवेभ्य एवान्वब्रवीत्ततो वै देवा
अभवन्परासुरा अभवत्यात्मना परास्य द्विषन्पाप्मा भ्रातृव्यो भवति य एवं वेद प्रातर्वै स
तं देवेभ्योन्वब्रवीद्यत्प्रातरन्वब्रवीत्तत्प्रातरनुवाकस्य प्रातरनुवाकत्वं महति रात्र्या अनु
व्यः सर्वस्यै वाचः सर्वस्य ब्रह्मणः परिगृहीत्यै यो वै भवति यः श्रेष्ठतामश्नुते तस्य वाचं

प्रोदितामनुप्रवदंति तस्मान्महतिरात्र्या अनूच्यः पुरा वाचः प्रवदितोरनूच्यो यद्वा विप्रो
दितायामनुब्रूयादन्यस्यैवैनमुदितानुवादिनं कुर्यात्तस्मान्महतिरात्र्या अनूच्यः पुराश
कुनिवादादनुब्रूयान्निर्ऋत्यै वा एतन्मुखं यद्वयांसि यच्छकुनयस्तद्यत्पुराशकुनिवादा
दनुब्रूयान्मा यज्ञियां वाचं प्रोदितामनुप्रवदिष्मेति तस्मान्महतिरात्र्या अनूच्यो थो खल्व
ल्वाहुर्यदैवाध्वर्युरुपाकुर्यादथानुब्रूयाद्यदा वा अध्वर्युरुपाकरोति वाचैवोपाकरोति वा
चा होतान्वाह वाग्घि ब्रह्म तत्र स कामम् उपास्तो यो वाचि च ब्रह्मणि च ॥ १५ ॥ ५ ॥ प्रजाप
तौ वै स्वयं होतरि प्रातरनुवाकमनुवक्ष्यति सर्वा देवता आशंसंत मामभिप्रतिपत्स्य
ति मामभीति स प्रजापतिरैक्षत यद्येकां देवतामादिष्टामभिप्रतिपत्स्यामीतरा मे
केन देवता उपाप्ता भविष्यंतीति स एतामृचमपश्यदापो रेवतीरित्यापो वै सर्वा देवता

श्री

(३४)

कु.पा.

॥१३॥

रेवत्यःसर्वादेवताःसएतयर्चाप्रातरनुवाकंप्रत्यपद्यत्तताःसर्वादेवताःप्रामोदंतमामभि
प्रत्यपादिमामभीतिसर्वाहास्मिंदेवताःप्रातरनुवाकमनुब्रुवतिप्रमोदंतेसर्वाभिर्हास्य
देवताभिःप्रातरनुवाकःप्रतिपन्नोभवतियएवंवेदतेदेवाअबिभयुरादातारोवैनइमं
प्रातर्यज्ञमसुरायथौजीयांसोबलीयांसएवमितितानब्रवीदिंद्रोमाबिभीतत्रिवृतैषांप्र
मेभ्योहंप्रातर्वज्रंप्रहर्त्तास्मीत्येतांवावतदृचमब्रवीद्वज्रस्तेनयदपोनप्त्रीयावज्रस्तेन
यत्त्रिष्टुप्वज्रस्तेनयद्वाक्तमेभ्यःप्राहरत्तेनैनानहंस्ततोवैदेवाअभवन्परासुराभव
त्यात्मनापरास्यद्विषन्पाप्माभ्रातृव्योभवतियएवंवेदतदाहुःसवैहोतास्याद्यएतस्या
मृचिसर्वाणिछंदांसिप्रजनयेदित्येषावावत्रिरनूक्तासर्वाणिछंदांसिभवत्येषाछंद
सांप्रजातिः॥१६॥६॥शतमनूच्यमायुष्कामस्यशतायुर्वैपुरुषःशतवीर्यःशतेंद्र

राम

॥१३॥

यआयुष्यैवैनंतद्वीर्यइंद्रियेदधातित्रीणिचशतानिषष्टिश्चान्नस्यानियज्ञकामस्यत्री
णिचवैशतानिषष्टिश्चसंवत्सरस्याहानितावान्त्संवत्सरःसंवत्सरःप्रजापतिःप्रजापति
र्यज्ञउपैनंयज्ञोनमतियस्यैवंविद्वांस्त्रीणिचशतानिषष्टिंचान्वाहसप्तचशतानिविंश
तिश्चान्नस्यानिप्रजापशुकामस्यसप्तचवैशतानिविंशतिश्चसंवत्सरस्याहोरात्रास्ता
वीन्त्संवत्सरःसंवत्सरःप्रजापतिर्यंप्रजायमानंविश्वंरूपमिदमनुप्रजायतेप्रजापतिमे
वतत्प्रजायमानंप्रजयापशुभिरनुप्रजायतेप्रजात्येप्रजायतेप्रजयापशुभिर्यएवंवे
दाष्टौशतान्यन्नस्यान्यब्राह्मणोन्तस्ययोवाउरुत्क्रोन्तःशमलगृहीतोयजेताष्टौक्ष
रावैगायत्रीगायत्र्यावैदेवाःपाप्मानंशमलमपाघ्नतगायत्र्यैवास्यतत्पाप्मानंशम
लमपहत्यपापाप्मानंहत्तेयएवंवेदसहस्रमन्नस्यंस्वर्गकामस्यसहस्राश्वीनेवाइतः

39

कु. पा.

॥१५॥

स्वर्गो लोकः स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै संपत्त्यै संगत्या अपरिमितमनूच्यमपरिमितो वै प्र
जापतिः प्रजापतेर्वा एतदुक्थं यत्प्रातरनुवाकस्तस्मिन्त्सर्वे कामा अवरुध्यंते स यदपरिमि
तमन्वाह सर्वेषां कामानामवरुध्यै सर्वान्कामानवरुंधे य एवं वेद तस्मादपरिमितमेवान्
च्यं स सप्ताग्नेयानि छंदांस्यन्वाह सप्त वै देवलोकाः सर्वेषु देवलोकेषु राध्नोति य एवं वेद स सो
षस्यानि छंदांस्यन्वाह सप्त वै ग्राम्याः पशवो वै ग्राम्यान्पशूनवरुंधे य एवं वेद स सप्ताश्विनानि
छंदांस्यन्वाह सप्तधा वै वागवदत्तावद्वै वागवदत्सर्वस्यैव वाचः सर्वस्य ब्रह्मणः परिगृही
त्यै तिस्रो देवता अन्वाह त्रयो वा इमे त्रिवृतो लोका एषामेव लोकानामभिजित्यै ॥१७॥
७॥ तदाहुः कथमनूच्यः प्रातरनुवाक इति यथाछंदसमनूच्यः प्रातरनुवाकः प्रजाप
तेर्वा एतान्यंगानि यच्छंदांस्येष उ एव प्रजापतिर्यो यजते तद्यजमानाय हितं पद्यो नूच्यः

८४

राम

॥१५॥

प्रातरनुवाकेश्चतुष्पादावैपशवःपशूनामवरुध्याअर्द्धर्चशएवानूच्योयथैवैनमेतदन्वा
हप्रतिष्ठायाएवद्विप्रतिष्ठोवैपुरुषश्चतुष्पादाःपशवोयजमानमेवतद्विप्रतिष्ठंचतुष्पात्सु
पशुषुप्रतिष्ठापयतितस्मादर्धर्चशएवानूच्यस्तदाहुर्यद्यूल्हःप्रातरनुवाकःकथम
स्यच्छोभवतीतियदेवास्यबृहतीमध्यान्नैतीतिब्रूयात्तेनेत्याहुतिभागावाअन्यादेव
ताअन्यास्तोमभागाश्छंदोभागास्तायाअग्नावाहुतयाहूयंतेताभिराहुतिभागाःप्री
णात्यथयत्स्तुवंतियच्छंसंतितेनस्तोमभागाश्छंदोभागाउभय्योहास्यैतादेवताःप्री
ताअभीष्टाभवंतियएवंवेदत्रयस्त्रिंशद्वैदेवाःसोमपास्त्रयस्त्रिंशदसोमपाअष्टौवसव
एकादशरुद्राद्वादशादित्याःप्रजापतिश्चवषट्कारश्चैतेदेवाःसोमपाएकादशप्रयाजा
एकादशानुयाजाएकादशोपयाजाएतेसोमपाःपशुभाजनाःसोमेनसोमपान्प्रीणा

तिप्रभुनासोमपानुमर्त्योहास्यैतादेवताःप्रीताअभीष्टाभवंतियएवंवेदाश्रदुषास्त्वात्य
भुरित्यृक्त्तमयापरिदधातितदाज्ययंत्रीन्कृतून्नवाहाग्नेयमृषस्यमाश्विनंकथमस्यैकयर्चा
परिदधतःसर्वेत्रयःऋतवःपरिहिताभवंतीत्यश्रदुषास्त्वात्यभुरित्यृषसोरूपमाग्निरु
धाय्युत्वियइत्यग्नेरयोजिवांवृषण्वस्तुरथोदस्त्रावमर्त्यंमाध्वीममश्रुतंहवमित्याश्विनो
रेवमुहास्यैकयर्चापरिदधतःसर्वेत्रयःऋतवःपरिहिताभवंतिभवंति॥१८॥८॥७॥
॥इतिद्वितीयोध्यायः॥७॥७॥ऋषयोवैसरस्वत्यांसत्रमासततेकवषमैलूषंसोमादनयं
दास्याःपुत्रःकितवोब्राह्मणःकथंनोमध्येदीक्षिष्टेतितंबहिर्धन्वोदवहन्नत्रैनंपिपासाहं
तुसरस्वत्याउदकंमापादितिसबहिर्धन्वोदूळ्हःपिपासयावित्तएतदपोनप्त्रीयमपश्यत्
प्रदेवत्राब्रह्मणेगातुरेत्वितितेनापांप्रियंधामोपागच्छत्तमापोनूदायंस्तंसरस्वतीसमंतं

पर्यधावत्तस्मादाप्येत हि परिसारकमित्याचक्षते यदेनं सरस्वती समंतं परिससार ते वा ऋष
यो ब्रुवन्विदुर्वा इमं देवा उपेमं ह्वयामहा इति तथेति तमुपाह्वयंत तमुपहूयैतदपोनप्त्रीयम
कुर्वत प्रदेवत्रा ब्रह्मणे गातुरेत्विति तेनापां प्रियं धामोपागच्छन्नुप देवानामुपापां प्रियं धाम
गच्छत्युप देवानां जयति परमं लोकं य एवं वेद यश्चैवं विद्वानेतदपोनप्त्रीयं कुरुते तत्संतत
मनुब्रूयात्संततवर्षी ह प्रजाभ्यः पर्जन्यो भवति यत्रैवं विद्वानेतत्संततमन्वाह यदवग्रा
हमनुब्रूयाज्जीमूतवर्षी ह प्रजाभ्यः पर्जन्यः स्यात्तस्मात्तत्संततमेवानूच्यं तस्य त्रिः प्रथ
मां संततमन्वाह तेनैव तत्सर्वं संततमनूक्तं भवति ॥११॥१॥ ता एता नवानंतरायम
न्वाह हिनोता नो अध्वरं देवयज्येति दशमीमावर्त्तंतीरधनुर्द्विधारा इत्यावर्त्तास्वेकधना
सुप्रतिष्ठापो अदभ्रमायतीरिति प्रतिदृश्यमानास्वाधेनवः पयसा तूर्ण्यर्था इत्युपाय

३१

उ·पा·

॥ १६ ॥

तीषु समन्यायंरूपयंत्यन्याइति समायती आपो वा अस्पर्धंत वयं पूर्वं यज्ञं वक्ष्यामो वयमि
ति याश्चेमाः पूर्वेद्युर्वसतीवर्यो गृह्यंते याश्च प्रातरेकधनास्ताः भृगुरपश्यदापो वै स्पर्धंत
इति ता एतयर्चा समज्ञपयत्समन्यायंत्यूपयंत्यन्याइति ताः समजानत संज्ञानानाहास्या
पो यज्ञं वहंति य एवं वेदापो न देवीरुपयंति होतेत्रियमिति होतर्ब्रमसेसमवनीयमानास्व
न्नाह वसतीवरीश्चैकधनासु चावरपोध्वर्यो३ उ इति होताध्वर्युं पृच्छत्यापो वै यज्ञो विदो
यज्ञा३म् ॥ इत्येवतदाह होतेमनंनमु रित्यध्वर्युः प्रत्याह होतेमाः पश्येत्येवतदाह ताश्व
ध्वर्यो इंद्राय सोमं सोता मधुमंतं ॥ वृष्टिवनिं तीव्रांतं बहुरमध्यं वसुमते रुद्रवते आदि
त्यवते ऋभुमते विभुमते वाजवते बृहस्पतिवते विश्वदेव्यावते ॥ यस्येंद्रः पीत्वा वृत्राणि जं
घनत्प्रसजन्यानि तारिषोमिति प्रत्युत्तिष्ठति प्रत्युत्थेया वा आपः प्रति वैश्रेयांसमायं

वेते२

राम

॥ १६ ॥

तमुत्तिष्ठंतीति तस्मात्प्रत्यञ्च स्थेयाऽअनुपर्यावृत्त्याऽअनुवैश्ये यां संपर्यावर्त्तंते तस्मादनुपर्यावृत्त्याऽअ
नुब्रुवते वानुप्रपत्तव्यमीश्वरो हास्य यद्यन्यो यजेत्ताथ होतारं यशो नेतोस्तस्मादनुब्रुवते वानुप्र
पत्तव्यमं वयायं सध्वभिरित्युताम नुब्रुवन्ननुप्रपद्येत जामयो अध्वरीयतां ॥ पृंचतीर्मधु
नापयइति यो मघव्याय यशो नेतो बिभृयात्षद्भस्यांऽउपस्पृश्ये याभिर्वासूर्यः सहेतीति तेजस्कामो ब्रह्म
वर्चसकामो पो देवीरुपह्वये यत्र गावः पिबंतिनइति पशुकामस्ता एताः सर्वा एवानुब्रुवन्ने
नुप्रपद्येत तेषां कामानामवरुध्या एतान्कामानवरुंधे य एवं वेदेमा अग्मन्रेवतीर्जीवध
न्याइति साद्यमानास्वन्वाहवसतीवरीश्चैकधनाश्च ता अग्मन्नापउशतीर्बर्हिरेदमिति सन्ना
सु सएतया परिदधाति ॥ २०॥२॥ द्विरो वा एतद्यज्ञस्य यत्प्रातरनुवाकः प्राणापानाउ
पांश्वंतर्यामौव ज्र एव वाङ्नाऊत यो रूपांश्वंतर्यामयोर्होता वाचं विसृजेत वाचा वज्रेण
१ यद्धूतयो रूपांश्वंतर्यामयोर्होता वाचं विसृजेत १

यजमानस्यप्राणान्वीयाद्यएनंतत्रब्रूयात्प्राणान्वावत्रेणयजमानस्यप्राणान्व्यगात्प्राणएनंहा
स्यतीतिशश्वत्तथास्यात्तस्मान्नाकृतेयोरुपांश्वंतर्यामयोर्होतावाचंविसृजेतप्राणंयच्छस्वा
हात्वासुहवसूर्यायेत्युपांशुमनुमंत्रयेततमभिप्राणेत्प्राणप्राणंमेयच्छेत्यपानंयच्छस्वाहा
त्वासुहवसूर्यायेत्यंतर्याममनुमंत्रयेततमभ्यपानेदपानापानंमेयच्छेतिव्यानायत्वेत्यु
पांशुसवनंग्रावाणमभिमृश्यवाचंविसृजतआत्मावाउपांशुसवनआत्मन्येवतद्धोता
प्राणान्प्रतिधायवाचंविसृजतेसर्वायुःसर्वायुत्वायसर्वमायुरेतियएवंवेद॥२१॥३॥
तदाहुःसर्पेदुत३नसर्पेदुत३इतिसर्पेदितिहैकआहुरुभयेषांवाएषदेवमनुष्याणामभक्षो
यद्बहिष्पवमानस्तस्मादेनमभिसंगच्छंतइतिवदंतस्तत्तन्नादृत्यंयत्सर्पेदृचमेवतत्सा
म्नोनुवर्त्मानंकुर्याद्यएनंतत्रब्रूयादनुवर्त्मान्वाअयंहोतासामगस्याभूदुद्गातरि य

द्रोधाद्व्योष्ठायतनाद्वोष्पत आयतनादिति राश्वत्तथास्यात्तस्मात्तैवासीनोनुमंत्रयेत
यो देवानामिह सोमपीथाय ज्ञैव हिषि वेद्यां ३ तस्यापि भक्षयाम सीलिवमुहास्यात्मा सोमपी
थाद्नंतरितो भवत्स यथाब्रूयान्मुखमसि मुखं भूयासमिति मुखं वा एतद्यज्ञस्य यद्धविष्यव
मानो मुखं स्वेषु भवति श्रेष्ठः स्वानां भवति य एवं वेदासुरी वै दीर्घजिह्वी देवानां प्रातःसवन
मवालेट् तद्व्यमाद्यत्ते देवाः प्राजिज्ञासंत ते मित्रावरुणावब्रुवन्युवमिदं निष्कुरुतमिति
तौ तथेत्यब्रूतां तौ वै वो वरं वृणावहा इति वृणाथामिति तावेतमेव वरमवृणातां प्रातः
सवने पयस्यां सैनयोरेषाच्युता वरवृता ह्येनयोस्तद्यदस्यै विमत्तमिव तस्स्यै समृद्धं विम
त्तमिव हि तौ तया निरकुरुतां ॥ २२ ॥ ४ ॥ देवानां वै सवनानि नाध्रियंत त एतान्पुरो
डाशानपश्यंस्तानन्वसवनं निरव(प)न्त्सवनानां धृत्यै ततो वै तानि तेषामध्रियंत तद्यद

(४३)

नुसवनंपुरोळाशान्निरूप्यंतेसवनानामेवधृत्यैतथाहितानितेषामध्रियंतपुरोवाएतां
देवाअकृतयत्पुरोळाशास्तत्पुरोळाशानांपुरोळाशत्वंतद्यदनुसवनंपुरोळाशान्निर्वपे
दष्टाकपालंप्रातःसवनएकादशाकपालंमाध्यंदिनेसवनेद्वादशाकपालंतृतीयसवनेतथा
हिसवनानांरूपंतथाछंदसामितितत्तन्नादृत्यमैंद्रावाएतेसर्वेनिरूप्यंतेयदनुसवनंपु
रोळाशास्तस्मात्तानेकादशाकपालानेवनिर्वपेत्तदाऊर्यतोघृतेनानक्तंस्यात्ततःपुरो
ळाशस्यप्राश्नीयात्सोमपीथस्यगुप्त्यैघृतेनहिवज्रेणेंद्रोवृत्रमहन्नितितत्तन्नादृत्यंहवि
र्वाएतद्यदूस्तंसोमपीथोवाएषयदूस्तंतस्मात्तस्ययतएवकुतश्चप्राश्नीयात्सर्वतो
वाएतास्वधायजमानमुपक्षरंतियदेतानिहवींष्याज्यंधानाःकरंभःपरिवापःपुरोळा
शःपयस्येतिसर्वतएवैनंस्वधाउपक्षरंतियएवंवेद॥२३॥५॥योवैयज्ञंहविष्पंक्तिंवेदह

विष्पङ्क्तिं नायज्ञेनराध्नोतिधानाः करंभः परिवापः पुरोडाशः पयस्येत्येषवैयज्ञोहविष्पङ्क्ति
र्हविष्पङ्क्तिं नायज्ञेनराध्नोतियएवंवेदयोवैयज्ञमक्षरपङ्क्तिंवेदाक्षरपङ्क्तिं नायज्ञेनराध्नोति
सुमत्पद्वग्दइत्येषवैयज्ञोक्षरपङ्क्तिरक्षरपङ्क्तिं नायज्ञेनराध्नोतियएवंवेदयोवैयज्ञंनराशं
सपङ्क्तिं वेदनराशंसपङ्क्तिं नायज्ञेनराध्नोतिद्विनाराशंसंप्रातःसवनंद्विनाराशंसंमाध्यं
दिनंसवनंसकृन्नाराशंसंतृतीयसवनमेषवैयज्ञोनराशंसपङ्क्तिर्नराशंसपङ्क्तिं नायज्ञे
नराध्नोतियएवंवेदयोवैयज्ञंसवनपङ्क्तिं वेदसवनपङ्क्तिं नायज्ञेनराध्नोतिपशुरुपवस
थेत्रीणिसवनानित्रिष्टुपेरनूबंध्यइत्येषवैयज्ञःसवनपङ्क्तिः सवनपङ्क्तिं नायज्ञेनराध्नोति
यएवंवेदहरिवाँइन्द्रोधानाअत्तुपूषण्वान्करंभंसरस्वतीवान्भारतीवान्परिवापइन्द्रस्या
पूपइतिहविष्पङ्क्त्यायजत्यृक्सामेवाइन्द्रस्यहरीपशावःपूषान्नंकरंभःसरस्वतीवान्भा

दु·पा·

॥१९॥

रतीवानितिवागेवसरस्वतीप्राणोभरतःपरिवापइंद्रस्यापूपइंत्संनमेवपरिवापइंद्रि
यमपूपएतासामेवतद्देवतानांयजमानंसायुज्यंसरूपतांसलोकतांगमयतिगछति
श्रेयसःसायुज्यंगछतिश्रेष्ठतांयएवंवेदहविरग्नेवीहीत्यनुसवनंपुरोळाशानांस्विष्टकृ
तोयजत्यवत्साराेवाएतेनाग्नेःप्रियंधामोपागछत्सपरमंलोकमजयदुपाग्नेःप्रियंधा
मगछतिजयतिपरमंलोकंयएवंवेदयश्चैवंविद्वानेतयाहविष्पङ्क्त्यायजतेयजतीति
चयजतीतिच॥२४॥६॥छ॥इतितृतीयोध्यायः॥छ॥देवावैसोमस्यराज्ञोग्रपेयेन
समपादयंनहंप्रथमःपिबेयमहंप्रथमःपिबेयमित्येवाकामयंततेसंपादयंतोब्रुवन्हं
ताजिमयामसयोनउज्जेष्यतिसप्रथमःसोमस्यपास्यतीतितथेतितआजिमयुस्तेषा
माजिंयतामभिसृष्टानांवायुर्मुखंप्रथमःप्रत्यपद्यताथेंद्रोथमित्रावरुणावथाश्विनौ

राम

॥१९॥

सोवेदिंद्रोवायुमुद्धैजयतीतितमनुपरापतत्सहनावथोज्जयावेतिसनेत्यब्रवीदहमेवोज्जे
ष्यामीतितृतीयंमेथोज्जयावेतिनेतिहैवाब्रवीदहमेवोज्जेष्यामीतितुरीयंमेथोज्जयावे
तितथेतितंतुरीयेत्यार्ज्जततत्तुरीयभागिंद्रोभवत्त्रिभाग्वायुस्तौसहैवेंद्रवायूउदज
यतांसहमित्रावरुणौसहाश्विनौतएषामेतेयथोज्जितंभक्षाइंद्रवाय्वोःप्रथमोथमि
त्रावरुणयोरथाश्विनोःसएषइंद्रतुरीयोग्रहोगृह्यतेयदैंद्रवायवस्तदेतदृषिःपश्यन्न
भ्यनूवाचनियुत्वाँइंद्रसारथिरितितस्माद्धाप्येतर्हिभरताःसत्वनांवित्तिंप्रयंतितु
रीयेहैवसंग्रहीतारोवदंतेमुनेवान्हकारोनयददइंद्रःसारथिरिवभूत्वोदजयत्तत्॥
२५ १॥ तेवाएतेप्राणाएवयद्द्विदेवत्यावाक्चप्राणश्चैंद्रवायवश्चक्षुश्चमनश्चमैत्राव
रुणःश्रोत्रंचात्माचाश्विनस्तस्यैहैतस्यैंद्रवायवस्याप्येकेनुष्टुभंपुरोनुवाक्यांकुर्वंति

गायत्र्यौ याज्ये वाग्वा एष प्राणश्च ग्रहो यदैंद्रवायवस्तदपि छंदोभ्यां यथायथं क्लृप्येते इति
तत्तं नादृत्यं व्यूढं वा एतच्छंदः क्रियते यत्र पुरोनुवाक्या ज्यायसी याज्यायै यत्र वै याज्या ज्या
यसी तत्समृद्धमथो यत्र समं स्यात्तत्कामाय तथा कुर्यात्प्राणस्य च वाचश्चक्ष्वा त्रैव तउपाप्तं
वायव्या पूर्वा पुरोनुवाक्यैंद्रवायवस्य तत्रैवं याज्ययोः सा या वायव्या तया प्राणं कल्पयति वायु
र्हि प्राणोऽथ यैंद्रवायवी तस्यै यदैंद्रं पदं तेन वाचं कल्पयति वाग्घ्यैंद्र्युपाप्तं काम माप्नोति
यः प्राणेन वाचा विचनयद्वो विषमं करोति ॥२६॥२॥ प्राणा वै हि देवः सा एकपात्रा गृह्यंते
तस्मात्प्राणा एकनामानो द्विपात्रा हूयंते तेन तस्मात्प्राणा द्वंद्वं यन्नैवाध्वर्युर्य उ आप्रयच्छति
तेन होता प्रतिगृह्णात्येष वसुः पुरूवसुरिह वसुः पुरूवसुर्मयि वसुः पुरूवसुर्वाक्पा वाचं
मे पाहीत्यैंद्रवायवं भक्षयत्युपहूता वाक् सह प्राणेनोप मां वाक् सह प्राणेन ह्वयतामुप

हूताऋषयोदैव्यासस्तनूपावानस्तन्वस्तपोजाउपमामृषयोदैव्यासोह्वयंतांतनूपावा
नस्तन्वस्तपोजाइतिप्राणावाऋषयोदैव्यासस्तनूपावानस्तन्वस्तपोजास्तानेवतउपह्वय
तएषवसुर्विदद्वसुरिहवसुर्विदद्वसुर्मयिवसुर्विदद्वसुश्चक्षुष्पाश्चक्षुर्मेपाहीतिमैत्रावरु
णं भक्षयस्युपहूतं चक्षुः सहमनसोपमां चक्षुः सहमनसाह्वयतामुपहूताऋषयोदै
व्यासस्तनूपावानस्तन्वस्तपोजाउपमामृषयोदैव्यासोह्वयंतांतनूपावानस्तन्वस्तपो
जाइतिप्राणावाऋषयोदैव्यासस्तनूपावानस्तन्वस्तपोजास्तानेवतउपह्वयतएष
वसुःसंयद्वसुरिहवसुःसंयद्वसुर्मयिवसुःसंयद्वसुश्श्रोत्रपाश्श्रोत्रंमेपाहीत्याश्विनं भ
क्षयत्युपहूतं श्रोत्रं सहात्मनोपमां श्रोत्रं सहात्मनाह्वयतामुपहूताऋषयोदैव्यास
स्तनूपावानस्तन्वस्तपोजाउपमामृषयोदैव्यासोह्वयंतांतनूपावानस्तन्वस्तपोजा

इति प्राणा वा ऋषयो दैव्यासस्तनूपा वा नस्तन्वस्तपोजास्तानेवतदुपह्वयते पुरस्तात्प्रत्यंच
मैन्द्रवायवं भक्षयति तस्मात्पुरस्तात्प्राणापानौ पुरस्तात्प्रत्यंचं मैत्रावरुणं भक्षयति तस्मा
त्पुरस्ताच्चक्षुषी सर्वतः परिहारमाश्विनं भक्षयति तस्मान्मनुष्याश्च पशवश्च सर्वतो वा
चं वदंतीं शृण्वंति ॥२७॥३॥ प्राणा वै द्विदेवत्या अन्नवानं द्विदेवत्यान्यजेत्प्राणानां संतत्यै
प्राणानामव्यवच्छेदाय प्राणा वै द्विदेवत्यान द्विदेवत्यानामनुवषट्कुर्याद्यद्द्विदेवत्याना
मनुवषट्कुर्यादसंस्थितान्प्राणान्संस्थापयेत्संस्था वा एषा यदनुवषट्कारो य एनं त
त्र ब्रूयादसंस्थितान्प्राणान्समतिष्ठिपत्प्राण एनं हास्यतीति शश्वत्तथा स्यात्तस्मान्न
द्विदेवत्यानामनुवषट्कुर्यात्तदाहुर्द्विरागूर्य मैत्रावरुणो द्विः प्रेष्यति सकृदागूर्य होता द्वि
र्वषट्करोति का होतुरागूरिति प्राणा वै द्विदेवत्या आगूर्वज्रस्तद्यदत्र होता न्तरेणागुरे

तागुरावज्रेणयजमानस्यप्राणान्वीयाद्यएनंतत्रब्रूयाद्गुरावज्रेणयजमानस्यप्राणा
न्व्यगात्प्राणएनंहास्यतीतिशश्वत्तथास्यात्तस्मात्तत्रहोतांतरेणनागुरेताथोमनोवै
यज्ञस्यमैत्रावरुणोवाग्यज्ञस्यहोतामनसावाइषितावाग्वदतियांह्यन्यमनावाचंवदत्य
सुर्यावैसावागदेवजुष्टातद्यदेवात्रमैत्रावरुणोह्यागुरतेसैवहोतुरागूः॥२०॥४॥प्रा
णावाऋतुयाजास्तद्यदृतुयाजैश्चरंतिप्राणानेवतद्यजमानेदधतिषड्ऋतुनेतियजं
तिप्राणमेवतद्यजमानेदधतिचत्वारऋतुभिरितियजंत्यपानमेवतद्यजमानेदधति
द्विर्ऋतुनेत्युपरिष्टाद्व्यानमेवतद्यजमानेदधतिसवाअयंप्राणस्त्रेधाविहितःप्रा
णोपानोव्यानइतितद्यदृतुनऋतुभिर्ऋतुनेतियजंतिप्राणानांसंतत्यैप्राणानाम
व्यवछेदायप्राणावाऋतुयाजानर्तुयाजानामनुवषट्कुर्यादसंस्थितावाऋतवए

कु.भा.
॥२२॥

कैक एवं यद्वनुयाजानामनुवषट्कुर्यादसंस्थितान्त्‌ तत्संस्थापयेत्संस्थावा एषा यदनुवष
ट्कारो य एनं तत्र ब्रूयादसंस्थितान्‌ तत्समतिष्ठिपद्‌ दुःषमं क्षविष्यतीति शश्वत्तथा स्यात्त
स्मान्नानुयाजानामनुवषट्कुर्यात्‌ ॥२६॥५॥ प्राणा वै द्विदेवत्याः पशव इळा द्विदेवत्यान्भ
क्षयित्वेळामुपह्वयते पशवो वा इळा पशूनेव तदुपह्वयते पशून्यजमाने दधाति तदाहुरवांत
रेळां पूर्वां प्राश्नीया३त्‌ होतृचमसं भक्षये३त्‌ इति अवांतरेळामेव पूर्वां प्राश्नीयादथ हो
तृचमसं भक्षयेद्यद्वा द्विदेवत्यान्पूर्वान्भक्षयति तेनास्य सोमपीथः पूर्वो भक्षितो भव
ति तस्मादवांतरेळामेव पूर्वां प्राश्नीयादथ होतृचमसं भक्षयेत्तदुभयतोन्नाद्यं परिगृह्णा
ति सोमपीथाभ्यामन्नाद्यस्य परिगृहीत्यै प्राणा वै द्विदेवत्या आत्मा होतृचमसो द्विदेव
त्यानां संस्रवान्होतृचमसे समवनयत्यात्मन्येव तद्धोता प्राणान्समवनयते सर्वायुः

राम
॥२२॥

सर्वायुत्वायसर्वमायुरेतियएवंवेद ॥ ३० ॥ ६ ॥ देवावैयद्यज्ञेकुर्वंस्तदसुरा अकुर्वं
स्तेसमावद्वीर्या एवासंनव्यावर्त्तंततततोवैदेवा एतंतूष्णींशंसमपश्यंस्तमेषामसुरा
नान्ववायंस्तूष्णींसारोवा एषयत्तूष्णींशंसोदेवावैयंयमेववज्रमसुरेभ्यउदयच्छंस्त
तमेषामसुराःप्रत्यबुध्यंतततोवैदेवा एतंतूष्णींशंसंवज्रमपश्यंस्तमेभ्यउदयच्छंस्त
मेषामसुरानप्रत्यबुध्यंततमेभ्यःप्राहरंस्तेनैनानप्रतिबुद्धेनाघ्नंस्ततोवैदेवा अभ
वन्परासुराभवत्यात्मनापरास्यद्विषन्पाप्माभ्रातृव्योभवतियएवंवेदतेवैदेवाविजि
तिनोमन्यमानायज्ञमतन्वततमेषामसुरा अभ्यायन्यज्ञवेशसमेषांकरिष्यामइ
तितान्समंतमेवोदारान्पर्ययुत्तानुदपश्यंस्तेब्रुवन्त्संस्थापयामेमंयज्ञंयन्नोसुरो
मावधिषुरितितथेतितंतूष्णींशंसेसंस्थापयन्भूरग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निरित्याज्य

उ॰ब्रा॰

॥२३॥

प्रउगे संस्थापयंनिंद्रो ज्योतिर्भुवो ज्योतिरिंद्र इति निष्केवल्यमरुत्वतीये संस्थापयंस्स
र्यो ज्योतिर्ज्योतिः स्वः सूर्य इति वैश्वदेवाग्निमारुते संस्थापयंस्तमेवं तत् छंदांसि संस्था
पयंस्तमेवं तत् छंदांसि संस्थाप्यते नारिष्टेनोद्दृचमाश्नुवत तसतदा वाव यज्ञः संतिष्ठ
तेयद्द होतातत् छंदांसि संछंदांसि तिसय एनं शंस्तेतत् छंदांसि उपवावदेदनुवाव्याहरे
त्तं ब्रूयादेष एवैतामार्तिमार्तिष्यति प्रातर्वाव वयमद्यैमं शंस्तेतत् छंदांसि संस्था
पथामेस्त्वयथाऽगृहानितं कर्मणानुसमियादेवमेवैनं भिद्दमनुसेमिम इति स ह
वावतामार्तिमृच्छति य एवं विद्वान्संशंस्तेतत् छंदांसि उपवावदत्यनुवाव्याहरतीति त
स्मादेवं विद्वान्संशंस्तेतत् छंदांसि नोपवदेन्नानुव्याहरेत् ॥३१॥७॥ चक्षूंषि वा ए
तानि सवनानां यत्त् छंदांसि सो भूरग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निरिति प्रातःसवनस्य च

राम

॥२३॥

क्षुषीइंद्रोज्योतिर्भुवोज्योतिरिंद्रइतिमाध्यंदिनस्यसवनस्यचक्षुषीसूर्योज्योतिर्ज्यो
तिःस्वःसूर्यइतितृतीयसवनस्यचक्षुषीचक्षुष्मद्भिःसवनैराध्नोतिचक्षुष्मद्भिःसवनैः
स्वर्गंलोकमेतियएवंवेदचक्षुर्वाएतद्यज्ञस्ययत्तृछंदांसएकासतीव्याहृतिर्द्वेधो
च्यतेतस्मादेकंसच्चक्षुर्द्वेधामूलंवाएतद्यज्ञस्ययत्तृछंदांसिसोयंकामयेतानायत
नवास्यादितिनास्ययज्ञेतत्छंदांसंशंसेदुन्मूलमेवतद्यज्ञंपराभवंतमनुपराभ
वतितद्वाआहुःशंसेद्वापिवैतद्विजिहितंयज्ञात्तात्तृछंदांसन्नशंसेत्येविजि
हिसर्वोयज्ञःप्रतिष्ठितोयज्ञेयजमानस्तस्माच्छंस्तव्यःशंस्तव्यः॥२॥८॥इति
द्वितीयपंचिकायांचतुर्थोध्यायः॥४॥ब्रह्मवाआहावःक्षत्रंनिविद्विट्सूक्तमा
ह्वयतेथनिविदंदधातिब्रह्मण्येवतत्क्षत्रमन्वेनियुनक्तिनिविदंशस्त्वासूक्तंशंस

तिक्षत्रंवैनिविद्विट्सूक्तंक्षत्रएवतद्विशामनुनियुनक्तियंकामयेतक्षत्रेणैनंव्यर्धयानी
तिमध्यएतस्यैनिविदःसूक्तंशंसेत्क्षत्रंवैनिविद्विट्सूक्तंक्षत्रेणैवैनंतद्व्यर्धयतियं
कामयेतविशैनंव्यर्धयानीतिमध्यएतस्यसूक्तस्यनिविदंशंसेत्क्षत्रंवैनिविद्विट्सूक्तं
न विशैवैनंतद्व्यर्धयतियमुकामयेतसर्वमेवास्ययथापूर्वमृजुक्लृप्तंस्यादित्याद्धयेताथ
निविदंदध्यादथसूक्तंशंसेत्सोसर्वस्यक्लृप्तिःप्रजापतिर्वाइदमेकएवाग्रआससोका
मयतप्रजायेयभूयान्स्यामितिसतपोतप्यतसवाचमयच्छत्ससंवत्सरस्यपरस्ता
द्व्याहरद्द्वादशकृत्वोद्वादशपदावाएषानिविदेतांवावतांनिविदंव्याहरत्तांसर्वाणिभू
तान्यन्वसृज्यंततदेतदृषिःपश्यन्नभ्यनूवाचसपूर्वयानिविदाकव्यतायोरिमाःप्र
जाअजनयन्मनूनामितितद्यदेतांपुरस्तात्सूक्तस्यनिविदंदधातिप्रजात्यैप्रजायतेप्र

जयापशुभिर्यएवंवेद ॥ ३३ ॥ १ ॥ अग्निर्वैब्रह्मइतिहोवाचसत्यसौवा अग्निर्वैब्रह्मएतंहिदेवा
ईधंतएतमेवतदेतस्मिंलोकआयातयत्यग्निर्मन्विब्रह्मइतिहोवाचसत्ययंवा अग्निर्मन्विब्रह्मइमं
हिमनुष्योऽइधतेऽग्निमेवतदस्मिंलोकआयातयत्यग्निःसुखमिदितिहोवाचतिवायुर्वाअ
ग्निःसुखमिद्वायुर्हिःस्वयमात्मानंसमिंधेस्वयमिदंसर्वयदिदंकिंचवायुमेवतदंतरिक्ष
लोकआयातयतिहोतादेवव्रतइतिहोवाचसत्यसौवैहोतादेवव्रतएषहिसर्वतोदेवैर्वृ
६ ५ तएतमेवतदेतस्मिंलोकआयातयतिहोतामनुव्रतइतिहोवाचसत्ययंवा अग्निर्होतामनु
व्रतोऽयंहिसर्वतोमनुष्यैर्वृतोऽग्निमेवतदस्मिंलोकआयातयतिप्रणीर्यज्ञानामिति
होवाचतिवायुर्वैप्रणीर्यज्ञानांयदाहिप्राणित्यथयज्ञोथाग्निहोत्रंवायुमेवतदंतरिक्ष
लोकआयातयतिरथीरध्वराणामितिहोवाचसत्यसौवैरथीरध्वराणामेषहियथेतज्ञ

५८

उ॰पा॰

॥२५॥

रतिरथीरिवैतमेवं तदेतस्मिंल्लोक आयातयत्यतत्तौ होतेति शंसत्ययं वा अग्निरतत्तौ
होतेमं हन्कृष्वन तिर्यंचं तरत्यग्निमेवं तदस्मिंल्लोक आयातयति तित्वह्निर्हव्यवाळिति शं
सति वायुर्वै वह्निर्हव्यवाड्वायुर्हीदं सर्वं वहत्तियदिदं किंच वायुर्देवेभ्यो हव्यं वह
ति वायुमेवं तदंतरिक्षलोक आयातयत्यादेवो देवान्वक्षदिति शंसत्यसौ वै देवो देवाना
वहत्येतमेवं तदेतस्मिंल्लोक आयातयति यक्षदग्निर्देवो देवानिति शंसत्ययं वा अग्नि
र्देवो देवान्यजत्यग्निमेवं तदस्मिंल्लोक आयातयति सो अध्वरा करति जातवेदा इति
शंसति वायुर्वै जातवेदा वायुर्हीदं सर्वं करोति यदिदं किंच वायुमेवं तदंतरिक्षलो
क आयातयति ॥ २४ ॥ २ ॥ प्र वो देवायाग्नय इत्यनुष्टुभः प्रथमे पदे विहरति तस्मा
त्स्त्रियूरू विहरति समस्यत्युत्तरे पदे तस्मात्पुमानूरू समस्यतीति तन्मिथुनं मिथुनमे

राम

॥२५॥

वंतदुक्थमुखेकरोतिप्रजात्यैप्रजायतेप्रजयापशुभिर्यएवंवेदप्रवोदेवायाग्नयइत्ये
वानुष्टुभःप्रथमेपदेविहरतिवज्रमेवतत्परोवरीयांसंकरोतिसमस्यत्येवोत्तरेपदेआ
रंभणंतोवैवज्रस्याणिमाथोदंडस्याथोपरशोर्वज्रमेवतत्प्रहरतिद्विषतेभ्रातृव्याय
वधंयोस्यस्तृत्यस्तस्मैस्तर्तवै ॥२५॥७॥ देवासुरावाएषुलोकेषुसमयतंततेवैदे
वाःसदएवायतनमकुर्वततान्सदसोजयंस्तआग्नीध्रंसंप्रापद्यंततेततोनपराजयंतत
स्मादाग्नीध्रउपवसंतिनसदस्याग्नीध्रेह्यधारयंततयदाग्नीध्रेधारयंततदाग्नीध्रस्या
ग्नीध्रत्वंतेषांवैदेवानामसुराःसदस्यानग्नीन्निर्वापयांचक्रुस्तेदेवाआग्नीध्रादेव
सदस्यानग्नीन्विहरंततैरसुररक्षांस्यपाघ्नततथैवैतद्यजमानाआग्नीध्रादेवस
दस्यानग्नीन्विहरंत्यसुररक्षांस्येवतदपघ्नतेतेवैप्रातराज्यैरेवाजयंतआयन्यदाज्ये

ऊ·पा·

॥२६॥

रेवाजयंतआयंस्तद्राज्यानामाज्यत्वंतासोवैहोत्राणामायतीनामाजयंतीनामछावाकी
याहीयततस्यामिंद्राग्नीअध्यास्तामिंद्राग्नीवैदेवानामोजिष्ठौबलिष्ठौसहिष्ठौसत्त
मौपारयिष्णुतमौतस्मादैंद्राग्नमछावाकःप्रातःसवनेशंसतींद्राग्नीहितस्यामध्या
स्तांतस्मादुपुरस्तादन्येहोत्रकाःसदःप्रसर्पंतिपश्चादछावाकःपश्चेवहिहीनोनुसंजि
गमिषतितस्माद्योब्राह्मणोबह्वृचोवीर्यवान्स्यात्सोस्याछावाकीयांकुर्यात्तेनैवसाही
नाभवति॥२६॥४॥देवरथोवाएषयद्यज्ञस्तस्यैतावंतरौरश्मीयद्राज्यप्रउगेतद्य
दाज्येनपवमानमनुशंसतिप्रउगेणाज्यंदेवरथस्यैवतदंतरौरश्मीविहरत्यलोभा
यतामनुकृतिंमनुष्यरथस्यैवांतरौरश्मीविहरंत्यलोभायनास्यदेवरथोलुभ्यति
नमनुष्यरथोयएवंवेदतदाहुर्यथावावस्तोत्रमेवंशस्त्रंपावमानीषुसामगास्तुव

राम

॥२६॥

तआग्नेयं होताज्यं शंसति कथमस्य पावमान्यो ऽनुशस्ता भवंतीति यो वा अग्निः स प
वमानस्तदप्येतदृषिणोक्तमग्निर्ऋषिः पवमान इत्येवमु हास्याग्नेयीभिरेव प्रतिप
द्यमानस्य पावमान्यो ऽनुशस्ता भवंति तद्वाऊर्यथा वाव स्तोत्रमेवं शस्त्रं गायत्रीषु सा
मगास्तद्वत आनुष्टुभं होताज्यं शंसति कथमस्य गायत्र्यो ऽनुशस्ता भवंतीति संपदे
ति ब्रूयात्संसेता अनुष्टुभस्तास्त्रिः प्रथमया त्रिरुत्तमयैकादश भवंति विराड्वा ऽन्या
दादशीन वा एकेनाक्षरेण छंदांसि वियंति न द्वाभ्यां ताः षोडश गायत्र्यो भवंत्येवमु
हास्यानुष्टुब्भिरेव प्रतिपद्यमानस्य गायत्र्यो ऽनुशस्ता भवंत्यग्न इंद्रश्च दाशुषो दुरो
ण इत्याग्नेंद्र्या यजति न वा ऋते विंद्राग्नी संतौ व्यजयेतामाग्नेंद्रौ वा एतौ संतौ व्यज
येतां तद्यदाग्नेंद्र्या यजति विजित्या एव सा विराट् त्रयस्त्रिंशदक्षरा भवति त्रयस्त्रिं

उ॰ पा॰

२७॥

शदे देवा अष्टौ वसव एकादश रुद्रा द्वादशादित्याः प्रजापतिश्च वषट्कारश्चैतत्रयस्त्रिं
शत्प्रथमुखे देवता अक्षरभाजः करोत्यक्षरमक्षरमेवैतद्देवता अनुप्रपिबंति देवपात्रेणै
वैतद्देवतास्तृप्यंतिति होवाचैतद्यथावाव ब्राह्मणमेवं याज्याग्नेय्यं होताज्यं शंसत्यथ कस्मादाग्ने
य्यायजतीति या वा आग्नेंद्र्यैंद्राग्नी वै सा सैंद्राग्नमेतदुक्थं ग्रहेण च तच्छंसेनैवैंद्रा
ग्नी आगतं सुतं गीर्भिर्नभो वरेण्यमित्यस्य पातं धियेषितेत्यैंद्राग्नमध्वर्युर्ग्रहं गृह्णा
ति भूरग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निरिंद्रो ज्योतिर्भुवो ज्योतिरिंद्रः सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः स्वः
सूर्य इति होतातच्छंसं शंसति तद्यथैव ब्राह्मणमेवं याज्या॥ २७॥ ५॥ होतृजं
प्रजापतिरेतस्ताः सिंचत्स्कंदपत्स्कंदपाभिर्वैरेतसः सिक्तिः पुरा हा वा प्रजापति
य दैविकं चोर्ध्वमाहावा छस्त्रस्यैव तत्तस्यां च चतुष्पथासीनमभ्याक्रयते तस्मात्सरा

राम

॥२७॥

चोभृत्वाचतुष्पादोरेतःसिंचंतिसम्यङ्द्विपाद्भवतितस्मात्सम्यंचोभूत्वाद्विपादोरेतः
सिंचंतिपितामातरिश्वेत्याहप्राणोवैपिताप्राणोमातरिश्वाप्राणोरेतोरेतस्तत्सिंच
त्यछिद्रापदाधाइतिरेतोवाअछिद्रमतोह्यछिद्रःसंभवत्युक्थाकवयःशंसं
नितियेवाअनूचानास्तेकवयस्तइदमछिद्रंरेतःप्रजननंनित्येवतदाहसोमोविश्व
विन्नीथानिनेषद्बृहस्पतिरुक्थामदानिशंसिषदितिब्रह्मवैबृहस्पतिःक्षत्रंसोमःस्तु
तशस्त्राणिनीथानिचोक्थामदानिचदैवेनचैवैतद्ब्रह्मणाप्रसूतोदैवेनचक्षत्रेणो
क्थानिशंसत्येतेहवाअस्यसर्वस्यप्रसवस्येशातेयदिदंकिंचतद्येतेताभ्यांप्रसूतः
करोत्यकृतंतदकृतमकरितिवैनिंदंतिकृतमस्यकृतंभवतिनास्याकृतंकृतंभ
वतियएवंवेदवागायुर्विश्वायुर्विश्वमायुरित्याहप्राणोवाआयुःप्राणोरेतोवाग्यो

निर्योनिंतदुपसंधायरेतःसिंचतिकइदंशंसिष्यतिसइदंशंसिष्यतीत्याहप्रजापति
र्वैकःप्रजापतिःप्रजनयिष्यतीत्येवतदाह॥२८॥६॥आहूयतदुक्थंशंसंशंसतिरेतस्त
त्सिक्तंविकरोतिसिक्तिर्वाअग्रेऽथविकृतिरुपांशुतदुक्थंशंसंशंसत्युपांश्विववैरेतसःसि
क्तिस्तिरइवतदुक्थंशंसंशंसतितिरइववैरेतांसिविक्रियंतेषट्पदंतदुक्थंशंसंशंसतिष
ड्विधोवैपुरुषःषडंगआत्मानमेवतत्षड्विधंषडंगंविकरोतितदुक्थंशंसंशस्त्वापुरो
रुचंशंसतिरेतस्तद्विकृतंप्रजनयतिविकृतिर्वाअग्रेऽथजातिरुच्चैःपुरोरुचंशंसत्यु
च्चैरेवैनंतत्प्रजनयतिद्वादशपदांपुरोरुचंशंसतिद्वादशवैमासाःसंवत्सरःसंवत्स
रःप्रजापतिःसोऽस्यसर्वस्यप्रजनयितासयोऽस्यसर्वस्यप्रजनयितासएवैनंतत्प्रजया
पशुभिःप्रजनयतिप्रजात्यैप्रजायतेप्रजयापशुभिर्यएवंवेदजातवेदस्यांपुरोरुचंशं

सतिजातवेदोन्यंगांतदाऽर्यत्ततीयसवनमेवजातवेदसआयतनमथकस्मात्प्रातः
सवनेजातवेदस्यांपुरोरुचंशंसतीतिप्राणोवैजातवेदाःसहिजातानांवेदयावतांवैस
जातानांवेदतेभवंतियेषामुनवेदकिमुतस्युर्योवाआज्यआत्मसंस्कृतिंवेदतत्तुवि
दितं ॥ २१ ॥ ७ ॥ प्रवोदेवायाग्नयइतिशंसतिप्राणोवैप्रप्राणंहीमानिसर्वाणिभूता
न्यनुप्रयंतीतिप्राणमेवतत्संभावयतिप्राणंसंस्कुरुते दीदिवांसमपूर्व्यमितिशंसतिम
नोवैदीदायमनसोहिनकिंचनपूर्वमस्तिमनएवतत्संभावयतिमनःसंस्कुरुतेसनः
शर्माणिवीतयइतिशंसतिवाग्वैशर्मतस्माद्वाचानुवदंतमाहशर्मवदास्मौअयासी
तिवाचमेवतत्संभावयतिवाचंसंस्कुरुतेउतनोब्रह्मन्नविषइतिशंसतिश्रोत्रंवैब्र
ह्मश्रोत्रेणहिब्रह्मशृणोतिश्रोत्रेब्रह्मप्रतिष्ठितंश्रोत्रमेवतत्संभावयतिश्रोत्रंसंस्कुरु

तेस्सयंताविप्रएषामितिह्वांसत्यपानोवैयंतापानेनस्यर्यंयतःप्राणोनपराङ्भवत्यपा
नमेवतत्संभावयत्यपानंसंस्कुरुतेऽऋताबाग्यस्यरोदसीइतिह्वांसतिचक्षुर्वैऋतं
तस्माद्यतरोविवदमानयोराहाहमनुष्थ्याचक्षुषाद्दर्शमितितस्यश्रद्दधतिचक्षुरे
वतत्संभावयतिचक्षुःसंस्कुरुतेनूनोराश्चसहस्रवत्तोकवत्पुष्टिमद्वस्वित्सुत्तमया
परिदधात्यात्मावैसमस्तःसहस्रवांस्तोकवान्पुष्टिमानात्मानमेवतत्समस्तंसंभा
वयत्यात्मानंसमस्तंसंस्कुरुतेयाज्ययायजतिप्रत्तिर्वैयाज्यापुण्यैवलक्ष्मीःपुण्यामे
वतंलक्ष्मींसंभावयतिपुण्यांलक्ष्मींसंस्कुरुतेसएवंविद्वांश्छंदोमयोदेवतामयोब्र
ह्ममयोमृतमयःसंभूयदेवताअप्येतियएवंवेदयोवैतद्वेदयथाछंदोमयोदेवताम
योब्रह्ममयोमृतमयःसंभूयदेवताअप्येतितत्सुविदितमित्यध्यात्ममथाधिदैव

तं ॥ ४० ॥ ८ ॥ षट्पदं तच्छंसति षड्वा ऋतव ऋतूनेव तत्कल्पयत्यृतू
नप्येति द्वादशपदां पुरोरुचं शंसति द्वादश वै मासा मासानेव तत्कल्पयति मासा
नप्येति प्र वो देवायाग्नय इति शंसत्यंतरिक्षं वै प्रांतरिक्षं हीमानि सर्वाणि भूतान्य
नुप्रयंत्यंतरिक्षमेव तत्कल्पयत्यंतरिक्षमप्येति दीदिवांसमपूर्व्यमिति शंसत्यसौ वै
दीदाय योसौ तपत्येतस्माद्धि न किंचन पूर्वमस्त्येतमेव तत्कल्पयत्येतमप्येति स नः
शर्माणि वीतय इति शंसत्यग्निर्वै शर्माण्यन्नाद्यानि यच्छत्यग्निमेव तत्कल्पयत्यग्नि
मप्येत्युत नो ब्रह्मन्नविष इति शंसति चंद्रमा वै ब्रह्म चंद्रमसमेव तत्कल्पयति चंद्र
मसमप्येति स यंता विप्र एषामिति शंसति वायुर्वै यंता वायुना हीदं यतमंतरिक्षं न
समृच्छति वायुमेव तत्कल्पयति वायुमप्येत्यृतावा यस्य रोदसी इति शंसति त्यावा

दु॰ पा॰

॥ ३० ॥

पृथिवै वै रोदसी द्यावापृथिवी एव तत्कल्पयति द्यावापृथिवी अप्येति नूनोरास्वसहस्त्र
वत्तोकवत्पुष्टिमद्वसुरित्यृक्तमया परिदधाति संवत्सरो वै समस्तः सहस्रवांस्तोकवान्पुष्टि
मान्त्संवत्सरमेव तत्समस्तं कल्पयति संवत्सरं समस्तमप्येति याज्यया यजति वृष्टि
वैयाज्या विद्युद्देवु विद्युद्धीदं वृष्टिमन्नाद्यं संप्रयच्छति विद्युतमेव तत्कल्पयति विद्युतम
प्येति स एवं विद्वानेतन्मयो देवतामयो भवति भवति ॥ ४१ ॥ ५ ॥ छ ॥ छ ॥ छ ॥ छ
॥ छ ॥ इति द्वितीय पंचिकायां पंचमोध्यायः ॥ छ ॥ देवा वै यज्ञमसृष्टो ॥ ऋषयो
वैषट् ॥ देवा वै सोमस्याष्टो ॥ ब्रह्मवानवा ॥ यज्ञेन वै देवा ॥ यज्ञेन वै देवा वै यज्ञोशि
रो वा एतद्देवा वै यदेव यज्ञमे का देवा ॥ श्रीविश्वेश्वरार्पणमस्तु ॥ श्रीरस्तु ॥ छ ॥

राम

॥ ३० ॥

उ·पा·

॥३१॥

श्रीरामार्पणमस्तु॥ ॥ छ॥ शाके १६७०॥ वर्षेविभवनामसंवत्सरेदक्षिणायनेशार
दऋतौभाद्रपदवद्यत्रयोदश्यांतद्दिनेइदंपुस्तकंजल्पलिनाम्नागणेशसुतुराघ
वेणलिखितं॥ स्वार्थपरोपकारार्थं॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु॥ यादृशंपुस्तकंदृ
ष्ट्वातादृशंलिखितंमया॥ यदिशुद्धमशुद्धंवाममदोषोनविद्यते॥ अदृष्टभावात्म
निविभ्रमाद्वायदर्थहानंलिखितंमयायत्॥ तत्सर्वमार्यैःपरिशोधनीयंकोपंनकुर्यात्ख
लु लेखकस्य॥ छ॥ जालंरक्षेअलंरक्षेद्रक्षेच्छिथिलबंधनात्॥ मूर्खहस्तेनदातव्यं
एवंवदतिशापदः॥ श्रीबिंदुमाधवायनमः॥ छ॥ ॥ छ॥ ॥ छ॥ ॥ छ॥

राम

॥३१॥

(58)

॥१॥

॥हैपोधितृतीयपंचिका॥

॥१॥

त०पं०

॥श्रीगणेशायनमः॥ॐमृ॥ग्रहोक्थंवाएतद्यत्प्रउगंनवप्रातर्ग्रहागृह्यंते
नवभिर्बहिष्पवमानेस्तुवतेस्तुतेस्तोमेदशमंगृह्णातिहिंकारउत्तमासांदशा
मःसोसासंमावायव्यंशंसतितेनवायव्यउक्थंवानैन्द्रवायवंशंसतितेनैंद्र
वायवउक्थंवान्मैत्रावरुणंशंसतितेनमैत्रावरुणउक्थंवानाश्विनंशंसति
तेनाश्विनउक्थंवानैंद्रंशंसतितेनशुक्रामंथिनाउक्थंवंतौवैश्वदेवंशंसति
तेनाग्रयणउक्थंवान्सारस्वतंशंसतिनसारस्वतोग्रहोस्तिवाक्तुसरस्वतीये
तुकेचवाचाग्रहागृह्यंतेतेस्यसर्वेशस्तोक्थाउक्थिनोभवंतियएवंवेद॥१॥
अंनाद्यंवाएतेनावरुंधेयत्प्रउगमन्यान्यादेवताप्रउगेशस्यतेन्यदन्यद्
उक्थंप्रउगोक्रियतेन्यदन्यदस्यान्नाद्यंगृहेषुध्रियतेयएवंवेदैतद्धवैयजमा

नस्याध्यात्मतमभिमृशेद्यत्प्रउगं तस्मादेनेनैतदुपेक्ष्यतमभिवेस्याहुरेतेनह्येनं होता
संस्करोतीति वायव्यं शंसति तस्मादाहुर्वायुः प्राणः प्राणो रेतो रेतः पुरुषस्य प्रथ
मं संभवतः संभवतीति य एवं वायव्यं शंसति प्राणमेवास्य तत्संस्करोत्यैन्द्रवायवं शंसति
यत्र वाव प्राणस्तदपानो य एवैन्द्रवायवं शंसति प्राणापानावेवास्य तत्संस्करोति मै
त्रावरुणं शंसति तस्मादाहुश्चक्षुः पुरुषस्य प्रथमं संभवतः संभवतीति यन्मैत्रा
वरुणं शंसति चक्षुरेवास्य तत्संस्करोत्याश्विनं शंसति तस्मात्कुमारं जातं संवदंत
उप वै शुश्रूषते नि वै ध्यायतीति यदाश्विनं शंसति श्रोत्रमेवास्य तत्संस्करोत्यैन्द्रं शं
सति तस्मात्कुमारं जातं संवदंते प्रति धारयति वै ग्रीवा अथो शिर इति यदैन्द्रं शंस
ति वीर्यमेवास्य तत्संस्करोति वैश्वदेवं शंसति तस्मात्कुमारो जातः पद्भ्यामेव प्रचरति वै

ऐ॰पं॰

॥२॥

भ्वदेवानिह्वंगानियद्वैश्वदेवंशंसत्यंगान्येवास्यतत्संस्करोतिसारस्वतंशंसतितस्मा
त्कुमारंजातंजघन्यावागाविशतिवाग्घिसरस्वतीयत्सारस्वतंशंसतिवाचमेवास्य
तत्संस्करोतिसएषवैजातोजायतेसर्वाभ्यःएताभ्योदेवताभ्यःसर्वेभ्यउक्थेभ्यःसर्वेभ्य
श्छन्दोभ्यःसर्वेभ्यःप्रउगेभ्यःसर्वेभ्यःसवनेभ्योयएवंवेदयस्यचैवंविदुषएतच्छ
संति॥२॥प्राणानांवाएतदुक्थ्यंयत्प्रउगंसप्तदेवताःशंसतिसप्तवैशीर्षन्प्राणाः
शीर्षन्नेवतत्प्राणान्दधातिकिंसयजमानस्यपापभद्रमाद्रियेतेतिहस्माहयोस्य
होतास्यादित्यत्रवैनंयथाकामंयेततथाकुर्याद्यंकामयेतप्राणेनैनंव्यर्धयानी
तिवायव्यमस्यलुब्धंशंसेदृचंवापदंवातीयात्तेनैवतल्लुब्धंप्राणेनैवैनंतद्व्य
र्धयतियंकामयेतप्राणापानाभ्यामेनंव्यर्धयानीत्यैन्द्रवायवमस्यलुब्धंशंसे ॥२॥

ऋचं वा पदं वातीयात्तेनैव तं लुब्धं प्राणापानाभ्यामेवैनं तद्व्यर्द्धयति यं कामयेत च
क्षुषैनं व्यर्द्धयानीति मैत्रावरुणमस्य लुब्धं शंसेदृचं वा पदं वातीयात्तेनैव तं लुब्धं
चक्षुषैवैनं तद्व्यर्द्धयति यं कामयेत श्रोत्रेणैनं व्यर्द्धयानीत्याश्विनमस्य लुब्धं शंसेदृ
चं वा पदं वातीयात्तेनैव तं लुब्धं श्रोत्रेणैवैनं तद्व्यर्द्धयति यं कामयेत वीर्येणैनं व्य
र्द्धयानीत्यैन्द्रमस्य लुब्धं शंसेदृचं वा पदं वातीयात्तेनैव तं लुब्धं वीर्येणैवैनं तद्व्यर्द्ध
यति यं कामयेताङ्गैरेनं व्यर्द्धयानीति वैश्वदेवमस्य लुब्धं शंसेदृचं वा पदं वातीया
त्तेनैव तं लुब्धमङ्गैरेवैनं तद्व्यर्द्धयति यं कामयेत वाचैनं व्यर्द्धयानीति सारस्वत
मस्य लुब्धं शंसेदृचं वा पदं वातीयात्तेनैव तं लुब्धं वाचैवैनं तद्व्यर्द्धयति यमु का
मयेत सर्वैरेनमङ्गैः सर्वेणात्मना समर्द्धयानीत्येतदेवास्य पूर्वमृजु क्लृप्तं शंसेत्स यथा

त॰पं॰

२॥

वै रे वैनं तद्दृंगैः सर्वेणात्मना समर्द्धयति स वै रिंगैः सर्वेणात्मना सम‍ृध्यते य एवं वेद ॥३॥
तदाहुर्यथा वाव स्तोत्रमेवं शस्त्रमाग्नेयीषु सामगाः स्तुवते वायव्ययाहोता प्रतिपद्य
ते कथमस्याग्नेय्यानुशस्ता भवतीत्यग्नेर्वा एताः सर्वास्तन्वो यदेता देवताः स यदग्निः
प्रवानिवद्दहतीति तदस्य वायव्यं रूपं तदस्य तेनानुशंसं स यथ यद्द्वैध भिवद्भत्वा दह
ति द्वौ वा इन्द्रवायू तदस्यैन्द्रवायवं रूपं तदस्य तेनानुशंसं स यथ यदु ह ह्रष्यति नि च ह्र
ष्यतीति तदस्य मैत्रावरुणं रूपं तदस्य तेनानुशंसमिति स यदग्निर्घोरसंस्पर्शस्तदस्य वा
रुण्यं रूपं तं यद्घोरसंस्पर्शं सन्तं मित्रकृत्येवोपासते तदस्य मैत्रं रूपं तदस्य तेनानुशंस
स्य यथ यदेनं द्वाभ्यां बाहुभ्यां द्वाभ्यामरणीभ्यां मथ्नन्ति द्वौ वा अश्विनौ तदस्याश्विनं
रूपं तदस्य तेनानुशंसं स यथ यदुच्चैर्घोषस्तनयन्बबबाकुर्वन्निव दहति यस्माद्भूता ॥२॥

निविज्जं तैतदस्यैन्द्रं रूपं तदस्य तेनानुशंसत्यथ यदेनमेकं संतं बहुधा विहरन्ति तदस्य
वैश्वदेवं रूपं तदस्य तेनानुशंसत्यथ यत्स्फूर्जयन्वाचमिव वदन्दहति तदस्य मारुतं
रूपं तदस्य तेनानुशंसत्येवमु हास्य वायव्यैवं प्रतिपद्यमानस्यैतच्चैनेतच्चैनेनैवैता
भिर्देवताभिस्तौ त्रियो नुशस्तौ भवति विश्वेभिः सोम्यं मध्वग्न इन्द्रेण वायुना॥ पिबा मि
त्रस्य धामभिरिति वैश्वदेवमुक्थं शस्त्वा वैश्वदेव्या यजति यथाभागं तद्देवताः प्रीणा
ति॥४॥ देवपात्रं वा एतद्यद्वषट्कारो वषट्करोति देवपात्रेणैव तद्देवतास्तर्पयत्यनुवष
ट्करोति तद्यथादो ऽश्वान्वा गा वा पुनरभ्याकारं तर्पयन्त्येवमेवैतद्देवताः पुनरभ्याका
रं तर्पयति यदनुवषट्करोतीमानेवाग्नीनुपासत इत्याहुर्धिष्ण्यानथ कस्मात्पूर्व
स्मिन्नेव जुह्वति पूर्वस्मिन्वषट्कुर्वन्तीति यदेव सोमस्याग्ने वीहीत्यनुवषट्करोति

८०

ऌ०पं०

॥४॥

ति

तेन धिष्ण्यान्त्रीणांत्यसंस्थिता सोमान्भक्षयंतीत्याहुर्येषान्नानुवषट्करोतीति को
नु सोमस्य स्विष्टकृद्भाग इति यद्वाव सोमस्याग्नेवीहीत्यनुवषट्करोति तेनैव संस्थि
ता सोमान्भक्षयंति स उ एव सोमस्य स्विष्टकृद्भागो वषट्करोति ॥ ५ ॥ वज्रो वा
एष यद्वषट्कारो यं द्विष्यात्तं ध्यायेद्वषट्करिष्यंस्तस्मिन्नेव तं वज्रमास्थापयति
षळिति वषट्करोति षड्वा ऋतव ऋतूनेवैतत्कल्पयत्यृतून्प्रतिष्ठापयत्यृतून्वै
प्रतिष्ठित इदं सर्वमनुप्रतितिष्ठति यदिदं किं च प्रतितिष्ठति य एवं वेद तदु ह स्माह
हिरण्यदन्बैद एतानि वा एतेन षट् प्रतिष्ठापयति द्यौरन्तरिक्षे प्रतिष्ठितान्तरिक्षं पृ
थिव्यां पृथिव्यप्स्वापः सत्ये सत्यं ब्रह्मणि ब्रह्म तपसीत्येता एव तत्प्रतिष्ठाः प्र
तितिष्ठन्तीरिदं सर्वमनुप्रतितिष्ठति यदिदं किं च प्रतितिष्ठति य उ एवं वेद वौ

॥४॥

षळितिवषट्करोत्यसौवाववावृत्तवः षळेतमेवतदृतुष्वादधात्यृतुषुप्रतिष्ठापयतियादृ
गिववैदेवेभ्यःकरोतितादृगिवास्मैदेवाःकुर्वंति॥६॥त्रयोवैवषट्कारावज्रोधामच्छ
द्रिक्तःसयमेवोच्चैर्बलिवषट्करोतिसवज्रस्तंतंप्रहरतिद्विषतेभ्रातृव्यायवधंयोस्यस्तृ
त्यस्तस्मैस्तर्तवैतस्मात्सभ्रातृव्यवतावषट्कृत्योथयःसमःसंततोनिर्हाणर्चःसधा
मच्छत्तंतंप्रजाश्चपशवश्चानूपतिष्ठंतेतस्मात्सप्रजाकामेनपशुकामेनवषट्कृत्योथ
येनैवषट्परागाप्नोतिसरिक्तोरिणक्त्यात्मानंरिणक्तियजमानंपापीयान्वषट्कर्ता
भवतिपापीयान्यस्मैवषट्करोतितस्मात्तस्याशांनेयात्किंसयजमानस्यपापभद्र
माद्रियेतेतिहस्माहयोस्यहोतास्यादित्यत्रैवैनंयथाकामयेततथाकुर्याद्यंकामये
तयथैवानीजानोभूत्तथैवेजानस्यादितियथैवास्यऋचंब्रूयात्तथैवास्यवषट्कुर्यात्॥

(६१)

त्र०पं०

द्वामेवैनंतत्करोतियंकामयेतपापीयान्त्स्यादित्युच्चैस्तरामस्यऋचमुक्त्वानीचैस्तरांव
षट्कुर्यात्पापीयांसमेवैनंतत्करोतियंकामयेतश्रेयान्त्स्यादितिनीचैस्तरामस्यऋचमु
क्त्वोच्चैस्तरांवषट्कुर्याच्छ्रियएवैनंतच्छ्रियामादधातिसंततमृचावषट्कृत्यंसंतत्यैसंधीय

॥५॥

तेप्रजयापशुभिर्यएवंवेद॥७॥यस्यैदेवतायैहविर्गृहीतंस्यात्तांध्यायेद्वषट्करिष्यन्त्सा
क्षादेवतद्देवतांप्रीणातिप्रत्यक्षाद्देवतांयजतिवज्रोवैवषट्कारःसएषप्रहृतोऽशांतोदी
दायतस्यहैतस्यनसर्वेइवशांतिंविदुर्नप्रतिष्ठांतस्मादप्येतर्हिभूयानिवमृत्युस्तस्य
हैषैवशांतिरेषाप्रतिष्ठावागित्येवतस्माद्वषट्कृत्यवषट्कृत्यवागित्यनुमंत्रयेतसएनं
शांतोनहिनस्तिवषट्कारमामांप्रमृक्षोमाहंत्वांप्रमृक्षंबृहतामनउपह्वयेव्यानेनश

॥५॥

रीरंप्रतिष्ठासिप्रतिष्ठांगच्छप्रतिष्ठांमागमयेतिवषट्कारमनुमंत्रयेततदुहस्मा

हदीर्घमेतत्सद प्रभ्वोजः सह ओज इत्येव वषट्कारमनुमंत्रयेतौजश्च ह वै सहश्च व
षट्कारस्य प्रियतमे तन्वौ प्रियेणैवैनं तद्धाम्ना समर्द्धयति प्रियेण धाम्ना समृध्यते
य एवं वेद वाक्च वै प्राणापानौ च वषट्कारस्त एते वषट्कृते वषट्कृते व्युत्क्रामंति तान
नुमंत्रयेत वागोजः सह ओजो मयि प्राणापानावित्यात्मन्येव तद्धोता वाचं च प्राणा
पानौ च प्रतिष्ठापयति सर्वायुः सर्वमायुरेति य एवं वेद ॥८॥ यज्ञो वै
देवेभ्य उदक्रामत्तं प्रैषैः प्रैषमैच्छन्यत्प्रैषैः प्रैषमैच्छंस्तत्प्रैषाणां प्रैषत्वं तं पुरोरु
ग्भिः प्रारोचयन्यत्पुरोरुग्भिः प्रारोचयंस्तत्पुरोरुचां पुरोरुक्त्वं तं वेद्यामन्वविंद
न्यद्वेद्यामन्वविंदंस्तद्वेदेर्वेदित्वं तं वित्तं ग्रहैर्व्यगृह्णत यद्वित्तं ग्रहैर्व्यगृह्णत तद्ग्र
हाणां ग्रहत्वं तं वित्वा निविद्भिर्न्यवेदयन्यद्वित्वा निविद्भिर्न्यवेदयंस्तन्निविदां

63

त०पं०

॥६॥

निवित्वैमहद्वावनष्टैष्यञ्च्यल्पंवेच्छतियतरोवावतयोर्न्यायइवाभीच्छतिसएवुत
योःसाधीयइच्छतियउएवप्रैषान्वषड्यसोवषड्यसोवेदसउएवतान्साधीयोवेद
नष्टैष्यंहोतघत्प्रैषास्तस्मात्प्रच्छन्तिष्ठन्प्रैष्यति॥१॥ गर्भावाएतउक्थानांयन्नि
विदस्तघत्पुरस्तादुक्थानांप्रातःसवनेधीयंतेतस्मात्परांचोगर्भाधीयंतेपरांचःसं
भवंतियन्मध्यतोमध्यंदिनेधीयंतेतस्मान्मध्येगर्भाधृतायदंततस्तृतीयसवने
धीयंतेतस्मादमुतोर्वांचोगर्भाःप्रजायंतेप्रजात्यैप्रजायतेप्रजयापशुभिर्यएवंवेदपे
वावाएतउक्थानांयंनिविदस्तघत्पुरस्तादुक्थानाम्प्रातःसवनेधीयंतेयथैवप्र
वपपातःपेशाःकुर्यात्ताहक्तघन्मध्यतोमध्यंदिनेधीयंतेयथैवमध्यःपेशाः
कुर्यात्ताहक्तघदंततस्तृतीयसवनेधीयंतेयथैवावप्रज्ञानातःपेशाःकुर्यात्ताहक्

॥६॥

ते

स्य

क्तंसर्वतोयज्ञस्यपरिगृह्णाति य एवं वेद ॥ १० ॥ सौर्या वा एता देवता यन्निविदस्ता य
त्पुरस्तादुक्थानां प्रातःसवने धीयन्ते मध्यतो मध्यंदिने ततस्तृतीयसवन आदित्य
स्यैव तद्व्रतमनुपर्यावर्त्तंते पच्छो वै देवा यज्ञं समभरंस्तस्मात्पच्छो निविदः शस्यंते य
देतद्देवा यज्ञं समभरंस्तस्मादृश्वः समभवंस्तस्मादाहुः ऋग्वन्निविदं शंसेद्यादिति
तदु खलु परमेवेति न निविदः पदमतीयाद्यन्निविदः पदमतीयाद्यज्ञस्य तच्छि
द्रं कुर्याद्यज्ञस्य वै छिद्रं स्रवद्यजमानो नु पापीयान्भवति तस्मान्न निविदः पदमती
यान्न निविदः पदे विपरिहरेद्यन्निविदः पदे विपरिहरेन्मोहयेद्यज्ञं मुग्धो यजमा
नः स्यात्तस्मान्न निविदः पदे विपरिहरेन्न निविदः पदे समस्येद्यन्निविदः पदे समस्ये
द्यज्ञस्य तदायुः संहरेत्प्रमायुको यजमानः स्यात्तस्मान्न निविदः पदे समस्ये

नि

63

ऐ०पं० ते श्रेदंब्रह्मप्रेदंक्षत्रमित्येवसमस्येद्ब्रह्मक्षत्रयोःसंश्रित्यैतस्माद्ब्रह्मचक्षत्रंचसं
श्रितेनतच्चन्नचतुर्थंचमतिमन्येतनिविद्धानमेकैकंवैनिविदःपदम्चंसूक्तंप्र
तितस्मान्नतच्चेन्नचतुर्थंचमतिमन्येतनिविद्धानंनिविदाह्येवस्तोत्रमतिशंस्तं
॥७॥ भवत्येकांपरिशिष्यात्तृतीयसवनेनिविदंदध्याद्द्वेपरिशिष्यदध्यात्प्रजननंत
उपहन्यादूर्जैस्तत्प्रजाव्यर्द्धयेत्तस्मादेकामेवपरिशिष्यात्तृतीयसवनेनिविदंदध्या
न्नसूक्तेननिविदमतिपद्येतयेनसूक्तेननिविदमतिपद्येतनतत्पुनरुपनिवर्त्तेत
वास्तुहमेवतदन्यत्तद्देवतंतच्छंदसंसूक्तमाहृत्यतस्मिन्निविदंदध्यान्माप्रगामप
थोवयमितिपुरस्तात्सूक्तस्यशंसतिपथोवाएषप्रैतियोयज्ञेमुह्यतिमायज्ञादि
न्द्रसोमिनइतियज्ञादेवतेननप्रच्यवतेमांतस्थुर्नोअरातयइत्यरातीयतएवतदप ॥७॥

हंतियोयज्ञस्यप्रसाधनस्तंतुर्देवेष्वाततः। तमाहुतंनश्रीमहीतिप्रजावैतंतुःप्रजामे
वास्माएतत्संतनोतिमनोन्वाहुवामहेनाराशंसेनसोमेनेतिमनसावैयज्ञस्ताय
तेमनसाक्रियतेसैवतत्रप्रायश्चित्तिःप्रायश्चित्तिः॥११॥ ॥इतितृतीयपं
चिकायांप्रथमोध्यायः॥ ॥ओम्॥ देवविशःकल्पयितव्याइत्याहुश्छंदश्छंदसि
प्रतिष्ठाप्यमितिशोंसावोमित्याह्वयतेप्रातःसवनेत्र्यक्षरेणशंसामोदैवोमित्य
ध्वर्युःप्रतिगृणातिपंचाक्षरेणतदष्टाक्षरंसंपद्यतेष्टाक्षरावैगायत्रीगायत्रीमेवत
त्पुरस्तात्प्रातःसवनेचीक्लृपतामुक्थंवाचीत्याहशस्त्वाचतुरक्षरमोमुक्थशाइत्यध्वर्यु
श्चतुरक्षरंतदष्टाक्षरंसंपद्यतेष्टाक्षरावैगायत्रीगायत्रीमेवतदुभयतःप्रातःसवने
चीक्लृपतामध्वर्योशोंसावोमित्याह्वयतेमध्यंदिनेषळक्षरेणशंसामोदैवोमित्यध्व

64

तु०पं०

र्युः प्रतिगृणाति पंचाक्षरेण तदेकादशाक्षरं संपद्यत एकादशाक्षरा वै त्रिष्टुप् त्रिष्टुभमेव त
त्पुरस्तान्मध्यंदिने वीकृपतामुक्थं वाचीन्द्रायेत्याह शंस्त्वा सप्ताक्षरं मोमुक्थशा इ
त्यध्वर्युश्चतुरक्षरं तदेकादशाक्षरं संपद्यत एकादशाक्षरा वै त्रिष्टुप् त्रिष्टुभमेव त
उभयतो मध्यंदिने वीकृपतामध्वर्यो शोंशोंसावो मित्याकृयते तृतीयसवने स
प्ताक्षरेण शंसामो दैवो मित्यध्वर्युः प्रतिगृणाति पंचाक्षरेण तद्द्वादशाक्षरं संपद्यते
द्वादशाक्षरा वै जगती जगतीमेव तत्पुरस्तात्तृतीयसवने वीकृपतामुक्थं वाचीन्द्रा
य देवेभ्य इत्याह शंस्त्वैकादशाक्षरमोमित्यध्वर्युरेकाक्षरं तद्द्वादशाक्षरं संपद्यते
द्वादशाक्षरा वै जगती जगतीमेव तदुभयतस्तृतीयसवने वीकृपतां तदेतद्धविः प
श्यन्नभ्यनूवाच यद्गायत्रे अधि गायत्रमाहितं त्रैष्टुभाद्वा त्रैष्टुभं निरतक्षत । य

॥८॥

दन्ना

॥८॥

...स्यइत्तद्धिउक्तेअमृतत्वमानशुरित्येहैतच्छंदश्छंदसिप्रतिष्ठापय त
तिकल्पयाः ... स्वाविवेनोयःएवंवेद॥१२॥प्रजापतिर्वैयज्ञंछंदांसिदेवेभ्योभागधेयानि
व्यभजत्सगायत्रीमेवाग्नयेवसुभ्यःप्रातःसवनेभजत्त्रिष्टुभमिंद्रायरुद्रेभ्योमध्यं
दिनेजगतींविश्वेभ्योदेवेभ्यःआदित्येभ्यस्तृतीयसवनेथास्ययत्स्वंछंदआसीदनु
ष्टुभंतामुदंतमभ्युदौहदच्छावाकीयामभिसेनमब्रवीदनुष्टुप्त्वन्वेवदेवानांपापिष्ठासि
यस्यतेहंस्वंछंदोस्मियाम्मोदंतमभ्युदौहीरच्छावाकीयामभीतितदजानात्सस्वंसो
ममाहरत्सस्वेसोमेग्रंमुखमभिपर्याहरदनुष्टुभंतस्मादनुष्टुबग्रियामुख्यायुज्य
तेसर्वेषांसवनानामग्रियोमुख्योभवतिश्रेष्ठतामश्नुतेयःएवंवेदस्वैवैसततसोमे
कल्पयत्तस्मादच्छावाकंयजमानवर्गोभवतिकल्पतएवयज्ञोपितस्यैजनतायैक्

ता॰पं॰

मृत्यु व

॥९॥

त्यते यत्रैवं विद्वान्यजमानो वशीयजते ॥२१॥ अग्निर्वै देवानां होतासीत्तं मृत्युर्बहिष्प
वमाने सीदत्सोनुष्टुभाज्यं प्रत्यपद्यत मृत्युमेव तत्पर्यक्रामत्तमाज्ये सीदत्स प्रउगेण प्र
त्यपद्यत मृत्युमेव तत्पर्यक्रामत्तं माध्यंदिने पवमाने सीदत्सोनुष्टुभा मरुत्वतीयं प्रत्यपद्यत मृ
त्युमेव तत्पर्यक्रामत्तं माध्यंदिने बृहतीषु नाशक्नोत्सत्तुं प्राणा वै बृहत्यः प्राणानेव त
न्नाशक्नोदच्छेतुं तस्मान्माध्यंदिने होता बृहतीषु स्तोत्रियेणैव प्रतिपद्यते प्राणा वै बृह
त्यः प्राणानेव तदभिप्रतिपद्यते तं तृतीयपवमाने सीदत्सोनुष्टुभा वैश्वदेवं प्रत्यपद्य
त मृत्युमेव तत्पर्यक्रामत्तं यज्ञायज्ञीये सीदत्स वैश्वानरीयेणाग्निमारुतं प्रत्यपद्य
त मृत्युमेव तत्पर्यक्रामद्वज्रो वै वैश्वानरीयं प्रतिष्ठा यज्ञायज्ञीयं वज्रेणैव तत्प्रतिष्ठा
या [illegible] र्वान्पाशान्त्सर्वान्स्थाणून्मृत्योरतिमुच्य स्वस्त्येवोदमुच्यत स्वस्त्ये

॥९॥

वहोतोमुच्यतेसर्वाप्तः सर्वाप्त्यायसर्वमाप्नोतियएवंवेद॥१३॥इंद्रोवैवृत्रंहत्वा
नास्तृषीतिमन्यमानः पराः परावतोगच्छत्सपरमामेवपरावतमगच्छदनुष्टुब्वैप
रमापरावद्वाग्वाअनुष्टुप्सवाचंप्रविश्याशयत्तंसर्वाणिभूतानिविभज्यान्वैच्छंस्तं
पूर्वेद्युः पितरोविंदन्नुत्तरमहर्देवास्तस्मात्पूर्वेद्युः पितृभ्यः क्रियतउत्तरमहर्देवा
न्यजन्तेतेब्रुवन्नभिषुणवामैवतथावावनःआशिष्ठमागमिष्यतीतितथेतिते
भ्यषुण्वंस्तआत्वारभ्यंयथोतयइत्येवैनमावर्त्तयन्निदंवसोसुतमंधइत्येवैभ्यः सु
तकीर्त्यामाविरभवदिंद्रनेदीयएदिहीत्येवैनंमध्यंप्रापादयंतागतेंद्रेणायज्ञेनय
जतेसेन्द्रेणयज्ञेनराध्नोतियएवंवेद॥१४॥इंद्रोवैवृत्रंजघ्निवांसंनास्तृतेतिमन्य
मानाः सर्वादेवताअजहुस्तंमरुतएवस्वापयोनाजहुः प्राणावैमरुतस्वापयः

तं० पं०

॥१०॥

प्राणा हैवैनं तं नाजहुस्तस्मादेषोऽच्युतस्वापिमान्प्रगाथः शस्यत आस्वापेस्वापिभिरित्य
पि हर्यश्चेन्द्रमेवा तदूर्ध्वं छंदः शस्यते तदु सर्वं मरुत्वतीयं भवत्येषच्चेदच्युतस्वापिमा
न्प्रगाथः शस्यत आस्वापेस्वापिभिरिति ॥५॥ ब्राह्मणस्पत्यं प्रगाथं शंसति बृहस्प
तिपुरोहिता वै देवा अजयन्स्वर्गं लोकं व्यस्मिंल्लोके जयंत तथो वै तद्यजमानो बृहस्पति
पुरोहित एव जयति स्वर्गं लोकं व्यस्मिंल्लोके जयते तौ वा एतौ प्रगाथावस्तुतौ सन्तौ पु
नरादायं शस्येते तदाहुर्न्नैर्यत्किंचनास्तुतं सत्पुनरादायं शस्यते कस्मादेतौ प्रगाथा
वस्तुतौ संतौ पुनरादायं शस्येते इति पवमानोक्थं वा एतद्यन्मरुत्वतीयं षट्सु वा अ
त्र गायत्रीषु स्तुवते षट्सु बृहतीषु तिसृषु त्रिष्टुप्सु स वा एष त्रिछंदाः पंचदशो
माध्यंदिनः पवमानस्तदाहुः कथं त एष त्रिछंदाः पंचदशो माध्यंदिनः पवमानो

थ

॥१०॥

नुशस्तो भववतीति य एव गा(य)त्र्या उत्तरे प्रतिपदो यो गायत्रोनुचरस्ताभिरेवास्य गा
यत्र्योनुशस्ता भवंत्येताभ्यामेवास्य प्रगाथाभ्यां बृहत्योनुशस्ता भवंति तासु वा एता
सु बृहतीषु सामगा रौरवयौधाजयाभ्यां पुनरादायं स्तुवते तस्मादेतौ प्रगाथा व
स्तो सं तौ पुनरादायं शस्येते तत छ्रु स्त्रेण स्तोत्रमन्वैति य एवं त्रैष्टुभो धाय्ये यत्त्रैष्टु
भन्निविदानं ताभिरेवास्य त्रिष्टुभो नुशस्ता भवंत्येवमु हास्यैष त्रिछंदाः पंचदशो
माध्यंदिनः पवमानोनुशस्तो भवति य एवं वेद॥६॥१७॥ धाय्या शंसति धाय्या
भिर्वै प्रजापतिरिमांल्लोकानधयद्यं यं काममकामयत तथैवैतद्यजमानो धाय्या
भिरेवेमांल्लोकांधयति यं यं कामं कामयते य एवं वेद यदेव धाय्याः३ यत्र यत्र वै देवा
यज्ञस्य छिद्रं निरजानंस्तद्धाय्याभिरपिदधुः स्तद्धाय्यानां धाय्यात्वमछिद्रेणाहा

त्र:पं०

॥११॥

स्य यज्ञेनेष्टं भवति यः एवं वेद यद्वेव धाय्याः ३ स्यूम हैतद्यज्ञस्य यद्धाय्यास्तद्यथा सूच्या
वासः संदधदियादेवमेवैताभिर्यज्ञस्य छिद्रं संदधदेति यऽएवं वेद यद्वेव धाय्याः ३
तान्युवाएतान्यपसदामेवोक्थानि यद्धाय्या अग्निर्नैतेस्याग्नेयी प्रथमोपसत्तस्या
एतदुक्थं त्वं सोम क्रतुभिरिति सौम्या द्वितीयोपसत्तस्या एतदुक्थं पिन्वंत्यप इति
वैष्णवी तृतीयोपसत्तस्या एतदुक्थं यावत्तं ह वै सौम्येनाध्वरेणेष्ट्वा लोकं जयति त
मत एकैकयोपसदा जयति यऽएवं वेद यद्वेवं विद्वां धाय्याः त्रांसतित्तद्देवाऽआक्रु
स्तान्वै मह इति त्रांसेदेतां नाव वयं भरतेषु त्रास्यमानाम क्षि व्यजानीम इति वदं
तस्तत्तं नाद्रसंयदेतां त्रांसेदीश्वरः पर्जन्यो वृष्टोः पिन्वंत्यप इत्येव त्रांसेद्वृष्टि
व निपदं मरुत इति मारुतमस्यं न मिहवि नयंतीति विनीतवधद्विनीतवत्तद्धि

॥११॥

क्रांतवद्यद्धिक्रांतवत्तद्दैछवंवाजिनमितीऽवैवाजीतस्यांवाएतस्यांचत्वारिपदानि
वष्टिवनिभाकृत्तंवैछवमैंऽसावाएषातृतीयसवनभाजनासतीमध्यंदिनेशस्य
तेतस्माज्जेदंभरतानांपशवःसायंगोष्ठाःसंतोमध्यंदिनेसंगाविनीमायंतिसोजगती
जागताहिपशवःआत्मायजमानस्यमध्यंदिनःस्तद्यजमानेपशूंदधाति।।१७।।१८।
मरुत्वतीयंप्रगाथंशंसतिपशवोवैमरुतःपशवःप्रगाथःपशूनामवरुद्ध्यैजनिष्ठाउ
ग्रःसहसेतुरायेतिसूक्तंशंसतितद्वाएतद्यजमानजननमेवसूक्तंयजमानंहवाएते
नयज्ञाद्देवयोन्यैप्रजनयतितत्संजयंभवतिसंचजयतिविचजयतएतद्गौरिवीतं
गौरिवीतिर्हवैशाक्त्योनेदिष्ठंस्वर्गस्यलोकस्यागच्छत्सएतत्सूक्तमपश्यत्तेनस्वर्गं
लोकमजयत्तथैवैतद्यजमानएतेनसूक्तेनस्वर्गंलोकंजयतितस्याऊर्ध्वाःशस्त्वा[illegible]ः

६८

परिरिोष्यमध्ये निविदं दधाति स्वर्गो स्य हैष लोकस्य रोहो यन्निवित्स्वर्गो स्य हैतल्लोक
स्याक्रमणं यन्निवित्तामाक्रममाण इव त्रां सेडु पैव यजमानं निग्र ह्णीयो स्य प्रियस्या
दिति नु स्वर्गकामस्याथाभिचरतो यः कामयेत क्षत्रेण विशं हन्यामिति त्रिस्त र्हि नि
विदा सूक्तं विशं सेत्क्षत्रं वै निविद्विट् सूक्तं क्षत्रेणैव तद्विशं हन्ति य: कामयेत विशा
क्षत्रं हन्यामिति त्रिस्त र्हि सूक्तेन निविदं विशं सेत्क्षत्रं वै निविद्विट् सूक्तं विशैव तत्क्ष
त्रं हन्ति य उ कामयेतोभयत एनं विशः पर्यवछिनदानीमुभयतस्त र्हि निविदं व्या
कयीतोभयत उ एवैनं तद्विशः पर्य्यवछिनत्ती ति न्वभिचरत इतरथा त्वेव स्वर्गका
मस्य वयः सुपर्णा उपसेदुरिन्द्रमित्युत्तमया परिदधाति प्रियमेधा ऋषयो नाधमानाः।
अपध्वान्तमूर्णुहीति येन तमसा प्रावृतो मन्येत तन्मनसा गछेदप हैवास्मात्तल्लुप्य

तेपूर्द्धिं चक्षुरिति चक्षुषी मरीमज्येतां जरसं ह चक्षुष्मान्भवति य एवं वेद मुमुग्ध्यस्मा
न्निधेयेव बद्धानिति पाशा वै निधा मुमुग्ध्यस्मान्पाशादिव बद्धानित्येवैतदाह ॥ ८५
इन्द्रो वै वृत्रं हनिष्यन्सर्वा देवता अब्रवीदनु मोपतिष्ठध्वमुप मा ह्वयध्वमिति तथेति
तं हनिष्यन्त आद्रवन्सोवेन्मां वै हनिष्यन्त आद्रवन्ति हन्तेमान्भीषया इति तानभिप्राश्वसी
त्तस्य श्वसथादीषमाणा विश्वे देवा अद्रवन्मरुतो हैनं नाजहुः प्रहर भगवो जहि वीर
यस्वेत्येवैनमेतां वाचं वदन्त उपातिष्ठंत तदेतदृषिः पश्यन्नभ्यनूवाच वृत्रस्य त्वा श्व
सथादीषमाणा विश्वे देवा अजहुर्ये सखायः ॥ मरुद्भिरिन्द्र सख्यं ते अस्त्वथेमा विश्वाः
पृतना जयासीति सोवेदिमे वै किल मे सचिवा इमे मा कामयंत हंतेमानस्मिन्नुक्थ
आभजा इति तानेतस्मिन्नुक्थ आभजदथ हैते तर्ह्युभे एव निष्केवल्ये उक्थ आस

(69)

तुर्मरुत्वतीयंग्रहंगृह्णातिमरुत्वतीयंप्रगाथंशंसतिमरुत्वतीयंसूक्तंशंसतिम
रुत्वतीयान्निविदंदधातिमरुतांसाभक्तिर्मरुत्वतीयमुक्थंशस्त्वामरुत्वतीयया
यजतियथाभागंतद्देवताःप्रीणातियेत्वाहिहत्येमघवन्नवर्द्धन्येशांबरेहरिवोये
गविष्टौयेत्वानूनमनुमदंतिविप्राःपिबेंद्रसोमंसगणोमरुद्भिरितियत्रयत्रवैभिर्व्य
जयततयत्रयत्रवीर्यमकरोत्तदेवैतत्समनुवेद्येंद्रेणैनान्त्ससोमपीथान्करोति॥१॥
इंद्रोवैवृत्रंहत्वासर्वाविजितीर्विजित्याब्रवीत्प्रजापतिमहमेतदसानियत्त्वमहंमह
नसानीतिसप्रजापतिरब्रवीदथकोहमितियदेवैतदवोचइत्यब्रवीत्ततोवैकोना
मप्रजापतिरभवत्कोवैनामप्रजापतिर्यन्महानिंद्रोभवत्तन्महेंद्रस्यमहेंद्रत्वंस
महान्भूत्वादेवताअब्रवीदुद्धारंमउद्धरतेतियथाप्येतर्हिछितियोवैभवतिय

श्रेष्ठतामश्नुतेसमहान्भवतितंदेवाअब्रुवन्त्स्वयमेवब्रूष्वयत्तेभविष्यतीतिसएतं
माहेंद्रंग्रहमब्रूतमाध्यंदिनंसवनानांनिष्केवल्यमुक्थानांत्रिष्टुभंछंदसांपृष्ठं
साम्नांतमस्माउज्जारमुदहरंनुदस्माउज्जारंहरंतियएवंवेदतंदेवाअब्रुवन्त्सर्वं
वाअवोचथाअपिनोत्रास्त्वितिसनेत्यब्रवीत्कथंवोपिस्यादितितमब्रुवन्नप्येवनो
स्तुमघवन्नितितानीक्षतैव॥१०॥२१॥तेदेवाअब्रुवन्निर्यंवाइंद्रस्यप्रियाजाया
वावाताप्रासहानामास्यामेवेच्छामहाइतितथेतितस्यामैच्छंतसैनानब्रवीत्प्र
तर्वः प्रतिवक्तास्मीतितस्मात्स्त्रियःपत्याविच्छंतेतस्माउस्व्यनुरात्रंपत्याविच्छते
ताम्प्रातरुपायन्त्सैतदेवप्रत्यपद्यतयद्वावानपुरस्तमंपुराषाडावत्रेहेंद्रोना
मान्यप्राःअचेतिप्रासहस्पतिस्तुविष्मानितीन्द्रोवैप्रासहस्पतिस्तुविष्मान्यदि

मुद्गमसिकर्त्तवेकरत्तद्दितिर्यदेवैतद्वोचामाकरत्तदित्येवैनंस्तद्ब्रवीत्तेदेवाअब्रु
वन्नपस्याइहास्तक्रयानोस्मिन्नेवेकमविदद्दितितथेतितस्याअप्यत्राकुर्वंस्तस्मादेषा
त्रापित्रास्यतेयक्षावानृपुरुतमंपुराषाळ्हितिसेनावाइंद्रस्यप्रियाजायावावाताप्रास
हानामकोनामप्रजापतिश्वशुरस्तद्यास्यकामेसेनाजयेत्तस्याअर्धात्तिष्ठंस्तृण
मुभयतःपरिछिद्येतरांसेनामभ्यस्येत्प्रासहेकस्त्वापश्यतीतितद्यथैवादःस्नुषा
श्वशुराल्लज्जमानानिलीयमानैत्येवमेवसासेनाभज्यमानानिलीयमानैतियत्रै
वंविद्वांस्तृणमुभयतःपरिछिद्येतरांसेनामभ्यस्यतिप्रासहेकस्त्वापश्यतीतिता
निंद्रउवाचापिवोत्रास्त्वितितेदेवाअब्रुवन्विराड्याज्यास्तुनिष्केवल्यस्ययात्रय
स्त्रिंशदक्षरात्रयस्त्रिंशद्वैदेवाअष्टौवसवएकादशरुद्राद्वादशादित्याःप्रजा

प्रतिश्रव्यवषट्कारेश्वदेवताअक्षरभाजःकरोत्यक्षरमक्षरमेवतद्देवताअनुप्रपिबं
तिदेवपात्रेणैवेतद्देवतास्तृप्यंतियंकामयेतानायतनवान्स्यादित्येविराजमस्ययजेत्
यत्रावारात्रिषुभावान्येनवाछंदसावषट्कुर्यादनायतनवंतमेवैनंतत्करोतियंकाम
येतायतनवान्स्यादितिविराजमस्ययजे तृचंपिबासोममिंद्रमंदतुत्वेत्येतयायतनवं
तमेवैनंतत्करोति॥११॥२२॥ ऋक्चवाइदमग्रेसामचास्तांसैवनामऋगासीदमोना
मसामसावाऋक्सामोपावदन्मिथुनंसंभवावप्रजात्याइतिनेत्यब्रवीत्सामज्यायान्वा
अतोममममहिमेतितेद्वेभूत्वोपावदतांतेनप्रतिचनसमवदततास्तिस्रोभूत्वोपा
वदंस्तत्तिसृभिःसमभवद्यत्तिसृभिःसमभवत्तस्मात्तिसृभिस्स्तुवंतितिसृभिरु
द्गायंतितिसृभिर्हिसामसंमितं॥तस्मादेकस्यबह्व्योजायाभवंतिनैकस्यैबहवः

ऐ० पं०

सहपत्न्यावैतां तत्सा चामश्च समभवतां तत्सामाभवत्तत्साम्नः सामत्वं सामन्वान्भवति
य एवं वेद यो वै भवति यः श्रेष्ठतामश्नुते स सामन्वान्भवत्यसामन्य इति हि निंदंति ते वै पं
चान्यद्भूत्वा पंचान्यद्भूत्वाकल्पेतामाहावश्च हिंकारश्च प्रस्तावश्च प्रथमा चर्गुद्गी
थश्च मध्यमा च प्रतिहारश्चोत्तमा च निधनं च वषट्कारश्च ते यत्पंचान्यद्भूत्वा पंचा
न्यद्भूत्वाकल्पेतां तस्मादाहुः पांक्तो यज्ञः पांक्ताः पशव इति यदु विराजं दशिनीमभि
समपद्येतां तस्मादाहुर्विराजि यज्ञो दशिन्यां प्रतिष्ठित इत्यात्मा वै स्तोत्रियः प्रजानु
रूपः पत्नी धाय्या पशवः प्रगाथो गृहाः सूक्तं स वा अस्मिंश्च लोकेऽमुष्मिंश्च प्रज
या च पशुभिश्च गृहेषु वसति य एवं वेद ॥१२॥२३॥ स्तोत्रियं शंसत्यात्मा वै स्तोत्रि
यस्तं मध्यमया वाचा शंसत्यात्मानमेव तत्संस्कुरुतेऽनुरूपं शंसति प्रजा वा अनु

११५॥

११५॥

रूपः सउच्चैस्तरामिवानुरूपः शंस्तव्यः प्रजामेवतच्छ्रेयसीमात्मनः कुरुते धाय्यां शंस
तिपत्नी वै धाय्या सा नीचैस्तरामिव धाय्या शंस्तव्याप्रतिवादिनी हास्य गृहेषु पत्नी भ
वति यत्रैवं विद्वान्नीचैस्तरां धाय्यां शंसति प्रगाथं शंसति सस्वरवत्या वाचा शंस्तव्यः
प्रजा वै स्वरः पशवः प्रगाथः पशूनामवरुध्या इंद्रस्य नु वीर्याणि प्रवोचमिति सूक्तं
शंसति तद्वा एतत्प्रियमिंद्रस्य सूक्तं निष्केवल्यं हैरण्यस्तूपमेतेन वै सूक्तेन हिरण्य
स्तूप आंगिरस इंद्रस्य प्रियं धामोपागच्छत्स परमं लोकमजयदुपेंद्रस्य प्रियं धाम
गच्छति जयति परमं लोकं य एवं वेद गृहा वै प्रतिष्ठा सूक्तं तत्प्रतिष्ठिततमया वा
चा शंस्तव्यं तस्माद्यद्यपि दूर इव पशूँल्लभते गृहानेवैनानाजिगमिषति गृहा
हि पशूनां प्रतिष्ठा प्रतिष्ठा ॥१३॥२४॥ ॥इति तृतीयपंचिकायां द्वितीयोध्यायः ॥

१०प०

॥सोमो वै राजामुष्मिंल्लोक आसीत्तं देवाश्च ऋषयश्चाभ्यध्यायन्कथमयमस्मान्त्सो
मो राजा गच्छेदिति ते ब्रुवंश्छंदांसि यूयं न इमं सोमं राजानमाहरतेति तथेति ते सुप
र्णा भूत्वोदपतंस्ते यत्सुपर्णा भूत्वोदपतंस्तदेतत्सौपर्णमित्याख्यानविद आचक्ष

१६॥

ते छंदांसि वै तत्सोमं राजानमच्छाचरंस्तानि ह तर्हि चतुरक्षराणि चतुरक्षराण्ये
व छंदांस्यासन्त्सा जगती चतुरक्षरा प्रथमोदपतत्सा पतित्वार्धमध्वनो गत्वाश्रा
म्यत्सा परास्य त्रीण्यक्षराण्येकाक्षरा भूत्वा दीक्षां च तपश्च हरंती पुनरभ्यवाप
तत्तस्मात्तस्य वित्ता दीक्षा वित्तं तपो यस्य पशवः संति जागता हि पशवो जगती

॥१६॥

हि तानाहरदथ त्रिष्टुबुदपतत्सा पतित्वा भूयोऽर्धादध्वनो गत्वाश्राम्यत्सा परा
स्यैकमक्षरं त्र्यक्षरा भूत्वा दक्षिणा हरंती पुनरभ्यवापतत्तस्मान्मध्यंदिने दक्षिणा

नीयंते त्रिष्टुप्सो लोके त्रिष्टुप्क्षिता आहरत् ॥ २५ ॥ १ ॥ ते देवा अब्रुवन् गायत्रीं त्वं न इमं
सोमं राजानमाहरेति सा तथेत्यब्रवीत्तां वै मा सर्वेण स्वस्त्ययनेनानुमंत्रयध्वमिति
तथेति सोदपतत्तां देवाः सर्वेण स्वस्त्ययनेनान्वमंत्रयंत प्रति चेति चे त्येतद्वै सर्वं स्वस्त्य
यनं यत्प्रेति चेति चेति तद्योऽस्य प्रियः स्यात्तमेतेनानुमंत्रयेत प्रेति चेति चेति स्वस्त्येव ग
च्छति स्वस्ति पुनरागच्छति सा पतित्वा सोमपालान्भीषयित्वा पद्भ्यां च मुखेन च सोमं
राजानं समगृभ्णाद्यानि चेतरे छंदसी अक्षराण्यजहितां तानि चोपसमगृभ्णात्त
स्या अनुविसृज्य कृशानुः सोमपालः सव्यस्य पदो नखमछिदत्तछल्यकोऽभवत्त
स्मात्स नखमिव यद्वशामः स्रवत्सा वशाभवत्तस्मात्सा हविरिवाथ यः शल्यो यदनीक
मासीत्स सर्पो निर्दंश्यभवत्सहसः स्वजो यानि पर्णानि ते मंथावला यानि स्नावानि ते

धि १

७३

ग०पं०

॥१७॥

गंरूपदायत्तेजनंसोन्याहितःसोसातथैषुरभवत् ॥ २६ ॥ २ ॥ सायद्दक्षिणेनपदासम
गच्छत्तस्मात्प्रातःसवनमभवत्तद्गायत्रीसमायुतनमकुरुततस्मात्तत्समद्भुतमंम
न्यंतैःसर्वेषांसवनानामग्रियोमुखोभवतिश्रेष्ठतामश्नुतेयएवंवेदाथयत्सव्ये
नपदासमगच्छत्तन्माध्यंदिनंसवनमभवत्तद्विस्त्रसततद्विदस्तन्मान्वाप्रोत्स
र्वैःसवनैस्तेदेवाःप्रातर्ज्ञासंतेतस्मिंस्त्रिष्टुभंछंदसामद्धुरिंदेवतानांतेनतत्स
मावद्वीर्यमभवत्पूर्वेणसवनेनोभाभ्यांसवनाभ्यांसमावद्वीर्याभ्यांसमा
चज्जामीभ्यांराध्नोतियएवंवेदाथयन्मुखेनसमगच्छत्तत्तृतीयसवनमभवत्तस्व
पतंतीरसमधयत्तज्जीतरसंनान्वाप्नोत्सर्वैःसवनैस्तेदेवाःप्राञ्जिज्ञासंततस्त्रुष्टुपप
रयंस्तघदाशिरमवनयंस्त्वाज्येनपशुनाचरंतितेनतत्समावद्वीर्यमभवत्पूर्वाभ्यां

॥१७॥

सवनाभ्यांसर्वैःसवनैःसमावद्वीर्यैःसमावज्जामिभीराध्नोतियऽएवंवेद॥२७॥तेवाइ
मइतरेछंदसीगायत्रीमभ्यवदेतांवित्तंनावक्षराण्यनुपर्य्यागुरितिनेत्यब्रवीद्गाय
त्रीयथावित्तमेवनइतितेदेवेषुप्रश्नमैतांतेदेवाअब्रुवन्यथावित्तमेववइतितस्माद्धा
प्यतर्हिविसांध्याकुर्यथावित्तमेवनइतिततोवाअष्टाक्षरागायत्र्येकादशाक्षरात्रिष्टुबेकाक्षरा पकेम्न
जगतीसाष्टाक्षरागायत्रीप्रातःसवनमुदयच्छन्नाशक्नोत्त्रिष्टुप्त्र्यक्षरामाध्यंदिनं
सवनमुद्यंतुंतांगायत्र्यब्रवीदायान्यपिमेत्रास्त्वितिसातथेत्यब्रवीत्त्रिष्टुप्तांवैमैतैर
क्षाभिरक्षरैरुपसंधेहीतितथेतितामुपसमदधादेतद्वैतद्गायत्र्यैमध्यंदिनेयन्मरुत्व
तीयस्योत्तरेप्रतिपदोयश्चानुचरःसैकादशाक्षराभूत्वामाध्यंदिनंसवनमुदयच्छन्ना
शक्नोज्जगत्येकाक्षरातृतीयसवनमुद्यंतुंतांगायत्र्यब्रवीदायान्यपिमेत्रास्त्वितिसा

ऐ०पं०

॥१९२॥

सोमपीथमभ्यजयंस्तेभ्यः प्रातःसवने वाश्विकल्पयिषंस्तानग्निर्वसुभिः प्रातःसवनादनु
दत तेभ्यो माध्यंदिने सवने वाचिकल्पयिषंस्तानिंद्रो रुद्रैर्माध्यंदिनात्सवनादनुदत ते
भ्यस्तृतीयसवने वाचिकल्पयिषंस्तान्विश्वेदेवा अनोनुद्यंत नेह पास्यंति नेहेति स प्र
जापतिरब्रवीत्सवितारं तव वा इमेंतेवासास्त्वमेवैभिः संपिबस्वेति स तथेत्यब्रवीत्सवि
ता तान्वै त्वमुभयतः परिपिबेति तान्प्रजापतिरुभयतः पर्य्यपिबत्ते एते धाय्ये अनिरुक्ते
प्राजापत्ये वास्यैते अभित आर्भवं स्कूपरुलनुमृत येयं वेन भ्वोदयस्त्वभ्निगर्भाइति प्र
जापतिरेवैनंस्त उभयतः परिपिबति तस्माद्श्रेष्ठी पात्रे रोचयत्येवं यं कामयते तं ते
भ्यो वै देवा अपैवाबीभत्संत मनुष्यगंधात्त एते धाय्ये अंतरदधत ये भ्यो मा तेवापि
त्र इति ॥ ३० ॥ ६ ॥ वैश्वदेवं शंसति यथा वै प्रजा एवं वैश्वदेवं तद्यथांतरं जनता एवं सू

॥१९२॥

क्तानियथारण्यान्येवंधाय्यास्तदुभयतोधाय्यांपर्याह्वयतेतस्मात्तान्यरण्यानिसंतरा
ण्यानिस्रुगौश्ववयोभिश्चेतिहस्माहयथावैपुरुषएवंवैश्वदेवंतस्ययथावांतरमंगान्ये
वंसूक्तानियथापर्वाण्येवंधाय्यास्तदुभयतोधाय्यांपर्याह्वयतेतस्मात्पुरुषस्यपर्वाणि
शिथिराणिसंतिदृढानिब्रह्मणाहितानिधृतानिमूलंवाएतद्यज्ञस्ययद्धाय्याश्चया
ज्याश्चतद्यदन्याअन्याधाय्याश्चयाज्याश्चकुर्युरुन्मूलमेवतद्यज्ञंकुर्युस्तस्मात्ताःस
मान्यएवस्युःपांचजन्यंवाएतदुक्थंयद्वैश्वदेवंसर्वेषांवाएतत्पंचजनानामुक्थंदेव
मनुष्याणांगंधर्वाप्सरसांसर्पाणांचपितृणांचैतेषांवाएतत्पंचजनानामुक्थंसर्वएनं
पंचजनाविदुरैनंपंचिन्यैजनतायैहविनोगच्छंतियएवंवेदसर्वदेवत्योवाएषहोता
योवैश्वदेवंशंसतिसर्वादिशोध्यायेच्छंसिष्यन्त्सर्वास्वेवतद्दिक्षुरसंदधातियस्याम

ल०पं०

॥२०॥

स्यदितिर्द्वेष्यस्यान्नं तां ध्यायेदनुहायैवास्यैतद्वीर्यमादत्तेदितिर्द्यौरदितिरंतरिक्षमि
त्यंतमयापरिदधाती यं वा अदितिरियं द्यौरियमंतरिक्षमदितिर्माता स पिता स पुत्र
इतीयं वै मातेयं पितेयं पुत्रो विश्वे देवा अदितिः पंचजना इत्यस्यां वै विश्वे देवा अस्यां पंच
जना अदितिर्जातमदितिर्जनित्वमिती यं वै जातमियं जनित्वं द्वाभ्यां परिदधाति चतु
ष्पाद्वै पशवः पशूनामवरुध्यै सकृद्द्वे द्वेवाः प्रतिष्ठाया एव द्विप्रतिष्ठो वै पुरुषः
चतुष्पादाः पशवो यजमानमेव तद्द्विप्रतिष्ठं चतुष्पात्सु पशुषु प्रतिष्ठापयति स देव
पंचजनीयया परिदध्यात्तदु पस्पष्टान्नभूमिं परिदध्यात्तदस्यामेव मज्ञं संभरति तस्या
मेवैनं तदंततः प्रतिष्ठापयति विश्वे देवाः शृणुत्तेमं हवं म इति वैश्वदेवमनुवाक्यान्नास्त्वा वै
श्वदेव्या यजति यथाभागं तद्देवताः प्रीणाति ॥ ३१ ॥ ७ ॥ आग्नेयी प्रथमा घृतयाज्या

॥२०॥

सौमी सौम्यपाज्या वै छुवी घृतपाज्यो तं सोम पितृभिः संविदान इति सौम्यस्य पितृमत्या
यजति घ्नंति वा एतत्सोमं यदभिषुण्वंति तस्यैतामनुस्तरणीं कुर्वंति स सौम्यः पितृभ्यो वा
अनुस्तरणीत स्मात्सौम्यस्य पितृमत्या यजत्यवधिषुर्वा एतत्सोमं यदभ्यसुषवुस्तदे
नं पुनः संभावयंति पुनराप्याययंत्युपसदां रूपेणोपसदां किल वै तद्रूपं यदेता देवता
अग्निः सोमो विष्णुरिति प्रतिगृह्य सौम्यं होता पूर्वं छंदोगेभ्यो वै हरंति तं है के पूर्वं छंदो
गेभ्यो हरंति तत्तथा न कुर्याद्वषट्कर्त्ता प्रथमः सर्वभक्षानु भक्षयतीति ह स्माह तेन ने
व रूपेण तस्माद्वषट्कर्तैव पूर्वो वै होताथैनं छंदोगेभ्यो हरंति ॥ ३ ॥ ८ ॥ प्रजापतिर्वै
स्वां दुहितरमभ्यध्याय दिवमित्यन्य आहुरुषसमित्यन्ये तामृश्यो भूत्वा रोहितं भूता
मभ्यैत्तं देवा अपश्यन्नकृतं वै प्रजापतिः करोतीति ते तमैच्छन्य एनमारिष्यत्येतमन्यो

श्री २

त०पं०

॥२१॥

न्यस्मिन्नाविंदंस्तेषां या एव घोरतमास्तन्व आसंस्ताः एकधा समभरंस्ताः संभृता एष देवो
भवत्तदस्यैतद्भूतवन्नाम भवति वै स योस्यैतदेवंनाम वेद तं देवा अब्रुवन्नयं वै प्रजापति
रकृतमकरिमं विध्येति स तथेत्यब्रवीत्स वै वो वरं वृणा इति वृणीष्वेति स एतमेव वरम
वृणीत पशूनामाधिपत्यं तदस्यैतत्पशुमन्नाम पशुमान्भवति योस्यैतदेवन्नाम वे
द तमभ्या[illegible]यत्याविध्यत्स विद्ध ऊर्ध्व उदप्रपतत्तमेतं मृग इत्याचक्षते य उ एव मृगव्याधः
स उ एव स या रोहित्सा रोहिणी यो एवेषुस्त्रिकांडा सो एवेषुस्त्रिकांडा तद्वा इदं प्रजापते
रेतः सिक्तमधावत्तत्सरोऽभवत्ते देवा अब्रुवन्मेदं प्रजापते रेतो डुषदिति यदब्रुवन्मेदं प्रजा
पते रेतो डुषदिति तन्माडुषमभवत्तन्माडुषस्य माडुषत्वं माडुषं ह वै नामैतद्यन्मानुषं
तन्माडुषं सन्मानुषमित्याचक्षते परोक्षेण परोक्षप्रिया इव हि देवाः॥३३॥१॥तदग्नि
नापर्यादधुस्तन्मरुतोधून्वंस्तदग्निर्न प्राच्यावयत्तदग्निना वैश्वानरेण पर्यादधुस्त

॥२१॥

न्मरुतो धूम्रवंस्तदग्निर्वैश्वानरः प्राच्यां वायुर्यत्तस्य पञ्चैतसः प्रथममुद्दीप्यते तदसावा
दित्योभवद्य[illegible] द्वितीयमासीत्तदङ्गरोभवत्तं वरुणोन्यगृ[illegible]त्तस्मात्स भृगुर्वारुणिर्
थ यत्तृतीयमदीदेदिव तत आदित्या अभवन्येंगारा आसंस्तेङ्गिरसोभवन्यदंगाराः पु
नरवशांता उदीप्यंत तद्बृहस्पतिरभवद्यानि परिक्षाणान्यासंस्ते कृष्णाः पशवोभव
न्या लोहिनी मृत्तिका ते रोहिताः ॥ अथ यद्भस्मासीत्तत्सरूपं व्यसर्पद्गौरो गवय ऋश्य
उष्ट्रो गर्दभ इति ये चैते रुणाः पशवस्ते च तान्वा एष देवोभ्यवदत्मम वा ॥ इदं मम वै वा
स्तुहमिति तमेतयर्चा निरवादयन्त यैषा रौद्री चास्य तः आ ते पितर्मरुतां सुम्नमेतु
मा नः सूर्यस्य संदृशो युयोथाः ॥ त्वन्नो वीरो ॥ अर्वति क्षमेथाः ॥ इति ब्रूयान्नाभिनः
इत्सन भिमानुको हैष देवः प्रजा भवति प्रजायेमहि रुद्रियप्रजाभिरिति ब्रूयान्नरुद्र

ऐ० पं

॥२२॥

सेतस्यैवं नाम्नः परिहृत्यैतद्ध खलु वा अन्नः करतीसेव शंसेत्स्तु मितिप्रतिपद्यते सर्वस्मा ए
व शंसत्यैनत्भ्यो नारिभ्यो गावऽइति पुमांसो वै नर स्त्रियो नार्यः सर्वेस्माऽएव शंसत्यैसो नि
रुक्तो रौद्री शंसतीसर्वायुः सर्वायुत्वाय सर्वमायुरेति यऽएवं वेद सो गायत्री ब्रह्मणे गाय
त्री ब्रह्मणो वैनं तन्नमस्यति ॥३४॥१०॥ वैश्वानरीयेणाग्निमारुतं प्रतिपद्यते वैश्वान
रो वाऽएतद्रेतः सिक्तं प्राच्यावयत्तस्माद्वैश्वानरीयेणाग्निमारुतं प्रतिपद्यतेऽनवानं
प्रथमः ऋकु शंस्तव्याग्नीवाऽएषो र्चीष्य शंसतान्प्रसीदत्वेतिय ऽआग्निमारुतं शंस
ति प्राणेनैव तद्रेतस्तरस्यधीयं स्तुपह न्यादन्यं विवक्तारमिच्छेत्तमेवसैतेनुं हत्वा
तरति तस्मादाग्निमारुतेन स्तुवे मेषश्यो विवक्ता मारुतं शंसति मरुतो ह वाऽएतद्रे
तः सिक्तं धून्वंतः प्राच्यावयंस्तस्मान्मारुतं शंसति यज्ञायज्ञा वोऽअग्नये देवो

॥२२॥

वाऊषुणोरुहइतिमध्येयोनिंचानुरूपंचशंसतितद्यन्मध्येयोनिंचानुरूपंचशंसति
तस्मान्मध्येयोनिर्धत्तोयदुद्वेसूक्तेव्याहावंशंसतिप्रतिष्ठयोरेवतदुपरिष्टात्प्रजननं
दधातिप्रजात्यैप्रजायतेप्रजयापशुभिर्यएवंवेद॥२५॥११॥जातवेदस्यंशंसतिप्रजा
पतिःप्रजाअसृजतताःसृष्टाःपराच्यएवायन्नव्यावर्त्तंतताअग्निनापर्यगच्छत्ताउ
अग्निमुपावर्त्तंततमेवाद्याप्युपावृत्ताःसोब्रवीज्जातावैप्रजाअनेनाविदमितियद
ब्रवीज्जातावैप्रजाअनेनाविदमितितज्जातवेदस्यमभवत्तज्जातवेदसोजातवेदस्त्वंता
अग्निनापरिगतानिरुद्धाःशोचंत्योदीध्यत्योतिष्ठंस्ताअद्भिरभ्यषिंचंस्तस्मादुप
रिष्टाज्जातवेदस्यस्यापोहिष्ठीयंशंसतितस्मात्तच्छमयतेवशंस्तव्यंताअभि
षिच्यनिजास्येवामन्यततास्तुवाअहिनाबुध्न्येनपरोक्षात्तेजोदधादेषहवाअ

78

ऐ०पं

॥१२३॥

यदग्निर्गार्हपत्योऽग्निनैवास्मै तद्गार्हपत्येन परोक्षात्तेजो दधाति तस्माद्धाकुं शुद्धैके देवाजु
कृतो वसीयानिति ॥ ३॥ ७॥ १२॥ देवानां पत्नीः शंसत्यनूचीमग्निं गृहपतिं तस्मादनूचीप
त्नी गार्हपत्यमास्तेऽथैते ह राकां पूर्वां शंसेज्जाम्यै वै पूर्वं पेयमिति तत्तन्नादृत्यं देवाना
मेव पत्नीः पूर्वाः शंसेदेष ह वा एतत्पत्नीषु रेतो दधाति यदग्निर्गार्हपत्योऽग्निनैवास्मै त
द्गार्हपत्येन पत्नीषु प्रत्यक्षाद्रेतो दधाति प्रजात्यै प्रजायते प्रजया पशुभिर्य ३ एवं वेद त
स्मात्समानोदर्या स्वसान्योदर्यायै जायाया अनुजीविनी जीवति राकां शंसति राकां
ह वा एतां पुरुषस्य सेवनीं सीव्यति यैषा शिश्नेऽधि पुमांसोऽस्य पुत्रा जायन्ते य एवं वे
द पावीरवीं शंसति वाग्वै सरस्वती पावीरवी वाच्येव तद्वाचं दधाति तद्धाकुर्यामीं पू
र्वां शंसे ३ त पित्र्यां ३ इति यामीमेव पूर्वां शंसेदिमं यम प्रस्तरमा हि सीदेति राज्ञो

॥१२३॥

वैपूर्वीयेंतस्माद्यामीमेवपूर्वींशंसेन्मातलीकव्यैर्यमोअंगिरोभिरितिकाव्यानामनूचीं
शंसत्यवरेणोवैदेवान्काव्याःपरेणोवपितॄंस्तस्मात्काव्यानामनूचींशंसत्युदीर
तामवरउत्परासइतिपित्र्यांशंसन्मध्यमाःपितरःसोम्यासइतियेवैवावमाये
चपरमायेचमध्यमास्तान्सर्वाननंतरायंप्रीणात्याहंपितॄन्त्सुविदत्रांअविस्तीतिद्वि
तीयांशंसतिबर्हिषदोयेस्वधयासुतस्येत्येतद्धवाएषांप्रियंधामयद्बर्हिषद इतिप्रि
येणोवैनंतद्धाम्नासमर्द्धयतिप्रियेणधाम्नासमृध्यतेयएवंवेदेदंपितृभ्योनमोअ
स्त्वितिनमस्कारवतींततःशंसतितस्माद्दंततःपितृभ्योनमस्क्रियतेतदाहुर्व्याह
वंपित्र्याःशंसेत्अव्याहावाँ३इतिव्याहावमेवशंसेदसंस्थितंवैपितृयज्ञस्यसा
ध्वसंस्थितंवाएषपितृयज्ञंसंस्थापयतियोव्याहावंशंसतितस्माद्व्याहावमेवशंसेत्

त॰पं॰

।।२४।।

ब्रा॰ ३ ।। १३ ।। स्वादुष्किलायं मधुमां उतायमितीऽऽः स्यैंद्रीरनुपानीयाः शंसत्येताभिर्वा
इंद्रस्तृतीयसवनमन्वपिबत्तदनुपानीयानामनुपानीयात्वं माद्यंतीव वै तर्हि देवताय दे
ताहोता शंसति तस्मादेतासु मद्वत्प्रतिगीर्य्यं ययोरोजसा स्कभिता रजांसीति वैष्णुवारु
णीमृचं शंसति विष्णुर्वै यज्ञस्य दुरिष्टं पाति वरुणः स्विष्टं तयोरुभयोरेव शांत्यै वि ष्णोर्नु
कं वीर्याणि प्रवोचमिति वैष्णवीं शंसति यथा वै मत्यमेवं यज्ञस्य विष्णुस्तद्यथा दुष्कृष्टं
मतीकृतं सुकृष्टं समतीकृतं कुर्वन्नियादेवमेवैतद्यज्ञस्य दुष्टुतं दुःशस्तं सुष्टुतं सुश
स्तं कुर्वन्नेति यद्वैतां होता शंसति तंतुं तन्वन्रजसो भानुमन्विहीति प्राजापत्यां शंसति
प्रजा वै तंतुः प्रजामेवास्मा एतत्संतनोति ज्योतिष्मतः पथो रक्ष धिया कृतानिति देव
याना वै ज्योतिष्मंतः पंथानस्तानेवास्मा एतद्वितनोत्यनुल्बणं वयत जोगुवामपो

रा ४

।।२४।।

मनुर्भव जनया दैव्यं जनमित्येवैनं तन्मनोः प्रजया संतनोति प्रजात्यै प्रजायते प्रजया प
शुभिर्य एवं वेद देवान इन्द्रो मघवा विरप्शी स्म मै तेयापरिदधाति यं वा इन्द्रो मघवा विर
प्शी करत्सत्साचर्षणीधृदनर्वैतीयं वै सत्साचर्षणीधृदनर्वा ॥ त्वं राजा जनुषां धेह्यस्मे
इतीयं वै राजा जनुषामधिश्रवो माहिनं यज्जरित्र इतीयं वै माहिनं यच्छ्रवो यजमानो
जरिता यजमानायैवैतामाशिषमाशास्ते तदु पस्तरणं भूमियं परिदध्यात्तद्यस्यामेवै
यज्ञं संभरति तस्यामेवैनं तदन्ततः प्रतिष्ठापयत्यग्ने मरुद्भिः शुभयद्भिर्ऋक्वभिरित्या
ग्निमारुतमुक्थं शस्त्वाग्निमारुत्यायजति यथाभागं तद्देवताः प्रीणाति प्रीणाति ॥
॥३८॥१४॥ ॥ इति तृतीयपंचिकायां तृतीयोध्यायः ॥३॥ ॥ देवा वा असुरैर्यु
द्धमुपप्रायन्विजयाय तानग्निर्नान्वकामयत तेतं देवा अब्रुवन्नपि त्वमेह्यस्माकं वै

ता॰पं॰

॥२६॥

चरंतिपयसादाक्षायणायज्ञेप्रवर्ग्यमेवानुदाक्षायणायज्ञोग्निष्टोममप्येतिपञ्चदशापवस
थेभवन्तितमेवानुयेकेचपशुबंधास्तिसर्वेग्निष्टोमम॰पियंतीळादधोनामयज्ञक्रतुस्तं
दध्नाचरंतिदध्नादधिघर्मेदधिघर्ममेवान्विळादधोग्निष्टोममप्येति॥ ४॥२॥३॥ इतिनु
पुरस्तादथोपरिष्टात्संचदशोर्ध्यमासस्यस्तोत्राणिपंचदश॰रात्रास्त्राणिसमासोमासधा
संवत्सरोविहितःसंवत्सरोग्निर्वैश्वानरोग्निरग्निष्टोमःसंवत्सरमेवानूक्थ्याग्निष्टो
ममप्येत्युक्थ्यमपियंतमन्तुवाजपेयोप्येस्युक्थ्योहिसभवतिशादशारात्रेःपथ्या
याःसर्वेपंचदशास्तेद्वौद्वौसंपद्यत्रिंशादेकविंशोषोळशीसामत्रिवृत्संधिःसात्रिं
शत्समासस्त्रिंशन्मासस्यरात्रयोमासधासंवत्सरोविहितःसंवत्सरोग्निर्वैश्वान
रोग्निरग्निष्टोमःसंवत्सरमेवान्वतिरात्रोग्निष्टोममप्येत्यतिरात्रमपियंतमन्वप्तो

॥२६॥

यीमे॰ येत्स्यस्यति रात्रो हि सभवं स्ये तद्वै ये च पुरस्ताद्ये चोपरिष्टाद्यज्ञक्रतवस्ते सर्वेऽग्नि
ष्टोममभ्यवियंति तस्य संस्तुतस्य नवतिश्च तं स्तोत्रियाः सायानवतिस्ते दश रात्रि वृतोथ
या नवतिस्ते दश याथ या दश ता सा मे कास्तोत्रियो दति त्रिवृद्वै स्पृ त्रिरेष्य तेसो सावेक
विंशोध्याहितस्तपति विषुवान्वा एष स्तोमानां दश वा वा एतस्मादर्वाञ्चस्त्रिवृतो दश
परांचो मध्य एष एक विंशोभयतो ध्याहितस्तपति तद्यासौ स्तोत्रियो दति सेतस्मिन्न
ध्यूळ्हासयजमानं स्तद्दैवं क्षत्रं सहो बलमश्नुते ह वै दैवं क्षत्रं सहो बलमेतस्य ह सायु
ज्यं सरूपतां सलोकतामश्नुते य ३ एवं वेद ॥४१॥ ३ ॥ देवा वा असुरैर्विजिग्याना ऊर्ध्वाः
स्वर्गं लोकमायन्सोऽग्निर्दिविस्पृगूर्ध्व उदक्रमयत स स्वर्गस्य लोकस्य द्वारमवृणो
दग्निर्वै स्वर्गस्य लोकस्याधिपतिस्तं वसवः प्रथमा आगछंस्त एनमब्रुवन्नति नोज

त०पं० ॥२७॥

स्याकाम्रान्नःकुविंतिसनास्ततोतिस्वश्स्यइत्यब्रवीत्स्ततन्तुमेतितथेतितंतेत्रिवृता
स्तोमेनास्तवंस्तान्स्ततोस्याजिर्ततेयथालोकमगच्छंस्तेरुद्रा आगच्छंस्तएनमब्रुवन्नि
तिनोर्ज्जस्याकाम्रान्नःकुविंतिसनास्ततोतिस्वश्स्यइत्यब्रवीत्स्तुतन्तुमेतितथेतितंते
पंचदशेन स्तोमेनास्तुवंस्तान्स्ततोस्याज्जितेतेयथालोकमगच्छंस्तमादित्या आगच्छं
स्तएनमब्रुवन्नितिनोर्ज्जस्याकाम्रान्नःकुविंतिसनास्तुतोतिस्वश्स्यःइत्यब्रवीत्स्तुतन्तु
मेतितथेतितंतेसप्तदशेनस्तोमेनास्तुवंस्तान्स्तुतोस्याज्जितेतेयथालोकमगच्छंस्तं
विश्वेदेवा आगच्छंस्तएनमब्रुवन्नितिनोर्ज्जस्याकाम्रान्नःकुविंतिसनास्ततोतिस्व ॥२७॥
श्स्यइत्यब्रवीत्स्ततन्तुमेतितथेतितंतएकविंशेनस्तोमेनास्तवंस्तान्स्तुतोस्याजित
तेयथालोकमगच्छंन्नेकैकेनचैतंदेवास्तोमेनास्तवंस्तान्स्ततोस्याज्जितेतेयथाले

होऽस्मिरिष्टं भवति य एवं वेद तद्धैतद्यदिदमाङ्गिरसधायां ह वै वा जीस्कहितो दधातीति छं
हांसि वै [illegible] स्कधायां ह वा एनं छंदांसि दधत्यनन्नुध्यायिनं लोकं जयति य एवं वेद तद्धै
क आकु [illegible] मेव सर्वासां पुरस्तात्सुरस्ताद्दान्येन परियन्तेत्तदासु सर्वासु मिथुनं द
धातीति तदु वा आकूर्जोभिवाएतत्पञ्चक्रियते यत्र समानी [illegible]
जते ति यदि ह वा अपि बह्व्य इव जायाः पतिर्वा वतासां मिथुनं त [illegible]
जतीति तदासु सर्वासु मिथुनं दधातीति तायाद्भा मास्ता अमूर्या अमूस्त्वा [illegible]
२ यी भिर्वा वतं काममाप्नोति य उ एतासूभयीषु तान्वैगीत श्रियः प्रजातिकामस्य सन्नि
र्वपेन्नेत्वे विवोष्यमाणस्य यदेनाएवि वोष्यमाणस्य सन्निर्वपेदीश्वरो हास्य वित्ते देवा
अरं तो यद्वा अयमात्मने लभमं स्तेति ताह स्मु चिरक्षो गोपालायनो वृद्धद्युम्नस्या

त०पं०

॥३२॥

भिप्रतारिणस्योभयीर्यज्ञेसन्निकर्षंतस्यहरथंगृत्संगाहमानंदृष्ट्वोवाचेत्थमहमस्य
जनस्यदेविकाश्वदेवीश्चोभयीर्यज्ञेसममादर्यंयदस्येत्थंरथंगृत्सोगाहतइतिवत्सः
र्षिंकवचिनः स्वाश्वत्थस्यतिपुत्रनप्तारआसुः ॥४८॥४॥ अग्निष्टोमंवैदेवाअश्रय
तोश्च्यान्यसुरास्तेसमावीर्याएवासंनव्यावर्तंततान्भरद्वाजऋषीणामपश्यदिमेवा
असुराउक्थेषुश्रितास्तान्नेषान्नेकश्चनपश्यतीतिसोग्निमुदहृयदेषूक्थेषुब्रवाणितेन्न
[illegible]थेतराणिरईत्यसस्योहवाइतराणिरः सोग्निरूपोत्तिष्ठन्नब्रवीत्किंस्विदेवमहंस्तु
श्रोदीर्घः [illegible]तेनोवक्ष्यतीतिभरद्वाजोहवैकृशोदीर्घःपलितआससोब्रवीदिमे
वाअसुरा[illegible]थ्युउक्थेषुश्रितास्तान्वोनकश्चनपश्यतीतितानग्निरश्वोभूत्वाभ्यत्यद्र
वद्यदग्निरश्वोभूत्वाभ्यत्यद्रवंत्तत्साकमश्वंसामाभवंत्तत्साकमश्वस्यसाक

॥३२॥

मश्वत्वं तदाहुः साकमश्वेनोक्थानि प्रणयेदप्रणीतानि वा वतान्युक्थानि यान्यन्यत्र सा,
कमश्वादिति प्रमंहिष्ठीयेन प्रणयेदित्याहुः प्रमंहिष्ठीयेन वै देवा असुराननुक्थेभ्यः प्राणुदंत
तस्मादेव प्रमंहिष्ठीयेन नयेत्प्र साकमश्वेन ॥४९॥५॥ ते वा असुरा मैत्रावरुणस्योक्थमश्र
यंत सोऽब्रवीदिंद्रः कश्चाहं चेमानितोऽसुरान्नोत्स्यावहा इत्यहं चेत्यब्रवीद्वरुणस्तस्मादैंद्राव
रुणं मैत्रावरुणस्तृतीयसवने शंसतींद्रश्च हि तान्वरुणश्च ततोनुदेतां ते वै ततोऽपहता
असुरा ब्राह्मणाच्छंसिन उक्थमश्रयंत सोऽब्रवीदिंद्रः कश्चाहं चेमानितोऽसुरान्नोत्स्या
वहा इत्यहं चेत्यब्रवीद्बृहस्पतिस्तस्मादैंद्राबार्हस्पत्यं ब्राह्मणाच्छंसी तृतीयसवने शं
सतींद्रश्च हि तान्बृहस्पतिश्च ततोनुदेतां ते वै ततोऽपहता असुरा अच्छावाकस्योक्थ
मश्रयंत सोऽब्रवीदिंद्रः कश्चाहं चेमानितोऽसुरान्नोत्स्यावहा इत्यहं चेत्यब्रवीद्विष्णुः

83

च॰प॰

॥१॥

॥ हे पोथि चतुर्थ पंचिका ॥ पत्र २९ ॥

॥श्रीगणेशाय नमः॥ हरिः ॐ मू॥ देवा वै प्रथमेनान्हेंद्राय वज्रं समभरंस्तं द्वितीये
नान्हासिंचंस्तं तृतीयेनान्हा प्रायच्छंस्तं चतुर्थेहन्प्राहरत्तस्माच्चतुर्थेहन्षोळशिनं
शंसति वज्रो वा एष यत्षोळशी तद्यच्चतुर्थेहन्षोळशिनं शंसति वज्रमेव तत्प्रहर
ति द्विषते भ्रातृव्याय वधं यो स्य स्तृत्यस्तस्मै स्तर्तवै वज्रो वै षोळशी पशव उक्था
नि तं परस्तादुक्थानां पर्यस्य शंसति तं यत्परस्तादुक्थानां पर्यस्य शंसति वज्रेणै
व तत्षोळशिना पशून्परिगच्छति तस्मात्पशवो वज्रेणैव षोळशिना परिगता म
नुष्यानभ्युपावर्त्तंते तस्मादश्वो वा पुरुषो वा गौर्वा हस्ती वा परिगत एव स्वयमा
त्मनेत एव वाचाभिषिक्त उपावर्त्तते वज्रमेव षोळशिनं पश्यन्वज्रेणैव षोळ
शिना परिगतो वाग्घि वज्रो वाक्षोळशी तदाहुः किं षोळशिनः षोळशित्वमि

तिषोळशस्तोत्राणांषोळशः शस्त्राणांषोळशभिर्वोरक्षैरेरादत्तेषोळशभि प्र

णोतिषोळशापदानि विहृंदधातितत्षोळशिनःषोळशित्वंदेवाअक्षरेअति

मभि ३ स्व्येतेषोळशिनानुष्टुभैसंपन्नस्यवाच्यावावतोस्तनौसत्यान्तेवावतेश्राव

त्येनंसत्यंनैनमन्नंतं हिनस्तिय एवंवेद ॥१॥ गौरिवीतंषोळशिसामकुर्वी

ततेजस्कामोब्रह्मवर्चसकामस्तेजोवैब्रह्मवर्चसंगौरिवीतंतेजस्वीब्रह्मवर्चसी

भवतियएवंविद्वान्गौरिवीतंषोळशिसामकुरुतेनानदंषोळशिसामकुर्वीत

भ्रात्रिव्यवान्वज्रोवैनानदंवज्रमुद्यच्छत्तमस्मैप्राहरत्तमभ्यहनत्ताभिहतोव्य

नदद्यद्व्यनदत्तंनानदंसामाभवत्तंनानदस्यनानदत्वंभ्रातृव्यंवा एतत्स्तृ

त्वाव्यहासामयंनानदमभ्रातृव्योभ्रातृव्यहाभवतियएवंविद्वांनानदंषोळ

तद्यदिनानदं कुर्युर्विहृतः षोळ
गौरिवीतं विहृतः षोळशीशंस्तव्यो विहृतास्वाहितासु
तं भ्वंशस्येवव्यतिषजत्याहावहंतु हरपंक्तिपोषु भ्यत्तु ही गिरह्तिगा
भ्वपंक्तीभ्वव्यतिषजति गायत्रो वै पुरुषः पांक्ताः पशवः पुरुषमेवतत् भ्रु
भिर्व्यतिषजति पशुषु प्रतिष्ठापयति यदुगायत्री च पंक्तिश्च ते द्वे अनुष्टुभौ
ते नो वाचो रूपादनुष्टुभो रूपाद्व्यरूपं नैति यद्विनस्पतं नाज्येपन्ते अत्यह
र्यतइत्यक्छिहब्बृहतीभ्वव्यतिषजत्यो छिहो वै पुरुषो बार्हताः पशवः पुरु
षमेवतत्पशुभिर्व्यतिषजति पशुषु प्रतिष्ठापयति यदुष्णिक्च बृहती च ते द्वे अ
नुष्टुभौ ते नो वाचो रूपादनुष्टुभो रूपाद्व्यरूपं नैत्याधरघंस्मै ब्रह्म नीरब्रह्म

ष्टुतिं जुषाणा इति द्विपदां च त्रिष्टुभं च व्यतिषजति द्विपाद्वै पुरुषो वीर्यं त्रिष्टुप्पुरुषमे
व तद्वीर्येण व्यतिषजति वीर्ये प्रतिष्ठापयति तस्मात्पुरुषो वीर्ये प्रतिष्ठितः सर्वेषां
पशूनां वीर्यवत्तमो यदु द्विपदा च विंशत्येकाक्षरा त्रिष्टुप्च ते द्वे अनुष्टुभौ तेनो वाचो
रूपादनुष्टुभो रूपाद्यन्त्ररूपं नैत्येष ब्रह्मा प्र ते महे विदथे शंसिषं हरी इति
दाश्च जगतीश्च व्यतिषजति द्विपाद्वै पुरुषो जागताः पशवः पुरुषमेव तत्पशुभि
र्व्यतिषजति पशुषु प्रतिष्ठापयति तस्मात्पुरुषः पशुषु प्रतिष्ठितोऽत्ति चैनानधि
च तिष्ठति वशे चास्य यदु द्विपदा च षोडशाक्षरा जगती च ते द्वे अनुष्टुभौ तेनो
वाचो रूपादनुष्टुभो रूपाद्यन्त्ररूपं नेति त्रिकद्रुकेषु महिषो यवाशिरं ॥
स्मे पुरोरथमित्यतिछंदसः अतिछंदसां वै यो रसोऽत्यक्षरत्सोऽतिछंद

ऐ॰ पं॰

॥४॥

जठर आवृषस्वेति त्रिष्टुब्वै षोळशिनो रूपं सर्वेभ्यो वा एष सवनेभ्यः संनिर्मि
यत्षोळशीत्यपाः पूर्वेषां हरिवः सुतानामिति यजति सर्वेभ्य एवैनं तत्सवे
संनिर्मिमीते सर्वेभ्यः सवनेभ्यः संनिर्मितेन षोळशिना राध्नोति य एवं वेद म
नाम्नीनां चोपंक्षरानुपसर्गानुपसृजत्येकादशाक्षरेषु पादेषु सर्वेभ्यो वा एष छ
दोभ्यः संनिर्मितो यत्षोळशीति महानाम्नीनां पंचाक्षरानुपसर्गानुपसृज
त्येकादशाक्षरेषु पादेषु सर्वेभ्य एवैनं तच्छंदोभ्यः संनिर्मिमीते सर्वेभ्यश्छंदोभ्यः
संनिर्मितेन षोळशिना राध्नोति य एवं वेद ॥ ४ ॥ अहर्वै देवा अश्रयन्त रात्रीमसुरा
स्ते समावद्वीर्या एवासन्न व्यावर्तन्त सोऽब्रवीदिंद्रः कश्चाहं चेमानितोऽसुरान्रात्री
मन्ववेष्याव इति स देवेषु न प्रत्यविंदद बिभयू रात्रेस्तमसो मृत्योस्तस्मादप्ये

॥४॥

तर्हि न त्तं यावंमात्रमिवैवापक्रम्य बिभेति तमद्ववहिरात्रिर्मत्युरिवातं वै छंदांस्ये
वान्वेयंस्तेयच्छंदांस्येवरा वान्वेयंस्तस्मादिंद्रश्चैव छंदांसि च रात्रीं वहंति न निवि
च्छस्यते न पुरोरुक् न धाय्या नान्या देवतेंद्रश्चैव छंदांसि च रात्रीं वहंति तान्वै पर्या
येरेव पर्यायमनुदंत यत्पर्यायैः पर्यायमनुदंत तत्पर्यायाणां पर्यायत्वं तान्वै प्रथ
मेनैव पर्यायेण पूर्वरात्रादनुदंत मध्यमेन मध्यरात्रादुत्तमेनापररात्रादपिश
र्वर्या अनु स्मसीत्यब्रुवंनपिशर्वराणि खलु वा एतानि छंदांसीति ह स्माहैतानि हीं
द्रं रात्रेस्तमसो मृत्योर्बिभ्यतमत्यपारयंस्तदपिशर्वराणामपिशर्वरत्वं
पांतमा वो अंधस इत्यंधस्वत्यानुष्टुभा रात्रीं प्रतिपद्यत आनुष्टुभी वै रात्रि
रेतद्रात्रिरूपमंधस्वत्यः पीतवत्यो मद्वत्यास्त्रिष्टुभो याज्या भवंत्यभिरूपा

यज्ञेभिरस्तुवंत तस्माद्रुःप्रथमेनपर्यायेणस्तुवतेप्रथमान्येवपदानिपुनराददतेयदे
वेषामश्वागावःआसंस्तदेवेषांतेनाददतेमध्यमेनपर्यायेणस्तुवतेमध्यमान्येव
पदानिपुनराददतेयदेवेषामनोरथाआसंस्तदेवेषांतेनाददतेउत्तमेनपर्याये
णस्तुवतेउत्तमान्येवपदानिपुनराददतेयदेवेषांवासोहिरण्यंमणिरध्यात्ममा
सीत्तदेवेषांतेनाददतेआद्विषतोवसुदत्तेनिरेनमेभ्यःसर्वेभ्योलोकेभ्योनुद
तेयएवंवेदपवमानवदहरित्याहुःनरात्रिःपवमानवतीकथमुभेपवमानवती
भवतःकेनतेसमावद्भाजौभवतइतियदेवेन्द्रायमद्वनेस्तुतमिदंवसोस्तुतमंध
इदंह्यन्वोजसासुतमितिस्तुवंतिचवेशंसंतिचतेनरात्रिःपवमानवतीतेनो
भेपवमानवतीभवतस्तेनतेसमानद्भाजौभवतःपंचदशास्तोत्रमहरित्याहुः

नेरात्रिः पंचदशास्तोत्राकस्पमुभेपंचदशास्तोत्रेभवतः केनतेसमावद्वीजौभ्नव
तइतिद्वादशास्तोत्राण्यपिशर्वराणितिसृभिर्देवताभिःसंधिनाराथंतरेणस्तु
वतेतेनरात्रिःपंचदशास्तोत्रातिनोभेपंचदशास्तोत्रेभवतःस्तेनतेसमावद्वी
जौभवतःपरिमितंस्तुवंत्यपरिमितमनुशंसतिपरिमितंवैभूतमपरिमितं
भव्यमपरिमितस्यावरुध्याइत्यतिशंसतिस्तोत्रमतिवैप्रजात्मानमतिपश
वस्तद्यत्स्तोत्रमतिशंसतियेदेवास्यात्यात्मानंतदेभ्यस्तेनावरुंधेवरुंधे ॥ ६ ॥
॥ इतिचतुर्थपंचिकायांप्रथमोध्यायः ॥ ॥ ॐ मू ॥ ७ ॥ प्रजापतिर्वैसोमाय
राज्ञेदुहितरंप्रायच्छत्सूर्यांसावित्रींतस्यैसर्वेदेवावराआगछंस्तस्याएतत्स
हस्रंवहतुमन्वाकरोद्यदेतदाश्विनमित्याचक्षतेनाश्विनंहैवतद्यदर्वाक्सह

वातां तस्मादेतदाश्विनमित्याचक्षतेऽश्नुते यद्यत्कामयते य एवं वेद तदाहुर्यदेषस्य त
आग्नेयं शस्यत उषस्यं शस्यत ऐंद्रमथ कस्मादेतदाश्विनमित्याचक्षत इत्यश्विनौ
हि तदुदजयतामश्विनावाश्नुवातां यदश्विनावुदजयतामश्विनावाश्नुवातां तस्मा
देतदाश्विनमित्याचक्षतेऽश्नुते यद्यत्कामयते य एवं वेद ॥ २ ॥ ८ ॥ अश्वतरीरथेना
ग्निराजिमधावत्तासां प्राजमानो योनिमकूलयत्तस्मात्ता न विजायंते गोभिररुणो
रुषा आजिमधावत्तस्मादुषस्यागतायामरुणमिवैव प्रभात्युषसो रूपमश्वरथे
नेंद्र आजिमधावत्तस्मात्स उच्चैर्घोष उपब्दिमान् क्षत्रस्य रूपमैंद्रो हि स गर्दभर
थेनाश्विनावुदजयतामश्विनावाश्नुवातां यदश्विनावुदजयतामश्विनावाश्नुवा
तां तस्मात्स सृतजवो दुग्धदोहः सर्वेषामेतर्हि वाहनानामनाशिष्ठो रेतसः स्त्व

स्यवीर्येनाहरतांतस्मात्सद्विरेतावाजीतदाहुः सप्तसोर्यापिछंदांसिशंसेयथे

वाग्नेयंयथोषस्यंयथाश्विनंसप्तवैदेवलोकाः सर्वेषुदेवलोकेषुराध्नोतीतितत्तंना

दृत्यंत्रीण्यनूशंसेत्त्रयोवाइमेत्रिवृतोलोकाएषामेवलोकानामभिजित्यैतद

रुडुत्यंजातवेदसमितिसोर्यापिप्रतिपद्यतेतितत्तंनादृत्यंयथैवगत्वाकाष्ठ

मपराध्नुयात्तादृक्तत्सूर्योनोदिवस्पात्वित्यतेनैवप्रतिपद्यतयथैवगत्वाक

मभिपद्यततादृक्तदुडुत्यंजातवेदसमितिद्वितीयंशंसतिचित्रंदेवानामुद

दनीकमितितृतीयमसौवावचित्रंदेवानामुदेतितस्मादेतच्छंसतिनमोमि

स्यवरुणस्यचक्षसइतिजागतंतदाशीःपदमाशिषमेवैतेनाशास्तआत्म

चयजमानायच ॥३॥१८॥ तदाहुः सूर्योनातिशंस्योबृहतीनातिशंस्याय

र्यमतिशंसेद्ब्रह्मवर्चसमतिपद्येतयद्बृहतीमतिशंसेत्प्राणानतिपद्येततौइन्द्रक्रतुंन
आभरेत्यैंद्रंप्रगाथंशंसतिशिक्षाणोअस्मिन्पुरुहूतयामनिजीवाज्योतिरशीम
हीत्यसौवावज्योतिस्तेनसूर्यंनातिशंसतियद्वाबार्हतःप्रगाथस्तेनबृहतींनातिशं
सत्यभित्वाशूरनोनुमइतिराथंतरींयोनिंशंसतिराथंतरेणवैसंधिनाश्विनाय
स्तुवतेतद्यद्राथंतरींयोनिंशंसतिरथंतरस्यैवसयोनितायैईशानमस्यजगतः
स्वर्दृशमित्यसौवावस्वर्दृक्तेनसूर्यंनातिशंसतियद्वाबार्हतःप्रगाथस्तेनबृह
तींनातिशंसतिबहवःसूरचक्षसइतिमैत्रावरुणंप्रगाथंशंसत्यहर्वैमित्रोरा
त्रिर्वरुणउभेवाएषोहोरात्रेआरभतेयोतिरात्रमुपैतितद्यन्मैत्रावरुणंप्रगाथं
शंसत्यहोरात्रयोरेवैनंतत्प्रतिष्ठापयतिसूरचक्षसइतितेनसूर्यंनातिशंसति

पङ्बार्हतः प्रगाथस्तेन बृहतीं नातिशंसति मही द्यौः पृथिवी च न इति द्यावापृ
थिवीयं विश्वशंभुवेति द्यावापृथिवीये शंसति द्यावापृथिवी वै प्रतिष्ठे इयमेवेह प्र
तिष्ठासावमुत्र तद्यद्द्यावापृथिवीये शंसति प्रतिष्ठयोरेवैनं तत्प्रतिष्ठापयति देवो दे
वी धर्मणा सूर्यः शुचिरिति तेन सूर्यं नातिशंसति पङ्क्तिगायत्रीश्च जगतीश्चैते द्विबृह
त्यौ तेन बृहतीं नातिशंसति विश्वस्य देवी मृचयस्य जन्मनो न या रोषाति न ग्रभदि
ति द्विपदां शंसति चितेधमनुष्यमिति हस्म वा एतदाचक्षते यदेतदाश्विनं निर्ऋ, ति
र्हस्म पाशिन्युपास्ते यदेव होता परिधास्यत्येतं पाशान्प्रतिमोक्ष्यामीति तां वा
एतां बृहस्पतिर्द्विपदामपश्यत्यं न या रोषाति न ग्रभदिति तया निर्ऋत्याः पाशि
न्धरावचः पाशानपास्यत्तद्यदेतां द्विपदां होता शंसति निर्ऋत्या एव तत्पाशि

७८

अधराचःपाप्मानपास्यतिस्वस्त्येवहोतोन्मुच्यतेसर्वायुःसर्वायुत्वायसर्वमायुरेति
एवंवेदस्मृचयस्यजन्मनइत्यसौवावमुर्च्यतीवृतेनसूर्यंनातिशंसतिपंकुद्विपदापु
रुषछंदसंसासर्वोपिछंदांस्यभ्यासातेनबृहतींनातिशंसति॥४॥१०॥ब्राह्मणस्प
त्ययापरिदधातिब्रह्मवैबृहस्पतिर्ब्रह्मण्येवैनंतदंततःप्रतिष्ठापयत्येवापित्रेविश्वदे
वायवृष्ण इत्येतयापरिदध्यात्प्रजाकामःपशुकामोबृहस्पतेसुप्रजावीरवंतइति
प्रजयावैसुप्रजावीरवान्वयंस्यामपतयोरयीणामितिप्रजावान्पशुमांनृयिमान्वी
रवान्भवतियत्रैवंविद्वानेतयापरिदधातिबृहस्पतेअतियदर्योअर्हादित्येतयाप
रिदध्यात्तेजस्कामोब्रह्मवर्चसकामोतीववान्याब्रह्मवर्चसमर्हतिद्युमदितिद्यु
मदिववैब्रह्मवर्चसंविभातीतिवीववैब्रह्मवर्चसंभातियद्दीदयच्छवसऋतप्रजा

८।१

ते ति दीप्य एव वै ब्रह्मवर्चसं तदस्मासु द्रविणं धेहि चित्रमिति चित्रमिव वै ब्रह्मवर्चसं ब्र
ह्मवर्चसी ब्रह्मयशसी भवति य एवं विद्वानेतया परिदधाति तस्मादेवं विद्वानेतये
व परिदध्याद्ब्राह्मणस्पत्या तेन सर्यं नातिशंसति यदु त्रिष्टुभं त्रिः शंसति सा सर्वा
णि छंदांस्यभ्याप्ता तेन बृहतीं नातिशंसति गायत्र्या च त्रिष्टुभा च वषट्कुर्याद्ब्रह्म
वै गायत्री वीर्यं त्रिष्टुप् ब्रह्मण्येव तद्वीर्यं संदधाति ब्रह्मवर्चसी ब्रह्मयशसी वीर्य
वान्भवति य एवं विद्वान् गायत्र्या च त्रिष्टुभा च वषट्करोत्यश्विना वायुना युवं सुद
क्षो मा पिबतमश्विनेति गायत्र्या च विराजा च वषट्कुर्याद्ब्रह्म वै गायत्र्यन्नं विराड्
ब्रह्मण्येव तदन्नाद्यं संदधाति ब्रह्मवर्चसी ब्रह्मयशसी भवति ब्रह्माद्यमन्नम
त्ति य एवं विद्वान् गायत्र्या च विराजा च वषट्करोति तस्मादेवं विद्वान् गायत्र्या वै:

(31)

च.पं.

॥१०॥

विराजा चवषट्कुर्यात्प्रवामधांसि मघान्यस्थुरुभा पिबतमश्विनेत्येताभ्यां ॥५॥११॥
चतुर्विंशमेतद् हरुपयंत्यारंभणीयमेतेन वै संवत्सरमारभंत एतेन स्तोमांश्छं
दांसि चैतेन सर्वा देवता अनारब्धं वै तच्छंदोनारब्धा सा देवता यदेतस्मिन्नहनि नार
भंते तदारंभणीयस्यारंभणीयत्वं चतुर्विंशस्तोमो भवति तच्चतुर्विंशस्य चतुर्विंश
त्वं चतुर्विंशतिर्वा अर्द्धमासा अर्द्धमासश एव तत्संवत्सरमारभंत उक्थ्यो भवति पशवो
वा उक्थानि पशूनामवरुध्यै तस्य पंचदशानि स्तोत्राणि भवंति पंचदश वा अर्द्धमासस्याणि स
मासो मासश एव तत्संवत्सरमारभंते तस्य षष्टिश्च त्रीणि च शतानि स्तोत्रियास्त
वंति संवत्सरस्याहान्यहःश एव तत्संवत्सरमारभंते ग्निष्टोम एतदहः स्यादित्याहु
रग्निष्टोमो वै संवत्सरो न वा एतदन्योग्निष्टोमादहर्दाधार न विव्याचेति स यद्य

॥१०॥

ग्निष्टोमस्याष्टाचत्वारिंशास्त्रयःपवमानास्तुःष्वतुर्विंशानीतराणिस्तोत्राणि
तदुपविष्ठेवत्रीणिचशतानिस्तोत्रियास्तावंतिसंवत्सरस्याहान्यहःशाएवतत्संव
त्सरमारभंतउक्थ्यएवस्यात्सर्वसमृद्धोयज्ञःपशुसमृद्धंसत्त्रंसर्वाणिचतुर्विंशानि
स्तोत्राणिप्रत्यक्षाद्धैतदहश्चतुर्विंशंतस्मादुक्थ्यएवस्यात् ॥ ६ ॥ १२ ॥ बृहद्रथंत
रेसामनीभवतएतेवैयज्ञस्यनावौसंपारिण्यौयद्बृहद्रथंतरेताभ्यामेवतत्संवत्सरं
तरंतिपादौवैबृहद्रथंतरेशिरएतदहःपादाभ्यामेवतच्छ्रियंशिरोभ्यायंतिपक्षौवै
बृहद्रथंतरेशिरएतदहःपक्षाभ्यामेवतच्छ्रियंशिरोभ्यायंतिवतेतदुभेनसमवस्
ज्येयदुभेसमवसृजेयथैवछिन्नानौर्बंधनात्तीरंतीरमृच्छंतीप्लवेतैवमेवतेस
पास्तीरंतीरमृच्छंतःप्लवेरन्यदुभेसमवसृजेयुर्यस्तावदिरथंतरंसमवसृजेयुर्बृहं

वोभे अनवस्तृष्टे अथ यदि बृहद्वस्मै जेयं रथंतरेणैवोभे अनवस्तृष्टे यद्वै रथंतरं तद्वै
रूपं यद्बृहत्तद्वैराजं यद्रथंतरं तच्छाक्वरं यद्बृहत्तद्रैवतमेवमेते उभे अनवस्तृष्टे भव
तो यैवा एवं विद्वांस एतदहरुपयंत्या त्वा वैहः रोः संवत्सरमाप्त्वार्द्धमासशश्आप्त्वाम
सशश्आप्त्वास्तोमांश्छंदांसि चाप्त्वा सर्वा देवतास्तप एव तप्यमानाः सोमपीथं भ
क्षयंतः संवत्सरमभिषुण्वंत आसते यैवा अत ऊर्ध्वं संवत्सरमुपयंति गुरुं वै ते भा
रमभिनिदधते सं वै गुरुर्भारः शृणात्यथ य एनं परस्तात्कर्मभिरारात्मावस्तादुपे
ति स वै स्वस्ति संवत्सरस्य पारमश्नुते ॥ ७ ॥ १३ ॥ य देवत्तु विंशं तन्महाव्रतं बृह
द्दिवेनात्र होता रेतः सिंचति तद्धोम महाव्रतीयेनाप्रजनयति संवत्सरे सं
वत्सरे वै रेतः सिक्तं जायते तस्मात्समानं बृहद्दिवो निष्केवल्यं भवत्येष ह वा ए

र २

नं परस्तात्कर्मभिरात्मावस्ताद्रूपेतिय एवं विद्वानेतद्रूरूपेतिस्वस्तिसंवत्सरस्य पा
रमश्नुते य एवं वेद यो वै संवत्सरस्यावारं च पारं च वेद स वै स्वस्ति संवत्सरस्य पारमश्नु
तेतिरात्रो वा अस्य प्रायणीयो वारमुदयनीयः पारं स्वस्ति संवत्सरस्य पारमश्नुते
य एवं वेद यो वै संवत्सरस्यावरोधनं चोद्रोधनं च वेद स वै स्वस्ति संवत्सरस्य पारम
श्नुते तिरात्रो वा अस्य प्रायणीयो वरोधनमुदयनीय उद्रोधनं स्वस्ति संवत्सरस्य
पारमश्नुते य एवं वेद यो वै संवत्सरस्य प्राणोदानौ वेद स वै स्वस्ति संवत्सरस्य पा
रमश्नुते तिरात्रो वा अस्य प्रायणीयः प्राण उदान उदयनीयः स्वस्ति संवत्सरस्य पा
रमश्नुते य एवं वेद य एवं वेद ॥ ८ ॥ १४ ॥ ७ ॥ इति चतुर्थ पंचिकायां द्वितीयो
ध्यायः ॥ ७ ॥ ॐ ॥ ज्योतिर्गौरायु रिति स्तोमैर्यन्त्ययं वै लोको ज्योतिरंत

र सो लोक आप्तः स एवैष उत्तरस्त्र्यहो ज्योतिर्गौरायुरिति त्रीण्यहानि गं
र्ज्योतिरिति त्रीण्ययं वै लोको ज्योतिरसौ लोको ज्योतिस्त एते ज्योतिषी उभयत
लोके ते तेनैते नोभयतो ज्योतिषा षळहेन यंति तद्यदेते नोभयतो ज्योतिषा ष
हेन यंत्यनयोरेव तं लोकयोरुभयतः प्रतितिष्ठंतो यंत्यस्मिंश्च लोकेमुष्मिंश्चोभ
योः पश्रियद्वा एतद्देवचक्रं यदभिप्लवः षळहस्तस्य यावभितोग्निष्टोमौ तौ प्रधी
ये चत्वारो मध्य उक्थ्यास्तं नभ्यं गच्छति वै वर्त्तमानेन यत्र कामयते तत्स्वस्ति संवत्स
रस्य पारमश्नुते य एवं वेद यो वै तद्वेद यत्प्रथमः षळहः स वै स्वस्ति संवत्सरस्य पा
रमश्नुते यस्तद्वेद यद्द्वितीयो यस्तद्वेद यत्तृतीयो यस्तद्वेद यच्चतुर्थो यस्तद्वेद य
त्पंचमः ॥ १ ॥ १५ ॥ प्रथमं षळहमुपयंति षळहानि भवंति षड्वा ऋतव ऋतुष्वेवाए

११२

वतत्संवत्सरमाप्नुवंत्यृतुशः संवत्सरेप्रतितिष्ठंतोयंतिद्वितीयंषळहमुपयंतिद्वादशा
हानिभवंतिद्वादशवैमासामासशएवतत्संवत्सरमाप्नुवंतिमासशः संवत्सरेप्रतिति
ष्ठंतोयंतितृतीयंषळहमुपयंत्यष्टादशाहानिभवंतितानिद्वेधानवान्यानिनवान्या
निनवैवैप्राणानवःस्वर्गालोकाःप्राणांश्चैवतत्स्वर्गांश्चलोकानाप्नुवंतिप्राणेषुचैव
तत्स्वर्गेषुचलोकेषुप्रतितिष्ठंतोयंतिचतुर्थंषळहमुपयंतिचतुर्विंशतिरहानिभवं
तिचतुर्विंशतिर्वाअर्द्धमासाअर्द्धमासशएवतत्संवत्सरमाप्नुवंत्यर्द्धमासशः संवत्स
रेप्रतितिष्ठंतोयंतिपंचमंषळहमुपयंतित्रिंशदहानिभवंतित्रिंशदक्षरावैविरा
ड्विराळन्नाद्यंविराजमेवतन्मासिमास्यभिसंपादयंतोयंत्यन्नाद्यकामाः खलुवैसत्र
मासतेतद्यद्विराजंमासिमास्यभिसंपादयंतोयंत्यन्नाद्यमेवतन्मासिमास्यवरुंधा

च॰पं॰

॥१३॥

यं

स्मैचलोकायामुष्मैचोभाभ्यां ॥२॥१६॥ गवामयनेनयंतिगावोवाऽआदित्या
दित्यानामिवतदयनेनयंतिगावोवैसत्रमासतशफांश्छृंगाणिसिषासत्यस्तासां
दशमेमासिशफाः शृंगाण्यजायंततात्र्यब्रुवन्यस्मैकामायादीक्षामह्यापामतमुत्तिष्ठा
मेतितायाउदतिष्ठंस्ताएताः शृंगिण्योऽथयास्समापयिष्यामः संवत्सरमित्यासत
तासामश्रद्धयाशृंगाणिप्रावर्त्तंततात्एतास्तूपराऊर्जंत्वसुन्वंस्तस्मादुताः सर्वान्
तंत्राप्नोत्तरमुत्तिष्ठंत्यूर्जंह्यस्रुन्वन्त्सर्वस्यवैगावः प्रेमाणंसर्वस्यचारुतांगताः स
र्वस्यप्रेमाणंसर्वस्यचारुतांगच्छतियएवंवेदादित्याश्चहवाअंगिरसश्चस्वर्गेलोके
स्पर्द्धंतवयंपूर्वेएष्यामोवयमितितेहादित्याः पूर्वेस्वर्गंलोकंजग्मुः पश्चेवांगिरसः
षष्ट्यांवावर्षेषुयथावाप्रायणीयोतिरात्रश्चतुर्विंशाउक्थ्यः सर्वेभिप्लवाः षळहा आ

स॰ ३

॥१३॥

ह्यंस्यन्यान्यहानितदादित्यानामयनंप्रायणीयोतिरात्रश्चतुर्विंशउक्थ्यःसर्वेपृ
ष्ठ्याःषळहाआह्यंस्यंन्यान्यहानितदंगिरसामयनंसायथास्रुतिरंजसायंन्येवम
भिप्लवःषळहःस्वर्गस्यलोकस्याथयथामहापथःपर्याणएवंपृष्ठ्यःषळहःस्वर्ग
स्यलोकस्यतद्यदुभाभ्यांयंत्युभाभ्यांवयंनरिष्यत्युभयोःकामयोरुपाप्त्यैपृष्ठ्या
भिप्लवषळहेयंत्युपृष्ठ्ये॥२॥१७॥एकविंशमेतदहरुपयंतिविषुवंतंमध्येसंव
त्सरस्यैतेनवैदेवाएकविंशेनादित्यंस्वर्गायलोकायोदयच्छन्त्सएषइतएकविंश
स्तस्यदशावस्तादहानिदिवाकीर्त्यस्यभवंतिदशपरस्तान्मध्यएषएकविंशउ
भयतोविराजिप्रतिष्ठितउभयतोहिवाएषविराजिप्रतिष्ठितस्तस्मादेषोंतरेमां
लोकान्यंनव्यथतेतस्यवैदेवाआदित्यस्यस्वर्गाल्लोकादवपातादबिभयुस्तंत्रि

च.पं.

॥१२॥

गैर्लोकैरवस्तात्प्रत्यस्तत्तन्नुवंस्तोमाभावैत्रयस्वर्गालोकास्तस्यपराचोतिपातादबि
भयुःस्तंत्रिभिस्वर्गैर्लोकैःपरस्तात्प्रत्यस्तत्तन्नुवंस्तोमाभावेत्रयःस्वर्गालोकास्तत्रयोवर
स्तात्सप्तदशाभवंतित्रयःपरस्तान्मध्यएषएकविंशउभयतःस्वरसामभिर्धृतउभय
तोहिवाएषस्वरसामभिर्धृतस्तस्मादेषोंतरेमांलोकान्यंनव्यथतेतस्यैवेदेवाआ
दित्यस्यस्वर्गालोकादवपातादबिभयुःस्तंपरमैस्वर्गैर्लोकैरवस्तात्प्रत्यस्तत्तन्नुवंस्तो
माभावैपरमास्वर्गालोकास्तस्यपराचोतिपातादबिभयुःस्तंपरमैस्वर्गैर्लोकैःपर
स्तात्प्रत्यस्तत्तन्नुवंस्तोमाभावैपरमास्वर्गालोकास्तत्त्रयोवस्तात्सप्तदशाभवंतित्र
यःपरस्तात्तेद्वौद्वौसंपद्यत्रयश्चतुस्त्रिंशाभवंतिचतुस्त्रिंशोवैस्तोमानामुत्तम
स्तेषुवाएषएतदध्याहितस्तपतितेषुहिवाएषएतदध्याहितस्तपतिसवाएष

॥१४॥

[illegible] उत्तरोस्मात्सर्वस्माद्भूताद्भविष्यतःसर्वमेवेदमतिरोचते
यदिदंकिंचोत्तरोभवतियस्मादुत्तरोबुभूषतितस्मादुत्तरोभवतियएवंवेद॥४॥१८॥
स्वरसाम्नउपयंती मेवैलोकाःस्वरसामानइमान्वैलोकान्स्वरसामभिरस्पृण्वंस्तत्स्व
रसाम्नांस्वरसामत्वंतद्यत्स्वरसाम्नउपयंत्येष्वेवैनंतंलोकेष्वानजंतितेषांवैदेवाः
ससदशानांप्रवुयादबिभयुःसमाइववैस्तोमाअविगूल्हाइवेमहन्नप्रविवेयेदंनिति
तान्त्सर्वैःस्तोमैरवस्तात्पर्यार्षन्त्सर्वैःपृष्ठैःपरस्तात्तद्यदभिजित्सर्वस्तोमोवस्ताद्भ
वतिविश्वजित्सर्वपृष्ठःपरस्तात्ससदशान्तमेयतःपर्यर्षंतिधृत्याअप्रवुयाग
तस्यैवैदेवाआदित्यस्यःस्वर्गाल्लोकादवपातादबिभयुःतंपंचभीरश्मिभिरु
यन्नुपारश्मयोवैदिवाकीर्त्यानिमहादिवाकीर्त्यंपृष्ठंभवतिविकर्णंब्रह्मसाम

९८

ऐ॰पं॰

१५॥

ग्निष्टोमसामोभेबृहद्रथंतरेपवमानयोर्भवतस्तदादित्यंपंचभीरश्मिभिरुद्यं॥
त्याअनवपातायोदितआदित्येप्रातरनुवाकमनुब्रूयात्सर्वंह्येवैतदहर्दिवाकीर्त्यंभ
तिसौर्यंपशुमन्यंगश्वेतंसवनीयस्योपालंभ्यमालभेरन्सौर्यंदेवत्यंह्येतदहरेकवि
शातिंसामिधेनीरनुब्रूयात्प्रत्यक्षाध्येतदहरेकविंशमेकृपंचात्रातंद्विपाचात्रांतंवोत्र
स्तामध्येनिविदंदध्यात्तितावतीसूक्तराः शंसतिशतायुर्वैपुरुषः शतवीर्यः शतेंद्रिय
आयुष्येवैनंतद्वीर्यइंद्रियेदधाति॥५॥१९॥दूरोहणंरोहति: स्वर्गोवैलोकोदूरोह
णंस्वर्गमेवतंलोकंरोहतियएवंवेदयद्दूरोहणं॥असौवैदूरोहोयोसौतपतिक
श्चिद्वाअत्रगाछतिसयद्दूरोहणंरोहत्येतमेवतद्रोहतिहंसवत्यारोहतिहंसः शुचि
षदित्येषवैहंसः शुचिषद्वसुरंतरिक्षसदित्येषवैवसुरंतरिक्षसद्धोतावेदिषदित्येष ॥१५॥

वेहोता वेदिषदतिथिर्दुरोणसदित्येष वा अतिथिर्दुरोणसंन्नृषदित्येष वै नृषद्वरसा
दित्येष वै वरसद्वरं वा एतत्सद्मनां यस्मिंनेष आसंनस्तपत्यृतसदित्येष वै सत्यसद्व्यो
मसदित्येष वै व्योमसद्व्योम वा एतत्सद्मनां यस्मिंनेष आसंनस्तपत्यब्जा इत्येष वा अ
आ अब्जो वा एष प्रातरुदेत्यपः सायं प्रविशति गोजा इत्येष वै गोजा ऋतजा इत्येष वै स
त्यजा अद्रिजा इत्येष वा अद्रिजा ऋतमित्येष वै सत्यमेष एतानि सर्वाण्येषा हवा अस्य छं
दःसु प्रत्यक्षतमादिव रूपं तस्माद्यत्र क्व च हूरोहणं रोहं सवत्येव रोहेत्तार्क्ष्यस्वर्गकाम
स्य रोहेत्तार्क्ष्यो हवा एतं पूर्वोध्वानमयाद्यत्रादो गायत्री सुपर्णो भूत्वा सोममाहरत्त
था क्षेत्रज्ञ मध्वनः पुर एतारं कुर्वीत तार्क्ष्यं देवतार्क्ष्यं यं वै तार्क्ष्यो योऽयं पवत ए
स्य लोकस्याभिवोढा त्यमूषु वाजिनं देवजूतमित्येष वै वाजी देवजूतः सहा

च॰पं॰

॥१६॥

तारंरथानामित्येषवैसहावांस्तरुतैषह्येमांल्लोकान्संतरत्यरिष्टनेमिंपृतनाज
शुमित्येषवाअरिष्टनेमिःपृतनाजिदाशुःस्वस्तयइतिस्वस्तितामाशास्तेतार्क्ष्यमिह
हुवेमेतिह्वयत्येवैनमेतदिंद्रस्येवरातिमाजोहुवानाःस्वस्तयइतिस्वस्तितामेवाशा
स्तेनावमिवारुहेमेतिसमेवैनमेतदधिरोहतिस्वर्गस्यलोकस्यसमष्ट्यैसंपत्यैसंगा
त्याउर्वीनपृथ्वीबहुलेगभीरेमावामेतौमापरेतौरिषामेतीमेएवैतदनुमंत्रयतेअ
चपराचमेषंन्सद्यश्चिद्यःशवसापंचकृष्टीःसूर्यइवज्योतिषापस्ततानेतिप्रत्यक्षं
सूर्यमभिवदतिसहस्रसाःशतसाअस्यरंहिर्नस्मावरंतेयुवतिंनशार्यामित्या
शिषमेवैतेनाशास्तेआत्मनेचयजमानेभ्यश्च॥१६॥२०॥आरूह्यरूरोहणंरोह
तिस्वर्गोवैलोकोरोहणंवागाहावोब्रह्मवैवाक्सयदाकयतेतंब्रह्मणाहवेन

॥१६

स्वर्गं लोकं रोहन्ति स पन्थः प्रथमं रोहन्तीमं लोकमाप्नोत्यथार्द्धं चैवांतरिक्षं तदाप्नोत्य
थ त्रिपद्यामुं तं लोकमाप्नोत्यथ केवल्यात दे तस्मिन्प्रतितिष्ठतीत्येष मपत्ति त्रिपद्या प्रत्य
वरोहन्ति यथा शाखां धारयमाणास्तदमुष्मिं लोके प्रतितिष्ठन्त्यर्द्धं चैवांतरिक्षं पद्या अस्मिं
लोके आ सैवत्त स्वर्गं लोकं यजमाना अस्मिं लोके प्रतितिष्ठंत्यथ य एककामा स्युः स्वर्ग
कामाः पराञ्चमेव तेषां रोहेत्तेजयं यस्फे वै स्वर्गं लोके न त्वेवास्मिं लोके ज्योगिव वसेयु
र्मिथुनानि स्तोत्राणि शस्यन्ते त्रैष्टुभानि च जागतानि च मिथुनं वै पशवः पशवश्छन्दांसि
पशूनामवरुध्यै ॥ ७ ॥ २१ ॥ यथा वै पुरुष एवं विषुवांस्तस्य यथा दक्षिणोर्द्ध एवं पू
र्वोर्द्धो विषुवतो यथोत्तरोर्द्ध एवमुत्तरोर्द्धो विषुवतस्तस्मादुत्तर इत्याचक्षते प्रबाहु
तः शिर एव विषुवान्विदलसंहित इव वै पुरुषस्तस्मात्पि स्यूमेव मध्ये शीर्ष्णो

तदाहुर्विषुवत्येवैतदहः शंसेद्विषुवान्वा एतदुक्थानामुक्थं विषुवान्विषुवानितिह
वै तो भवंति श्रैष्ठतामश्नुवत इति तत्तं नो दृत्यं संवत्सर एव शंसेदेतो वा एतत्संवत्स
रधतो यंति यानि वै पुरा संवत्सरादेतोस्सिजायंते यानि पंचमास्यानि यानि षण्मास्या
नि सौव्यंति वैतानि न वै ते भुंजते यथा यान्येव दशमास्यानि जायंते यानि सांवत्सरि
काणि ते भुंजते तस्मात्संवत्सर एवैतदहः शंसेत्संवत्सरो ह्येतदहराप्नोति संवत्सरे
ह्येतदहराभुवंत्येष ह वै संवत्सरेण पाप्मानमपहत एष विषुवता गेभ्यो ह वा मासेः
पाप्मानमपहतेशीर्ष्णो विषुवताप संवत्सरेण पाप्मानं ते हप विषुवताय एवं वेद वि
श्वकर्मणा भ्रष्वन्नं सवनीयस्यापालंभ्यमालभेरं द्विरूपमुभयेपतएतं महाव्रतीये ह
नींद्रो वै वृत्रं हत्वा विश्वकर्माभवत्प्रजापतिः प्रजाः सृष्ट्वा विश्वकर्माभवत्संवत्स

॥१७८॥

रोविश्वकर्मैंद्रमेवं तदात्मानं प्रजापतिं संवत्सरं विश्वकर्माणमाप्नुवंतींद्र एवं तदात्म
नि प्रजापतौ संवत्सरे विश्वकर्मण्यंततः प्रतितिष्ठंति प्रतितिष्ठति य एवं वेद य एवं वेद
॥८॥२२॥ इति चतुर्थपंचिकायां तृतीयोध्यायः॥ छ॥ प्रजापतिरकामयत प्रजा
येय भूयान्स्यामिति स तपोतप्यत स तपस्तप्त्वेमं द्वादशाहमपश्यदात्मन एवांगेषु
च प्राणेषु च तमात्मन एवांगेभ्यश्च प्राणेभ्यश्च द्वादशधा निरमिमीत तमाहरत्तेनाय
जत ततो वै सोभवदात्मना प्रप्रजया पशुभिरजायत भवत्यात्मना प्रप्रजया पशुभिर्जा
यते य एवं वेद सोकामयत कथं नु गायत्र्या सर्वतो द्वादशाहं परिभूय सर्वामृद्धिमृध्नु
यामिति तं वै तेजसैव पुरस्तात्पर्यभवच्छंदोभिर्मध्यतो गायत्र्योपरिष्टाद्गायत्र्या सर्वतो
द्वादशाहं परिभूय सर्वामृद्धिमार्ध्नोत्सर्वामृद्धिमृध्नोति य एवं वेद यो वै गायत्रीं प

च·पं·

॥१७॥

तद्याहुर्विषुवत्येवैतदहः शंसेद्विषुवान्वा एतदुक्थानामुक्थं विषुवान्विषुवानि तिह
वं तो भवंति श्रेष्ठतामश्नुवत इति तत्तन्नो दृत्यं संवत्सर एव शंसेदेतो वा एतत्संवत्स
रधृतो यंति यानि वै पुरा संवत्सरादेतांस्सिञ्जायंते यानि पंचमास्यानि यानि षण्मास्या
नि स्त्रीव्यंति वै तानि न वै ते भुंजते यथा यान्येव दशमास्यानि जायंते यानि सांवत्सरि
काणि ते भुंजते तस्मात्संवत्सर एवैतदहः शंसेत्संवत्सरो ह्येतदहराप्नोति संवत्सरं
ह्येतदहराभुवंत्येष ह वै संवत्सरेण पाप्मानमपहत एष विषुवतां गेभ्यो हैवमासैः
पाप्मानमपहते त्रिंशौ विषुवता पसंवत्सरेण पाप्मानं ते हैप विषुवताय एवं वेद वि
श्वकर्मणामर्षं नं सवनीयस्योपालंभ्यमालभेरं द्विरूपमुभ्येत एतं महाव्रतीये ह
नीऽआ वै वृत्रं हत्वा विश्वकर्माभवत्प्रजापतिः प्रजाः सृष्ट्वा विश्वकर्माभवत्संवत्स

॥१७॥

रोविश्वकर्मैङ्मेवतदात्मानंप्रजापतिंसंवत्सरंविश्वकर्माणमाप्नुवंतीतएवतदात्म
निप्रजापतौसंवत्सरेविश्वकर्मण्यंततःप्रतितिष्ठंतिप्रतितिष्ठतियएवंवेदयएवंवेद
॥१८॥२२॥इतिचतुर्थपंचिकायांतृतीयोध्यायः॥३॥प्रजापतिरकामयतप्रजा
येयभूयान्त्स्यामितिसतपोतप्यतसतपस्तप्त्वेमंद्वादशाहमपश्यदात्मनएवांगेभ्य
श्चप्राणेभ्यश्चतमात्मनएवांगेभ्यश्चप्राणेभ्यश्चद्वादशधानिरमिमीततमाहरत्तेनाय
जततततोवैसोभवदात्मनाप्रप्रजयापशुभिरजायतभवत्यात्मनाप्रप्रजयापशुभिर्ज
यतेयएवंवेदसोकामयतकथंनुगायत्र्यासर्वतोद्वादशाहंपरिभवेयंसर्वामृद्धिमृध्नु
यामितितंवैतेजसैवपुरस्तात्पर्यभवच्छंदोभिर्मध्यतोक्षरैरुपरिष्टाद्गायत्र्यासर्वतो
द्वादशाहंपरिभूयसर्वामृद्धिमार्ध्नोत्सर्वामृद्धिमृध्नोतियएवंवेदयोवैगायत्रींप

100

च.प.

॥११९॥

मन्यंत द्वादशाहे प्रतिगृह्य तेब्रुवन्प्रजापतिं याजय नो द्वादशाहेनेति स तथेत्यब्रव
वैदीक्षध्वमिति ते पूर्वपक्षाः पूर्वे दीक्षंत ते पाप्मानमपाहतत तस्मात्ते दिवेव दिवेव ह
पहतपाप्मानोपरपक्षा अपरे दीक्षंत ते नतरां पाप्मानमपाहतत तस्मात्ते तम इवत
इव ह्यनपहतपाप्मानस्तस्मादेवंविद्वान्दीक्षमाणेषु पूर्वः पूर्व एव दिदीक्षिषेतापपा
प्मानं हते य एवं वेद स वा अयं प्रजापतिः संवत्सर ऋतुषु च मासेषु च प्रत्यतिष्ठत्ते
वा इम ऋतवश्च मासाश्च प्रजापतावेव संवत्सरे प्रत्यतिष्ठंस्त एतेन्योन्यस्मिन्प्रति
ष्ठिता एवं ह वाव स ऋत्विजि प्रतितिष्ठति यो द्वादशाहेन यजते तस्माद्धाऊर्न पापः पु
रुषो याज्यो द्वादशाहेन नेदयं मयि प्रतितिष्ठादिति ज्येष्ठयज्ञो वा एष यद्द्वादशाहः
स वै देवानां ज्येष्ठो य एतेनाग्रे यजत श्रेष्ठयज्ञो वा एष यद्द्वादशाहः स वै देवानां श्रे

॥११९॥

चे.प.

॥२०॥

सोयएतेनाग्नेयजते ज्येष्ठश्रैष्ठ्याययजेत कल्याणीहसमाभवति नपापःपुरुषाय
दादन्नाोहनने दयंमयिप्रतितिष्ठादितीज्ञायवै देवाज्यैष्ठ्यायश्रैष्ठ्यायनातिष्ठंत स
अब्रवीद्बृहस्पतिंपाजयमापाद्यन्नाोहनेतितमयाजयंनतोवैतस्मैदेवाज्यैष्ठ्यायश्रै
ष्ठ्यायातिष्ठंततिष्ठंतेस्मैस्वाज्यैष्ठ्यायश्रैष्ठ्यायसमाप्तिंत्स्वाश्रेषतायांजानते
यएवंवेदशेध्वैविप्रथमस्यायहस्तिर्यङ्ङुध्यमोवायुः तमः सएषऊर्ध्वःप्रथमस्याह
स्तस्मादयमग्निरूर्ध्वंदीप्यतऊर्ध्वोह्येतस्यदिग्यस्तिर्यङ्मध्यमस्तस्मादयंवायु
स्तिर्यङ्पवतेतिरश्चीरापोवहंतितिरश्चीह्येतस्यदिग्यउत्तमःतस्मादसा
ववाङ्गपत्यवाङ्वर्षत्यवाचिनक्षत्राण्यवाचीह्येतस्यदिक्सम्यंचोवाइमेलोकाःस
म्यंचएतेअहाःसम्यंचोस्मादिमेलोकाःश्रियैदीप्यतियएवंवेद॥२॥२५॥दीक्षा

॥२०॥

मन्यंत द्वादशाहे प्रतिगृह्णंतेब्रुवन्प्रजापतिं याजयनो द्वादशाहेनेति स तथेत्यब्रव
वै दीक्षध्वमिति ते पूर्वपक्षाः पूर्वे दीक्षंत ते पाप्मानमपाहतं तस्मात्ते दिवेव दिवेव
पहतपाप्मानोपरपक्षा अपरे दीक्षंत ते न तरां पाप्मानमपाहत तस्मात्ते तमइवता
इवक्षन पहतपाप्मानस्तस्मादेवंविद्वान्दीक्षमाणेषु पूर्वः पूर्व एवादीक्षिषेतापपा
प्मानं हते य एवं वेद स वा अयं प्रजापतिः संवत्सर ऋतुषु च मासिषु च प्रत्यतिष्ठन्ते
वा इम ऋतवश्च मासाश्च प्रजापतावेव संवत्सरे प्रत्यतिष्ठंस्त एते न्योन्यस्मिन्प्रति
ष्ठिता एवं ह वा व स ऋत्विजि प्रतितिष्ठति यो द्वादशाहेन यजते तस्माद्द्वादशाहेन पापः पु
रुषो याज्यो द्वादशाहेन नेदयं मयि प्रतितिष्ठादिति ज्येष्ठयज्ञो वा एष यद्द्वादशाहः
स वै देवानां ज्येष्ठो य एतेनाग्रे यजत श्रेष्ठयज्ञो वा एष यद्द्वादशाहः स वै देवानां श्रे

॥१९॥

च.प.

॥२०॥

श्रीयएतेनाग्नेयजन्तेज्येष्ठश्रेष्ठ्येयजेतकल्याणीहसमाभवतिनपापःपूरुषाय
पादनाहेननेदंयमपिप्रतितिष्ठादितीआयवैदेवाज्यैष्ठ्यायश्रैष्ठ्यायनातिष्ठंतस
अबीद्वहस्पतिंयाजयमाद्वादशाहेनेतितमयाजयंस्ततोवैतस्मैदेवाज्यैष्ठ्यायश्रै
ष्ठ्यायातिष्ठंततिष्ठंतेस्मैस्वाज्यैष्ठ्यायश्रैष्ठ्यायसमस्मिंस्त्वाश्रेष्ठतायांजानते
यएवंवेदोर्ध्वोवैप्रथमस्त्र्यहस्तिर्यङ्मध्यमोर्वाङुत्तमःसयऊर्ध्वःप्रथमस्त्र्यह
स्तस्मादयमग्निरूर्ध्वउद्दीप्यतऊर्ध्वोह्येतस्यदिग्यस्तिर्यङ्मध्यमस्तस्मादयंवायु
स्तिर्यङ्पवतेतिरश्चीरापोवहन्तितिरश्चीह्येतस्यदिग्यदर्वाङुत्तमःतस्मादसा
वर्वाङ्तपत्यर्वाङ्वर्षत्यर्वाञ्चिनक्षत्राण्यर्वाचीह्येतस्यादिक्सम्यञ्चोवाइमेलोकाःस
म्यंचएतेत्र्यहाःसम्यंचोस्मादिमेलोकाःश्रियैदीप्यतियएवंवेद॥२॥२५॥दीक्षा

॥२०॥

202

व॰पं॰
॥२०॥

वै देवेभ्योपाक्रामन्तांवासंतिकाभ्यांमासाभ्यामन्वयंजन्तांवासंतिकाभ्यांमासा
भ्यां नोदाप्नुवंस्तांग्रैष्माभ्यांतांवार्षिकाभ्यांतांशारदाभ्यांतां हैमंतिकाभ्यांमासाभ्या
मन्वयंजन्तां हैमंतिकाभ्यांमासाभ्यां नोदाप्नुवंस्तांशैशिराभ्यांमासाभ्यामन्वयं
जन्तांशैशिराभ्यांमासाभ्यामाप्नुवं नाप्नोतियमीप्सतिनैनंद्विषंनाप्नोतियएवं
वेदतस्माद्यंसंश्रियाद्दीक्षापनमेदेतयोरेवशैशिरयोर्मासयोरागतयोर्दीक्षितसा
द्धादेवतद्दीक्षायामागतायांदीक्षतेप्रत्यक्षाद्दीक्षांपरिगृह्णातितस्मादेतयोरेवशै
शिरयोर्मासयोरागतयोर्यचैवग्राम्याःपशवोयेचारण्याअपि माणमेवत
द्विषमाणांनियंतिदीक्षारूपमेवतदुपनिष्पुवंतेसपुरस्ताद्दीक्षायाःप्राजाप
शुमालभतेतस्यसप्तदशसामिधेनीरनुब्रूयात्सप्तदशोवैप्रजापतिःप्र

पूर्यमाणापक्षेषु यज्ञं तएतद्देवोपेप्संतं ऋषानसावस्यां तद्यापितुरःकावषेय ऊवाच
षःषोषो जनमेजयके तिलस्मा ऋप्यंत हिंगव्यंभीभांसमानाः एषंतिसंतितत्राषाः
र इति ऋषो हि पोषोसो केठोकइमं ठोकमभिपर्यावर्त्तत ततो वै द्यावापृथिवी। अ
भवतां न द्यावांतरिक्षां नांतरिक्षाद्भूमिः॥५॥२७॥ बृहद्ववाइदमग्रे रथंतरं चा
स्तां वाङ्वै तन्मनः श्वास्तां वाग्वै रथंतरं मनो बृहत्तद्बृहत्सर्वं ससृजानं रथंतरम
त्यमन्यत तद्रथंतरं गर्भमधत्त तद्वैरूपमसृजत तद्वे भूत्वा रथंतरं च वैरूपं च
हत्यमन्येतां तद्बृहद्गर्भमधत्त तद्वैराजमसृजत ते द्वे भूत्वा बृहच्च वैराजं च
तरं च वैरूपं चात्यमन्येतां तद्रथंतरं गर्भमधत्त तच्छाक्वरमसृजत तानि त्री
ण्यासन् रथंतरं च वैरूपं च शाक्वरं च बृहच्च वैराजं चात्यमन्यंत तद्बृहद्गर्भमधत्त

 मानुष्टुभमसृजत त्रिष्टुब्गर्भमधत्त सा पंक्तिमसृजत जगती [illegible]

तमसृजत तानि त्रीण्यन्यानि त्रीण्यन्यानि षट् पृष्ठान्यासंस्तानि हैतानि त्रीणि
हांसि षट् पृष्ठानि नेदाम्नुवं त्सा गायत्री गर्भमधत्त सातिच्छंदसमसृजत तानि
त्रीण्यन्यानि त्रीण्यन्यानि षट् पृष्ठं हांस्यासं षट् पृष्ठोनि तानि तथा कल्प्यंते कल्पते
यज्ञो पितस्मै जनतायै कल्पते य एवमेतां छंदसां च पृष्ठानां च क्लृप्तिं विद्वान् दीक्ष
ते दीक्षते ॥ ६ ॥ २८ ॥ ॥ इति चतुर्थपंचिकायां चतुर्थोध्यायः ॥ छ ॥ अग्निर्वै देव
ता प्रथममहर्वहति त्रिवृत्स्तोमो रथंतरं साम गायत्री छंदो यथादेवतमेनेन यथा
स्तोमं यथासामं यथाछंदसं राध्नोति य एवं वेद यद्यु एति च प्रेति च तत्प्रथमस्यान्हो
रूपं यद्युक्तवद्यद्रथवद्यदाशुमद्यत्पिबवद्यत्प्रथमे पदे देवता निरुच्यते यदयं लो
को भ्युदितो यद्राथंतरं यद्गायत्रं यत्करिष्यदेतानि वै प्रथमस्यान्हो रूपाण्युपप्र

॥२२॥

॥२२॥

यंतोऽध्वरमितिप्रथमस्यांन्हआज्यंभवतिप्रतिप्रथमेहनिप्रथमस्यांह्नोरूपंवायव
याहिदर्शतेतिप्रउगमितिप्रथमेहनिप्रथमस्यांह्नोरूपमालारथंयथोतयइंद्रवसोकन
मंधइतिमरुत्वतीयस्यप्रतिपदनुचरौरथवद्वपिबवद्वप्रथमेहनिप्रथमस्यांह्नोरूपमिं
द्रनेदीयएदिहीतीऽनिहवःप्रगाथःप्रथमेपदेदेवतानिरुच्यंतेप्रथमेहनिप्रथमस्यांह्नो
रूपंप्रैतुब्रह्मणस्पतिरितिब्राह्मणस्पत्यःप्रतिप्रथमेहनिप्रथमस्यांह्नोरूपमग्निर्नेत
त्वंसोमक्रतुभिःपिन्वंत्यपइतिधाय्याःप्रथमेषुपदेषुदेवतानिरुच्यंतेप्रथमेहनि
प्रथमस्यांह्नोरूपंप्रवइंद्रायबृहतइतिमरुत्वतीयःप्रगाथःप्रतिप्रथमेहनिप्रथमस्यां
ह्नोरूपमीयाविंद्रोवसरुपनइतिसूक्तंमितिप्रथमेहनिप्रथमस्यांह्नोरूपम
भरनोनुमोभित्वापूर्वपीतयइतिरथंतरंपृष्ठंभवतिराथंतरेहनिप्रथमेह

(104)

चप.

।२३।

मस्यांह्नोरूपंयत्पद्वावानप्रकृतमंपुराषाळितिधाय्यावृत्रहेंद्रोनामान्यप्राइत्यैतिप्र
मेहनिप्रथमस्यांह्नोरूपंपिबासुतस्यरसिनइतिसामप्रगाथःपिबवान्प्रथमेहनिप्र
थमस्यांह्नोरूपंत्यमूषुवाजिनंदेवजूतमितितार्क्ष्यंपुरस्तात्सूक्तस्यशंसतिस्वस्त्य
नंवैतार्क्ष्यःस्वस्तितायैस्वस्त्ययनमेवतत्कुरुतेस्वस्तिसंवत्सरस्यपारमश्नुतेयएवंवे
द॥१५॥२९॥आनइंद्रोदूरादानआसादितिसूक्तंमितिप्रथमेहनिप्रथमस्यांह्नोरूपंसं
पातोन्नवतानिच्छेवल्यमरुत्वतीयेयोनिर्विक्रानैवामदेवोवाइमांल्लोकानपश्यत्तान्संप
तैःसमपतद्यत्संपातैःसमपतत्तत्संपातानांसंपातत्वंतद्यत्संपातोप्रथमेहनिशंस
तिस्वर्गस्यलोकस्यसमष्ट्यैसंपत्त्यैसंगत्यैतत्सवितुर्वृणीमहेद्यानोदेवसवितरिति
वैश्वदेवस्यप्रतिपदनुचरौराथंतरेहनिप्रथमेहनिप्रथमस्यांह्नोरूपंयज्ञेनमन॥

फजंतेधियइतिसावित्रं फक्तवत्प्रथमेऽहनि प्रथमस्यांक्ष्णोरूपं प्रद्यावायज्ञैः पृथिवीऋ
तावृधेति द्यावापृथिवीयं प्रतिप्रथमेऽहनि प्रथमस्यांक्ष्णोरूपं मिहेहवोमनसाबंधुतानर
इत्यार्भवं यद्धाएति चेप्रतिचतत्प्रथमस्यांक्ष्णोरूपं तद्यत्प्रेतिसर्वमभविष्यत्प्रैष्यंनेवा
स्माल्लोकाद्यजमानाइतितद्यदिहेहवोमनसाबंधुतानरइत्यार्भवं प्रथमेऽहनिशंसत्य
यंवैलोकइहेहास्मिंनेवैनंस्तल्लोकेरमयतिदेवान्हुवेबृहच्छ्रवसस्वस्तयइतिवैश्वदेवं
प्रथमेपदेदेवतानिरुच्यंतेप्रथमेऽहनिप्रथमस्यांक्ष्णोरूपंमहांतंवाएतेध्वानमेष्यंतोभ
वंतियेसंवत्सरंवाद्वादशाहंवासतेतद्यद्देवान्हुवेबृहच्छ्रवसःस्वस्तयइतिवैश्वदेवंप्रथ
मेऽहनिशंसतिस्वस्तितायैस्वस्त्ययनमेवतत्कुरुतेस्वस्तिसंवत्सरस्यपारमश्नुतेया
वेदयेषांचैवंविद्वानेतज्जोतादेवान्हुवेबृहच्छ्रवसःस्वस्तयइतिवैश्वदेवंप्रथमेऽहनिशंस

च.पं.

॥२४॥

वैश्वानराय पृथुपाजसे विप इत्याग्निमारुतस्य प्रतिपत्प्रथमे पदे देवता निरुच्यते प्रथमे
प्रथमस्यां ज्योरूपं प्रत्वक्षसः प्रतवसो विरप्शिन इति मारुतं प्रतिप्रथमेऽहनि प्रथमस्यामे[व]
रूपं जातवेदसे सुनवाम सोममिति जातवेदस्यां पुरस्तात्सूक्तस्य वांसति स्वस्त्ययनं वै
तवेदस्याः स्वस्तितायै स्वस्त्ययनमेव तत्कुरुते स्वस्ति संवत्सरस्य पारमश्नुते य एवं वेद प्रत
व्यसीन व्यसीधीति मग्नय इति जातवेदस्यं प्रतिप्रथमेऽहनि प्रथमस्यां ज्योरूपं समानमाग्नि
मारुतं नवति पञ्चाग्निष्टोमेय यज्ञे समानं क्रियते तत्प्रजा अनुसमनेति तस्मात्समा
नमाग्निमारुतं भवति ॥२॥३०॥ इन्द्रो वै देवता द्वितीयमहर्वहति पञ्चदशः स्तोमो बृहत्सा
म त्रिष्टुप्छन्दो यथा देवतमेनेन यथा स्तोमं यथासामं यथाछन्दसं राध्नोति य एवं वेद यो वै
नेति नप्रेतिय त्स्थितं तद्द्वितीयस्यां ज्योरूपं यदूर्ध्ववद्यत्प्रतिवद्यदन्तर्वद्यद्वृषण्वद्यद्वृ
धन्वद्यन्मध्यमे पदे देवता निरुच्यते यदन्तरिक्षमभ्युदितं यद्बार्हतं यत्त्रैष्टुभं यत्कुर्वद

॥२४॥

ता नि वै द्वितीयस्यां न्रो रूपं प्यग्निं हूतं व्रणीमह इति द्वितीयस्यां न्रो आज्यं नवतिकुर्वं द्वि
तीयेहनि द्वितीयस्यां न्रो रूपं वायो ये ते सहस्रिण इति प्रउगं स्रुतः सोम ऋतावृधेति व
धन्व द्वितीयेहनि द्वितीयस्यां न्रो रूपं विश्वानरस्य वस्पतिमिंद्र इ सोमपा एक इति मरुत्व
तीयस्य प्रतिपदनुचरौ व धन्व द्यातर्वञ्च द्वितीयेहनि द्वितीयस्यां न्रो रूपमिंद्र नेदीय एद्वि
हीत्यचः ततः प्रगाथ इत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पत इति ब्राह्मणस्पत्य ऊर्ध्ववां द्वितीयेहनि द्वितीयस्यां
न्रो रूपमग्निर्नेता त्वं सोम क्रतुभिः पिंनं त्यपइति धाय्या अच्छ्र ता बृहदिं द्राय गायते
मः त्वतीय प्रगाथो येन ज्योतिरजनयंन्नृतावृध इति व धन्वां द्वितीयेहनि द्वितीय
न्रो रूपमिंद्र सोमं सोमपते पिबेममिति स्तुतं सजोषा रुद्रैस्तृपदा व्रषस्वेति व्रष
तीयेहनि द्वितीयस्यां न्रो रूपं त्वामि द्धि हवामहे त्वं ह्येहि चेरव इति बृहत्पृष्ठं
र्हतेहनि द्वितीयेहनि द्वितीयस्यां न्रो रूपं पवा वानेति धाय्या च्छ्रतो न यं भ्र

न इति साम प्रगाथो यज्ञे दम घ य द्रुच स्स आसी द्वितीं बार्हतेहनि द्वितीयेहनि द्वितीयस्
नोरूपं त्यमू षु वाजिनं देवजूतमिति तार्क्ष्यो च्युतः ॥३॥३५॥ यातऊतिरवमा या प॰
तिस्त्त्वं जहि वृष्ण्यानि कृष्णु ही पराचइति वृषण्वद्द्वितीयेहनि द्वितीयस्यां नोरूपं वि॰
दस्य नेतुस्तत्सवितुर्वरेण्यमा विश्वदेवं सत्पतिमिति वैश्वदेवस्य प्रतिपदनुचरौ बार्ह
तेहानि द्वितीयेहनि द्वितीयस्यां नोरूपमु ष्य देवः सविता हिरण्ययेति सावित्रे मूर्ध्वव
द्वितीयेहनि द्वितीयस्यां नोरूपं ते हि द्यावापृथिवी विश्वशंभुवेति द्यावापृथिवीयें सो
म्नी धिषणे अंतरा यत इत्यंतवद्द्वितीयेहनि द्वितीयस्यां नोरूपं तक्षन्रथं सुवृतं विद्म
नापस इत्यार्भवं तक्षन्हरी इंद्रवाहा वृषण्वसू इति वृषण्वद्द्वितीयेहनि द्वितीयस्यां नोरू
पं यज्ञस्य वो रथ्यं विश्पतिं विशामिति वैश्वदेवं वृषा केतुर्यजतो द्यामशायतेति वृषण्व
द्वितीयेहनि द्वितीयस्यां नोरूपं तदृशा यत मंगिरसो वैस्वर्गाय लोकाय सत्रमासत

॥२५॥

पं॰

२६॥

तिहस्मा[illegible] यमेवाहरागत्यमुद्यंति तान्वा एतद्धार्या नोभा[illegible]नवोद्वितीयेहनि
सूक्तमह[illegible]तावैतेप्रयज्ञमजानंप्रस्वर्गंलोकं तद्येत[illegible]कं द्वितीयेहनि त्रासन्
तियज्ञस्यप्र[illegible]त्यैस्वर्गस्यलोकस्यानुख्यात्यैयज्ञस्यवच्छा अरुषस्य नूसहद्स्याग्नि
मारुतस्यप्रतिपद्वृषण्वद्वितीयेहनि द्वितीयस्यां ज्योरूपं वृष्णेशर्धायसुमखायवैध
सइतिमारुतं वृषण्वद्वितीयेहनि द्वितीयस्यां ज्योरूपं जातवेदसेसुनवाम सोममिति
स६ जातवेदस्याच्युतायशेनवर्जत जातवेदसमिति जातवेदस्यं वृषण्वद्वितीयेहनि द्वितीय
स्यां ज्योरूपमज्योरूपं॥४॥२२॥७॥ इति चतुर्थपंचिकायां पंचमोध्यायः॥७॥ वि
वे देवा देवतास्तृतीयमहर्वहंति॥ देवा वै षट्॥ प्रजापतिर्वै सोम[illegible]ष्टौ ज्योतिर्गौरा
त्यष्टौ प्रजापतिरषट्॥ अग्निर्वै चत्वारि॥ देवा वै ब्राह्मणस्सत्या आज्यहरोहणं इत्यो
रा॥११॥ शाके १[illegible]८ क्षयसंवत्सरांतर्गतवैशाखकृष्णषष्ठ्यां तद्दिने इदं पुस्तकं राघव

107

बा॰पा॰

।१९११

॥हेयोपाधिपात्रविपात्रीविहोय॥

108

॥श्रीगणेशायनमः॥ ॐ मूः॥ विश्वेवैदेवादेवतास्तृतीयमहर्वहंतिसप्तदशास्तोमोवैरूपं
सामजागतीछंदोयथादेवतमेनेनयथास्तोमंयथासामयथाछंदसंराध्नोतियएवंवेदयद्वैरू
मानोदर्कंतत्तृतीयस्याह्नोरूपंयदश्ववद्यदंतवद्यत्पुनरावृत्तंयत्पुनर्निनृत्तंयद्रतवद्य
त्पर्यस्तवद्यत्त्रिवद्यदंतरूपंयदुत्तमेपदेदेवतानिरुच्यतेयदसौलोकोभ्युदितोयद्वैरूपं
यज्जागतंयत्स्तुतमेतानिवैतृतीयस्याह्नोरूपाणिपृश्चाहिदेवहूतमोश्वांअग्नेर
थीरिवेतितृतीयस्याह्नआज्यंभवतिदेवावैतृतीयेनाह्नाःस्वर्गंलोकमायंस्तानसुरार
क्षांस्यन्ववारयंततेविरूपाभवतविरूपाभवतेतिभवंतआयंस्तेयद्विरूपाभवतविरू
पाभवतेतिभवंतआयंस्तद्वैरूपसामाभवत्तद्वैरूपस्यवैरूपत्वंविरूपःपाप्मनाभवती
पाप्मानमपहतेयएवंवेदताह्नस्मान्वेवागच्छंतिसमेववसृज्यंतेतानश्वोभूत्वोपद्रिरे
पाघ्नन्यदश्वाभूत्वापद्रिरपाघ्नंततदश्वानामश्वत्वमश्नुतेयद्यत्कामयतेयएवंवेद

तस्मादश्वः पशूनां जविष्ठः स्तस्मादश्वः प्रत्यङ्ङसाहि नास्य पाप्मानं हते य एवं वेद तस्मा
देतदश्ववदाज्यं नवति तृतीयेहनि तृतीयस्यान्होरूपं वायव्यायाहि वीतये वायो याहि
शिवाहि वाइङ्ङश्ववाय वेषांसुतानामाभि त्रेवरूपो वर्षेमभिनावेहगछतमायाह्यद्रि
भिः सुतं सजूर्विश्वेभिर्देवेभिरुतनः प्रियाप्रियास्विसो द्धिहंस्र ऋग्समानोदश्वतृती
येहनि तृतीयस्यान्होरूपं तं तमिन्द्राधसे महे त्रयइन्द्रस्यसोमाइति मरुत्वतीयस्य प्रति
पदनुचरौ निनृत्तवत्रिवत्तृतीयेहनि तृतीयस्यान्होरूपमिन्द्र नेदीय एदिहीत्यच्युतः
प्रगाथः प्रनूनं ब्रह्मणस्पतिरिति ब्राह्मणस्पत्यो निनृत्तवांस्तृतीयेहनि तृतीयस्यान्हो
रूपमग्निर्नेता त्वं सोम क्रतुभिः पिन्वंत्यप इति धाय्या अच्युतानङ्किः सुहोस्तोरथं पर्या
सनरीरमर्धिति मरुत्वतीयः प्रगाथः पर्यस्तवांस्तृतीयेहनि तृतीयस्यान्होपंरूपं यमा
मनुषो देवता तेति सूक्तं त्रिवत्तृतीयेहनि तृतीयस्यान्होरूपं य धावद्रन्द्र ते शांतयदिन्द्र याव

तरथमिति दैवरूपं पंचममवतिराथंतरे हनि तृतीयेहनि तृतीयस्यां न्होरूपं यद्वावानूतिधाय्या

च्युतामिति त्वामिद्धि हवामह इति आभरनो नर्मेरथंतरस्ययोनिमनु निवर्त्तयति राथंतरं ह्येतदहरायतनेनेंद्र त्रिधा

तु वारणमिति सामप्रगाथस्त्रिवांस्तृतीयेहनि तृतीयस्यां न्होरूपं त्यमूषुवाजिनं देवजूतमि

ति तार्क्ष्यो च्युतः ॥१॥ योजात एव प्रथमो मनस्वानिति सूक्तं समानोदर्कं तृतीयेहनि तृ

तीयस्यां न्होरूपं तदुत्सजनीयमेतद्वा इंद्रस्य प्रियं यत्सजनीयमेतस्मिन्वै शस्यमान इंद्र

मिंद्रियमाविशतीति तज्ज्याप्याकुंभ्योगास्तृतीयेहनीव ह्वाचा इंद्रस्येंद्रियं दांसंतीतितदु

गास्मिंदमेतेनैवगत्समदइंद्रस्य प्रियं धामोपागच्छत्स परमं लोकमजयदुपेंद्रस्य प्रि

यंधाम गच्छति जयति परमं लोकं य एवं वेद तत्सवितुर्वृणीमहे धानो देव सवितरितिवै ॥२॥

श्वदेवस्य प्रतिपदनुचरौ राथंतरे हनि तृतीयेहनि तृतीयस्यां न्होरूपं तद्देवस्य सवितुर्वा

र्यं महदिति सावित्रमेतो वै महद्दतेस्तृतीयेहनि तृतीयस्यां न्होरूपं घृतेन द्यावापृथिवी

स्तृतीयमह०

६ वी अभीव्रत्तौति धावापृथिवीयं वृत्तश्रियाघृतप्रत्याघृत्ताव धेति पुनरावृत्तं पुनर्निन्द
तं त्तीयेहनि त्तीयस्यां न्होरूपं मनश्वो जातो अनमीभुरू कथ्य इत्याभिवि रथ स्त्रिवृत्
इति त्रिवृत्त्तीयेहनि त्तीयस्यां न्होरूपं परावतो ये दिधिषंत आप्युमिति विश्वे देवमंतो वैप
त्तीयमह शावतीं तैस्त्त्तीयेहनि त्तीयस्यां न्होरूपं त्तङ्गायमेतेन वैगयः छालो विश्वेषां देवानां प्रियं
धामोपागच्छत्स परमं लोकमजयदुप विश्वेषां देवानां प्रियं धाम गच्छति जयति परमं लोकं य
एवं वेद वैश्वानराय धिषणामृतावृधइत्याग्निमारुतस्य प्रतिपद् त्तो वै धिषणां तस्त्तीयम
हस्त्तीयेहनि त्तीयस्यां न्होरूपं धारावरा मरुतो धृष्णवोजस इति मारुतं बद्धाभिव्याहृत्य
मंतो वैबद्धं तस्त्तीयमहस्त्तीयेहनि त्तीयस्यां न्होरूपं जातवेदसे सुनवाम सोममिति
जातवेदस्यायुत्तालमग्नेप्रथमो अंगिरा ऋषिरिति जातवेदस्यं पुरस्ताडुदर्कं त्तीयेहनि
त्तीयस्यां न्होरूपं त्वत्वमित्युत्तरं अहमभिवदति संतत्येसंततैः अहैरव्यवछिन्नैर्यंति

११८

...ता ...र आप्यंते वै स्तोमा आप्यंते छंदांसि तृतीयेऽहन्येत देवतानुष्टुब्
...तदेतदक्षरं त्र्यक्षरं वागित्येकमक्षरमक्षरमिति त्र्यक्षरं स एवैष उत्तरस्त्र्यहो
...गारकं द्यौरेकं ततो वै वागेव चतुर्थमहर्वहतीति तद्यच्चतुर्थमहन्न्यूङ्खयंत्येत देवनद
...रमभ्यायच्छत्येतदूर्ध्वं यंत्येतत्प्रविभावशिषंति चतुर्थस्यान्हु उचत्या अन्नं वै न्यूङ्खो यदे
लवा अभिगच्छाचरंत्यथान्नाद्यं प्रजायते तद्यच्चतुर्थमहन्न्यूङ्खयंत्यन्नमेव तत्प्रजनयत्स
न्नायस्य प्रजात्यै तस्माच्चतुर्थमहर्ज्ञातवद्भवति चतुरक्षरेणान्न्यूङ्खयेद्विता ऊ
दावै पशवः पञ्च नाम वस्तु ध्येत्र्यक्षरेणान्न्यूङ्खयेद्वित्वा ऊम्वं चतुष्पा
वलोका नाम भिजित्याः एकाक्षरेणान्न्यूङ्खयेदिति ह स्माह छांगलायनो ब्रह्मामो ऊत्स्य एका
क्षरा वै वागेष वाव संप्रति न्यूङ्खं न्यूङ्खयति य एकाक्षरेणान्न्यूङ्खयतीति द्व्यक्षरेणैवं न्यूं
खयेत्प्रतिष्ठाया एव द्विप्रतिष्ठो वै पुरुषश्चतुष्पादाः पशवो यजमानमेव तद्द्विप्रतिष्ठं

चतुष्पात्सुपशुषुप्रतिष्ठापयतितस्माद्ध्यक्षरेणैवंन्यूंखयेन्मुखतःप्रातरनुवाकेन्यूंखय
तिमुखतोवैप्रजाअन्नमदंतिमुखतएवतदन्नाद्यस्ययजमानेदधातिमध्यतआज्येन्यूंखय
तिमध्यतोवैप्रजाअन्नंधिनोतिमध्यतएवतदन्नाद्यस्ययजमानेदधातिमुखतोमध्यंदिने
न्यूंखयतिमुखतोवैप्रजाअन्नमदंतिमुखतएवतदन्नाद्यस्ययजमानंदधातितुअनयतो
न्यूंखपरिगृह्णातिसवनाभ्यामन्नाद्यस्यपरिगृहीत्यै ॥३॥ वाग्वैदेवताच्चतुर्थमहर्वहत्ये
कविंशस्तोमोवैराजंसामानुष्टुप्छंदोयथादेवतमेनेनयथास्तोमंयथासामंयथाछंदसं
राध्नोतियएवंवेदयद्वाएतिचप्रेतिचतच्चतुर्थस्याह्नोरूपंयद्ध्येवप्रथममहस्तदेतत्पुनर्य
च्चतुर्थंयद्युक्तवद्यद्रथवद्यदाशुमद्यत्पिबवद्यत्प्रथमेपदेदेवतानिरुच्यतेयदयंलोकोऽभ्यु
दितोयज्जातवद्यद्धववद्यच्छुक्रवद्यद्वाचोरूपंयद्वैमदंयद्विरिफितंयद्विच्छंदायदूना
तिरिक्तंयद्वैराजंयदानुष्टुभंयत्कारिष्यद्यत्प्रथमस्याह्नोरूपमेतानिवैचतुर्थस्याह्नोरूपा

४॥

ष्याग्निंनस्ववृक्तिभिरितिचतुर्थस्याह्नःआज्यंभवतिवैमदंविरिफितंविरिफितस्यरूपंचतु
र्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपमष्टर्चंपाङ्क्तंपाङ्क्तोयज्ञःपाङ्क्ताःपशवःपशूनामवरुद्ध्यैताउद्वाजग
त्यौजगत्प्रातःसवनएषत्र्यहस्तेनचतुर्थस्याह्नोरूपंताउपंचदशानुष्टुभंआनुष्टुभंह्येतदह
स्तेनचतुर्थस्याह्नोरूपंताउविंशतिर्गायत्र्यःपुनःप्रायणीयंह्येतदहस्तेनचतुर्थस्याह्नो
रूपंतदेतदस्कृतमग्नास्तमयातयामस्यरूपंयज्ञएवसाक्षात्तद्देतच्चतुर्थस्याह्नःआज्यंभ
वतियज्ञोदेवतघज्ञंतन्वतेवाचमेवतत्पुनरूपयंतिसंततस्यैसंततेस्त्र्यहैरव्यवच्छिन्नैर्यंतिय
एवंविद्वांसोयंतिवायोशुक्रोअयामितेविहिहोत्राअवीतावायोवातंहरीणामिंद्रश्चवायवे
षांसोमानामापिविकितानसुकृतआनोविश्वाभिरूतिभिस्त्यमुवोअप्रहणमपत्यंवज्रिनंगिरि
पुमंबितमेनदीतमइत्यानुष्टुभंप्रउगमेतिचप्रेतिचउक्तंवऽयंचतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरू
पंत्वायज्ञेभिरीमहइतिमरुत्वतीयस्यप्रतिपदीमहइत्यन्यायांम्यभिवैतदहस्तेनचतुर्थ

॥४॥

स्यान्होरूपमिदं वसो सुतमंध इंद्र नेदीय एदिहि प्रैतु ब्रह्मणस्पतिरग्निर्नेता त्वं सोम क्रतुभिः पि
न्वं त्यपः प्रवइंद्राय बृहत इति प्रथमेनान्हा समान आतानः ॥ चतुर्थेहनि चतुर्थस्यान्होरूपं श्रु
धी हवमिंद्र मा रिषण्य इति सूक्तं हवं वच्च चतुर्थेहनि चतुर्थस्यान्होरूपमकृत्वा इंद्र त्वष भोनूण
येति सूक्तमुग्रं सहोदामिह तं हुवे मेति हवं वच्च चतुर्थेहनि चतुर्थस्यान्होरूपं तदु त्रेषु मं तेन
प्रतिष्ठितपदेन सवनं दाधारायतनाद्वैतेन न प्रच्यवतु त इमं नुमायिनं हुव इति पर्यासो ह
वबांश्च चतुर्थेहनि चतुर्थस्यान्होरूपं ताउगाय त्र्योगाय त्र्यो वा एतस्य त्र्यहस्य मध्यंदिनं वह
तितद्वैत [illegible] दोवहति यस्मिन्निविश्रीयते तस्माद्गायत्रीषु निविदं दधाति पिबा सोममिंद्र मं
दतु त्वा श्रुधी हवं विपिपानस्याद्रिव इति वैराजं पृष्ठं भवति बार्हतेहनि चतुर्थेहनि चतुर्थ
स्यान्होरूपं यद्धावानेति धाय्याच्युता त्वामिद्धि हवामह इति बृहतो योनिमनु निवर्त्तय
ति बार्हतं ह्येतदहरायतनेन न त्वमिंद्र प्रतूर्तिष्विति सामप्रगाथो ऽशस्तिहा जनितेति जा

५॥

तवांश्चतुर्थेऽहनि चतुर्थस्यान्होरूपं त्यमूषुवाजिनं देवजूतमिति तार्क्ष्योच्युतः॥४ कुहस्थतदुं
ऽःकस्मिन्नग्घेति सूक्तं वैमदं विरिफितं विरिफितस्य चक्षेश्चतुर्थेऽहनि चतुर्थस्यां न्होरूपं यु
ध्मस्य ते वृषभस्य स्वराज इति सूक्तमुरुं गभीरं जनुषाभ्युग्रमिति जातवच्चतुर्थेऽहनि चतु
र्थस्यान्होरूपं तदु श्रेष्ठं तेन प्रतिष्ठितपदेन सवनं राधारायतना देवे तेन न प्रच्यवते सम
वः सत्रासाहमिति पर्यासो विश्वामृगी षीयतमिस्यभ्यायांम्यमिवेतदहस्तेन चतुर्थस्यां
न्होरूपं ताः गाय श्रोगाय श्रोवा एतस्य त्र्यहस्य मध्यंदिनं वहति तद्वैतच्छंदो वहति यस्मिं
नि विक्रीयते तस्मात्कायत्रीषु निविदं दधाति विश्वो देवस्य नेतुस्तत्सवितुर्वरेण्यमा विश्व
देवं सत्पतिमिति वैश्वदेवस्य प्रतिपदनुचरो बार्हतेऽहनि चतुर्थेऽहनि चतुर्थस्यां न्होरू
पमा देवो यातु सविता सुरत्न इति सावित्र्यमेति चतुर्थेऽहनि चतुर्थस्यां न्होरूपं प्र द्यावा य
ज्ञैः पृथिवी नमोभिरिति द्यावापृथिवीयं प्रति चतुर्थेऽहनि चतुर्थस्यां न्होरूपं प्र ऋभुभ्यो

॥५॥

द्रुतमिववाचमिष्यइत्यार्नवं प्रेतिचवाचमिष्यइतिचचतुर्थेहनिचतुर्थस्यान्होरूपंप्रश्रु
कैतुदेवीमनीषेतिवैश्वदेवंप्रेतिचश्रुतकवेञ्चचतुर्थेहनिचतुर्थस्यान्होरूपंताउविष्छंदसः
संतिद्विपदाःसंतिचतुष्पदास्तेनचथैतुस्यान्होरूपंवैश्वानरस्यसुमतौस्यामेत्याग्निमा
रुतस्यप्रतिपदितोजातइतिजातवच्चतुर्थेहनिचतुर्थस्यान्होरूपंकईव्यक्तानरःसनी
ळाइतिमारुतंनकिर्हेषांजनूंषिवेदेतिजातवच्चतुर्थेहनिचतुर्थस्यान्होरूपंताउविष्छं
दसःसंतिद्विपदाःसंतिचतुष्पदास्तेनचतुर्थस्यान्होरूपंजातवेदसेसुनवामसोममि
तिजातवेदस्याच्युताग्निंनरोदीधितिभिररण्योरितिजातवेदस्यहस्तच्युतीजनयंत्य
तिजातवच्चतुर्थेहनिचतुर्थस्यान्होरूपंताउविष्छंदसःसंतिविराजःसंतित्रिष्टुभस्तेन
चतुर्थस्यान्होरूपमन्होरूपं॥॥५॥इतिपंचमपंचिकायांप्रथमोध्यायः॥१॥गोवै

देवतापंचममहर्वहति त्रिणवस्तोमः शाक्वरंसामपंक्तिश्छंदोयथादेवतमेनेनयथास्तो
मंयथासामयथाछंदसंराध्नोतियएवंवेदयद्वैनेतिनप्रेतियत्स्थितंतत्पंचमस्याह्नोरूपं
यद्ध्येवद्वितीयमहस्तदेतत्पुनर्यत्पंचमंयदूर्ध्ववद्यत्प्रतिवद्यदंतर्वद्यद्वृषण्वद्यद्वृधंव
द्यन्मध्यमेपदेदेवतानिरुच्यतेयदंतरिक्षमभ्युदितंयद्दुग्धवद्यदूधवद्यद्धेनुमद्यत्पृश्नि
मद्यन्मद्वद्यत्पशुरूपंयद्व्यासवद्द्विष्टुब्जाइवहिपंक्तावीयज्जागतेजागताहिपंक्तावो
यद्बार्हतंबार्हताहिपंक्तावीयत्पांक्तंपांक्ताहिपंक्तावीयद्वामंवामंहिपंक्तावीयज्जविभक्त
वि र्हिपंक्तावीयद्धृष्टुभवद्धृष्टुर्हिपंक्तावीयद्याकरंयत्पांक्तंयद्वृवद्यद्द्वितीयस्याह्नोरूपमेता
निवैपंचमस्याह्नोरूपाणिमभ्भूषुवोअतिथिंमुषर्बुधमितिपंचमस्याह्नआज्यंभवति
जागतमश्वासवत्पशुरूपंपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपमानोयज्ञंदिविस्पृशमानो

वायोमेहेतनेरथेनपृथुपाजसाबृहद्वःसरस्वद्वसइमाउवांदिविष्ठ्यःपिबासुतस्यरसि
नोदेवंदेवंवोवसेदेवंदेवंबृहदगायिषेवचइतिबार्हतंप्रउगंपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपंय
त्सांचजन्ययाविशेतिमरुत्वतीयस्यप्रतिपत्पांचजन्ययेतिपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपमिं
द्रइत्सोमपाएकइंद्रनेदीयएदिह्युतिष्ठब्रह्मणस्पतेग्निर्नेतात्वंसोमक्रतुभिःपिन्वंत्यपो
बृहदिंद्रायगायतेतिद्वितीयेनाह्नासमानआतानःपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपमविता
सिसुन्वतोवृक्तबर्हिषइतिसूक्तंमहत्तांअंकंपंचपदंपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपमभिशाहि
सोमइन्मदइतिसूक्तंमहत्सांअंकंपंचपदंपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपमिंद्रपिबतुभ्यंसुतो
मदायेतिसूक्तंमहद्वैत्रैष्टुभंतेनप्रतिष्ठतपदेनसवनंधोरेरायतनोदेवैतेननप्रच्यवते
मरुत्वांइंद्रमीढ्वइतिपर्यासोनेतिनप्रतिपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपंताउगायत्र्योगा
यत्र्योवाएतस्याहस्यमध्यंदिनंवहंतितद्वेतछंदोवहतियस्मिंन्निविद्धीयतेतस्माद्गा

यत्रीषुनिविदंदधाति ॥१६॥ महानाम्नीष्वत्रस्तुवते शाक्वरेणसाम्नाराथंतरेहनिपंच
मेहनिपंचमस्यान्होरूपमिंद्रोवाएताभिर्महानात्मानंनिरमिमीततस्मान्महानाम्न्यो
थोइमेवैलोकामहानाम्न्यइमेमहांतइमान्वैलोकान्प्रजापतिःसृष्ट्वेदंसर्वमशक्नोद्यदि
दंकिंचयदिमांल्लोकान्प्रजापतिःसृष्ट्वेदंसर्वमशक्नोद्यदिदंकिंचतच्छक्वर्योऽभवंस्तच्छक्व
रीणांशक्वरीत्वंताऊर्ध्वाःसीम्नोऽभ्यसृजतयदूर्ध्वाःसीम्नोऽभ्यसृजततत्सिमाअभवंस्त
त्सिमानांसिमात्वंस्वादोरित्थाविषूवतउपनोहरिभिःसुतमिंद्रविश्वाअवीवृधन्नित्य
नुरूपोवृषण्वान्पश्चिमान्महद्वान्वृधन्वान्यंचमेहनिपंचमस्यान्होरूपंयद्धावानेतिधा
य्यात्त्वुताभिलाभ्ररनोनुमइतिरथंतरस्ययोनिमनुनिवर्तयतिराथंतरंह्येतदहरा
यतनेननमोषुत्वावाघतइवनेतिसामप्रगाथोध्यासवान्प्रभुरूपंपंचमेहनिपंचमस्यां
न्होरूपंत्यमूषुवाजिनंदेवजूतमितिताक्ष्योऽच्युतः ॥२॥७॥ प्रेदंब्रह्मवृत्रतूर्येष्वावि

॥७॥

थेति सूक्तं पांक्तं पंचपदं पंचमेहनि पंचमस्यान्हो रूपमिंद्रो मदाय वावृध इति सूक्तं मद्व
त्पांक्तं पंचपदं पंचमेहनि पंचमस्यान्हो रूपं सत्रा मदासस्तव विश्वजन्या इति सूक्तं मद्वद्वै
षुत्तं तेन प्रतिष्ठितपदेन सवनं दाधारायतनो देवै तेन न प्रच्यवते तमिंद्रं वाजयामसीति
पर्यासः सवृषा वृषभो भुवदिति पशुरूपं पंचमेहनि पंचमस्यान्हो रूपं ताउ गायत्र्यो गा
यत्र्यो वा एतस्य त्र्यहस्य मध्यंदिनं वहंति तत् छंदो वहति यस्मिन्निविद्धीयते तस्मात्त्रि
यत्रीषु निविदं दधाति तत्सवितुर्वृणीमहे घानो देव सवितरिति वैश्वदेवस्य प्रतिपदनु
चरौ राथंतरेहनि पंचमेहनि पंचमस्यान्हो रूपं भुडष्य देवः सविता दमूना इति सावित्र
माभुभुषेस्तुवति भूरि वाममिति वामं पशुरूपं पंचमेहनि पंचमस्यान्हो रूपं मही द्या
वापृथिवी इह ज्येष्ठे इति द्यावापृथिवीयं रुवक्षा इति पशुरूपं पंचमेहनि पंचमस्यान्हो
रूपमृभुर्विभ्वा वाज इंद्रो नो अच्छेत्यार्भवं वाजो वै पशवः पशुरूपं पंचमेहनि पंचमस्यां

115

३॥ आसंज्ञ नायो द्विषतो वस्तुदत्ते निरेनमेभ्यः सर्वेभ्यो लोकेभ्यो नुदते य एवं वेद ॥६॥११॥
द्यौर्वै देवता षष्ठमहर्वहति त्रयस्त्रिंशः स्तोमो रैवतं सामातिछंदाश्छंदो यथा देवतमेनेन
यथा स्तोमं यथासामं यथाछंदसं राध्नोति य ऽएवं वेद यद्वै समानोदर्कं तत्षष्ठस्याह्नो रूपं य
द्वैवत्तीयमहस्तदेतत्पुनर्यत्षष्ठं पदं भवव घदेतव घत्पुनरावृत्तं यत्पुनर्निवृत्तं यद्गतवच्च
त्पर्यस्तवद्यत्त्रिवद्यदंतरूपं यदुत्तमे पदे देवता निरुच्यते यदसौ लोकोऽभ्युदितो यत्सारूप्यं
यत्सप्तपदं यन्नाराशंसं यन्नाभानेदिष्ठं यद्रैवतं यदतिछंदा यत्कृतं यत्तृतीयस्याह्नो
रूपमेतानि वै षष्ठस्याह्नो रूपाण्ययं जायत मनुषो धरीमणीति षष्ठस्याह्न आज्यं नवति
पारूच्येपमतिछंदाः सप्तपदं षष्ठेहनि षष्ठस्याह्नो रूपं स्तीर्णं बर्हिरुप नो याहि वीतय आ
वां रथो नियुत्वान्वक्षदवसे सुषुमा यातमद्रिभिर्युवां स्तोमेभिर्देवयंतो अश्विनाव महे इं
द्रवषं नि ऽऊस्तु श्रौषट्को ष्टुणो अग्ने भ्ऽप्णु हित्वमीळितो पदेवासो दिव्येकादश स्थेयमद

स्थमिरभिष्टुषावयद्यिद्विलंगहेगहस्त्यथेनंद्रोणकलशमभ्यवनिनायोच्छिष्टंचम्वो
र्भरित्येतयर्चाथहास्मिंश्चनारश्चेपूर्वाभिश्चतसृभिःस्वाहाकाराभिर्जुहवांचकाराथै
नमवभृथमभ्यवनिनायत्वंनोअग्नेवरुणस्यविद्वानित्येताभ्यामथैनमतऊर्ध्वमग्नि
माहवनीयमुपस्थापयांचकारशुनश्चिच्छेपंनिदितंसहस्रादित्यथहशुनःशेपोवि
श्वामित्रस्यांकमाससादसहोवाचाजीगर्तःसौयवसिर्ऋषेपुनर्मेपुत्रंदेहीतिनेति
होवाचविश्वामित्रोदेवावाइमंमह्यमरासतेतिसहदेवरातोवैश्वामित्रआसतस्यैते
पिलेयबाभ्रवाःसहोवाचाजीगर्तःसौयवसिस्त्वंवेहिविह्वयावहाइतिसहोवाचा
गर्त्तःसौयवसिरांगिरसोजन्मनास्याजीगर्त्तिःश्रुतःकविः।ऋषेपैतामहात्

116

स॰
॥१८॥

धान्यथैतानिक्षत्रस्यापक्रमाणियदश्वरथःकवचइषुधन्वतंक्षत्रमननाप्यन्यवा
पक्रमेभ्योहस्मास्यविजमानःपराङ्वैत्यथैनंब्रह्मान्वैत्तमाप्नोत्तमाप्तापरस्तान्निरु
तिष्ठत्सआप्तःपरस्तान्निरुद्धस्तिष्ठन्ज्ञात्वास्वान्यापक्रमाणिब्रह्मोपावर्त्ततेतस्माप्राप्य
तर्हियज्ञोब्रह्मण्येवब्राह्मणेप्रतिष्ठितोथैनंक्षत्रमनागच्छत्तदब्रवीदुपमास्मिन्न्य
ह्वेह्वयस्वेतितत्तथेत्यब्रवीत्तद्वैनिधायस्वान्यापक्रमाणिब्रह्मणएवापक्रमैर्ब्रह्मणोरूपे
णब्रह्मभूत्वायज्ञमुपावर्त्तस्वेतितथेतितत्क्षत्रंनिधायस्वान्यापक्रमाणिब्रह्मणएवापक्र
मैर्ब्रह्मणोरूपेणब्रह्मभूत्वायज्ञमुपावर्त्ततततस्मादप्येतर्हिक्षत्रियोयजमानोनिधा
यैवस्वान्यापक्रमाणिब्रह्मणएवापक्रमैर्ब्रह्मणोरूपेणब्रह्मभूत्वायज्ञमुपावर्त्तते॥१५॥अ

॥१८॥

थातो देवयजनस्यैवया श्रुस्तत्रा ऊर्यं ब्राह्मणो राजन्यो वैश्यो दीक्षिष्यमाणः क्षत्रियं देव
यजनं याचति किं क्षत्रियो याचेदिति देवं क्षत्रं याचेदित्याऊरादित्यो वै देवं क्षत्रमादि
त्य एषां भूतानामधिपतिः स यदहर्दीक्षिष्यमाणो भवति तदहः पूर्वाह्ण एवादित्यं तमा
दित्यमुपतिष्ठेते दं श्रेष्ठं ज्योतिषां ज्योतिरुत्तमं देव सवितर्देवयजनं मे देहि देवय
ज्यायाइति देवयजनं याचति स यत्तत्र याचितश्चरत्तरां सर्पेत्योंतथा ददामीति ह वत
ह तस्य ह न काचन रिष्टिर्भवति देवेन सवित्रा प्रसूतस्योत्तरोत्तरिणीं ह श्रियमश्नु
श्नुते ह प्रजानामैश्वर्यमाधिपत्यं य एवमुपस्थाय याचितो देवयजनमध्यवसा
स्यते क्षत्रियः सन् ॥ २० ॥ अथात इष्टापूर्तस्यापरिज्यानिः क्षत्रियस्य यज

117

सपुरस्तादीक्षायाआहुतिंजुहुयाच्चतुर्गृहीतमाज्यमाहवनीयेइष्टापूर्त्तस्यापरिज्या
पुनर्नइंद्रोमघवाददातु॥ब्रह्मपुनरिष्टंपूर्त्तंदात्स्वाहेत्यथानुबंध्यायैसमिष्टयजुष
मुपरिष्टात्पुनर्नोअग्निर्जातवेदाददातु॥क्षत्रंपुनरिष्टंपूर्त्तंदात्स्वाहेतिसैषेष्टापूर्त्त
स्यापरिज्यानिःक्षत्रियस्ययजमानस्ययदेतेआहुतीतस्मादेतेहोतव्ये॥२२॥तदुह
स्माहसौजातआराह्लिरजीतपुनर्वण्यंवाएतद्देतेआहुतीइतियथाहकामयेत
तथैतेकुर्याद्यइतोनुशासनंकुर्यादितीमेत्वेवजुहुयाद्ब्रह्मप्रपद्येब्रह्ममाक्षत्राद्गो
पायतुब्रह्मणेस्वाहेतितत्तदिति॥२३॥ब्रह्मवाएषप्रपद्यतेयोयज्ञंप्रपद्यतेब्रह्मवैय
ज्ञोयज्ञाउहवाएषपुनर्जायतेयोदीक्षतेतंब्रह्मप्रपन्नंक्षत्रंनपरिजिनातिब्रह्ममाक्ष

य२
धा

त्राद्गोपायत्वित्याहयथैनंब्रह्मक्षत्राद्गोपायेद्ब्रह्मणेस्वाहेतितदेनत्प्रीणातितदेनत्प्रीतं
क्षत्राद्गोपायतिनवैध्यायेत्समिष्टयजुषामुपरिष्टात्क्षत्रंप्रपद्येक्षत्रंमाब्रह्मणोगोपाय
तुक्षत्रायस्वाहेतितत्तदिति॥२॥क्षत्रंवाएषप्रपद्यतेयोराष्ट्रंप्रपद्यतेक्षत्रंहिराष्ट्रंतंक्ष
त्रंप्रपन्नंब्रह्मनपरिजिनातिक्षत्रंमाब्रह्मणोगोपायत्वित्याहयथैनंक्षत्रंब्रह्मणोगोपा
येत्क्षत्रायस्वाहेतितदेनत्प्रीणातितदेनत्प्रीतंब्रह्मणोगोपायतिसैषाप्रत्तस्यैवा
परिष्टान्निःक्षत्रियस्ययजमानस्ययज्ञेभाकृतीतस्मादेताएवहोतव्ये॥२४॥अ
थैन्द्रोवैदेवतयाक्षत्रियोभवतित्रैष्टुभश्छन्दसापञ्चदशस्तोमेनसोमोराज्येनरा
जन्योबन्धुनासहदीक्षमाणएवब्राह्मणतामभ्युपैतियत्कृष्णाजिनमध्यूहतिर

118

स॰

॥२०॥

यव्रतंचरंतियेदेनंब्राह्मणा अभिसंगछंतेतस्यदीक्षमाणस्येंद्रओवीर्यमादत्तेत्रिष्
र्पंचदशास्तोमआयुः सोमोराज्यंपितरोयशस्कीर्तिमन्योराजयमसङ्ख्वनिब्रह्मलेप
अयंनवतिब्रह्मवाभयमुपावर्त्ततइतिवदंतः सपुरस्ताद्दीक्षायाआकृतिंदुत्वाहवनं
यमुपतिष्ठेतनेंद्रदेवतायाएनेनत्रिष्टभंदसोनपंचदशास्तोमानसोमोंद्रा
शेनपित्र्याबंधोर्मामइंद्रओइंद्रियमादितमात्रिष्टुब्वीर्यंमापंचदशास्तोमआयुर्मासो
मोराज्यंमापितरोयशस्कीर्तिंसहेंद्रियेणवीर्येणायुषाराज्येनयशसाबंधुनाग्निंदेव
तामुपेमिगायत्रींछंदस्त्रिवृतंस्तोमंसोमंराजानंब्रह्मप्रपद्येब्राह्मणोभवामीतितस्य
हनेद्रओइंद्रियमादत्तेनत्रिष्टुब्वीर्यंनपंचदशास्तोमआयुर्नसोमोराज्यंनपितरोयशस्की

॥२

र्त्रियएवमेतामाहुतिंहुत्वाहवनीयमुपस्थायदीक्षतेक्षत्रियःसन्नु ॥ २३ ॥ अथाग्नेयो
वैदेवतयाक्षत्रियोदीक्षितोभवतिगायत्रश्छंदसात्रिवृत्स्तोमेनब्राह्मणोवंधुनासहोदेव
स्यैनेवक्षत्रियताम्भ्युपैतितस्यहोदेवस्यतोग्नेरेवतेजआदत्तेगायत्र्यावीर्यंत्रिवृत्स्तो
मआयब्राह्मणाब्रह्मयशस्कीर्त्तिमन्तोवाअयमस्मद्भवतिक्षत्रंवाअयंभवतिक्षत्रंवा
यमुपावर्त्ततेइतिवदंतःसोन्त्वध्यायेसाभेष्यजुषामुपरिष्टाद्धुत्वाहुतिमाहवनी
मुपतिष्ठेतनाग्नेर्देवतायानगायत्र्याश्छंदसोनत्रिवृत्तस्तोमान्नब्रह्मणोवंधो · · ·
स्तेजआदितमागायत्रीवीर्य्यमात्रिवृत्स्तोमआयर्माब्राह्मणाब्रह्मयशस्को · · ·
जसावीर्येणायुषाब्रह्मणायशसाकीर्त्येइंदेवतामुपैमित्रिष्टुभंछंदःपंचद

एमि ३

१०
१॥

मं सोमं राजानं क्षत्रं प्रपद्ये क्षत्रियो न वा अमि॥ देवाः पितरः पितरो देवा यो ऽस्मि स सन्यजे

म इदमिष्टं स्वं पूर्त्तं स्वं श्रांतं स्वं हुतं॥ तस्य मेयमग्निरुपद्रष्टायं वायुरुपश्रोता सावा

दित्योनुख्याता दमहं य एवास्मि सोस्मीति तस्य हनाग्निस्तेज आदत्ते न गायत्री वीर्यं न त्रि

वृत्स्तोम आयतनं ब्राह्मणा ब्रह्म यच्चास्य कीर्तिं य एवमेतामाहुतिं जुहोति हवनीयमुपस्था

यो देवस्यति क्षत्रियः सन्॥ २४॥ अथातो दीक्षाया आवेदनस्यैव तेन हुत्यं ब्राह्मण

स्य दीक्षितस्य ब्राह्मणो दीक्षिष्टेति दीक्षामावेदयंति कथं क्षत्रियस्यावेदयेदिति यथै

वैत ब्राह्मणस्य दीक्षितस्य ब्राह्मणो दीक्षिष्टेति दीक्षामावेदयंत्येवमेवैतत्क्षत्रियस्या

वेदयेत्पुरोहितस्यार्षेयेणेति तत्तदितीः॥ निधाय वा एष स्वान्यायुधानि ब्रह्मणः

॥२९॥

पः शिवतमाइत्येतेन त्र्चेनदेवस्यत्वेतिचयजुषाभूर्भुवस्वरित्येताभिश्चव्याहृतिभिः ॥ २
१३ अथैनंप्राच्यांदिशिवसवोदेवाः षड्भिश्चैवपंचविंशैरहोभिरभ्यषिंचन्नेतेनचतृ
चेनैतेनचयजुषैताभिश्चव्याहृतिभिः साम्राज्यायतस्मादेतस्यांप्राच्यांदिशियेकेचप्रा
च्यानांराजानः साम्राज्यायैवतेभिषिच्यंतेसम्राळित्येनानभिषिक्तानाचक्षतएतामे
वदेवानांविहितिमन्वथैनंदक्षिणस्यांदिशिरुद्रादेवाः षड्भिश्चैवपंचविंशैरहोभिरभ
षिंचन्नेतेनचतृचेनैतेनचयजुषैताभिश्चव्याहृतिभिर्भौज्यायतस्मादेतस्यांद
णस्यांदिशियेकेचसत्वतांराजानोभौज्यायैवतेभिषिच्यन्तेभोजेत्येनानभि
नाचक्षतएतामेवदेवानांविहितिमन्वथैनंप्रतीच्यांदिशिआदित्यादेवाःषड्भिः

१२०

अ॰
॥१२॥

चविंशैरहोभिरभ्यषिंचंनेतेनचतृचेनैतेनचयजुषैताभिश्चव्याहृतिभिःस्वाराज्य
यतस्मादेतस्यांप्रतीच्यांदिशियेकेचनीच्यानांराजानोयेपाच्यानांस्वाराज्यायैवतेभि
षिच्यंतेस्वराडित्येनानभिषिक्तानाचक्षतएतामेवदेवानांविहितिमन्वथैनमुदीच्यां
दिशिविश्वेदेवाःषड्भिश्चैवपंचविंशैरहोभिरभ्यषिंचंनेतेनचतृचेनैतेनचयजुषैता
भिश्चव्याहृतिभिर्वैराज्यायतस्मादेतस्यामुदीच्यांदिशियेकेचपरेणहिमवंतंजनप
दाउत्तरकुरवउत्तरमद्राइतिवैराज्यायैवतेभिषिच्यंतेविराडित्येनानभिषिक्तानाच
क्षतएतामेवदेवानांविहितिमन्वथैनमस्यांध्रुवायांमध्यमायांप्रतिष्ठायांदिशिसा
ध्याश्चाप्त्याश्चदेवाःषड्भिश्चैवपंचविंशैरहोभिरभ्यषिंचंनेतेनचतृचेनैतेनचयजु

॥१

दाश्न सम्मृण ध्युतमिति प्रउगं पारुच्छेपमतिछंदाः सप्तपदं षष्ठेहनि षष्ठस्याह्नो रूपं
सप्तर्व्यो महानाम्नीति मरुत्वतीयस्य प्रतिपदं तौ वै महद्वंतः षष्ठमहः षष्ठेहनि षष्ठस्याह्नो रू
पं त्रय इंद्रस्य सोमा इंद्र नेदीय एदिहि प्रनूनं ब्रह्मणस्पतिरग्निर्नेता त्वं सोम क्रतुभिः पिन्व
त्यपो न किः सुदासो रथमिति तृतीयेनाह्ना समान आतानः षष्ठेहनि षष्ठस्याह्नो रूपं यं त्वं र
थमिंद्र मेधसातय इति सूक्तं पारुच्छेपमतिछंदाः सप्तपदं षष्ठेहनि षष्ठस्याह्नो रूपं स यो वृषा
वृष्ण्येभिः समोका इति सूक्तं समानोदर्कं षष्ठेहनि षष्ठस्याह्नो रूपमिंद्र मरुत्व इह पाहि सोम
मिति सूक्तं तेभिः साकं पिबतु वृत्रखाद इत्यंतौ वै खादोन्तः षष्ठमहः षष्ठेहनि षष्ठस्याह्नो रू
पं तदु त्रैष्टुभं तेन प्रतिष्ठितपदेन सवनं दाधारायतनादेवै तेन न प्रच्यवते यं हुयेन वाहदमि
ति पर्याप्तः स्वर्मरुत्वता जितमित्यंतौ वै जितमंतः षष्ठमहः षष्ठेहनि षष्ठस्याह्नो रूपं तांठगाप
योगाय प्यो वा एतस्य त्र्यहस्य मध्यंदिनं वहंतिति तद्वै तच्छंदो वहति यस्मिन्निविद्धीयते तस्मा

१२१

दृशाअंगिरसोवाइमेस्वर्गायलोकायसत्रमासतेतेषष्ठंषष्ठमेवाहरागत्यमुह्यंतितानेतेसूक्तेषष्ठेहनिशंसयतेषांयत्सहस्रंसत्रपरिवेषणंतत्तेस्वर्यंतोदास्यंतीतितथेतितानुपैत्प्रतिगृभ्णीतमानवंसुमेधसइतितमब्रुवन्किंकामोवदसीतीदमेवनःषष्ठमहःप्रज्ञापयानीत्यब्रवीदथयद्वएतत्सहस्रंसत्रपरिवेषणंतन्मेस्वर्यंतोदत्तेतितथेतितानेतेसूक्तेषष्ठेहन्यशंसयत्ततोवैतेप्रयज्ञमजानन्प्रस्वर्गंलोकंतद्यदेतेसूक्तेषष्ठेहनिशंसतियज्ञस्यप्रज्ञात्यैस्वर्गस्यलोकस्यानुख्यात्यैतंस्वर्यंतोब्रुवन्नेतत्तेब्राह्मणसहस्रमितितमेनंसमाकुर्वाणंपुरुषःकृष्णशवास्युत्तरतउपोत्थायाब्रवीन्ममवाइदंममवैवास्तुहमितिसोब्रवीन्मह्यंवाइदमदुरितितमब्रवीत्तद्वैनौतवैवपितरिप्रश्नइतिसपितरमैत्तंपिताब्रवीन्ननुतेपुत्रकाहुरित्यदुरेवमइत्यब्रवीत्तत्तुमेपुरुषःकृष्णशवास्युत्तरतउपोदतिष्ठन्ममवाइदंममवैवास्तुहमित्यादितेतितंपिताब्रवीत्तस्यैवपुत्रकतत्तत्तुसतुभ्यंदास्य

तीतिसपुनरेत्याब्रवीत्तवरुवावकिलभगवइदमितिमेपिताहेतिसोब्रवीत्तद्दहंतुभ्य
मेवददामियएवसत्यमवादीरितितस्मादेवंविदुषासत्यमेववदितव्यंसएषसहस्रसनि
र्मंत्रोयन्नाभानेदिष्ठंरूपेनंसहस्रंनमतिप्रषष्ठेनात्हास्वर्गंलोकंजानातियएवंवेद १ १४
तान्येतानिसहचराणीत्याचक्षतेनाभानेदिष्ठंवालखिल्यावृषाकपिमेवयामरुतंतानिस
हैवशंसेदेषामंतरियात्तयजमानस्यांतरियाद्यदिनाभानेदिष्ठंरेतोस्यांतरियाद्यदिवा
लखिल्याःप्राणानस्यांतरियाद्यद्विवृषाकपिमात्मानमस्यांतरियाद्यद्येवयामरुतंप्रति
ष्ठायाएनंच्यावयेद्दैव्यैश्चमानुष्यैश्चनाभानेदिष्ठेनैवरेतोसिंचत्तद्वालखिल्याभिर्व्यकरो
त्सुकीर्तिनाकाक्षीवतेनयोनिंव्यहापयद्रोपधातवत्रार्भन्मदेसेतितस्माज्जायान्तरा
भेःकुनीयांसंसंतंयोनिंनहिनस्तिब्रह्मणाहिसकॢप्तएवयामरुतेत्तवेकुरोतितेनेदंसव
मेतवैकृतमितियदिदंकिंचाहमश्वकृच्छमहरर्जुनंचैत्याग्निमारुतस्यप्रतिपद्दहम्वाहश्वे

१२२

तिपुनरावृत्तं पुनर्निवृत्तं षष्ठेहनि षष्ठस्याह्नो रूपं मध्वोवो नाम मारुतं यज्ञत्रा इति मारुतं च
भिव्याहृत्य मंतो वैब कृतः षष्ठमहः षष्ठेहनि षष्ठस्याह्नो रूपं जातवेदसे सुनवाम सोममिति
जातवेदस्या ऋतासं प्रत्नथा सहसा जायमान इति जातवेदस्यं समानोदर्कं षष्ठेहनि षष्ठ
स्याह्नो रूपं धारयन्धारयन्निति रास तिप्रस्तं साध्याअंतस्य बिभायत यथा पुनरागंथं पुन
र्निग्रंथमं तं बन्धीयान्मयूरवं बांततो धारणाय निहन्याचाद्दक्तु धारयन्धारयन्निति शं
सतिसंतत्ये संतते स्वर्गे हैरव्यवच्छिन्नैर्यंतिय एवं विद्वांसो यंतियंति ॥१०॥१५॥ इति पं
मपंचिकायां द्वितीयोध्यायः॥२॥ यद्वाए तिच प्रोतिचसैते सप्तमस्याह्नो रूपं पृध्येवप्रथममह
स्त्विद्वैतत्पुनर्यत्सप्तमं यथुक्तं वषट्कथव यद्वाम्तुमध्वत्पिबव यस्प्रथमे पदे देवता निरूच्यते
यद्यंल्लोकोत्स्माद्दितीय जातवद्यदनिरुक्तं यत्क्रिष्यत्प्रथमस्याह्नो पमेता निवेसप्तम
स्याह्नो रूपाणि समुद्रादूर्मिर्मधुमां उदारदिति सप्तमस्याह्न आज्यं नवत्यनिरुक्तं सप्त

कृ

मेऽहनि सप्तमस्यान्होरूपं वाग्वै समुद्रो न वै वाक्क्षीयते न समुद्रः क्षीयते तद्यदेतत्सप्तम
स्यान्ह आज्यं नवति यज्ञा देवतद्यज्ञं तन्वते वाचमेव तत्पुनरूपयंति संततये संतते त्र्यहेऽव्य
वछिन्ने यंति य एवं विद्वांसो यंत्याप्यंते वै स्तोमा आप्यंते छंदांसि षष्ठेऽहनि तद्यथैवाद आ
ज्येनावद्दाना निपुनः प्रत्याभिघारयंत्ययातयामताया एवमेवैतत्स्तोमांश्च छंदांसि च
पुनः प्रत्यूपयंत्ययातयामताया यदेतत्सप्तमस्यान्ह आज्यं नवति तदु त्रैष्टुभं त्रिष्टुप्प्रा
तःसवन एष त्र्यह आ वायो भूष शुचिपा उप नः प्रयाभिर्यासि दाश्वांसमछानो नियु
द्भिः शतिनीभिरध्वरं प्र सोता जीरो अध्वरेष्वस्थाद्ये वायव इंद्रमादनासो या वां शतं
नियुतो याः सहस्रं प्र यद्वां मित्रावरुणा स्पूर्धन्ना गोमता नासत्या रथेना नो देव शव
सा याहि शुष्मिन्प्र वा यज्ञेषु देवयंतो अर्चन्प्र क्षोदसा धायसा सस्र एषेति प्रउगमे
ति च प्रेति च सप्तमेऽहनि सप्तमस्यान्हो रूपं तदु त्रैष्टुभं त्रिष्टुप्प्रातःसवन एष त्र्यह आ

त्वारथं यथोतयइदं वसो सुतमंधइंद्रनेदीयए दिहि प्रेतु ब्रह्मणस्पतिरग्निर्नेता त्वं सोम
क्रतुभिः पिन्वंत्यपः प्रव इंद्राय बृहत इति प्रथमेनाह्ना समान आतानस्स सप्तमेहनि सप्त
मस्याह्नो रूपं कयाशुभीया सवयसस्सनीळा इति सूक्तं न जायमानो नशते न जात इति जा
तवत्स सप्तमेहनि सप्तमस्याह्नो रूपं तदु कयाशुभीयमेतद्वै संज्ञानं संतनि सूक्तं यत्क
याशुभीयमेतेन ह वा इंद्रोगस्त्यो मरुतस्ते समजानत तद्यत्कयाशुभीयं शंसति संज्ञा
त्या एव तदायुष्यं तद्योस्य प्रियस्यात्कुर्यादिवास्य कयाशुभीयं तत्त्रैष्टुभं तेन प्रतिष्ठित
पदेन सवनं दाधारायतनाद्वै तेन न प्रच्यवते संस्तुमेषं महयास्व विदमिति सूक्तम
त्यं न वाजं हवनस्यदं रथमिति रथवत्सप्तमेहनि सप्तमस्याह्नो रूपं तदु आगतं जग
त्यो वा एतस्य त्र्यहस्य मध्यंदिनं वहति तद्वै तच्छंदो वहति यस्मिं निविद्धीयते तस्माज्ज
गतीषु निविदं दधाति मिथुनानि सूक्तानि शस्यंते त्रैष्टुभानि च जागतानि च मिथुनं

वैपश्वावः पश्वावभ्रद्धोमाः पश्वनामवरूथ्यैत्वामिन्द्रिहवामहेत्वंह्येहिचेरवइतिबृहत्य
छंनवतिसप्तमेहनियदेवषष्ठस्यान्हस्तद्येरथंतरंतदेरूपंयष्ठेहत्तेदैराजंयद्रथंतरं
तद्याक्वरंयद्बृहत्तद्रैवतंतद्यद्बृहत्पृष्ठंभवतिबृहतेवतद्बृहत्प्रसुत्तन्नुवंत्यस्तोमहंत
त्रायपयद्रथंतरस्यात्कृतत्रंस्यात्तस्माद्बृहदेवकर्त्तव्यंयद्वावानेतिधाय्याच्युताभित्वाभ्र
रनोनुमइतिरथंतरस्ययोनिमनुनिवर्त्तयतिराथंतरंवैतदहरायतनेनपिबासुत
स्यरस्मिनइतिसामप्रगाथःपिबवान्सप्तमेहनिसप्तमस्यान्होरूपंत्यमूषुवाजिनंदेवज
तमितिताक्ष्योच्युतः॥१॥१६॥इंद्रस्यनुवीर्याणिप्रवोचमितिसूक्तंप्रतिसप्तमेहनि
सप्तमस्यान्होरूपंतत्रैष्टुभंतेनप्रतिष्ठितपदेनसवनंदाधारायतनादेवैतेननप्र
च्यवतेभित्यमेषंपुरुहूतमग्मियमितिसूक्तंयद्वावप्रतितदभीतिसप्तमेहनिसप्त
मस्यान्होरूपंतज्जागतंजगत्योवाएतस्यत्र्यहस्यमध्यंदिनंवहतितदेतद्वैतोव

पा॰ पा॰

॥१४॥

९४ मयं देवाय जन्मन इत्याग्नेयं जातवत्ससमेह निससमस्यान्होरूप ४५
हतियस्मिंनि विक्रीयते तस्मा जगतीषु निविदं दधाति मिथुनानिस्सृक्तानि शास्यंते त्रैष्टुभा
निच जागतानिच मिथुनं वै पशवः पशवश्छंदोमाः पश्र नामवरुध्यै तत्सवितुर्वृणीमहेऽद्या
नो देवसवितरिति वैश्वदेवस्य प्रतिपदनुचरौ राथंतरेहनि ससमेह निससमस्यान्होरू
पमभित्वा देवसवितरिति सावित्रं यद्वाव प्रतितद्वन्नीति ससमेह निससमस्यान्होरूपं प्र
तां यज्ञस्य शंभुवेति द्यावापृथिवीयं प्रेति ससमेह निससमस्यान्होरूपं मायाहि वनसा
सेहति द्विपदाः शंसति द्विपाद्वै पुरुषश्चतुष्पादाः पशवः पशवश्छंदोमाः पश्र नामवरु
ध्यै तद्ध द्विपदाः शंसति यजमानमेव तद्द्विप्रतिष्ठं चतुष्पात्सु पशुषु प्रतिष्ठापयत्येभि
र्ग्ने दुवो गिर इति वैश्वदेवं मति ससमेह निससमस्यान्होरूपं तान्यृगात्राणि गायत्र
तृतीयसवन एषत्र्यहो वैश्वानरो अजीजनदित्याग्निमारुतस्य प्रतिपज्जातवत्ससमे
ह निससमस्यान्होरूपं प्रयद्वस्त्रिष्टुभमिषमिति मारुतं प्रति ससमेह निससमस्यान्हो

राम

॥१४॥

रूपं जातवेदसे सुनवाम सोममिति जातवेदस्यान्क्रतो रूतं वो विश्ववेदसमिति जातवेद
स्यमनिरुक्तं सप्तमेहनि सप्तमस्याह्नो रूपं तान्यु गायत्राणि गायत्रत्तृतीयसवन एष त्र्य
हः ॥ २ ॥ १७ ॥ यद्वै नेति न प्रेतिय त्स्थितं तदष्टमस्याह्नो रूपं यध्येव द्वितीयमहस्तद्दैवे न
त्पुनर्यदष्टमं यदूर्ध्वे वद्यत्प्रतिवद्यदंतर्वद्यद्वृषण्वद्यद्वृधन्वद्यन्मध्यमे पदे देवता निरुच्य
ते यदंतरिक्षमभ्युदितं यद्यग्नियन्महद्वद्यद्विहूतवद्यत्पुनर्वद्यत्कुर्वद्यद्द्वितीयस्याह्नो रू
पमेतानि वा अष्टमस्याह्नो रूपाण्यग्निं वो देवमग्निभिः सजोषा इत्यष्टमस्याह्न आज्यं भ
वति यद्ग्न्यष्टमेहन्यष्टमस्याह्नो रूपं तदु त्रैष्टुभं त्रिष्टुप्प्रातःसवन एष त्र्यहः कुविदंग
मसा ये वृधासः पीवो अन्नां रयिवृधः सुमेधा उछंत्युषसः सुदिना अरिप्रा उरुं ता रुत
दन्नायमनोपायावत्तरस्तन्नो याव दोजः प्रति वां सूर उदिते सूक्तै धेनुः प्रत्नस्य काम्यं
ब्रह्माणं इन्द्रो पयाहि विद्वान्धर्वो अग्निः सुमतिं वस्वो अश्रेत्तस्या नः सरस्वती

तिप्रउगं प्रतिवदंत्तर्वं द्धिहृत वं हृध्वंवदष्ठमेहन्यष्ठमस्याह्नो रूपं तत्त्रैष्टुभं त्रिष्टुप्प्रात:
न एष त्र्यहो विश्वानरस्य वस्पतिमिंद्र इत्सोमपा एक इंद्र नेदीय एदिव्युत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते
न्नैता त्वं सोम क्रतुभिः पिन्वं त्यपो बृहदिंद्राय गायतेति द्वितीयेनाह्ना समान आतानोष्ठमेऽ
न्यष्ठमस्याह्नो रूपं त्रं साम हामिंद्रं यस्मिन्विश्वा इति सूक्तं महद्वदष्ठमेहन्यष्ठमस्याह्नो रू
पं महश्चित्त्वमिंद्र यत एतानिति सूक्तं महद्वदष्ठमेहन्यष्ठमस्याह्नो रूपं पिबा सोममभि
यमुग्रतर्द इति सूक्तमुर्वं गव्यं महि गृणान इंद्र इति महद्वदष्ठमेहन्यष्ठमस्याह्नो रूपं महांइं
द्रो न्वदा चर्षणिप्रा इति सूक्तं महद्वदष्ठमेहन्यष्ठमस्याह्नो रूपं तत्त्रैष्टुभं तेन प्रतितिष्ठि
त सुदेनसवनं धारायत नादेवै तेन न प्रच्यवंते तमस्य द्यावापृथिवी सचेतसेति सूक्तं
यदैत्कृण्वानो महिमानमिंद्रियमिति महद्वदष्ठमेहन्यष्ठमस्याह्नो रूपं तज्जागतं ज
गत्यो वा एतस्य त्र्यहस्य मध्यंदिनं वहंति तद्दैतच्छंदो वहति यस्मिन्निविद्धीयते तस्मा

जगतीषु निविदं दधाति मिथुनानि सूक्तानि शस्यंते त्रैष्टुभानि च जागतानि च मिथुनं वै प
शवः पशवो वै छंदोमाः पंचमं नाम वरूथ्यं महद् इति सूक्तानि शस्यंते महद् अंतरिक्षं मंतरिक्ष
स्यायतनं पंचमं सूक्तानि शस्यंते पंचपदा पंक्तिः पांक्तो यज्ञः पांक्ताः पशवः पशवो वै छंदोमाः पंचमं
नाम वरूथ्या अभि त्वा शूर नोनुमो भि त्वा पूर्वपीतय इति रथंतरं पृष्ठं भवति षष्ठे हनि य
द्वावानेति धाय्या अच्छा त्वा मि द्विहवामह इति बृहतो योनिमनु निवर्तयति बार्हतं ह्येतद
हरायतनेनो भयंपृष्णवज्ञन इति साम प्रगाथो यच्छेदं मघयं दुचक्ष आसीदिति बार्हतं हन्य
ष्ठे हन्यष्ठमस्याह्नो रूपं त्यमूषु वाजिनं देवजूतमिति तार्क्ष्यो च्युतः ३।१८ अपूर्व्या
पुरुतमान्यस्मा इति सूक्तं महे वीराय तवसे तुरायेति महद्वदष्ठमे हन्यष्ठमस्याह्नो रूपं
स्तुते कीर्तिं मघवन्महित्वेति सूक्तं महद्वदष्ठमे हन्यष्ठमस्याह्नो रूपं त्वं महां इंद्र यो ह
ति सूक्तं महद्वदष्ठमे हन्यष्ठमस्याह्नो रूपं त्वं महां इंद्र तुभ्यं ह क्षा इति सूक्तं मा

(126)

मेहन्यष्टमस्याह्नोरूपंतदुत्रैष्टुभंतेनप्रतिष्ठितपदेनसवनंदाधारायतनादेवैतेन
च्यवतेदिवक्षित्वदस्यवर्ष्मिमाविपप्रथइतिसूक्तंभिंद्रंनमन्हेतिमहद्वदष्टमेहन्यष्ट
ह्नोरूपंतदुजागतंजगत्योवाएतस्यत्र्यहस्यमध्यंदिनंवहंतितेनछैतच्छंदोवहंतियस्मा
द्वितीयतेतस्माज्जगतीषुनिविदंदधातिमिथुनानिसूक्तानिशस्यंतेत्रैष्टुभानिचजागता
निचमिथुनंवैपशवःपशवःछंदोमाःपशव्यंनामवरूथ्यंमहदितिसूक्तानिशंस्यंतेमहद्वा
अंतरिक्षमंतरिक्षस्याप्त्यैपंचपंचसूक्तानिशस्यंतेपंचपदापंक्तिःपांक्तोयज्ञःपांक्ताःपश
वःपशवश्छंदोमाःपशव्यंनामवरूथ्यंतानिद्वेधापंचान्यानिपंचान्यानिद्वाशंसपद्यंतेसाद
शिनीविराळन्नंविराळन्नंपशवःपशवश्छंदोमाःपशव्यंनामवरूथ्यंविश्वोदेवस्यनेतु
स्तत्सवितुर्वरेण्यमाविश्वदेवंसत्पतिमितिवैश्वदेवस्यप्रतिपदनुचरोबार्हतेहन्यष्टमेह
न्यष्टमस्याह्नोरूपंहिरण्यपाणिमूतयइतिसावित्रमूर्ध्वंवदष्टमेहन्यष्टमस्याह्नोरूपं

महीद्यौः पृथिवी च न इति द्यावापृथिवीयं महद्दृष्टमेहन्यष्टमस्याह्नो रूपं पृथुवाना पितरापु
नरित्यार्नवं पुनर्वदष्टमेहन्यष्टमस्याह्नो रूपमिमानु कं भुवना सीषधामेति द्विपदाः द्वौ
सति द्विपाद्वै पुरुषश्चतुष्पादाः पशवः पशवश्छंदोमाः पशूनामवरुध्यै तद्द्विपदाः द्वौ स
ति यजमानमेव तद्द्विप्रतिष्ठं चतुष्पात्सु पशुषु प्रतिष्ठापयति देवानामिदवो महदिति वैश्व
देवं महद्दृष्टमेहन्यष्टमस्याह्नो रूपं तान्यगायत्राणि गायत्रं तृतीयसवनं एष त्र्यहः त्र्य
तावानं वैश्वानरमित्याग्निमारुतस्य प्रतिपदग्निर्वैश्वानरो महानिति महद्दृष्टमेहन्यष
मस्याह्नो रूपं क्रीळं वः शर्धो मारुतमिति मारुतं जनेरसस्य वावृध इति वृधन्वद्दृष्टमेह
ष्टमस्याह्नो रूपं जातवेदसे सुनवाम सोममिति जातवेदस्याच्युता ग्नेमन्व महाँ असी
जातवेदस्यं महद्दृष्टमेहन्यमस्याह्नो रूपं तान्यगायत्राणि गायत्रं तृतीयसवनं एष त्र्य
षत्र्यहः ॥४॥१९॥ ॥इति पंचमपंचिकायां तृतीयोध्यायः ॥ छू॥ यद्देस

127

-पा-

७॥ त

दर्के तन्नवमस्याह्नो रूपं यद्धैवत्तीयमहस्तद्दैवैतस्तुनर्यन्नवमं यद्दृष्ववद्घदंतवद्
रावत्तंयस्तुनन्निन्त्तं यद्ववद्घसर्यस्तवद्घन्निवद्घदंतत्रूपं यदुत्तमे पदे देवता निरुच्य
यदसौ लोको भ्युदितो यच्छुचिवद्घत्सत्यवद्घत्क्षेतिवद्घद्गतवद्घदोकवद्घत्क्षतं यस्त्रीय
स्याह्नो रूपमेतानि वै नवमस्याह्नो रूपाण्यग्नमहान्नमसाय विप्र भितिनवमस्याह्न
आज्यं भवति गतवन्नवमेहनि नवमस्याह्नो रूपं तदु त्रैष्टुभं त्रिष्टुप् प्रातःसवन एष
त्र्यहः प्र वीरया शुचयो दद्रिरे ते ते सत्येन मनसा दीध्याना दिवि क्षयंता रजसः पृथि
व्या मा विश्ववारा अश्विना गतं नो यं सोम इंद्र ते न्यं सुन्व आत्प्र ब्रह्माणो अंगिरसो नक्ष
त सरस्वती देवयंतो हवंत ऽ आ नो दिवो बृहतः पर्वतादा सरस्वत्यभिनो नेषि वस्य इति रा-
प्रउगं शुचिवत्सत्यवत्क्षेतिवद्गतवदोकवन्नवमेहनि नवमस्याह्नो रूपं तदु त्रैष्टुभं त्रि ॥१७॥
ष्टुप् प्रातःसवन एष त्र्यहस्तत मित्रा घ से महे त्वयं इंद्र स्य सोमा इंद्र ने दीय एदि हि प्र

न्नंब्रह्मणस्पतिरग्निर्नेतात्वंसोमक्रतुभिः पिन्वंत्यपोनक्रिः सुदासोरथमितित्ततो
येनान्हासमानआतानोनवमेमहनिनवमस्यान्होरूपमिंद्रःस्वाहापिबतुयस्यसोमइति
सत्तमंतोवैस्वाहाकारोंतोनवममहर्नवमेमहनिनवमस्यान्होरूपंगायत्सामनभन्यंयथा
वेरितिसत्तमर्वामितद्वावधानंस्ववदित्यंतोवैस्वरंतोनवममहर्नवमेमहनिनवमस्यान्हो
रूपंतिष्ठाहरीरथआयुज्यमानेतिसत्तमंतोवैस्थितमंतोनवममहर्नवमेमहनिनवम
स्यान्होरूपमिमाउत्वापुरूतमस्यकारोरितिसत्तंधियारथेष्ठामित्यंतोवैस्थितमंतोन
वममहर्नवमेमहनिनवमस्यान्होरूपंतदुत्रैष्टुभंतेनप्रतिष्ठितपदेनसवनंदाधारायतन
देवैतेननप्रच्यवतेप्रमंदिनेपितुमदर्चतावचइतिसत्तंसमानोदर्केनवमेमहनिनव
न्होरूपंतदुजागतंजगसोवाएतस्यत्र्यहस्यमध्यंदिनंवहतितितदेतच्छंदोवहति
न्निविद्धीयतेतस्माज्जगतीषुनिविदंदधातिमिथुनानिसत्तानिद्रास्यंतेत्रैष्टु

जागतानि च मिथुनं वै पशवः पशवश्छंदोमाः पशुनामवरुध्यै पंचसप्तानि वास्यंते पंच
द्विः पांक्तो यज्ञः पांक्ताः पशवः पशवश्छंदोमाः पशूनामवरुध्यै त्वामिद्धि हवामहे त्वं ह्येहि चे
इति बृहत्पृष्ठं भवति नवमेहनि यद्वावानेति धाय्या च्युतामिता भ्रेर नोनुमइति रथंतरस्य
योनिमनुनिवर्त्तयति राथंतरं ह्येतदहरायतनेनेंद्र चिधात्वारणामिति सामप्रगाथस्त्रिवृत्व
न्नवमेहनि नवमस्याह्नो रूपं त्यमूषु वाजिनं देवजूतमिति ताक्ष्यी च्युतः ॥ १२० ॥ संचले
जम्मु गिरइंद्र एवं वशीरिति सूक्तं गतवन्नवमेहनि नवमस्याह्नो रूपं कदा भुवन्रथक्षयाणि ब्र
ह्मेति सूक्तं क्षेतिवदंतद्रूपं क्षेतीव वा अंतं गतानवमेहनि नवमस्याह्नो रूपमा सत्यो यातु म
घवाँ ऋजीषीति सूक्तं सत्यवन्नवमेहनि नवमस्याह्नो रूपं तत्त इंद्रियं परमं पराचैरिति सू
क्तं मंतो वै परममंतो नवममहर्नवमेहनि नवमस्याह्नो रूपं तदुत्रैष्टुभं तेन प्रतिष्ठितपदेन स
वनं दाधारायतनाद्वै तेन न प्रच्यवते हं त्रुवं वसुनः पूर्व्यस्पतिरिति सूक्तमहं धनानि सं

जयामित्रावरुणाश्वतइत्यंतोवैजितमंतोनवममहर्नवमेहनिनवमस्याह्नोरूपंतदुजागतंजग
त्योवाएतस्यत्र्यहस्यमध्यंदिनंवहंतितद्वैतच्छंदोवहतियस्मिंनिविद्धीयतेतस्माज्जागती
षुनिविदंदधातिमिथुनानिसूक्तानिशस्यंतेतैश्चभानिचजागतानिचमिथुनंवैपशवः
पशवश्छंदोमाःपशुरूपंनामवरुण्येपंचपदस्रक्तोनिशस्यंतेपंचपदापंक्तिःपांक्तोयज्ञःपां
क्ताःपशवःपशवश्छंदोमाःपशुरूपंनामवरुण्येतानिद्वधापंचान्यानिपंचान्यानिदशसंपद्यं
तेसादशिनीविराडन्नंविराडन्नंपशवःपशवश्छंदोमाःपशुरूपंनामवरुण्येतत्सवितुर्वृणी
महेघानोदेवसवितरितिवैश्वदेवस्यप्रतिपदनुचरौराथंतरेहनिनवमेहनिनवमस्या
ह्नोरूपंदोषोआगादितिसावित्रमंतोवैगतमंतोनवममहर्नवमेहनिनवमस्याह्नो
रूपंप्रवांमहिद्युवीअभीतिद्यावापृथिवीयंशुचीउपप्रशस्तयइतिशुचिवन्नवमे
निनवमस्याह्नोरूपमिंद्रइषेददातुनस्तेनोरत्नानिधत्तनेत्यार्भवंत्रिरासाह्

पा॰पा॰

॥१९॥

सुन्वत इति त्रिवन्नवमेऽहनि नवमस्याह्नो रूपं बभ्रुरेको विषुणः सूनरो युवेति द्विपदाः शं
ति द्विपाद्वै पुरुषश्चतुष्पादाः पशवः पशवश्छंदोमाः पशवस्तान्नामवरुन्ध्यैतद्वै द्विपदाः शंसति य
जमानमेव तद्द्विप्रतिष्ठं चतुष्पात्सु पशुषु प्रतिष्ठापयति ये त्रिंशा ति त्रयस्पर इति वैश्वदेवं
त्रिवन्नवमेऽहनि नवमस्याह्नो रूपं तान्नु गायत्राणि गायत्रं तृतीयसवनं एष त्र्यहो वैश्वा
नरो न ऊतय इत्याग्निमारुतस्य प्रतिपदा प्र यात परावत इत्युतो वै परावतो तानवमम
ह्नेनवमेऽहनि नवमस्याह्नो रूपं मरुतो यस्य हि क्षय इति मारुतं क्षेति वदं तद्रूपं क्षेतीव वा
अंतं गत्वा नवमेऽहनि नवमस्याह्नो रूपं जातवेदसे सुनवाम सोममिति जातवेदस्या भूता
प्राग्नये वाचमीरयेति जातवेदस्यं समानोदर्कं नवमेऽहनि नवमस्याह्नो रूपं स नः पर्षद
ति द्विषः स नः पर्षदति द्विष इति शंसति बह्रु वा एतस्मिन्नवरात्रे किंच किंच वारणं क्रियते

राम

॥१९॥

शंसाएवतद्यत्सनःपर्षदतिद्विषःसनःपर्षदतिद्विषइतिशंसतिसर्वस्माद्देवैनोंस्त्वदेनसः
प्रमुंचतितान्युगायत्राणिगायत्रंतृतीयसवनंअहः ॥ २ ॥ २१ ॥ पृष्ठ्यंषळहमुपयंतिय
थावैमुखमेवंपृष्ठ्यःषळहस्तद्यथांतरंमुखस्यजिह्वातालुदंताएवंछंदोमाअथयेने
ववाचंव्याकरोतियेनस्वादुचास्वादुचविजानातितद्दशाममहर्यथावैनासिकेएवंपृष्ठ्यः
षळहस्तद्यथांतरंनासिकयोरेवंछंदोमाअथयेनैवगंधान्विजानातितद्दशाममहर्य
थावाअक्ष्यएवंपृष्ठ्यःषळहस्तद्यथांतरमक्ष्याःकृष्णमेवंछंदोमाअथयेनकनीनिक
येनपश्यतितद्दशाममहर्यथावैकर्णएवंपृष्ठ्यःषळहस्तद्यथांतरंकर्णस्यैवंछंदोमा
थयेनैवशृणोतितद्दशाममहःश्रीर्वैदशाममहःश्रियंवाएतआगच्छंतियेदशाममह
रुछंतितस्माद्दशाममहरविवाक्यंभवतिमाश्रियोववादिष्मेतिउरुवदांहिश्रेयस
तःसर्पंतितेमाऊर्जयंतेतेपत्नीशालांसंप्रपद्यंतेतेषांयएतामाहुतिंविद्यात्सतः

मन्वारभध्वमिति स जुहुयाद्यदिहरमेहरमध्वमिहघ्नतिरिहस्वघ्नतिरग्ने वाङ्स्वाहाव
तिसयदिहरमेत्याहास्मिन्नेवैनं स्तल्लोके रमयतीहरम्भध्वमिति यदाह प्रजामेवैष्वेतद्र
मयतीहघ्नतिरिहस्वघ्नतिरिति यदाह प्रजां चैवैतत्पशूंश्च यजमानेषु दधात्यग्ने वाक्कि
तिरथंतरं स्वाहा वाक्कितिर्बृहद्देवानां वा एतन्मिथुनं यद्बृहद्रथंतरे देवानामेवैतन्मि
थुनेन मिथुनमवरुन्धे देवानां मिथुनेन मिथुनं प्रजायते प्रजायै प्रजायते प्रजया प
शुभिर्य एवं वेद ते ततः सर्पन्ति तमार्जयन्ते तत आग्नीध्रं संप्रपद्यन्ते तेषां य एतामाहुतिं
विद्यात्स ब्रूयात्समन्वारभध्वमिति स जुहुयादुपसृजं धरुणं मातरं धरुणो ध
यन्। रायस्पोषमिषमूर्जमस्मासु दीधरत्स्वाहेति रायस्पोषमिषमूर्जमवरुन्ध
आत्मने च यजमानेभ्यश्च यत्रैवं विद्वानेतामाहुतिं जुहोति॥ ब्रा॥२२॥ ते ततः

सर्पंतितेसदः संप्रपद्यंतेयथायथमन्यऋत्विजोन्वुत्सर्पंतिसंसर्पस्यज्ञातारस्तेसर्पराज्ञ्याऋ
ग्भिःस्तुवतइयंवैसर्पराज्ञीयंहिसर्पतोराज्ञीयंवाअलोमिकेवाग्रआसीत्सेतंमंत्रमपश्यदायं
गौःपृश्निरक्रमीदितितामयंपृश्निर्वर्णआविशन्नानारूपोयंयंकाममकामयतयदिदंकिं
चौषधयोवनस्पतयःसर्वाणिरूपाणिपृश्निरेनंवर्णआविशतिनानारूपोयंयंकामंकाम
यतेयएवंवेदमनसाप्रस्तौतिमनसोद्गायतिमनसाप्रतिहरतिवाचेतराःस्तुवतिवाक्चवैमन
श्चदेवानांमिथुनंदेवानामेवतन्मिथुनेनमिथुनमवरुंधेतेदेवानांमिथुनेनमिथुनंप्रजारं
तेप्रजात्यैप्रजायतेप्रजयापशुभिर्यएवंवेदाथवल्गुहोहल्होताव्याचष्टेतदेवतत्स्त्र
नुरुंसतिदेवानांवाएतद्घशियंगृहंनामयद्वल्गुहोतारस्तद्घद्वल्गुहोहल्होताव्याच
नामेवतद्घशियंगृहंनामप्रकाशंगमयतितदेनंप्रकाशंगतंप्रकाशंगमयतिग
काशंयएवंवेदयंब्राह्मणमनूचानंयशोनर्छेदितिहस्माहारुणिःपरेस्यदर्भस्तं

(131)

दक्षिणतोब्रह्माणमुपवेश्यचतुर्होतॄन्होताव्याचक्षीतदेवानांवाएतद्यज्ञियंगुह्यंनामयच्चतुर्हो०
यच्चतुर्होतॄन्होताव्याचक्षीतदेवानामेवतद्यज्ञियंगुह्यंनामप्रकाशंगमयतितदेनंप्रकाशंग०
काशंगमयतिगच्छतिप्रकाशंयएवंवेद॥४॥२५॥अथौदुंबरींसमन्वारभंतइषमूर्जम
न्वारभइत्यूर्ग्वाअन्नाद्यमुदुंबरोयद्वैतद्देवाइषमूर्जंव्यभजंततततउदुंबरःसमभवत्तस्मा
त्सत्रिःसंवत्सरस्यपच्यतेतद्यदौदुंबरींसमन्वारभंतइषमेवतदूर्जमन्नाद्यंसमन्वारभंते
वाचंयच्छंतिवाग्वैयज्ञोयज्ञमेवतद्यच्छंत्यहर्नियच्छंत्यहर्वैस्वर्गोलोकःस्वर्गमेवतंलोकंनि
यच्छंतिनदिवावाचंविसृजेरन्यद्दिवावाचंविसृजेरन्नहर्भ्रातृव्यायपरिशिंष्युर्ननक्तंवा
चंविसृजेरन्यन्नक्तंवाचंविसृजेरन्रात्रींभ्रातृव्यायपरिशिंष्युःसमयाविषितःसूर्यःस्या
दथवाचंविसृजेरंस्तावंतमेवतद्द्विषतेलोकंपरिशिंषंत्यथोरवल्वेस्तमितएववाचंवि
सृजेरंस्तमोभाजमेवतद्द्विषंतंभ्रातृव्यंकुर्वंत्याहवनीयंपरीत्यवाचंविसृजेरन्यज्ञोवा

आहवनीयः स्वर्गो लोक आहवनीयो यज्ञेनैवतत्स्वर्गेण लोकेन स्वर्गं लोकं यंतियदि होनम
केर्मेयद्दत्वरीरिष्याम। प्रजापतिं तं सितरमप्येति विवाचं विसृजं तं प्रजापतिं वै प्रजा अनु
प्रजायंते प्रजापतिरून्नातिरिक्तयोः प्रतिष्ठानेनान्यूनं नातिरिक्तं हिनस्ति प्रजापतिमेवा
नातिरिक्तान्यभ्यस्जैंतिय एवं विद्वांस एतेनवाचं विसृजंते तस्मादेवं विद्वांस एतेनैव वा
चं विसृजेरन्॥ ५॥ २४॥ अध्वर्यो इत्याह्वयते चतुर्होतृषु वदिष्यमाणस्तदाहावस्यरू
पमों होतस्तथा होतरित्यध्वर्युः प्रतिगृणात्यवसितवसितं दशसु पदेषु तेषां चित्तिः स्रु
गासीत्। चित्तमाज्यमासीत्। वाग्वेदिरासीत्। आधीतं बर्हिरासीत्। केतो अग्नि
रासीत्। विज्ञातमग्नीदासीत्। प्राणो हविरासीत्। सामाध्वर्युरासीत्। वाचस्प
तिर्होतासीत्। मनउपवक्तासीत्। ते वा एतं ग्रहमगृह्णत। वाचस्पते विधे नामन्
विधेम ते नाम। विधेस्त्वमस्माकं नाम्ना द्यां गच्छ। यां देवाः प्रजापतिगृहपतय ऋद्धिमर

(132)

१२॥

॰तोमः क्रिं राल्या मो थ प्रजापतेस्तनूरन्नाद्य वतिब्रह्मो धं चान्नादा चान्नपत्नी चान्नाद
न्नपत्नी तदादित्यो भद्रा च कल्याणी च भद्रा तत्सोमः कल्याणी तत्सत्रा वौ निलया चाप
यो निलयात्तद्वायुर्न ह्येष कदाचनेलयत्यपश्रयात्तन्मृत्युः सर्वं ह्येतस्माद्वीभायानाप्ता
नाप्या चानाप्तात्तत्पृथिव्यनाप्यात घोरनाधृष्या चाप्रतिधृष्या चानाधृष्यात्तदग्निः
तिधृष्यात्तदादित्योपूर्वा चाभ्रात्व्या चापूर्वा तन्मनो भ्रात्व्यात्तत्संवत्सर एता वाव द्वा
दश प्रजापतेस्तन्व एष कृत्स्नः प्रजापतिस्तत्कृत्स्नं प्रजापतिमाप्नोति द्वादशमहरथब्रह्मवाद
वदंत्यग्निर्गृहपतिरिति हैक आहुः सोस्य लोकस्य गृहपतिर्वायुर्गृहपतिरिति हैक आहुः
सोंतरिक्षलोकस्य गृहपतिरसौ वै गृहपतिर्योसौ तपत्येष पतिरृतवो गृहाः। येषां वै
गृहपतिं देवं विद्वान् गृहपतिर्भवति राध्नोति स गृहपती राध्नुवंति ते यजमानाः। येषां वा
अपहतपाप्मानं देवं विद्वान्गृहपतिर्भवत्यप स गृहपतिः पाप्मानं हतेपत्ते यजमानाः ॥ २

पाप्मानं घ्नते ध्वर्यो अरात्स्मारात्स्म ॥ ६ ॥ २५ ॥ इति पंचमपंचिकायांचतुर्थोध्यायः ॥ छ ॥
उद्धराहवनीयमित्यपराण्ह आह यद्देवान्होतासाधुकरोतितत्तद्देवत्राकुरुत्यतदभयेनिध
त्तउद्धराहवनीयमितिप्रातराहयद्देवराआसाधुकरोतितत्तद्देवत्राकुरुत्यतदभयेनिधत्ते
यज्ञोवा आहवनीयः स्वर्गोलोक आहवनीयायइत्येवतत्स्वर्गेलोके स्वर्गेलोकेनिधत्तेयएवं
वेदयोवा आग्निहोत्रंवैश्वदेवंषोळशकलंपशुषुप्रतिष्ठितंवेदवैश्वदेवेनाग्निहोत्रेणषोळ
शकलेनपशुषुप्रतिष्ठितेनराध्नोतिरौद्रंगविसदायव्यमुपावसृष्टमाश्विनंदुह्यमानंसौम्यं
दुग्धंवारुणमधिश्रितंपौष्णंसमुदयंतंमारुतंविष्यंदमानंवैश्वदेवंबिंदुमन्मैत्रंशरोगृहीतंद्या
वापृथिवीयमुद्वासितंसावित्रंप्रक्रांतंवैष्णवंह्रियमाणंबार्हस्पत्यमुपसन्नमग्नेःपूर्वाहु
प्रजापतेरुत्तरैंद्रंहुतंमेतद्वा अग्निहोत्रंवैश्वदेवंषोळशकलंपशुषुप्रतिष्ठितंवैश्वदेवेना
ग्निहोत्रेणषोळशकलेनपशुषुप्रतिष्ठितेनराध्नोतियएवंवेद ॥ २६ ॥ १ ॥ यस्याग्निहो

(133)

।·पा·

२४॥

रास्तं भवति य एवं विद्वानग्निहोत्रं जुहोत्यादित्याय वा एष प्रातराहुत्या महाव्रत
रोतीति तत्प्राणः प्रतिगृह्णात्यन्नमन्नमित्यादित्येन हास्यान्काम हाप्रतं रास्तं भवति
विद्वानग्निहोत्रं जुहोतीति तस्य वा एतस्याग्निहोत्रस्य सप्त च शतानि विंशतिश्च सं
वत्सरे सायमाहुतयः सप्त चो एव शतानि विंशतिश्च संवत्सरे प्रातराहुतयस्तावत्योऽग्ने
र्यजुष्मत्य इष्टकाः संवत्सरेण हास्याग्निना चित्येनेष्टं भवति य एवं विद्वानग्निहोत्रं जुहो
ति ॥ २५ ॥ ३ ॥ वृषशुष्मो ह वातावत उवाच जातूकर्ण्यो वक्तास्मो वा इदं देवेभ्योऽयद्वै तदग्नि
होत्रमुभयेद्युर्हूयतान्येद्युर्वाव तदेतर्हि हूयत इत्येतदु ह वा वाच कुमारी गन्धर्वगृहीता
वक्तास्मो वा इदं पितृभ्योऽयद्वै तदग्निहोत्रमुभयेद्युर्हूयतान्येद्युर्वाव तदेतर्हि हूयत इ ॥२
त्येतद्वा अग्निहोत्रमन्येद्युर्हूयते यदस्तमिते सायं जुहोत्यनुदिते प्रातरथैतदग्निहो
त्रमुभयेद्युर्हूयते यदस्तमिते [illegible] सायं जुहोत्युदिते प्रातस्तस्मादुदिते होतव्यं च

लुर्विंशोहवैसंवत्सरेनुदितहोमीगायत्रीलोकमाप्नोतिद्वादशवाउदितहोमीसयदावैसंवत्स
रावनुदितेजुहोत्यथहास्यैकोग्निहोत्रंभवत्यथयउदितेजुहोतिसंवत्सरेणैवसंवत्सरमाप्नो
तियएवंविद्वानुदितेजुहोतितस्माउदितेहोतव्यमेषहवाअहोरात्रयोस्तेजसिजुहो
तियोस्तमितेसायंजुहोत्युदितेप्रातरग्निनावैतेजसारात्रिस्तेजस्वत्यादित्येनतेजसा
हस्तेजस्वदहोरात्रयोर्हास्यतेजसिहुतंभवतियएवंविद्वानुदितेजुहोतितस्माउदिते
होतव्यं॥२७॥४॥एतेहवैसंवत्सरस्यचक्रेयदहोरात्रेताभ्यामेवतत्संवत्सरमेतिसयो
नुदितेजुहोतियथैकतश्चक्रेणयायात्तादृक्तदथयउदितेजुहोतियथोभयतश्चक्रे
याक्षिप्रमध्वानंसमश्नुवीततादृक्तत्तदेषाभियज्ञगाथागीयते॥यथहरथंतरा
मिदमेतियुक्तंयज्ञेतंभविष्यज्ञापिसर्वंताभ्यामियादग्नीनाधायधीरोदिवे
जुहुयान्नक्तमन्येदितिराथंतरीवैरात्र्यहर्बार्हतमग्निर्वैरथंतरमादित्योब

134

पा-पा-

॥२५॥

हुवा एनं देवत्तेब्र ह्मस्य विष्टपं स्वर्गं लोकं गमयतो य एवं विद्वानुदिते जुहोति तस्मादु
ते होतव्यं तदेषाभियज्ञगाथा गीयते ॥ यथा ह वा स्थूरिणैकेनयायादकृत्वान्यदुपयो
नायाऽ एवं यंति ते बहवो जनासः पुरोदयाज्जुह्वति येग्निहोत्रमिति तां वा एतां देवतां प्र
तीसर्वमिदमनुप्रैति यदिदं किंचैतस्यै हीदं देवताया अनुचरं सर्वं यदिदं किंच सैषानुच
रवती देवता विंदते ह वा अनुचरं भवत्यस्या अनुचरो य एवं वेद स वा एष एकातिथिः स ए
ष जुह्वत्सु वसति तद्यदेतो गाथा भवत्यनेन समेन साश्नो निरास्ता देनेस्वतो वापहरा
देन ॥ एकातिथिमप सायं रुणद्धि बिसानि स्तेनो अपसो जहारेत्येष ह वै स एकातिथिः
स एष जुह्वत्सु वसत्येतां वाव स देवतामप रुणद्धि योऽलमग्निहोत्राय सन्नाग्निहोत्रं जु
होति नैनमेषा देवता परुजा परुणद्ध्यस्माच्च लोकादमुष्माच्चोभाभ्यां योऽलमग्निहोत्राय
सन्नाग्निहोत्रं जुहोति तस्माद्योऽलमग्निहोत्राय स्याज्जुहुयात्तस्मात्ताऊर्नसायमति

राम

॥२५॥

थिरपक्रामत्यनृत्येनक्रस्मैवैतद्विद्वान्नगरी जानश्रुतेय उदितहोमिनमैकादशाक्षं मानुतंत
व्यमुवाच प्रजायामेनं विज्ञातास्मो यदि विद्वान्वा जुहोत्यविद्वान्वेति तस्यो ह कादशाक्ष
राष्ट्रमिव प्रजा बभूव राष्ट्रमिव ह वा अस्य प्रजा भवति य एवं विद्वानुदिते जुहोति तस्मादु
दिते होतव्यं ॥ २० ॥ ५ ॥ उद्यन्तु खलु वा आदित्य आहवनीयेन रश्मीन्त्संदधाति स योऽनुदि
ते जुहोति यथा कुमाराय वा वत्साय वाऽजाताय स्तनं प्रतिदध्यात्तादृक्तदथ य उदिते जु
होति यथा कुमाराय वा वत्साय वा जाताय स्तनं प्रतिदध्यात्तादृक्तत्तमस्मै प्रतिधीयमा
नमुभयोर्लोकयोरन्नाद्यमनुप्रतिधीयते तस्माच्च लोकादमुष्माच्चोभाभ्यां स योऽनुदिते
जुहोति यथा पुरुषाय वा हस्तिने वाऽप्रयते हस्त आदध्यात्तादृक्तदथ य उदिते जुहोति
यथा पुरुषाय वा हस्तिने वा प्रयते हस्त आदध्यात्तादृक्तत्तमेष एतेनैव हस्तेनोर्ध्वं ह
स्वर्गे लोक आदधाति य एवं विद्वानुदिते जुहोति तस्मादुदिते होतव्यमुद्यन्तु खे

135

पा-पा-

।२५।।

हवा एनं देवते ब्रध्नस्य विष्टपं स्वर्गं लोकं गमयतो य एवं विद्वानुदिते जुहोति तस्मादु
ते होतव्यं तदेषाभियज्ञगाथा गीयते ॥ यथा ह वा स्थूरिणैकेन यायादकृत्वान्यदुपयो
नायाऽ एवं यन्ति ते बहवो जनासः पुरोदया जुह्वति येऽग्निहोत्रमिति तां वा एतां देवतां प्र
तीसर्वमिदमनुप्रैति यदिदं किंचैतस्यै ही दं देवताया अनुचरं सर्वं यदिदं किंच सैषानुच
रवती देवता विंदते ह वा अनुचरं सर्व त्यस्यानुचरो य एवं वेद स वा एष एकातिथिः स ए
ष जुह्वत्सु वसति तदप्येदो गाथा भवत्यनेनसमेनसमस्तो भिशस्तो द्वेनस्वतो वापहरा
देनः ॥ एकातिथिमपसायं जुह्वाणा बिसानि स्तेनो अपसो जहारेत्येष ह वै स एकातिथिः
स एष जुह्वत्सु वसति तं वा वसे देवतामपरुणद्धि यो लमग्निहोत्राय सन्नाग्निहोत्रं जु
होति न मेषा देवतापरुणद्धि परुणद्ध्यस्माल्लोकादमुष्माल्लोकाभ्यां यो लमग्निहोत्राय
सन्नाग्निहोत्रं जुहोति तस्माद्यो लमग्निहोत्राय स्याज्जुहुयादेव तस्मादाहुर्नसायमति

राम

।।२५।।

थिरपरुध्यदित्येतद्ध स्म वै तद्विद्वान्नगरी जानश्रुतेय उदितहोमिनमैकादशाक्षं मानुतंत
व्यमुवाच प्रजायामेनं विज्ञातास्मो यदि विद्वान्वा जुहोत्यविद्वान्वेति तस्यो हैकादशाक्षे
राष्ट्रमिव प्रजा बभूव राष्ट्रमिव ह वा अस्य प्रजा भवति य एवं विद्वानुदिते जुहोति तस्मादु
दिते होतव्यं ॥ २० ॥ ५ ॥ उद्यन्तु खलु वा आदित्य आहवनीयेन रश्मीन्त्संदधाति स योऽनुद
ते जुहोति यथा कुमाराय वा वत्साय वाऽजाताय स्तनं प्रतिदध्यात्तादृक्तदथ य उदिते जु
होति यथा कुमाराय वा वत्साय वा जाताय स्तनं प्रतिदध्यात्तादृक्तत्तमस्मै प्रतिधीयमा
नमुभयोर्लोकयोरन्नाद्यमनुप्रतिधीयते स्माच्च लोकादमुष्माच्चोभाभ्यां स योऽनुदिते
जुहोति यथा पुरुषाय वा हस्तिने वाऽप्रयते हस्त आदध्यात्तादृक्तदथ य उदिते जुहोति
यथा पुरुषाय वा हस्तिने वा प्रयते हस्त आदध्यात्तादृक्तत्तमेष एतेनैव हस्तेनोर्ध्वं ह
स्वर्गे लोक आदधाति य एवं विद्वानुदिते जुहोति तस्मादुदिते होतव्यमु द्यन्तु खे

136

आदित्यः सर्वाणि भूतानि प्रणयति तस्मादेनं प्राण इत्याचक्षते प्राणो हास्य संप्रतिहु
तं भवति य एवं विद्वानुदिते जुहोति तस्मादुदिते होतव्यमेष ह वै सत्यं वदन्सत्ये जुहोति
योऽस्तमिते सायं जुहोत्युदिते प्रातर्भूर्भुवः स्वरोमग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निरिति सायं जु
होति भूर्भुवः स्वरोम्सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः सूर्य इति प्रातः सत्यं हास्य वदतः सत्ये हु
तं भवति य एवं विद्वानुदिते जुहोति तस्मादुदिते होतव्यं तदेषाभियज्ञगाथा गीयते ॥
प्रातः प्रातरनृतं ते वदन्ति पुरोदयाज्जुह्वति येऽग्निहोत्रं । दिवाकीर्त्यमदिवाकीर्तय
न्तः सूर्यो ज्योतिर्न तदा ज्योतिरेषामिति ॥ ३१ ॥ प्रजापतिरकामयत प्रजायेय भू
यान्स्यामिति स तपोऽतप्यत स तपस्तप्त्वेमांल्लोकानसृजत पृथिवीमन्तरिक्षं दिवं तां
ल्लोकानभ्यतपत्तेभ्योऽभितप्तेभ्यस्त्रीणि ज्योतींष्यजायन्ताग्निरेव पृथिव्या अजाय
त वायुरन्तरिक्षादादित्यो दिवस्तानि ज्योतींष्यभ्यतपत्तेभ्योऽभितप्तेभ्यस्त्रयो वेद

अजायंतऽऋग्वेद एवाग्नेरजायत यजुर्वेदो वायोः सामवेद आदित्यात्तान्वेदानभ्यत
पत्तेभ्योभितप्तेभ्यस्त्रीणि शुक्राण्यजायंत भूरित्येव ऋग्वेदादजायत भुव इति यजुर्वेदा
त्स्वरिति सामवेदात्तानि शुक्राण्यभ्यतपत्तेभ्योभितप्तेभ्यस्त्रयो वर्णा अजायंताकार उ
कारो मकार इति तानेकधा समभरत्तदेतदोमिति तस्मादोमोमिति प्रणौत्योमिति वै
स्वर्गो लोकः ॐमित्यसौ योसौ तपति स प्रजापतिर्यज्ञमतनुत तमाहरत्तेनायजत स ऋ
चैव होत्रमकरोद्यजुषाध्वर्यवं साम्नोद्गीथं यदेतत्त्रय्यै विद्यायै शुक्रं तेन ब्रह्मत्वमकरो
त्स प्रजापतिर्यज्ञं देवेभ्यः संप्रायच्छत्ते देवा यज्ञमतन्वत तमाहरंत तेनायजंत त ऋचै
व होत्रमकुर्वन्यजुषाध्वर्यवं साम्नोद्गीथं यदेवैतत्त्रय्यै विद्यायै शुक्रं तेन ब्रह्मत्वमकु
र्वंस्ते देवा अब्रुवन्प्रजापतिं यदि नो यज्ञ ऋक्तो आर्तिः स्याद्यदि यजुष्टो यदि सामतो
यविज्ञाता सर्वव्यापद्वा का प्रायश्चित्तिरिति स प्रजापतिरब्रवीद्देवान्यदि वो यज्ञ

मेआर्त्तिर्नवतिभूरितिगार्हपत्येजुहवाथयदियजुष्टोभुवइत्याग्नीध्रीयेन्वाहार्यपच
हविर्यज्ञेषुयदिसामतःस्वरित्याहवनीयेयद्यविज्ञातासर्वव्यापदा।१२।भूर्भुवस्वरि ॥ सर्वा
नुद्रुत्याहवनीयएवजुहवाथैसेतानिहवैवेदानामंतश्लेषणानियदेताव्याहृतयस्तद्य
त्मनात्मानंसंदध्याद्यथापर्वणापर्वयथाश्लेष्मणाचर्मण्यंवान्यद्वाविश्लिष्टंसंश्लेषयेदेव
मेवैताभिर्यज्ञस्यविश्लिष्टंसंदधातिसैषासर्वप्रायश्चित्तिर्यदेताव्याहृतयस्तस्मादेषैवय
ज्ञेप्रायश्चित्तिःकर्त्तव्या॥३२॥७॥तदाहुर्महावदाः३यदृचैवहोत्रंक्रियतेयजुषाध्वर्य
वंसाम्नोद्गीथंमारब्धात्रयीविद्याभवत्यथकेनब्रह्मत्वंक्रियतइतित्रय्याविद्ययेतिब्रूया
द्ययंवैयज्ञोयोयंपवतेतस्यवाक्चमनश्चवर्त्तन्यौवाचाचहिमनसाचयज्ञोवर्ततइयंवैवागदो
मनस्तद्वाचात्रय्याविद्ययैकंपक्षंसंस्कुर्वंतिमनसैवब्रह्मासंस्करोतितेहकेब्रह्माणउ
पाकृतेप्रातरनुवाकेस्तोमभागान्जपित्वाभाषमाणाउपासतेतद्धैतदुवाचब्राह्मण

उपाकृतेप्रातरनुवाकेब्रह्माणंभाषमाणंदृष्ट्वार्धर्चमस्ययज्ञस्यांतरगुरितितद्यथैकपात्पुरुषो
यन्नेकतश्चक्रोवारथोवर्त्तमानोभ्रेषन्न्येत्येवमेवसयज्ञोभ्रेषन्न्येतियज्ञस्यभ्रेषमनुयज
मानोभ्रेषन्न्येतितस्माद्ब्रह्मोपाकृतेप्रातरनुवाकेवाचंयमस्स्यादोपांश्वंतर्यामयोर्होमा
दुपाकृतेषुपवमानेष्वोदृचोथयानिस्तोत्राणिसशस्त्राण्यातेषांवषट्कारादाचंयमएव
स्यात्तद्यथोभयतःपात्पुरुषोयन्नुभयतश्चक्रोवारथोवर्त्तमानोनरिष्यत्येवमेवसयज्ञो
नरिष्यतियज्ञस्याऽरिष्टिमनुयजमानोनरिष्यति॥२३॥८॥तदाहुर्यद्ब्रह्मान्मेनहोत्र
चारीन्मश्चाऽहुतीर्मेहोषीदित्यधर्वैवदक्षिणानीयंतऽदेगासीन्मइत्यृज्ञाचेऽनवान
न्मेवांसीन्मेयाक्षीन्मइतिहोत्रेकिंस्विदेवचक्रुषेब्रह्मणेदक्षिणानीयंतेकृत्वाहोस्वि
द्धरताइतियज्ञस्यहैषभिषग्यद्ब्रह्मायज्ञायैवतद्भेषजंकृत्वाहरत्यथोयद्भूयिष्ठे

गो·पा·

२८॥

ह्मणाच्छंदसां रसेनार्त्विज्यं करोति यद्ब्रह्मा तस्माद्ब्रह्मार्द्धभाग्घ वा एष इतरेषाम् ऋ
मगा आसयद्ब्रह्मार्द्धमेवब्रह्मण आसार्द्धमितरेषाम् ऋत्विजां तस्माद्यदियज्ञ ऋक्त अ
स्याद्यदियजुष्टो यदि सामतो यद्यविज्ञाता सर्वव्यापद्वा ब्रह्मण एव निवेदयंते तस्माद्य
दियज्ञ ऋक्त आर्त्तिर्भवति भूरिति ब्रह्मा गार्हपत्ये जुहुयाद्यदि यजुष्टो भुव इत्याग्ने
ध्रीये वाहार्य्यपचने वा हविर्यज्ञेषु यदि सामतस्स्वरित्याहवनीये यद्यविज्ञाता सर्व
व्यापद्वा भूर्भुवस्स्वरिति सर्वा अनुद्रुत्याहवनीय एव जुहुयात्स प्रस्तोता प्राहुते स्तो
त्र आह ब्रह्मन्स्तोष्यामः प्रशास्तरि ति स भूरिति ब्रह्मा प्रातस्सवने ब्रूयादिंद्रवंतस्स्तु
ध्वमिति भुव इति माध्यंदिने सवने ब्रूयादिंद्रवंतस्स्तुध्वमिति स्वरिति तृतीयसवने ब्रूया
दिंद्रवंतस्स्तुध्वमिति भूर्भुवस्स्वरित्युक्थ्ये वातिरात्रे वा ब्रूयादिंद्रवंतस्स्तुध्वमिति स ये

रा·

॥२८

पा॰पा॰

२९

शाहेंडवंतास्तकध्वमित्यैन्ज़ोवैयशइंज़ोयशस्य देवतासेंड़मेवतउभीथंकरोतींज़ान॥ गा
दिंज़वंतःस्तध्वमित्यैवैनाँस्ताशाहतशाह॥ ३४॥ ९॥ छ॥ छ॥ इति पंचमपंचिका
यां पंचमोध्यायः॥॥ देवाहवैसर्वचरौसत्रंनिषेदुः॥॥ शाके १६७० वर्षेविभवनाम
संवत्सरे दक्षिणायने वर्षाऋतौ श्रावणवद्यचतुर्थ्यांइंडवासरे तद्दिने इदं पुस्तकं
जल्पलीउपनाम्ना गणेशस्तनु राघवेण लिखितं॥ स्वार्थं॥ परोपकार्थं॥ इदं पुस्तकं
संपूर्णं॥ छ॥ श्रीहरुच्छार्पणमस्तु॥ यादृशं पुस्तकं दृष्ट्वा तादृशं लिखितं मया
यदि शुद्धमशुद्धं वा मम दोषो न विद्यते॥ छ॥ छ॥ पत्र २९॥ छ॥ छ॥ छ॥
छ॥ छ॥ छ॥ छ॥ छ॥ छ॥ छ॥ छ॥ छ॥ छ॥ छ॥ छ॥ छ॥

१३७

॥ हेपोथिषषमपंचिका ॥

॥१॥

140

॥श्रीगणेशाय नमः॥ हरिः ॐ॥ देवा ह वै सर्वचरौ सत्रं निषेदुस्ते ह पाप्मानं नापजघ्निरे ता
न्होवाचार्बुदः काद्रवेयः सर्पऽऋषिर्मंत्रकृदेका वै वो होत्राऽकृता तां वोहं करवाण्यथ पाप्मानम
पहनिष्यध्वऽइति ते ह तथेत्यूचुस्तेषां ह स्म स मध्यंदिने मध्यंदिन एवोपोदासर्पद्ग्राव्णोऽभिष्टौ
ति तस्मान्मध्यंदिने मध्यंदिन एव ग्राव्णोऽभिष्टुवंति तदन्वनुकृति स ह स्म येनोपोदासर्पत्तद
प्येतर्ह्यर्बुदोदासर्पणी नाम प्रपदस्ति तान्ह राजा मदयांचकार ते होचुराशीविषो वै नो
राजानमवेक्षते हंतास्योष्णीषेणाक्ष्यावपिनह्यामेति तथेति तस्य होष्णीषेणाक्ष्यावपिन
हुस्तस्मादुष्णीषमेव पर्यस्य ग्राव्णोऽभिष्टुवंति तदन्वनुकृति तान्ह राजा मदयामेव चकार
ते होचुः स्वेन वै नो मंत्रेण ग्राव्णोऽभिष्टौति हंतास्यान्याभिरृग्भिर्मंत्रमापृणचामेति
तथेति तस्य हान्याभिरृग्भिर्मंत्रमापपृचुस्ततो हैनां न मदयांचकार तद्यदस्यान्या

भि ३ अग्निर्मे अमाप्ं चेति शंस्या ३ एवं ते ह पाप्मानमपजघ्निरे तेषामन्वपहतिं सर्पाः पाप्मान
मपजघ्निरे त ३ एते ऽपहतपाप्मानो हित्वा पूर्वां जीर्णां त्वचं नवयैव प्रयन्त्यप पाप्मानं हते य ३ ए
वं वेद ॥ १ ॥ तदाहुः कियतीभिरभिष्टुयादिति शतेनेत्याहुः शतायुर्वै पुरुषः शतवीर्यः
शतेन्द्रिय आयुष्येवैनं तद्वीर्य ३ इन्द्रिये दधाति त्रयस्त्रिंशत्याहु स्त्रयस्त्रिंशतो वै स दे
वानां पाप्मनोऽपाहंस्त्रयस्त्रिंशो ऽद्धैतस्य देवा इत्यपरिमिताभिरभिष्टुयादपरिमितो वै प्रजा
पतिः प्रजापतेर्वा ३ एषा होत्रा यच्छावस्तोत्रीया तस्यां सर्वे कामा ३ अवरुध्यन्ते स यदपरि
मिताभिरभिष्टौति सर्वेषां कामानामवरुध्यै सर्वान्कामानवरुन्धे ३ य एवं वेद तस्माद् प
रिमिताभिरेवाभिष्टुयात्तदाहुः कथमभिष्टुयादित्यक्षरशा ३ इ चतुरक्षरशा ३ इ पच्छा ३ इ
अर्धर्चशा ३ इ ऋक्शा ३ इति तद्यदृक्शो न तद्देवकल्प्यं ते ऽथ पच्छो ना ३ एव तद्देवकल्प्य
ते ऽथ यदक्षरशश्चतुरक्षरशो वितथा छन्दांसि लुप्येरन्बहूनि तथाक्षराणि हीं

खं०

।२॥

येरन्वर्द्धर्चशऽएवाभिष्टुयात्प्रतिष्ठायाऽएव द्विप्रतिष्ठो वै पुरुषश्चतुष्पादाः पशवो
यजमानमेव तद्द्विप्रतिष्ठं चतुष्पात्सु पशुषु प्रतिष्ठापयति तस्मादर्द्धर्चशऽएवाभिष्टु
यात्तदाहुर्यन्मध्यंदिने मध्यंदिनऽएवग्रावाग्नाभिष्टौति कथमस्येतरयोः सवनयोरभि
ष्टुतं भवतीति यदेव गायत्रीभिरभिष्टौति गायत्रं वै प्रातःसवनं तेन प्रातःसवनेऽभि
यद्जगतीभिरभिष्टौति जागतं वै तृतीयसवनं तेन तृतीयसवनऽएवमु हास्य मध्यं
दिने मध्यंदिनऽएवग्रावाग्नाभिष्टुवतः सर्वेषु सवनेष्वभिष्टुतं भवतिय ऽएवं वेद तदा
हुर्यदध्वर्युरेवान्यानृत्विजः संप्रेष्यत्यथ कस्मादेषऽएतामसंप्रेषितः प्रतिपद्यत
ऽइति मनो वै ग्रावस्तोत्रीया संप्रेषितं वाऽइदं मनस्तस्मादेषऽएतामसंप्रेषितः प्रति
पद्यते ॥ २ ॥ वाग्वै सुब्रह्मण्या तस्यै सोमो राजा वत्सः सोमं राजानं क्रीते तस्यै सुब्रह्मण्या

पं०

॥२॥

माह्वयंति यथा धेनुमुपह्वयेत्तेन वत्सेन यजमानाय सर्वान्कामांदुहे सर्वान्हास्मै कामान्दो

ग्धुहे यऽएवं वेद तदाहुः किं सुब्रह्मण्यायै सुब्रह्मण्यात्वमिति वागेवेति ब्रूयाद्वाग्घैव ब्रह्म च

सुब्रह्म चेति तदाहुरथ कस्मादेनं पुमांसं संतं स्त्रीमिवाचक्षत इति वाग्घि सुब्रह्मण्येति

ब्रूयात्तेनेति तदाहुर्यदन्तर्वेदीतरऽऋत्विज आर्त्विज्यं कुर्वंति बहिर्वेदि सुब्रह्मण्या कथमस्या

तेर्वेद्यार्त्विज्यं कृतं भवतीति वेदेर्वाऽउत्करमुत्किरंति यद्वेवोत्करे तिष्ठन्नाह्वयतीति ब्रूया

त्तेनेति तदाहुरथ कस्मादुत्करे तिष्ठन्सुब्रह्मण्यामाह्वयतीत्यृषयो वै सत्रमासत तेषां यो

वर्षिष्ठऽआसीत्तमब्रुवन्सुब्रह्मण्यामाह्वय त्वं नो नेदिष्ठाद्देवानाह्वयिष्यसीति वर्षिष्ठमेवै नं

नं तत्कुर्वंत्यथो वेदिमेव तत्सर्वां प्रीणातीति तदाहुः कस्मादस्माऽऋषभं दक्षिणामभ्याजंती

ति वृषा वाऽऋषभो योषा सुब्रह्मण्या तन्मिथुनं तस्य मिथुनस्य प्रजात्याऽइत्युपांशु पा

(५२)

षं०

त्नीवत्तस्याग्नीध्रोयजतिरेतोवैपात्नीवत्तऽरूपंभिवंवैरेतसःसिक्तिर्नानुवषट्करोतिसं
स्थावाऽएषायदनुवषट्कारोनेदेतःसंस्थापयानीत्यसंस्थितंवैरेतसःसमृद्धंतस्मान्ना
नुवषट्करोतिनेष्टुरुपस्थऽआसीनोभक्षयतिपत्नीभाजनंवैनेष्टाग्निःपत्नीषुरेतोद
धातिप्रजात्याऽअग्निनैववनस्पत्नीषुरेतोदधातिप्रजात्यैप्रजायतेप्रजयापशुभिर्यऽएवं
वेदऽदक्षिणाऽअनुसुब्रह्मण्यासंतिष्ठतेवाग्वैसुब्रह्मण्यांनदक्षिणांनाद्यःऽएवत्तद्वाच्चिय
ज्ञंततःप्रतिष्ठापयतिप्रतिष्ठापयंति॥ ३॥ ॥इतिषष्ठमपंचिकायांप्रथमोध्यायः॥ ॥
देवावैयज्ञमतन्वततांस्तन्वानानसुराऽअभ्यायन्यज्ञवेशसमेषांकरिष्यामऽइतितांदक्षि
णतऽउपायन्यतऽएषांयज्ञस्यतनिष्ठममन्यंततेदेवाःप्रतिबुध्यमित्रावरुणौदक्षिणतः
पर्यौहंस्तेमित्रावरुणाभ्यामेवदक्षिणतःप्रातःसवनेसुरस्तास्यपाघ्नततथैवैतयज

॥२१

मानाभित्रावरुणाभ्यामेवदक्षिणतःप्रातःसवनेसुररक्षांस्यपघ्नतेतस्मान्मैत्रावरुणंमै
त्रावरुणःप्रातःसवनेग्रंसतिमित्रावरुणाभ्यांहिदेवादक्षिणतःप्रातःसवनेसुररक्षांस्य
पाघ्नततेवैदक्षिणतोपहताऽअसुरामध्यतोयज्ञंप्राविशंस्तेदेवाःप्रतिबुध्यैन्द्रंमध्यतोदधु
स्तऽइन्द्रेणैवमध्यतःप्रातःसवनेसुररक्षांस्यपाघ्नततथैवैतद्यजमानाऽइन्द्रेणैवमध्य
तःप्रातःसवनेसुररक्षांस्यपघ्नतेतस्मादैन्द्रंब्राह्मणाच्छंसीप्रातःसवनेग्रंसतीन्द्रोहि
देवामध्यतःप्रातःसवनेसुररक्षांस्यपाघ्नततेवैमध्यतोपहताऽअसुराउत्तरतोयज्ञंप्रा
विशंस्तेदेवाःप्रतिबुध्यैन्द्राग्नीऽउत्तरतःपर्यौहंस्तऽइन्द्राग्निभ्यामेवोत्तरतःप्रातःसवनेसु
ररक्षांस्यपाघ्नततथैवैतद्यजमानाऽइन्द्राग्निभ्यामेवोत्तरतःप्रातःसवनेसुररक्षांस्यप
घ्नतेतस्मादैन्द्राग्नमच्छावाकःप्रातःसवनेग्रंसतीन्द्राग्निभ्यांदेवाऽउत्तरतःप्रातःसवने

हि

॥४॥

सुररक्षांस्यपाघ्नततेवाउत्तरतोपहताः असुराः पुरस्तात्पर्यद्रवन्समनीकतस्तेदेवाः प्रति
बुध्याग्निं पुरस्तात्प्रातःसवनेपर्यौहंस्तेग्निनेवपुरस्तात्प्रातःसवनेसुररक्षांस्यपाघ्नत
तथैवैतद्यजमानाः अग्निनेवपुरस्तात्प्रातःसवनेसुररक्षांस्यपघ्नतेतस्मादाग्नेयंप्रातः
सवनमपपाप्मानंहतेयएवंवेदतेवैपुरस्तादपहताअसुराःपश्चात्परीत्यप्राविशंस्तेदे
वाः प्रतिबुध्यविश्वान्देवानात्मानंपश्चात्तृतीयसवनेपर्यौहंस्तेविश्वैरेवदेवैरात्मभिः प
श्चात्तृतीयसवनेसुररक्षांस्यपाघ्नततथैवैतद्यजमानाविश्वैरेवदेवैरात्मभिःपश्चा
त्तृतीयसवनेसुररक्षांस्यपघ्नतेतस्माद्वैश्वदेवंतृतीयसवनमपपाप्मानंहतेयएवं
वेदतेवैदेवाअसुरानेवमपाघ्नतसर्वस्माद्यज्ञात्ततोवैदेवाअभवन्पराऽसुराभ
वत्यात्मनापरास्यद्विषन्पाप्माभ्रातृव्योभवतियएवंवेदतेदेवाएवंकृत्वायज्ञेनय
ज्ञेनापासुरान्पाप्मानमघ्नताजयन्स्वर्गंलोकमपहवैद्विषंतंपाप्मानंभ्रातृ

॥५॥

ब्येहतेजयतिस्वर्गंलोकंयऽएवंवेदयश्चैवंविद्वान्त्सवनानिकल्पयति॥११॥४॥स्तो
त्रियंस्तोत्रियस्यानुरूपंकुर्वंतिप्रातःसवनेहरवतदृचोनुरूपंकुर्वंत्यवरेणेवतदृ
चापरमहरभ्यारभंतेथतथानमध्यंदिनेभ्रीवैप्रगाथानितानितस्मिंनतत्स्थानानि
यत्स्तोत्रियंस्तोत्रियस्यानुरूपंकुर्युस्तत्तयैवविम[illegible]त्त्यात्तृतीयसवनेनस्तोत्रियंस्तो
त्रियस्यानुरूपंकुर्वंति॥१२॥५॥अथातऽआरंभणीयाऽएवऋजुनीतीनोवरुण
ऽइतिमैत्रावरुणस्यमित्रोनयतुविद्वानितिप्रणेतावाऽएषहोत्रकाणांयन्मैत्राव
रुणस्तस्मादेषाप्रणेतृमतीभवतींद्रंवोविश्वतस्परीतिब्राह्मणाच्छंसिनोहवा
महेजनेभ्यऽइतींद्रमेवैतयाहरहर्निह्वयंतेनह्येषांविहवेन्यऽइंद्रंवंहूयत्रैवंवि
द्वान्ब्राह्मणाच्छंस्येतामहरहःशंसतियत्सोमआसुतेनरऽइत्यच्छावाकस्येंद्रा

ध०पं०

॥५॥

ग्नीऽअजोहवुरिंद्राग्नीऽएवैतयाहरहर्निह्वयंते नहैषां विहवेन्यऽइंद्राग्नी वृंक्ते य
त्रैवं विद्वानच्छावाकःऽएतामहरहः शंसति तावाऽएताः स्वर्गस्य लोकस्य नावः संपारि
ण्यः स्वर्गमेवैताभिर्लोकमभिसंतरंति॥ ३॥ ८॥ अथातः परिधानीयाऽएवत्तस्याम
देववरुणेति मैत्रावरुणस्यैषं स्वधावधीमहीत्ययं वै लोकःऽइषमित्यसौ लोकः स्वरित्युभा
वेवैतया लोकावारभंते व्यंतरिक्षमतिरदिति ब्राह्मणाच्छंसिनो विवत्त्वं स्वर्गमेवै
न्यःऽएतया लोकं विवृणोति मदे सोमस्य रोचना। इंद्रोयदभिनद्वलमिति सिषासवो
वाऽएते यद्दीक्षितास्तस्माद्देषा वलवती भवत्युद्गाऽआजदंगिरोभ्यःऽआविष्कृण्वन्गु
हासतीः॥ अर्वांचं नुनुदे वलमिति सनिमेवैभ्यःऽएतयावरुंधेऽइंद्रेण रोचना दि ॥५॥
वःऽइति स्वर्गो वै लोकःऽइंद्रेण रोचना दिवो दृह्ळानि दृंहितानि च। स्थिराणि न परा

ष्णुदऽइतिस्वर्गएवैतयाल्लोकेहरहः प्रतितिष्ठंतोयंत्याहंसरस्वतीवतोरित्यछावाक
स्यवाग्वैसरस्वतीवाग्वतोरितिहैतद्राहैंऽआग्न्योरवोवृणाऽइत्येतद्ध्रुवाऽइंऽआग्न्योःप्रि
यंधामयद्धागितिप्रियेणवैनोतद्धाम्नासमर्द्धयतिप्रियेणधाम्नासमृध्यतेयऽए
वंवेद॥४॥७॥ऊनय्यः परिधानीयाभवंतिहोत्रकाणांप्रातःसवनेचमाध्यंदिनेचा
धैहीनाश्चैकाहिकाश्चततऽएकाहिकाभिरेवमैत्रावरुणः परिदधातितेनास्माल्लो
कान्नप्रच्यवतेहीनाभिरछावाकःस्वर्गस्यलोकस्याप्त्याऽऊभयीभिर्ब्राह्मणाछंसी
तेनोसऽऊभौव्यन्वारभमाणाऽएतीमंचामुंचलोकमथोमैत्रावरुणंचाछावाकंचाथो
ऽअहीनंचैकाहंचाथोसंवत्सरंचाग्निष्टोमंचैवमुसऽऊभौव्यन्वारभमाणाऽएत्यथ
ततऽऐकाहिकाएवतृतीयसवनेहोत्रकाणांपरिधानीयाभवंतिप्रतिष्ठावाऽ
एकाहःप्रतिष्ठायामेवतद्यज्ञमंततःप्रतिष्ठापयंत्यनवानंप्रातःसवनेदंकांद्वेन यजे१

ऐ०पं०

१५॥

ग्नीऽअजोहवुरितिंआग्नीऽएवैतयाहरहर्निर्ष्कपंतेनहैषांविहवेन्यऽइंद्राग्नीवंत्तैय
त्रैवंविद्वानच्छावाकःऽएतामहरहःशंसतितावाऽएताःस्वर्गस्यलोकस्यनावःसंपारि
ण्यःस्वर्गमेवैताभिर्लोकमभिसंतरंति॥३॥६॥अथातःपरिधानीयाऽएवंतस्याम
हेववरुणेतिमैत्रावरुणास्येषंस्वष्ट्वधीमहीत्ययंवैलोकऽइषमित्यसौलोकस्वरित्युभा
वेवैतयालोकावारभंतेव्यंतरिक्षमतिरद्दितिब्राह्मणाच्छंसिनोविवत्त्वंस्वर्गमेवै
न्यःऽएतयालोकंविवृणोतिमदेसोमस्यरोचना।इंद्रोयदभिनद्वलमितिसिषासवो
वाऽएतेयद्दीक्षितास्तस्माद्देषावलवतीभवत्युद्गाऽआजदंगिरोभ्यःऽआविष्कृण्वन्गु
हासतीः॥अर्वांचंनुनुदेवलमितिसनिमेवैभ्यःऽएतयावरुंधेऽइंद्रेणारोचनादि ॥५॥
वऽइतिस्वर्गोवैलोकऽइंद्रेणारोचनादिवोदृढ्हानिदृंहितानिच।स्थिराणिनपरा

णुदेऽमुंतिस्वर्गएवैतयालोकेहरहःप्रतितिष्ठंतोयंत्याहंसरस्वतीवतोरित्यछावाक
स्यवाग्वैसरस्वतीवाग्वतोरितिहैतदाहैआग्न्योरवोवृण्याऽइत्येतद्वाऽइंद्राग्न्योःप्रि
यंधामयद्वागितिप्रियेणैवैनौतद्धाम्नासमर्द्धयतिप्रियेणधाम्नासमृध्यतेयऽए
वंवेद॥४॥७॥ऋग्मय्यःपरिधानीयाभवंतिहोत्रकाणांप्रातःसवनेचमाध्यंदिनेचा
हीनाच्चैकाहिकाच्चततऽएकाहिकाभिरेवमैत्रावरुणःपरिदधातितेनास्माल्लो
कान्नप्रच्यवतेहीनाभिरछावाकःस्वर्गस्यलोकस्याप्त्याऽउभयीभिर्ब्राह्मणाछंसी
तेनोसऽउभौव्यन्वारभमाणाऽएतीमंचामुंचलोकमथोमैत्रावरुणंचाछावाकंचाथो
ऽअहीनंचैकाहंचाथोसंवत्सरंचाग्निष्टोमंचैवमुसऽउभौव्यन्वारभमाणाऽएत्यथ
ततऽएकाहिकाएवतृतीयसवनेहोत्रकाणांपरिधानीयाभवंतिप्रतिष्ठावाऽ
एकाहःप्रतिष्ठायामेवतद्यज्ञमंततःप्रतिष्ठापयंत्यनवानंप्रातःसवनेद्रेकाहिन यजे१

प०पं०

॥६॥

स्तोममतिशंसेत्तद्यथाभिहेषतेपिपासतेक्षिप्रंप्रयच्छेत्तादृक्तद्योक्षिप्रंदेवेभ्योन्ना
द्यंसोमपीथंप्रयच्छानीतिक्षिप्रंहास्मिंल्लोकेप्रतितिष्ठत्यपरिमिताभिरुत्तरयोःस
वनयोरपरिमितोवैस्वर्गोलोकःसर्गस्यलोकस्याप्त्यैकामंतद्धोताशंसेयद्धोत्रकाः
पूर्वेषुःशंसेयुर्यद्वाहोतातद्धोत्रकाःप्राणोवैहोतांगानिहोत्रकाःसमानोवाऽयं
प्राणोंगान्यनुसंचरतितस्मात्तत्कामंहोताशंसेयद्धोत्रकाःपूर्वेषुःशंसेयुर्यद्वाहो
तातद्धोत्रकाःस्कृतंतेहोतापरिदधत्सस्थसमान्यःएवंतृतीयसवनेहोत्रकाणां
परिधानीयाभवंत्यासावैहोतांगानिहोत्रकाःसमानावाऽइमेंगानामंतास्तस्मात्स
मान्यःएवंतृतीयसवनेहोत्रकाणांपरिधानीयाभवंतिभवंति॥५॥८॥ ॥इति
षष्ठमपंचिकायांद्वितीयोध्यायः॥ ॥आत्वावहंतुहरयइतिप्रातःसवनउन्नी

॥६॥

यमानेभ्योन्वाह वृषण्वतीः पीतवतीः सुतवतीर्मद्वतीरूपसंपन्नाः ॥ ऐंद्रीरन्वाहैंद्रो वै यज्ञो
गायत्रीरन्वाह गायत्रं वै प्रातःसवनं नवन्यूनाः प्रातःसवनेन्वाह न्यूने वै रेतः सिच्यते
दश माध्यंदिनेन्वाह न्यूनं वै रेतः सिक्तं मध्यं स्त्रियै प्राप्य स्थविष्ठं भवति नव न्यूनास्तृ
तीयसवनेन्वाह न्यूनाद्धि प्रजाः प्रजायंते तद्यदेतानि केवलसूक्तान्यन्वाह यजमान
मेव तद्गर्भं भूतं प्रजनयति यज्ञाद्देवयोन्यै ते हैके सप्त सप्तान्वाहुः सप्त प्रातःसवने
सप्त माध्यंदिने सप्त तृतीयसवने यावत्यो वै पुरोनुवाक्यास्तावत्यो याज्याः सप्त वै प्रा
चो यजंति सप्त वषट्कुर्वंति तासामेताः पुरोनुवाक्या इति वदंतस्तत्तथा न कुर्याद्य
जमानस्य ह ते रेतो विलुंपंत्यथो यजमानमेव यजमानो हि सूक्तं नवभिर्वा एतं मै
त्रावरुणोस्माल्लोकादंतरिक्षलोकमभिप्रवहति दशभिरंतरिक्षलोकादमुं लोकं

मभ्यंतरिक्षलोकोहिज्येष्ठोनवभिरमुष्माल्लोकात्स्वर्गंलोकमभिनह्वैतेयजमानंस्वर्गंल्लो
कमभिवोढुमर्हंतियसप्तसप्ताऽन्वाहुस्तस्मात्केवलशाखस्सूक्तान्यनुब्रूयात् ॥१॥२॥ अ
थाहयदैं ओवैयज्ञोथकस्मात्होतैवप्रातःसवनेप्रास्थिततानांप्रत्यक्षाद्देवताभ्यांयजतीहो
ताचैवब्राह्मणाच्छंसीचेदंतेसोम्यंमध्वितिहोतायजतीऊतावषनंवयमितिब्राह्मणाच्छं
सीनानादेवत्याभिरितरेकथंतेषामैऽथोन्नवंतीतिमित्रंवयंहवामहऽइतिमैत्रावरुणो
यजतिवरुणंसोमपीतयऽइतियद्वैकिंचपीतवत्सदंतैदंरूपंतेनेदंप्रीणातिमरुतो
यस्यहिक्षयऽइतिपोतायजतिसत्सुगोपातमोजनऽइतीऊवैगोपास्तद्दैंरूपंतेनेदं
प्रीणात्यग्नेपत्नीरिहावहेतिनेष्टायजतित्वष्टारंसोमपीतयऽइतीऊवैत्वष्टातद्दैंरू
पंतेनेदंप्रीणात्युक्षान्नायवशान्नायेत्याग्नीध्रोयजतिसोमपृष्ठायवेधसऽइतीऊ ॥७॥

वैवेधास्तदेंद्रंरूपंतेनेंद्रंप्रीणातिप्रातर्यावभिरागतंदेवेभिर्जेन्यावसूऽइंद्राग्नीसोमपीतय
ऽइतिस्वयंसमृद्धाच्छावाकस्यैवमुहैताऽऐंद्राग्नंवंतियंनानादेवत्यास्तेनान्यादेवताःप्री
णातियद्गायत्र्यस्तेनाग्नेय्यःऽएतद्धहैताभिस्त्वयमुपाप्नोति॥२॥१०॥आसाविदेवंगोऽऋ
जीकमंधःऽइतिमध्यंदिनंऽउन्नीयमानेभ्योन्वाहवृषण्वतीःपीतवतीःसुतवतीर्मद्वतीरू
पसमृद्धाःऽऐंद्रीरन्वाहैंद्रोवैयज्ञस्त्रिष्टुभोन्वाहत्रैष्टुभंवैमाध्यंदिनंसवनंतदाहुर्यत्तृती
यसवनस्यैवरूपंमद्वदथकस्मान्मध्यं दिनेमद्वतीरनुचाहयजंतिचाभिरितिमाद्यंतीव
वैमध्यंदिनेदेवताःसमवत्तीयसवनेमाद्यंतेतस्मान्मध्यंदिनेमद्वतीरनुचाहयजंति
चाभिस्तैवखलुसर्वंऽएवमाध्यंदिनेप्रस्थितानांप्रत्यक्षाद्दैंद्रीभिर्यजंत्यभिरूपवतीभि प्रा २
रेके पिबासोममभियमुग्रतर्द्दऽइतिहोतायजतिसऽईंपाहियःऽऋजीषीतरूत्रऽइतिमे

(154)

मन्यंतरिक्षलोकोहिस्यैषोनवभिरमुष्माल्लोकात्स्वर्गंलोकमभिनह्वैतेयजमानंस्वर्गल्लो
कमभिवोढुमर्हंतियसप्तसप्ताःन्वाऊस्तस्मात्केवलंहौत्रवसूक्तान्यनुब्रूयात् ॥ १ ॥ २ ॥ अ
थाहयदैं जोवैयज्ञोयथकस्मात्पावेवप्रातःसवनेप्रस्थितानांप्रत्यक्षाद्दैंश्रीभ्यांयजतीहो
ताचैवब्राह्मणाछंसीचेद्दैंतेसोम्यंमध्वितिहोतायजतीऊतावृषनंवषभितिब्राह्मणाछं
सीनानादैवत्याभिरितरेकथंतेषामैंज्योनवंतीतिमित्रंवयंहवामहऽइतिमैत्रावरुणो
यजतिवरूणंसोमपीतयऽइतियद्दैकिंचपीतवत्तद्दैंतदैंरूपंतेनेंद्रंप्रीणातिमरुतो
यस्यहिक्षयऽइतिपोतायजतिसमुगोपातमोजनऽइतीऊवैगोपास्तदैंऊरूपंतेनेंद्रं
प्रीणात्यग्नेपत्नीरिहावहेतिनेष्टायजतित्वष्टारंसोमपीतयऽइतीऊवैत्वष्टातदैंऊरू
पंतेनेंद्रंप्रीणात्युक्षान्नायवशान्नायेत्याग्नीध्रोयजतिसोमपृष्ठायवेधसऽइतींद्रो

वैवेधास्तदेंद्रं रूपं तेनेंद्रं प्रीणाति प्रातर्यावभिरागतं देवेभिर्जेन्यावसू। इंद्राग्नी सोमपीतय
ऽइति स्वयं संमृद्धा आवाकस्यैवमुहैताऽऐंद्राग्नं भवति यं नानादेवत्यास्तेनान्या देवताः प्री
णाति यदु गायत्र्यस्तेनाग्नेय्यःऽएतदु हैताभिस्त्वयमुपाप्नोति॥२॥१०॥ आसा विदेवं गोऽऋ
जीकमंधःऽइति मध्यंदिनेऽनुनीयमानेन्वाह वृषण्वतीः पीतवतीः सुतवतीर्मद्वतीरू
पसमृद्धाऽऐंद्रीरन्वाहैंद्रो वै यज्ञस्त्रिष्टुभोन्वाह त्रैष्टुभं वै माध्यंदिनं सवनं तदाहुर्यत्स्तुती
यसवनस्यैव रूपं मद्वदथ कस्मान्मध्यंदिने मद्वतीरनुचाह यजंति चाभिरिति माद्यंतीव
वै मध्यंदिने देवताः समेवत्तीयसवने माद्यंते तस्मान्मध्यंदिने मद्वतीरनुचाह यजंति
चाभिस्तैवैखलु सर्वेऽएवं माध्यंदिने प्रस्थितानां प्रत्यक्षाद्दैंद्रीभिर्यजंत्यभिरूपवतीभि प्रा०२
रैके पिबा सोममभियमुग्रतर्द्दऽइति होता यजति सऽईं पाहि यऽऋजीषी तरुत्रऽइति मै

त्रावरुणो यजत्यि यपाहि प्रत्नथा मंदन्तु त्वेति ब्राह्मणाच्छंसी यजत्यर्वाङेहि सोमकामं त्वाहु
रिति पोता यजति तवायं सोम स्त्वमेह्यर्वाङिति नेष्टा यजतीन्द्राय सोमाः प्रदिवो विदाना
ऽइत्यच्छावाको यजत्यापूर्णोऽअस्य कलशः स्वाहेत्याग्नीध्रो यजति ता सामेताऽअभित
प्यावत्यो भवंती ज्यो वै प्रातः सवनेन व्यजयत्ऽ स एताभिरेव माध्यंदिनं सवनमभ्यत्य
घदभ्यतृप्णात्तस्मादेताऽअभितृण्णवत्यो भवंति ॥ २ ॥ ११ ॥ इहोपयात तवावसो नपातऽ
इति तृतीयसवनेऽउन्नीयमानेभ्योन्वाह वृषण्वतीः पीतवतीः स्तुतवतीर्मद्वतीरूपसमृ
द्धास्त्वा ऐंद्रार्भव्यो भवंति तदाहुर्यन्नार्भवीषु स्तुवते अथ कस्मादार्भवः पवमानऽइत्याच
क्षत इति प्रजापतिर्वै पितऋभून्मर्त्यान्त्सतोमर्त्यान्कृत्वा तृतीयसवनऽआभजत्तस्मा
न्नार्भवीषु स्तुवते अथार्भवः पवमानऽइत्याचक्षते तथाह यथा छंदसं पूर्वयोः सवनयो

रन्वाहगायत्रीःप्रातःसवनेत्रिष्टुभोमाध्यंदिनेथकस्माज्जागतेसतितृतीयसवनेत्रि
ष्टुभोन्वाहेतिधीतरसंवैतृतीयसवनमधीतरसंशुक्रियंछंदोयत्त्रिष्टुप्स
वनस्यसरसतायाऽइतिब्रूयाद्थोऽइंद्रमेवैतत्सवनेन्वाभजतीत्यथाहयदैंद्राग्नमेवं
वैतृतीयसवनमथकस्मादेषऽएवतृतीयसवनेप्रतिष्ठितानांप्रत्यक्षादैंद्राग्नंन्याय
ऽतीऽइंद्रऽऋभुभिर्वाजवद्भिःसमुक्षितमितिहोतेवनानादेवत्याभिरितरेकथंतेषा
मैंद्राग्नंव्योभवंतीतींद्रावरुणासुतपाविमंसुतमितिमैत्रावरुणोयजतियुवोर
थोऽअध्वरंदेववीतयऽइतिबहूनिवाहतद्रूपाणांरूपमिंद्रश्चसोमंपिबतंबृह
स्पतऽइतिब्राह्मणाच्छंसीयजत्यावांविशंत्विंदवःस्वाभुवऽइतिबहूनिवाहतद्
रूपाणांरूपमावोवहंतुसप्तयोरघुष्यदऽइतिपोतायजतिरघुपत्वानःप्रजिगातबा

158

३०पं०

॥१॥

ऊभिरितिबहूनिवाहतदह्नणांरूपमेमेवनःसुहवाऽआहिगंतनेतिनिष्ठायजतिगंतने
तिबहूनिवाहतदह्नणांरूपमिंद्राविष्णूपिबतंमध्वोऽअस्येत्यच्छावाकोयजत्यावामंधां
सिमदिराण्यग्मन्नितिबहूनिवाहतदह्नणांरूपमिमंस्तोममर्हतेजातवेदसऽइत्याग्नी
ध्रोयजतिरथमिवसंमहेमामनीषयेतिबहूनिवाहतदह्नणांरूपमेवमुहैताऽऐंद्रा
र्ग्योभवंतियन्नानादेवत्यास्तेनान्यादेवताःप्रीणातियदुजगत्प्रासाहाजागतंवै
तृतीयसवनंतृतीयसवनस्यैवसमृद्ध्यै॥४॥१२॥अथाहयदुक्थिन्योन्याहोत्राऽ
अनुक्थाऽअन्याःकथमस्यैताऽउक्थिन्यःसर्वाःसमाःसमृद्धाभवंतीतियद्देवैनाःसंप्रगी
यहोत्राऽइत्याचक्षतेतेनसमायदुक्थिन्योन्याहोत्राऽअनुक्थाऽअन्यास्तेनोविषमाः
एवमुहास्यैताऽउक्थिन्यःसर्वाःसमाःसमृद्धाभवंत्यथाहद्वासंतिप्रातःसवनेद्वा
संतिमाध्यंदिनेहोत्रकाःकथमेषांतृतीयसवनेत्रास्त्रंभवतीतियद्देवमाध्यंदि

तो४

॥१॥

नेदेदेस्त्वेनोसंतीतिब्रूयात्तेनेत्यथाहयच्युक्थ्योहोताकथंहोत्रकाच्छ्वावाकमवंतीतिय
देवद्विदेवत्याभिर्यजंतीतिब्रूयात्तेनेति॥५॥१२॥अथाहयहत्तास्ति स्वऽउक्थ्यम्योहो
त्राःकथमितराऽउक्थिन्योनवंतीत्याज्यमेवाग्नीध्रीयायाऽउक्थंमरुत्वतीयंपोत्रीयेवै याः
श्वदेवंनेष्ट्रीयायैतावाऽएताहोत्राऽएवंन्यंगाऽएवैभवंत्यथाहयदेकप्रैषाऽअन्येहोत्र
काऽअथकस्माद्द्विप्रैषःपोताद्विप्रैषोनेष्टेतियत्रादोगायत्रीसुपर्णोभूत्वासोममाह
रत्तदेतासांहोत्राणामिंद्रउक्थ्यानिपरिलुप्यहोत्रेप्रददौयूयंमाभ्यद्धयध्वंयूयमस्मो
वेदिष्टेतित्तेहोचुर्देवावाचेमहोत्रेप्रभावयामेतितस्मात्तेद्विप्रैषेनवतऽरूचाग्नी
ध्रीयांप्रभावयांचक्रुस्तस्मात्तस्यैकप्रचाभूयस्योयाज्याभवंत्यथाहयज्जोतायक्षद्धो
तायक्षदितिमैत्रावरुणोहोत्रेप्रैष्यथकस्माद्धोताऽन्यःसन्होत्राशंसिभ्योहोताय
च्य

157

ष०पं०

बा

॥११॥

ऐं वरुणामश्वमेगी इति मैत्रावरुणस्य बृहस्पतिर्नः परिपातु पश्चादिति ब्राह्मणाछं
सिन ऽऽभा जिग्युथुरित्यच्छा॰ कस्मो भो हितौ जिग्यतुर्न पराजयेथे न परा जिग्य ऽइ
तिन हितयोः कतरश्चन पराजिग्ये ऽ इंद्रश्च विष्णो यदपस्पृधेथां त्रेधा सहस्रं वि तं
दैरयेथामिती ऽश्व ह वै विष्णुश्चासुरैर्युयुधाते तान्हस्म जित्वोचतुः कल्पामहा ऽ
इति तिहत थेत्यसुरा ऽऊचुः सोऽब्रवीदिंद्रो यावदेवायं विष्णुस्त्रिर्विक्रमते तावद
स्माकमथ युष्माकमितरदिति स ऽइमाल्लोकान्विचक्रमे थो वेदानथो वाचं तदा
ऊः किं तत्सहस्रमिती मे लोका ऽइमे वेदा ऽअथो वागिति ब्रूयादैरयेथामैरयेथामि
त्यच्छावाक उक्थ्ये भ्यस्यति साहितत्रं तां त्यजन्वत्यग्निष्टोमे होता तिरात्रे च सहित
त्रांत्याजन्वत्यभ्यस्येत् बाक्खितानी र नाभ्यस्येत् इति । अभ्यस्येदित्याऽऊः कथमन्ये

॥११॥

षहः स्वभ्यस्यतिकथमत्रनाभ्यस्येदितितस्मादभ्यस्येत्॥७॥१५॥ अथाहुर्यन्नाराशं
संवैतृतीयसवनमथकस्मादछावाकोंततःशिल्पेषुनाराशंसीःशंसतीतिविकृति
र्वैनाराशंसंकिमिवचवैकिमिवचरेतोविक्रियतेतत्तदाविकृतंप्रजातंभवत्यथैतन्मा
ध्यंदिनंछंदःशिथिरंयंनाराशंसमथैषांस्तोयदछावाकस्तद्दृह्णतायैदृढेप्रतिष्ठास्या
मऽइतितस्मादछावाकोंततःशिल्पेषुनाराशंसीर्शंसतिदृह्णतायैदृढेप्रतिष्ठा
स्यामऽइतिदृढेप्रतिष्ठास्यामऽइति॥ ॥८॥१६॥ इतिषष्ठमपंचिकायांतृतीयो
ध्यायः॥ यश्चस्तोत्रियस्तमनुरूपंकुर्वंतिप्रातःसवनेहीनसंतत्यैयथावाऽएका
हःसुतऽएवमहीनस्तद्यथैकाहस्यसुतस्यसवनानिसंतिष्ठमानानियंत्येवमे
वाहीनस्याहानिसंतिष्ठमानानियंतितद्यश्चस्तोत्रियमनुरूपंकुर्वंतिप्रातःस

१५२

ष०पं०

॥१२॥

वनेहीनसंतत्याऽअहीनमेनतान्संतन्वंतितेवैदेवाश्वऽऋषयश्चाऽब्रुवंतसमानन
इतंसंतनवामेतितऽएतत्समानंयज्ञस्यापश्यंस्तसमानान्प्रगाथान्तसमानीःप्रतिपदः
समानानिसूक्तान्योकःसारीवाऽइद्रेयन्वाऽइदंऽःपर्वंगच्छत्येवतत्रापरंगच्छतिय
इत्स्येवसंतत्तायै॥११७॥तान्वाऽएतान्संपातान्विश्वामित्रःप्रथममपश्यत्ताविं
श्वामित्रेणदृष्टान्वामदेवोसृजतैवात्वामिंद्रंवज्रिन्नयन्नऽइंद्रोक्रतुंषयश्चवर्षिष्ठी
कथामहामवृधत्कस्यहोतुरितिताक्षिप्रंसमपतद्यक्षिप्रंसमपतत्तत्संपातानांसं
पातत्वंसहेक्षांचक्रेविश्वामित्रोयान्वाऽअहंसंपातानपश्यंतान्वामदेवोसृष्टकानि
न्वहंसूक्तानिसंपातांस्तत्प्रतिमान्सृजेयेतिसऽएतानिसूक्तानिसंपातांस्तत्प्रति
मानसृजतसद्योहजातोवृषभःकनीनऽइंद्रःपर्जिन्दातिरद्यासमकैरिमामषु ॥१२॥
प्रभ्रतिंसातयेधाऽइच्छंतित्वासोम्यासःसखायःशासद्वह्निर्दुहितुर्नप्त्यंगादिति नं १

तद्वेवदीधयामनीषामितिय ऽएक ऽइंद्रव्यश्चर्षणीनामितिभरद्वाजोयस्तिग्मशृं
गोवृषभोनभीमः ऽइंद्रब्रह्माण्येरतश्चवस्येतिवसिष्ठोस्मा ऽइंद्रप्रतवसेतुरायेतिनो
धास्तः ऽएतेप्रातःसवनेषळहस्तोत्रियांछस्तोमाध्यंदिनेहीनसूक्तानिशंसंतिता
न्येतान्यहीनसूक्तान्यासत्योयाल्लुभघवाँ ऽ केजीषीतिसत्यवन्मैत्रावरुणोस्मा ऽ
इंद्रप्रतवसेतुरायेऽयायब्रह्माणिरातततमा। इंद्रब्रह्माणिगोतमासो।। अकंनि ति॰
ह्मणवद्ब्राह्मणाछंसीत्रासद्दक्ष्निर्जनयंतवह्निमित्तिवह्निवदच्छावाकस्तदाऊः के
स्माद्दच्छावाकोवह्निवदेतत्सूक्तमुन्मयत्रशंसतिपरांचिषुचैवाहस्वभ्यावर्तिषुचे
त्तिवीर्यवान्वा ऽएषवह्निर्योवह्निवदेतत्सूक्तंवहतिहवैवह्निर्धुरोयास्तुयुज्यतेत
स्माद्दच्छावाकोवह्निवदेतत्सूक्तमुन्नयत्रशंसतिपरांचिषुचैवाहस्वभ्यावर्तिषुच

153

वनैहीनसंतत्याऽअहीनमेवतत्संतन्वंतितेवैदेवाश्चऽऋषयश्चाऽब्रुवंतसमानेन य
ज्ञंसंतनवामेतितत्ऽएतत्समानंयज्ञस्यापश्यंत्समानान्प्रगाथान्त्समानीःप्रतिपदः
समानानिसूक्तान्योकःसारीवाऽइंद्रोयत्रवाऽइंद्रःपूर्वंगच्छत्येवतत्रापरंगच्छतीति य
ज्ञस्यैवसेंद्रतायै॥१११८॥ तान्वाऽएतान्त्संपातान्विश्वामित्रःप्रथममपश्यत्तान्वि
श्वामित्रेणदृष्टान्वामदेवोऽसृजतैवात्वामिंद्रवज्रिन्नत्रयन्नऽइंद्रोजुजुषेयच्चवष्टि
कथामहामवृधत्कस्यहोतुरितितान्क्षिप्रंसमपतद्यत्क्षिप्रंसमपतंत्तत्संपातानांसं
पातत्वंसहैक्षांचक्रेविश्वामित्रोयान्वाऽअहंसंपातानपश्यंतान्वामदेवोऽसृष्टकानि
न्वहंसूक्तानिसंपातांस्तत्प्रतिमान्त्सृजेयेतिसऽएतानिसूक्तानिसंपातांस्तत्प्रति
मानसृजतसद्योहजातोवृषभःकनीनऽइंद्रःपर्भिदातिरद्दासमर्कैरिमामूषु
प्रभृतिंसातयेधाऽइच्छंतित्वासोम्यासःसखायःशासद्वह्निर्दुहितुर्नप्त्यंगादिति

तथेवदीधयामनीषामितियः एकः इंद्रव्यश्चर्षणीनामितिभरद्वाजोयस्तिग्मशृं
गोवृषभोनभीमः इंद्रब्रह्माण्येरतश्रवस्येतिवसिष्ठोस्माः इंद्रप्रतवसेतुरायेतिनो
धास्तः एतेप्रातःसवनेषळहस्तोत्रियांछस्तोमाध्यंदिनेहीनसूक्तानिवांसंतिता
न्येतान्यहीनसूक्तान्यासत्योयातुमघवाँः ऋजीषीतिसत्यवन्मैत्रावरुणास्माः
इंद्रप्रतवसेतुरायेऽयब्रह्माणिराततमा। इंद्रब्रह्माणिगोतमासो। अक्रंनिति
ह्लपवक्राह्मणाच्छंसीत्वासहक्ष्णुर्जनयंतवृष्णिमितिवृष्णिवदच्छावाकस्तदाहुःक
स्मादच्छावाकोवृष्णिवदेतत्सूक्तमनुमयत्रवांसतिपरांचिष्णुचैवाहस्वभ्यावर्तिष्णुचे
तिवीर्यवान्वाः एषबह्वृचोवृष्णिवदेतत्सूक्तंवहतिहवैवृष्णिधुरोयास्तुयुज्यतेत
स्मादच्छावाकोवृष्णिवदेतत्सूक्तमनुनयत्रवांसतिपरांचिष्णुचैवाहस्वभ्यावर्तिष्णुच

१५५

तानि पंचःस्वहःसु भवंति चतुर्विंशोऽभिजिति विषुवति विश्वजिति महाव्रते हीनानि हवा
ऽएतान्यहानि न ह्येषु किंचन हीयते परांची निहवाऽएतान्यहान्यनभ्यावर्तीनि तस्मा
देनान्येतेष्वहःसु शंसंति यदेनानि शंसंत्यहीनान्स्वर्गाँल्लोकान्सर्वरूपान्सर्वसम
द्धानवाप्नवामेति यद्वेवैनानि शंसंती ऽमे वै ते निष्क्रयं तेय एषऽस्त्येष मंदा त्रिताया यद्
वैनानि शंसंत्यहीनस्य संतत्याऽहीनमेव तत्संतन्वंति ॥ २॥१८॥ ततो वाऽएता
न्त्रीन्संपातान्मैत्रावरुणो विपर्यासमेकैकमहरहःशंसत्येवा तामिंद्रं वज्रिन्नत्रेति
प्रथमेहनि यन्नऽइंद्रो जुजुषे यच्च वष्टीति द्वितीये कथा महामवृधत्कस्य होतुरिति तृ
तीये त्रीनेव संपातान्ब्राह्मणाच्छंसी विपर्यासमेकैकमहरहः शंसतीऽ पर्भिदाति
रद्दासमर्कैरिति प्रथमेहनि यऽएकऽइद्धव्यश्चर्षणीनामिति द्वितीये यस्तिग्म
श्रृंगो वृषभो न भीमऽइति तृतीये त्रीनेव संपातानच्छावाको विपर्यासमेकैकम

हरहः रांसतीमामृष्टप्रभृतिं सातपेधाः इति प्रथमेहनि ग्रहं ति त्वा सोम्यासः सखायः
इति द्वितीये त्वास द्विहिर्द्ध हितं नक्षत्रं गा दितित्वृतीये तानि वा एतानि नव त्रीणि चाहर
हः त्वास्यानि तानि द्वादशा संपद्यंते द्वादश वै मासाः संवत्सरः संवत्सरः प्रजापतिः प्रजाप
तिर्यज्ञस्तत्संवत्सरं प्रजापतिं यज्ञमाप्नुवंति तत्संवत्सरे प्रजापतौ यज्ञेहरहः प्रतितिष्ठं
तो यंति तान्यंतरेणावापमावपेरन्नन्ये ख्या विराजो वै मदीक्ष चतुर्थेहनि पङ्क्तीः पंच
मे पारुच्छेपीः षष्ठे थयान्यहानि महास्तोमानि स्युः कोऽअघनयो देवकाम इति मैत्रा
वरुणः आवपेत वनेन वायोन्यधा यि च्छावाकं नि तिर्ब्राह्मणाच्छंस्या माघुर्वा कुपबधुरच्छा
इत्यच्छावाकः एतानि वा आवपनान्येतैर्वा आवपनैर्देवाः स्वर्गं लोकमजयं तेनैते
ऽर्षयस्तथैवैतद्यजमाना एतैरावपनैः स्वर्गं लोकं जयंति ॥ २ ॥ १० ॥ सद्यो

(155)

ष०पं०

॥१४॥

ह जातो वृषभः कनीनऽइति मैत्रावरुणाः पुरस्तात्सूक्तानामहरहः शंसति तदेतत्सूक्तं
स्वर्ग्यमेतेन वै सूक्तेन देवाः स्वर्गं लोकमजयन्नेतेनऽऋषयस्तथैवैतद्यजमानाऽएतेन
सूक्तेन स्वर्गं लोकं जयंति तदु वैश्वामित्रं विश्वस्य ह वै मित्रं विश्वामित्रऽआस विश्वं हास्मै
मित्रं भवति यऽएवं वेद येषां चैवं विद्वानेतन्मैत्रावरुणः पुरस्तात्सूक्तानामहरहः शंस
ति तद्दृषभवत्संश्रुमद्भवति पशुर्नाम वरूथ्येत त्यं च चर्च भवति पंचपदाः ... पंक्ति वी
अन्नमन्नाद्यस्यावरुध्याऽउदु ब्रह्माण्यैरत श्रवस्येति ब्राह्मणाच्छंसी ब्रह्मण्वत्संमदं सूक्त
कमहरहः शंसति तदेतत्सूक्तं स्वर्ग्यमेतेन वै सूक्तेन देवाः स्वर्गं लोकमजयन्नेतेनऽऋ
षयस्तथैवैतद्यजमानाऽएतेन सूक्तेन स्वर्गं लोकं जयंति तदु वासिष्ठमेतेन वै वसिष्ठऽ
इंद्रस्य प्रियं धामोपागच्छत्स परमं लोकमजयदुपेंद्रस्य प्रियं धाम गच्छति जयति परमं

॥१४॥

लोकं य एवं वेद तद्वेष श्लोकश्चंषड्वाक्स्तव ऽक्ष्तल्लनामा ह्येतद्रुपरिष्टात्संपातानां शंसत्या
द्धैवतत्स्वर्गंलोकं यजमाना अस्मिंलोके प्रतितिष्ठंत्यभितष्टेव दीधया मनीषामित्यधा
वाको होतरहः शंसत्यभिवत्त्येरूपमभि प्रियाणि मर्मृशत्पराणीति यान्येव पराण्य
४ तो हानि तानि प्रियाणि तान्येव तदभिमर्मृशंतो यंत्यभ्यारभमाणाः परो वा अस्माल्लोका आ ४
त्स्वर्गो लोकस्तमेव तदभिवदंति कवींरिच्छामि संदृशे सुमेधा इति ये वै ते न ऋष
यः पूर्वे प्रेतास्ते वै कवयस्तानेव तदभ्यतिवदंति तदु वैश्वामित्रं विश्वस्य ह वै मित्रं वि
श्वामित्र आस विश्वं हास्मै मित्रं भवति य एवं वेद तदनिरुक्तं प्राजापत्यं शंसत्य
निरुक्तो वै प्रजापतिः प्रजापतेराप्त्यै स कदिंद्रं निराह तेनैंद्राद्रूपान्न प्रच्यवते तत्

दैदशार्चं दशाक्षरा विराळन्नं विराळ् न्नाद्यस्यावरुध्यै यदेव दशार्चीं ॥ दश वै प्राणाः
प्राणानेव तदाप्नुवंति प्राणानात्मन्दधते तत उपरिष्टात्संपातानां शंसत्यास्वेव तत्स्वर्गं
लोके यजमानाऽअस्मिं लोके प्रतितिष्ठंति ॥ ४ ॥ २० ॥ कस्तमिंद्र त्वावसुं कं नव्योऽअ
तसीनां कद्धन्वस्यास्तमिति कद्वंतः प्रगाथाऽआरंनपीयाऽअहरहः शस्यते को वै
प्रजापतिः प्रजापतेराप्त्यै यदेव कद्वंताः ३ अन्नं वै कमन्नाद्यस्यावरुध्यै यदेव कद्वंताः ३
अहरहर्वाऽएते शांतान्यहीनसूक्तान्युपयुंजाना यंति तानि कद्वद्भिः प्रगाथैः शम
यंति तान्येभ्यः शांतानि कं भवंति तान्येनां शांतानि स्वर्गं लोकमभिवहंति त्रिष्टुभः
स्सूक्त प्रतिपदः शंसेयुस्ताहैके पुरस्तात्प्रगाथानां शंसंति धाय्याऽइति वदंतस्तत्त
थान कुर्यात्क्षत्रं वै होता विशो होत्राशंसिनः क्षत्रायैव तद्विशं प्रत्युद्यामिनीं कु

युः पापवस्यसं त्रिष्टुभोम इमाः सूक्तप्रतिपद इत्येव विद्यात्तद्यथा समुद्रं प्रप्लवेरन्नेवं है
वैते प्रप्लवंते ये संवत्सरं वा द्वादशाहं वासते तद्यथा सैरावतीं नावं पारकामाः समारोहेयु
रेवमेवैतास्त्रिष्टुभः समारोहंति न ह वा एतछंदो गमयित्वा स्वर्गं लोकमनुपावर्त्तते वीर्य
वत्तमं हि ताभ्यो न व्याकृयीत समानं हि छंदो यथोन धाय्याः करणीवो तिय द्वेनाः शंसं
ति प्रज्ञाताभिः सूक्तप्रतिपद्भिः सूक्तानि समारोहामेति यद्देवैनाः शंसंतीमे वैता भि
र्निष्कयंते यथ ऋषभं वा त्रिताये यद्देवैनाः शंसंत्यहीनस्य संतत्या अहीनमेवतत्सं
तन्वंति ॥५॥२१॥ अप प्राच इंद्र विश्वां अमित्रानिति मैत्रावरुणः पुरस्तात्सूक्ता
नामहरहः शंसत्यपाचो अभिभूतेनुदस्व अपोदीचो अप शूराधराच उरौ य
थातव शर्मन्मदेमेत्यभयस्य रूपमभयमिव हि यं निच्छति ब्रह्मणा ते ब्रह्मयुजा युनज्मी

षo पंo

॥१६॥

तिब्राह्मणाच्छंस्यहरहः शंसति युनज्मीति युक्तवती युक्तः ऽ इ वह्यहीनो हीनस्य रूपमुक्तन्नो
लोकमनुनेषि विद्वानि यच्छावाकोऽहरहः शंसत्यनुनेषीत्यतीवह्यहीनो हीनस्य रूपं न
षीति सत्रायणारूपं ता वा ऽ एता ऽ अहरहः शस्यंते समानीभिः परिदध्युरौकः सारी हे
षामिंद्रो यज्ञं न वर्तीऽ अथ कषभो वा वितीतां यथा वाग्गोः प्रज्ञातं गोष्ठमेवं हैषामिंद्रो
यज्ञमेव गच्छति न श्रुनंऽ वीयथाहीनस्य परिदध्यात्क्षत्रियाह राष्ट्राच्च्यवते यो है वप
रो भवति तम भिक्षयति ॥ ६ ॥ २२ ॥ अथातो हीनस्य युक्तिश्च विमुक्तिश्च व्यंतरिक्ष
मतिरदित्यहीनं युंक्ते ऽ एवे दिक्षमिति विमुंचत्याहं सरस्वतीवतोर्नूनं सात ऽ इत्यही
नं युंक्ते ते स्याम देव वरुण नरस्तुतः ऽ इति विमुंचत्येष ह वा ऽ अहीनं तंतुमर्हति य ऽ ए
नं योक्तुं च विमोक्तुं च वेद तत यच्चलबिन्द्रो हन्युज्यंते सा युक्तिरथ यत्पुरस्तादुदय

॥१६॥

य नीर्ष्याति रात्रस्य विमुच्यंते सा विमुक्तिस्तद्यथाश्वान्नुर्विंत्रो हं नैकाहिकाभिः परिदध्युरत्राहैवय
ज्ञं संस्थापयेयुर्नाहीनं कर्म कुर्युरथ यदहीन परिधानीयाभिः परिदध्युर्यथाश्वान्तो वि
मुच्यमान ऽऽ स्कृत्य तैवं यजमानाऽऽस्कृत्यरत्नुभयीभिः परिदध्युस्तद्यथा दीर्घाध्व ऽऽ
प विमोकं यायात्ताहक्तत्सततो हैषां यज्ञो भवतीः व्यूमुंचंत ऽ एकाहेन द्वयोः सवनयो
स्तोमम तिज्ञंसेद्दीर्घारण्यानि हवै भवंतियत्र बह्वीभिः स्तोमोतिज्ञास्यते परिमिताभिस्तृ
तीयसवने परिमितो वै स्वर्गो लोकः स्वर्गस्य लोकस्याप्त्यै संततो हास्याभार्ज्यो विस्र
स्ताहीनो भवति य ऽ एवं विद्वानहीनं तनुते ॥ ७ ॥ २३ ॥ देवा वै वलेगाः पर्यपश्यंस्तायज्ञे
नैवैप्संस्ताः षष्ठेनाह्नाप्नुवंस्ते प्रातःसवनेन नाकेन वलमनभयांस्तृतीयसवनेन भयानू ३।

158

१०पं०

॥१७॥

अभ्रथयं नैवैनं तत्त ॥ तृतीयसवने वज्रेणवालखिल्याभिर्वाचः कूटेनैकपदयावलं वि
रूप्यगा ॥ राजंस्तथैवैतघजमानाः प्रातःसवनेन गौके नवलं न भयंतितं यन्न भयंतीः
भ्रथयं स्येवैनं तत्तस्माद्धोत्रकाः प्रातःसवनेनाभाकांस्तत्वां घंसंतियः ककुभो निधारय
इतिमैत्रावरुणः एवधृष ॥ इंद्रोपमातय ॥ इति ब्राह्मणाच्छंसी ता हि मध्यं भराणामित्यच्छा
वाकस्त ॥ तृतीयसवने वज्रेणवालखिल्याभिर्वाचः कूटेनैकपद्यावलं विरूप्यगा ॥ आ
प्नुवंति पृष्ठः प्रथमं षड्वालखिल्यानां सूक्तानि विहरत्यर्द्धर्चशो द्वितीयं सूक्तस्तृतीयं सप
च्छा विहरन्प्रगाथे प्रगाथ ॥ एवैकपदां दध्यात्स वाचः कूटस्ता ॥ एताः पंचैकपदाभ्य तस्तो
दत्तामा दद ॥ एकामहाव्रतीयाष्टाक्षरापिमा हानाम नानि पदानि तेषां यावद्भिः सं

॥१७॥

तं१

पद्येत तावंति वा शंसेन्नैराण्याद्र्यिपताथार्द्धर्चशो विहरंस्ताश्चैवैकपदाः शंसेत्तानि चैवा
ष्टाक्षराणि महानामना निपदान्यथ ऽ र्स्रकुशो विहरंस्ताश्चैवैकपदाः शंसेत्तानि चैवा
ष्टाक्षराणि महानामना निपदानि सयत्सप्रथमं षड्जालि खिल्यानां सत्तानि विहरति प्रा
णं च तद्वाचं च विहरति यद्द्वितीयं चक्षुश्च तन्मनश्च विहरति यत्तृतीयं श्रोत्रं च तदा
त्मानं च विहरति तदुपासो विहारे कामऽउपासो वज्रे वालखिल्यासूपासो वाचः कूटऽए
कपदायामुपासः प्राणक्षस्याम विहृता नेवचलुर्थं प्रगाथांच्छंसति पच्चावो वै प्रगाथाः प
श्वनाम वरुध्यै नात्रैकपदां व्यवदध्याद्यदत्रैकपदां व्यवदध्याद्वाचः कूटेन यजमानास
श्चान्निर्हण्याद्यऽएनं तत्र ब्रूयाद्वाचः कूटेन यजमानात्पश्चन्निरवधीरपशुमेनमक
रिति शश्वत्तथास्यात्तस्मात्तत्रैकपदां न व्यवदध्याद्यद्वोत्तमे सूक्ते पर्यस्यति स ऽ एव

159

तयोर्विहारस्तदेतत्सौबलायसर्पिर्वात्सिः शंशंस स होवाच भूयिष्ठानहं यजमानेपश्र
न्पर्यग्रहे एषमकनिष्ठाऽऽभामागमिष्यंतीति तस्मै ह यथाम हऽऽर्ध्यं ऽस्त्रविग्भ्यऽएवं निना
यतेदतत्पद्दावं च सर्वं च शास्त्रं तस्मादेतद्धंसति ॥८॥२४॥ दूरोहणं रोहति तस्यो त्कं
श्रा ह्नर्पा मैं ऽपशुकामस्य रोहेत् दैंऽवैपद्यावस्तऽज्ञागतं स्याऽज्ञागतो वैपद्यावस्तन्महास
त्कं स्याद्भूयिष्ठे ष्ठेवतत्पशुषु यजमानं प्रतिष्ठापयति ब्रोरोरोहेत्तन्महासूक्तं च जागतं
चैंऽवरुणे प्रतिष्ठाकामस्य रोहेदेतद्देवतावाऽएषा हो वैतत्प्रतिष्ठा यदैंऽद्रावरुण्यातद
नत्स्वायामेव प्रतिष्ठायामंततः प्रतिष्ठापयति यदेवैंऽद्रावरुणा ३ ईऽएषा ह वाऽअत्र
निविन्निविदावैकामाऽआप्यं तेसय घैंऽद्रावरुणे रोहत्सौपर्णी रोहेच्च ऽउपा[illegible]ऽऐंद्राव
रुणो काम ऽउपास्य सौपर्णी ॥९॥२५॥ तदाऽऽसंशंसितव्य छेहा नू ३ नसंशंसेत ३
इति संशंसेदित्याऽऽहुः कथमन्यं बहुः सुसंशंसति कथमत्र न संशंसेदित्यथो खल्वा

घ१८१

ॐ नैव संशंसेत्स्वर्गो वै लोकः षष्ठमहरसमाप्यो वै स्वर्गो लोकः कश्चिद्धि स्वर्गे लोके समे
तीति स यत्संशंसेत्समानं तत्कुर्यादथ यन्न संशंसती २ तत्स्वर्गस्य लोकस्य रूपं तस्मा
न्न संशंसेद्य देवं न संशंसती ३ आत्मा वै स्तोत्रियः प्राणा वालखिल्याः स यत्संशंसेद्दे
ताभ्यां देवताभ्यां यजमानस्य प्राणान्वीयाद्य ४ एनं तत्र ब्रूयाद्देताभ्यां देवताभ्यां यजमा
नस्य प्राणान्व्यगात्प्राणा ५ एनं हास्यतीति तथा भवेत्तथा स्यात्तस्मान्न संशंसेत्स यदि ह्वे
तौ शंसिषं वालखिल्या हैतं पुरस्ताद्दूरोहणस्य संशंसानीति नो ६ एव तस्या ह्याभि
यात्तं यदि दर्पे ७ एवं विद्वदुपरिष्टाद्दूरोहणस्यापि बहूनि शाता निशंसेद्य स्यातत्का
मायतथा कुर्याद्दित्रैव तदुपास्तमैन्द्र्यो वालखिल्यास्ता सां द्वादशाक्षराणि प
दानि तत्र स कामः उपास्तो य ८ एवं द जागतेथ पदे मैन्द्रावरुणं सूक्तमैन्द्रावरुण्या परि

ब॰पं॰

॥११९॥

धानीयात्तस्मान्न संशंसेत्तदाहुर्यथा वाव स्तोत्रमेवं शस्त्रं विहृता वालखिल्याः शस्यं
ते विहृतां स्तोत्रां ३ अविहृतां २ इति । विहृतमिति ब्रूयादष्टाक्षरेण द्वादशाक्षरमिति
तदाहुर्यथा वाव शस्त्रमेवं याज्या तिस्रो देवताः शस्यंते ग्निरिंद्रो वरुण ३ इत्यथैंद्रा व
रुण्या यजति कथमग्निरनंतरित ३ इति यो वा ३ अग्निः स वरुणस्तदप्येतदृषिणोक्तं
त्वमग्ने वरुणो जायसे यदिति तद्यदैंद्रावरुण्या यजति तेनाग्निरनंतरितो नंतरि
तः ॥ १० ॥ २६ ॥ ॥ इति षष्ठमपंचिकायां चतुर्थोध्यायः ॥ ॥ शिल्पानि शंसति
देवशिल्पान्येतेषां वै शिल्पानामनुकृतीह शिल्पमधिगम्यते हस्ती कंसो वासो हिर
ण्यमश्वतरीरथः शिल्पं शिल्पं हास्मिन्नधिगम्यते य ३ एवं वेद यदेव शिल्पानी ३ ॥११९॥
आत्मसंस्कृतिर्वाव शिल्पानि छंदोमयं वा ३ एतैर्यजमान ३ आत्मानं संस्कुरुते नो

भानेदिष्ठं शंसति रेतो वै नाभानेदिष्ठो रेतस्तत्सिंचति तमनिरुक्तं शंसत्यनिरुक्तं वै रेतो
गुहा योन्यां सिच्यते स रेतो मिश्रो भवति ध्मयारेतः संजग्मानो निषिंचद्दितिरेतः स
मध्याऽएवतं सनाराशंसं शंसति प्रजा वै नरो वाकूशंसः प्रजास्वेव तद्वाचं दधाति त
स्मादिमाः प्रजा वदन्त्यो जायंते तं है के पुरस्ताच्छंसंति पुरस्ताद्दायतना वागिति वदंतऽ
उपरिष्टादेकेऽउपरिष्टाद्दायतना वागिति वदंतो मध्यऽएव शंसेन्मध्यायतना वाऽ
इयं वागुपरिष्टान्नेदीयसीवोपरिष्टान्नेदीयसीव वाऽइयं वाक्तं होतारेतोभ्रतं सुसित्का
मैत्रावरुणाय संप्रयच्छत्येतस्य त्वं प्राणान्कल्पयेति ॥ ११ ॥ २७ ॥ वालखिल्याः शं
सति प्राणा वै वालखिल्याः प्राणानेवास्य तत्कल्पयति ता विहृताः शंसति विहृता वाऽ त्पर
इमे प्राणाः प्राणेनापानोपानेन व्यानः सपच्छः प्रथमे सूक्ते विहरत्यर्धर्चशो द्वितीे

161

॥२०॥ येस्व कृच्छस्तृतीयेंसयत्प्रथमेसूक्तेविहरतिप्राणंचतद्वाचंचविहरतियद्विती
तं येचक्षुःश्चमनश्चविहरतियत्तृतीयेश्रोत्रंचतद्वात्मानंचविहरतितेहैकेसह
बृहत्यौसहसतोबृहत्यौविहरंतितदुपाह्यौविहारेकामोनेत्युप्रगाथाःकल्प्यंते
तिमर्शमेवविहरेत्तथावैप्रगाथाःकल्प्यंतेप्रगाथावैवालखिल्यास्तस्मादतिम
र्शमेवविहरेद्यद्वेवातिमर्शं१आत्मावैबृहती प्राणाःसतोबृहतीसबृहती
मर्शंसीत्सऽआत्माथसतोबृहतीतेप्राणाःऽअथबृहतीमथसतोबृहतीतदात्मा
नंप्राणैःपरिबृंहंनेतितस्मादतिमर्शमेवविहरेद्यद्वेवातिमर्शं२आत्मावै
बृहतीपशवःसतोबृहतीसबृहतीमर्शंसीत्सऽआत्माथसतोबृहतीतिपशवो
वौथबृहतीमथसतोबृहतीतदात्मानंपशुभिःपरिबृंहंनेतितस्मादतिमर्शं ॥२०॥

मेव विहरेद्येवोत्तमे सूक्ते पर्यस्यति स एव तयोर्विहारस्तस्यै मैत्रावरुणः प्राणान्कल्पयित्वा
ब्राह्मणाच्छंसिने संप्रयच्छत्येतं त्वं प्रजनयेति ॥२५।२८॥ सुकीर्तिं शंसति देवयोनिर्वै सुकी
र्तिस्तद्यज्ञाद्देवयोन्यै यजमानं प्रजनयति वृषाकपिं शंसत्यात्मा वै वृषाकपिरात्मानमेवा
स्य तत्कल्पयति तन्न्यूंखयत्यन्नं वै न्यूंखस्तदस्मै जातायान्नाद्यं प्रतिदधाति यथा कुमाराय
स्तनं स पाङ्क्तो भवति पाङ्क्तोयं पुरुषः पंचधा विहितो लोमानि त्वङ्मांसमस्थि मज्जा स यावाने
व पुरुषस्तावंतं यजमानं संस्करोति तं ब्राह्मणाच्छंसी जनयित्वाच्छावाकाय संप्रयच्छत्येतस्य
त्वं प्रतिष्ठां कल्पयेति ॥२५।२९॥ एवयामरुतं शंसति प्रतिष्ठा वा एवयामरुत्प्रतिष्ठामेवास्य
तत्कल्पयति तन्न्यूंखयत्यन्नं वै न्यूंखोन्नाद्यमेवास्मिंस्तद्दधाति स जागतो वातिजागतो वा
सर्वं वा इदं जागतं वातिजागतं वा स उ मारुतः आपो वै मरुतः आपोन्नमभिपूर्वमेवास्मिं

स्तदेनाद्ध्यं दधाति तान्येतानि सहचराणीत्याचक्षते नानानेदिष्ठं वालखिल्यां वृषाकपिमेव
यामरुतं तानि सहवा वांसि सहवानञ्शंसेद्येदेनानि नाना शंसेद्यथा पुरुषं वा रेतो वा विच्छिं
द्यात्तादृक्तत्तस्मादेनानि सहवा वांसेत्सहवानञ्शंसेत्सहबुलिलऽआश्वतरऽआश्विवैश्वि
जितो होता सन्नीक्षांचक्रेऽएषां वाऽएषां शिल्पानां विश्वजिति सांवत्सरिक इदं मध्यंदिनम
भिप्रत्येतोर्हतार्हमित्थमेव यामरुतं शंसयानीति तद्धतथा शंसयांचकार तद्धतथा शस्य
माने गोश्वलऽआजगाम स होवाच होतः कथा ते शास्त्रं विचक्रं प्लवतऽइति किं ह्यभूदित्ये
वयामरुतं यमुत्तरतः शास्यतऽइति से होवाचैंद्रो वै मध्यंदिनः कथेन्द्रं मध्यंदिनान्निनी
षसीति निंद्रं मध्यंदिनान्निनीषामीति होवाच छंदस्त्विदं मम मध्यंदिनसाभ्ययं जागतो
वाति जागतो वा सर्वं वाऽइदं जागतं वाति जागतं वासऽऽमारुतोमैवसंतिष्ठेतिस होवा

चारमाद्यावाकेत्यथहास्मिन्नेनुरागासनमीषिसहोवाचैदंमेषविष्कुन्न्यंगंशंसत्वथत्वमेतं
होतरूपरिष्टाद्रौद्र्येधाय्यायैपुरस्तान्मारुतस्याप्यस्याश्चाऽइतिनक्तंतथाशंसयांचकार
मदिदमपेतर्हितिथैवशस्यते॥४॥२०॥तद्धाऊर्ध्वदृस्मिन्विश्वजित्यतिरात्रेऽएवंषष्ठेहनिक
ल्पतेयज्ञःकल्पतेयजमानस्यप्रजातिःकथमत्राशस्त्तऽएवंनाभानेदिष्ठेनवत्यथमैत्रा
वरुणोबालखिल्याःशंसतितेप्राणारेतोवाऽअग्रेथप्राणोऽएवंब्राह्मणाच्छंस्यत्रशस्त्तऽएव
नाभानेदिष्ठेनवत्यथवृषाकपिंशंसतिसऽआत्मारेतोवाऽअग्रेथात्माकथमत्रयजमा
नस्यप्रजातिःकथंप्राणाऽअविक्रुताभवंतीतियजमानंहवाऽएतेनसर्वेणायज्ञक्रतु
नासंस्कुर्वंतिसयथागर्भोयोन्यामंतरेवंसंभवंछेतेनवैसच्छंदेवाग्रेसर्वःसंभवत्येकेकं
वाऽअंगंसंभवं संभवतीतिसर्वाणिचेत्समानेहन्क्रियेरन्कल्पतऽएवयज्ञःकल्पतेयजमा
तः

नस्य प्रजातिः श्चैतं होतैव यामरुत्तत्तीयसवने शंसति तद्यास्य प्रतिष्ठा तस्यामेवैनं तदंत
तः प्रतिष्ठापयति ॥५॥३१॥ छंदसां वै षष्ठेनाह्नाप्तानां रसो ऽत्यनेदत्तं प्रजापतिरबिभेत्परा
ङ्‌यं छंदसां रसो लोकानत्येष्यतीति तं परस्ताच्छंदोभिः पर्यगृह्णान्नाराशंस्या गायत्र्या रै
भ्या त्रिष्टुभः पारिक्षित्या जगत्याः कारव्ययानुष्टुभस्तत्पुनः छंदःसु रसमदधात्सरसै हा
स्य छंदोभिरिष्टं भवति सरसैः छंदोभिर्यज्ञं तनुते य एवं वेद नाराशंसीः शंसति प्रजा वै
नरा वाक् शंसः प्रजास्वेव तद्वाचं दधाति तस्मादिमाः प्रजा वदंत्यो जायंते य एवं वेद यदेव
नाराशंसीः शंसंतो वै देवाश्च ऋषयश्च स्वर्गं लोकमायंस्तथैवैतद्यजमानाः शंसंत
एव स्वर्गं लोकं यंति ताः अग्राहं शंसति यथा वृषाकपिं वार्षाकपं हि वृषाकपेस्तन्यायमे
तितास्तु न न्यूंखयेन्नीवीवन्नर्दे सहितास्तान्न्यूंखये रैभीः शंसति रेभंतो वै देवाश्च ऋष ॥२३॥

यथर्च स्वर्गं लोकमायंस्तथैवैतद्यजमाना इमं त ऽएव स्वर्गं लोकं यंति ताः प्रग्राहं शंस
ति यथा वृषाकपिं वार्षाकपं हि वृषाकपेस्तन्न्यायमेति ता स्तुनं न्यूंखयेन्नीवीवृन् दे
त्संहिता सांन्यूंखः पारिक्षितीः शंसत्यग्निर्वै परिक्षिदग्निर्हीमाः प्रजाः परिक्षेत्य
ग्नेर्हीमाः प्रजाः परिक्षियंत्यग्नेरेव सायुज्यं सरूपतां सलोकतामश्नुते य ऽएवं वेद
यद्देव पारिक्षितीः संवत्सरो वै परिक्षित्संवत्सरो हीमाः प्रजाः परिक्षेति संवत्सरं
हीमाः प्रजाः परिक्षियंति संवत्सरस्यैव सायुज्यं सरूपतां सलोकतामश्नुते य ऽ
एवं वेद ताः प्रग्राहं शंसति ॰ संहिता सांन्यूंखः कारव्याः शंसति देवा वै यत्किंच क
ल्याणं कर्माकुर्वंस्तत्कारव्याभिराप्नुवंस्तथैवैतद्यजमाना यत्किंच कल्याणं कर्म
कुर्वंति तत्कारव्याभिराप्नुवंति ताः प्रग्राहं शंसति ॰ संहिता सांन्यूंखा दिशां क्लृ

ऐ०प०

॥२८॥

सी: शंसति दिशा ऽ एवं तत्कल्पयति ता: पंच शंसति पंच वा इमा दिशश्चतस्रस्ति
र्यग्ध्या एकोर्ध्वा तास्तु नं न्यूंखयेन्नेवै वचनि निर्दहन्ने दिमा दिशो न्यूंखयानीति ता ऽ अ
र्द्धर्चशः शंसति प्रतिष्ठाया ऽ एवं जनकल्पाः शंसति प्रजा वै जनकल्या द्दिशा ऽ एव
तत्कल्पयति ता तास्तु प्रजाः प्रतिष्ठापयति तास्तु नं न्यूंखयेन्नेवै वचनि निर्दहन्ने दि
माः प्रजां न्यूंखयानीति ता ऽ अर्द्धर्चशः शंसति प्रतिष्ठाया ऽ एवैन्द्रगाथाः शंसती
न्द्रगाथाभिर्वै देवा ऽ असुरानभिगायाथैनानत्यायंस्तथैवैतद्यजमाना ऽ इन्द्र
गाथाभिरेवाप्रियं भ्रातृव्यमभिगायाथैनमतियंतीति ता ऽ अर्द्धर्चशः शंसति प्रति
ष्ठाया ऽ एवं ॥ ६ ॥ २ ॥ एतशप्रलापं शंसत्येतशो ह वै मुनिरग्नेरायुर्ददर्शाय
ज्ञस्यायातयाममिति हैके ऽ आहुः सोऽब्रवीत्पुत्रान्पुत्रका ऽ अग्नेरायुरदर्शंति ॥२८॥

द्भिळिप्ष्यामियत्किंचवद्दामितन्मेमापरिगातेतिसप्रत्यपद्यैतेताःअश्वाःआप्लुवंते
प्रतीपंप्रातिसत्वंनमितितस्याभ्यग्निरैतशायनःएतशाकालेभिहायमुखमप्यगृह्णा
द्दपन्नःपितेतितंहोवाचापेहवलसोभूर्योमेवाचमवधीःशतायुगामकरिष्यंसहस्रा
युंपुरुषंपापिष्ठांतेप्रजांकरोमियोमेत्थमसक्थाःइतितस्मादाहुरभ्यग्नयःएतशा
यनाःऔर्वाणांपापिष्ठाःइतितंहैकेनयांसंशंसंतिसननिषेधेयावत्कामंशंसेत्
वब्रूयाद्दायुर्वाःएतद्वाप्रलापःआयुरेवतद्यजमानस्यप्रतारयतियःएवंवेदयद्वेवेतशा
प्रलापाःछंदसांहैषरसोयदेतशाप्रलापश्छंदस्येवतद्रसंदधातिसरसैर्हास्यछंदो
भिरिष्टंभवतिसरसैश्छंदोभिर्यज्ञंतनुतेयःएवंवेदयद्वेवेतशाप्रलापःअयात
यामावाःअक्षितिरेतशाप्रलापोयातयामामेयज्ञसदक्षितिर्मेयज्ञसदितितेवाः

165

ष० पं०

॥२४॥

एतमेतत्त्वाप्रलापंशंसति पद्दावग्राहंयथा निविदंतस्योत्तमेन पदेन प्रणौति यथा नि
विदः प्रवह्लिकाः शंसति प्रवह्लिकाभिर्वै देवा असुरान्प्रवह्ल्याथैनानत्यायंस्तथैवैत
यजमानाः प्रवह्लिकाभिरेवाप्रियं भ्रातृव्यं प्रवह्ल्याथैनमतियंति ता अर्द्धर्चशः शंस
ति प्रतिष्ठाया एवाजिज्ञासेन्याः शंसत्याजिज्ञासेन्याभिर्वै देवा असुरानाज्ञायाथै
नानत्यायंस्तथैवैतद्यजमाना आजिज्ञासेन्याभिरेवाप्रियं भ्रातृव्यमाज्ञायाथै
नमतियंति ता अर्द्धर्चशः शंसति प्रतिष्ठाया एव प्रतिराधं शंसति प्रतिराधेन वै
देवा असुरान्प्रतिराध्याथैनानत्यायंस्तथैवैतद्यजमानाः प्रतिराधेनैवाप्रियं भ्रा
तृव्यं प्रतिराध्याथैनमतियंत्यतिवादं शंसत्यतिवादेन वै देवा असुरानत्युद्याथै
नानत्यायंस्तथैवैतद्यजमाना अतिवादेनैवाप्रियं भ्रातृव्यमत्युद्याथैनमतियंति

॥२४॥

चा: ३

तमर्द्धर्चेवत्राः शंसति प्रतिष्ठाया एव ॥ ७ ॥ ३३ ॥ देवनीथं शंसत्यादित्याश्च ह वा अंगिर
सश्च स्वर्गे लोके स्पर्द्धंत वयं पूर्व एष्यामो वयमिति ते हांगिरसः पूर्वे श्वः सुत्यां स्वर्गस्य
लोकस्य ददृशुस्ते ग्निं प्रजिघ्युरंगिरसां वा एको ग्निः परेह्यादित्येभ्यः श्वः सुत्यां स्व
र्गस्य लोकस्य प्रब्रूहीति ते हादित्या अग्निमेव ददृश्वांस ऊचुः सुत्यां स्वर्गस्य लोकस्य दद
र्शुस्तानेत्याब्रवीच्छ्वः सुत्यां वः स्वर्गस्य लोकस्य प्रब्रूम इति ते होचुरथ वयं तुभ्यं सद्यः
सुत्यां स्वर्गस्य लोकस्य प्रब्रूमस्त्वयैव वयं होत्रा स्वर्गं लोकमेष्याम इति स तथेत्युक्त्वा
प्रत्युक्तः पुनराजगाम ते होचुः प्रावोचा३ इति प्रावोचमिति होवाचाथो म प्रतिप्रावो
चन्निति नाहि न प्रत्यज्ञास्था३ इति प्रति वा अज्ञासमिति होवाच यशसा वा एषो
भ्येति य आर्त्विज्येन नयः प्रतिरुन्धे यश्च राः स प्रातिरुन्धे तस्मान्न प्रत्यरौत्सीदिति यदि

166

ध०पं०

॥२५॥ त्वस्माद्‌पो ऽजगांसे घशेनास्मा द्‌पोदिप्यात्‌पायदित्वयाज्यस्त्वयमपोदितंतस्मात्॥

र ॥८॥२४॥ तेहादित्यानंगिरसोयाजयंस्तेभ्योयाजयद्भ्यः इमांपृथिवींपूर्णांदक्षिणा

नामदडुस्तानियंप्रतिगृहीतातनपत्तान्यवृजंस्तासिंहीभूत्वाविजृंभंतीजनानचर

तस्याः शोचत्याऽइमेप्रदराःप्रादीर्यंतयेस्याऽइमेप्रदराः समेवहैवततःपुरातस्मा

दाहुर्नेनिर्वृत्तंदक्षिणांप्रतिगृह्णीयान्नेन्माशुचाविद्धान्माशुचाविध्यादितियदितेनां

प्रतिगृह्णीयाद्प्रियायैनांभ्रातृव्यायदद्यात्पराहैवभवत्यथयोसौतपतीऽएषो

श्वःश्वेतोरूपंकृत्वाश्वाभिधान्यपिहितेनात्मनाप्रतिचक्रमऽइमंवोनयामऽइ

तिसऽएषदेवनीथोनूच्यतऽआदित्याहजरितरंगिरोभ्योदक्षिणामनयन्॥तां

हजरितर्नप्रत्यायंनितिनहितऽइमांप्रत्यायंस्तामुहजरितःप्रत्यायंनितिप्रतिहि ॥२५॥

तेभ्युमायंस्तांह जरितर्नप्रत्यगृभ्णांनितिन हितऽइमांप्रत्यगृभ्णांस्ताभ्युह जरितःप्र
त्यगृभ्णांनितिप्रतिहितेभ्युमगृभ्णांन्त्वहानेतसंनविचेतनानीत्येषहवाऽअन्नांवि
चेतयिताजज्ञानेतसंनपुरोगवासऽइतिदक्षिणावैयज्ञानांपुरोगवीयथाहवाऽ
इदमनोपुरोगवंरिष्यत्येवंहैवयज्ञोदक्षिणारिष्यतितस्माद्यत्किंचतव्येवयज्ञेद
क्षिणान्नवंत्यप्यल्पिकाप्युतम्वेतआभुपला॥कृतोपथाभिर्जेविष्ठः॥तेमाभुमा
नंपिपर्तिआदित्यारुद्रावसवस्त्वेळतोइदंराधःप्रतिगृभ्णीह्यंगिरऽइतिप्रति
गृह्णमेवतद्राधसऽएषऋन्निदंराधोबृहत्पृथु॥देवाददत्वावरं ते तदोऽअस्तुसुचेत
नांयुष्मेऽअस्तुदिविदिवोप्रत्येवगृभायतेतिप्रत्येवैनमेतद्गृह्णात्येषंतंवाऽएतंदे

ष० पं०

॥२६॥

वनीथं शंसति पच्छावग्राहं यथा निविदं तस्योत्तमेन पदेन प्रणौति यथा निविदः॥
॥१॥३५॥ ऋते छन्दः शंसति ऋते छन्दोभिर्वै देवाऽअसुरान्नुपासहंत नेति व युद्धेनोतेव
मायया तेषां वै देवाऽअसुराणां ऋतेछन्दोभिरेव ऋतं खादयित्वा थिनानत्यायंस्तथै
वैतद्यजमानो ऋतेछन्दोभिरेवाप्रियस्य भ्रातृव्यस्य ऋतं खादयित्वा थिनमति यंतिता
अर्द्धर्चशस्ताः शंसति प्रतिष्ठाया एवाहनस्याः शंसत्याहनस्याद्वै रेतः सिच्यते रेतसः
प्रजाः प्रजायंते प्रजातिमेव तद्दधाति तादृशाः शंसति दशाक्षरा विराळन्नं विराळ
न्नाद्रेतः सिच्यते रेतसः प्रजाः प्रजायंते प्रजातिमेव तद्दधाति तान्यूरवयत्यन्नं वै
न्यूंखोन्नाद्रेतः सिच्यते रेतसः प्रजाः प्रजायंते प्रजातिमेव तद्दधाति दधिक्राव्णो

॥२६॥

ऽअकारिषमितिदधिक्राव्णोवांसतिदेवपवित्रंवैदधिक्राःइदंवाऽइदंव्याहनस्यांवा
चमवादीत्तद्देवपवित्रेणवाचंपुनीतिसानुष्टुप्भवतिवाग्वाऽअनुष्टुप्तत्स्वेनछंद
सावाचंपुनीतेसुतासोममधुमत्तमाऽइतिपावमानीःशंसतिदेवपवित्रंवैपाव
मान्यऽइदंवाऽइदंव्याहनस्यांवाचमवादीत्तद्देवपवित्रेणैववाचंपुनीतेताऽअ
नुष्टुभोभवंतिवाग्वाऽअनुष्टुप्स्वेनैवछंदसावाचंपुनीतेवद्रप्सोऽअंशुमती
मतिष्ठदितिऐंद्राबार्हस्पत्यंतृचंशंसतिविशोऽअदेवीरभ्याचरंतीर्बृहस्पति
नायुजेंद्रःससाहऽइत्यसुरविशंहवैदेवानभ्युदाचार्यऽआसीत्सऽइंद्रोबृह
स्पतिनैवयुजासुर्यंवर्णमभिदासंतमपाहंस्तथैवैतद्यजमानाऽइंद्राबृहस्पती

न४

ष०पं०

॥२७॥ न्यामेवयुजासुर्यंवर्णमभिद्दासंतमपघ्नंतेतदाऽऽः संवांसेत्सप्तेहानूं २ नसंवां
सेत ३ इति। संवांसेदित्याऽऽः कथमन्येष्वहःसु संसति कथमत्र न संवांसे दित्यथो शं२
खल्वाऽऽर्नैव संवांसेत्स्वर्गो वै लोकः षष्ठमहः समायी वै स्वर्गो लोकः कश्चिद्वै
स्वर्गे लोके समेतीति सयत्संवांसेत्समानं तत्कुर्यादिथ यं न संवांसती ३ न त्स्वर्ग
स्य लोकस्य रूपं तस्मान्न संवांसेद्धदेवन संवांसती ३ एतानि वा ऽ अत्रोन्थानि ना
भानेदिष्ठो वालखिल्या वृषाकपिरेवयामरुत्सयत्संवांसेद्देपेवस ऽ एतेषु का
मं राध्नुयादिंद्रो वृषाकपिः सर्वाणि छंदांस्येतत्राप्रलापस्तत्र सकाम ऽ उपा
प्नोय ऽ ऐंद्रे जागते थ्येदमैन्द्रा बार्हस्पत्यं सूक्तमैन्द्रा बार्हस्पत्यापरिधानीयं ॥२७॥

तस्मान्नसंवंसेन्नसंवंसेत् ॥१०॥२६॥ ॥इतिषष्ठमपंचिकायांपंचमोध्यायः॥
॥श्रीकृष्णार्पणमस्तु॥ ॥अथातःपञ्चोविंभक्तिः॥ ॥शके१६६८वर्षेक्षयना
मसंवत्सरेउत्तरायणेवसंतऋतौचैत्रमासेशुक्लपक्षेपौर्णमास्यांतद्दिनेइदंपु
स्तकंजल्पलिनाम्नागणेशसूतराघणेनलिखितं॥ ॥परोपकारार्थे॥ याद
शंपुस्तकंदृष्ट्वातादृशंलिखितंमया॥ यदिशुद्धमशुद्धंवाममदोषोनविद्यते॥
अनन्याश्चिंतयंतोमांयेजनाःपर्युपासते।तेषांनित्याभियुक्तानांयोग
क्षेमंवहाम्यहं॥ ॥श्रीरामार्पणमस्तु॥ ॥श्रीरस्तुसर्वजगतः॥ ॥

184

स·
॥१॥

पं·

॥ हेपोथिसप्तमपंचिकाहोयसंयपत्रे॥२७॥

॥श्रीगणेशायनमः॥हरिः ॐ॥अथातःपशोर्विभक्तिस्तस्यविभा
गंवक्ष्यामोहनूसजिह्वेप्रस्तोतुःश्येनंवक्षउद्गातुःकंठःकाकुदःप्रतिह
र्तुर्दक्षिणाश्रोणिर्होतुःसव्याब्रह्मणोदक्षिणंसक्थिमैत्रावरुणस्यसव्यं
ब्राह्मणाच्छंसिनोदक्षिणंपार्श्वंसांसमध्वर्योःसव्यमुपगातॄणांसव्योसः
प्रतिप्रस्थातुर्दक्षिणंदोर्नेष्टुःसव्यंपोतुर्दक्षिणऊरुरछावाकस्यसव्यः
आग्नीध्रस्यदक्षिणोबाहुरात्रेयस्यसव्यःसदस्यस्यसदंचानूकंचगृह
पतेर्दक्षिणौपादौगृहपतेर्व्रतप्रदस्यसव्यौपादौगृहपतेर्भार्यायैव्रतप्र
दस्यौष्ठऽएनयोःसाधारणोभवतितंगृहपतिरेवप्रश्नीयाज्जाघनींप

त्नीभ्योहरंतितंब्राह्मणायदद्युःस्कंध्याश्चमणीकास्तिस्रश्चकीकसाग्रावस्तुत
स्तिस्रश्चैवकीकसाअर्द्धंचवैकर्त्तस्योन्नेतुरर्द्धंचैववैकर्त्तस्यक्लोमाचशमितुस्त
द्ब्राह्मणायदद्याद्यद्यब्राह्मणस्याच्छिरस्सुब्रह्मण्यायैयश्वःसुत्यांप्राहतस्याजि
नमिळासर्वेषांहोतुर्वाताावाएताःषड्त्रिंशतमेकपदायद्वांवकृतिषड्त्रिंशदक्षरावै
बृहतीबार्हताःस्वर्गालोकाःप्राणांश्चैवतत्स्वर्गांश्चलोकानाप्नुवंतिप्राणेषुचैव
तत्स्वर्गेषुचलोकेषुप्रतितिष्ठंतोयंतिसएषस्वर्ग्यःपशुर्यऽएनमेवंविभजंत्यथ
येतोऽन्यथातद्यथासेलगावापापकृतोवापशुंविमथ्नीरंस्तादृक्तत्तावाएतांप
शोर्विभक्तिंश्रौतऽऋषिर्देवभागोविदांचकारतामुहाप्रोच्यैवास्माल्लोकादु

(17)

अ०

॥२॥

गोपायनमोक्षायमी कुषइतितामुश्रापयेदस्त्वाह्व्यदितिरायुर्यज्ञपतावधा
रंडायद्धण्वतीभागंमित्रायवरुणायचैसुथास्याद्दपात्रमधसिचभुवेचोपगच्छे
पादधेनांब्राह्मणायदद्यात्सातत्रप्रायश्चित्तिः स्तद्वाऊर्यस्याग्निहोत्र्युपावसृष्टादु
ह्यमानावाद्यैतकातत्रप्रायश्चित्तिरिसत्रानाथोहवाएषायजमानस्यप्रतिख्यायना
द्यतेतामन्नमप्यादध्यैश्चास्यैशांतिर्वाअन्नंसत्यवैसाङ्गवतीहिभूयाइतिसात
त्रप्रायश्चित्ति स्तद्वाऊर्यस्याग्निहोत्र्युपावसृष्टोदुह्यमानास्पंदेतकातत्रप्रायश्चि
त्तिरितिसायत्तत्रस्कंदेयत्तदभिमृद्यजपेयदद्यद्धंपृथिवीमसृक्षत्यद्दोषधीरत्य
सृपद्यदापः।पयोगृहेषुपयोअघ्न्यायांपयोवत्सेषुपयोअस्तुतन्मयीतितत्रयस्रि

॥३॥

त्रिषं स्यात्तेन जुहुयाद्घृतं होमाय स्याद्घृतं सर्वं सिक्तं स्याद्धान्यामाहृत्य तां दुग्धा
तेन जुहुयात् तदेव यज्ञार्थं होतव्यं सा तत्र प्रायश्चित्तिः ॥ ३ ॥ तदाहुर्यस्य सायं दुग्धं सान्ना
य्यं दुष्येद्वापहरेद्वा का तत्र प्रायश्चित्तिरिति प्रातर्दुग्धं द्वैधं कृत्वा तस्यान्यतरां भक्तिमा
तञ्च्य तेन यजेत सा तत्र प्रायश्चित्तिस्तदाहुर्यस्य प्रातर्दुग्धं सान्नाय्यं दुष्येद्वापहरेद्वा का
तत्र प्रायश्चित्तिरित्यैन्द्रं वा माहेन्द्रं वा पुरोडाशं तस्य स्थाने निरुप्य तेन यजेत सा तत्र
प्रायश्चित्तिस्तदाहुर्यस्य सर्वमेव सान्नाय्यं दुष्येद्वापहरेद्वा का तत्र प्रायश्चित्तिरित्यैन्द्रं
वा माहेन्द्रं वेति समानं सा तत्र प्रायश्चित्तिस्तदाहुर्यस्य सर्वाण्येव हवींषि दुष्येयुर्वाप
हरेयुर्वा का तत्र प्रायश्चित्तिरित्याज्यस्यैनानि यथादेवतं परिकल्प्य तयाज्यहविष

स॰

॥४॥

यजेताते स्मामिष्टिमनुल्वणांतन्वीतेयज्ञोयज्ञस्यप्रायश्चित्तिः॥४॥त
र्यस्याग्निहोत्रमधिश्रितममेध्यमापद्येतकातत्रप्रायश्चित्तिरितिसर्वमेवैन
च्युभिपर्यासिच्यप्राङुदेत्याहवनीयेहैतांसमिधमभ्यादध्यात्यथोत्तरतआहव
यस्योष्णभस्मानिरूह्यजुहुयान्मनसोवाप्राजापत्येवर्चातद्धुतंचाहुतंचस्येय
देकस्मिन्नुन्नीतेयाद्द्वयोरेषएवकल्पस्तत्रच्यापनयितुंब्रूयान्निविचेत उ
ष्टमदुष्टमभिपर्यासिच्यतस्ययथोन्नीतंस्यात्तथाजुहुयात्सातत्रप्रायश्चित्तिस्तत
ऊर्यस्याग्निहोत्रमधिश्रितंस्कंदतिवाविष्यंदतेवाकातत्रप्रायश्चित्तिरितितदद्भि
रुपनिनयेच्छांत्यैशांतिर्वआपोथैनदक्षिणेनपाणिनाभिमृश्यजपतिदिवंतृतीयं

॥४॥

देवान्यज्ञो गात्ततो मा द्रविणमाष्टान्तरिक्षं तत ॥ यं पितॄन्यज्ञो गात्ततो मा द्रविणमा
ष्ट पृथिवीं तत ॥ यं मनुष्यान्यज्ञो गात्ततो मा द्रविणमाष्ट यो राजसा स्कभितारजां
सीति वैष्णुवारुणीमृचं जपति विष्णुर्वै यज्ञस्य दुरिष्टं पाति वरुणः स्विष्टं तयोरुभ
योरेव शान्त्यै सा तत्र प्रायश्चित्तिस्तदाहुर्यस्याग्निहोत्रमधिश्रितं प्राङुदायन्
स्खलेत्वापि वा यं ध्रुते का तत्र प्रायश्चित्तिरिति स यद्यपुनिवर्त्तयेत्स्वर्गाल्लोका
द्यजमानमावर्त्तयेदत्रैवास्मा उपविष्टायेतमग्निहोत्रपरीशेषमाहरेयुस्तत्स्य
यथोन्नीतं स्यात्तथा जुहुयात्सा तत्र प्रायश्चित्तिस्तदाहुर्यस्य दिस्रुग्भिघृत्तव
त्र प्रायश्चित्तिरित्यन्यां स्रुचमाहृत्य जुहुयाद्यथेतां स्रुचमभिन्नामाहवनीये

173

स.
॥५॥

रध्यात्प्रागुदंचं प्रसक्तं पुष्करं स्यात्तत्र प्रायश्चित्तिर्यस्तदा उद्धर्यस्याहवनीये हाग्निर्विंद्य
थ गार्हपत्य उपशाम्येत्स्यात्तत्र प्रायश्चित्तिरिति स यदि प्रांचमुद्धरेदायतनात्स्यवेतसं
यंच मस्करवयघांतन्नीतयन्मंथेश्चात्स्यं यजमानस्य जनये यदनुगमयेत्प्राणो यज
मानं जह्यात्सर्वमेवैनं सह भस्मानं समोप्य गार्हपत्यायतने निधायाथ प्रांचमाहवनी
यमुद्धरेत्स्यात्तत्र प्रायश्चित्तिः ॥५ तदा उद्धर्यस्याग्नावग्निमुद्धरेयुः का तत्र प्रायश्चित्ति
रिति स यदनुपश्येदुद्धृत्य पूर्वमपरं निदध्याद्यद्यनानुपश्येत्सोऽग्नयेऽग्निवते ष्टाकप
ले पुरोडाशं निर्वपेत्तस्य याज्यानुवाक्ये अग्निनाग्निः समिध्यते त्वं ह्यग्ने अग्निनेत्सा
हुतिं वाहवनीये जुहुयादग्नयेऽग्निवते स्वाहेति स तत्र प्रायश्चित्तिर्यस्तदा उद्धर्यस्य गार्हपत्या ॥५॥

हवनीयौमिथःसंसृज्येयातांकातत्रप्रायश्चित्तिरितिसोऽग्नयेवीतयेष्टाकपालंपुरो॰
डाशंनिर्वपेत्तस्ययाज्यानुवाक्येअग्नआयाहिवीतयेयोऽअग्निंदेववीतयःइत्याकुतिं ।।
वनीयेजुहुयादग्नयेवीतयेस्वाहेतिसातत्रप्रायश्चित्तिस्तदाकुर्यस्यसर्वएवाग्नये । मि
थःसंसृज्येरन्कातत्रप्रायश्चित्तिरितिसोऽग्नयेविविचयेष्टाकपालंपुरोडाशंनिर्वपेत्त
स्ययाज्यानुवाक्येस्वर्णवस्ताकृषसामरोचिलामग्नेमानुषीरीळतेविवाइत्याहुतिंवा
हवनीयेजुहुयादग्नयेविविचयेस्वाहेतिसातत्रप्रायश्चित्तिस्तदाकुर्यस्याग्नयोऽन्ये
ऽग्निभिःसंसृज्येरन्कातत्रप्रायश्चित्तिरितिसोऽग्नयेक्षामवतेष्टाकपालंपुरोडाशं
पेत्तस्ययाज्यानुवाक्येअक्रंदद्ग्निःस्तनयन्निवद्यौरधाययानःपितरःपरासः

174

स॰

॥६॥

माहवनीये जुहुयादग्नये क्षामवते स्वाहेति सा तत्र प्रायश्चित्तिः ॥ ६ ॥ तद्यदा कुर्यस्य
ग्नयो ग्राम्येणाग्निना संसृज्येरन्का तत्र प्रायश्चित्तिरिति सोऽग्नये संवर्गायाष्टाकपालं
पुरोळाशं निर्वपेत्तस्य याज्यानुवाक्ये कुवित्सु नो गविष्टये मानो अस्मिन्महाधने इ
त्याहुतिं वाहवनीये जुहुयादग्नये संवर्गाय स्वाहेति सा तत्र प्रायश्चित्तिस्तद्यदाकुर्य
स्याग्नयो दिव्येनाग्निना संसृज्येरन्का तत्र प्रायश्चित्तिरिति सोऽग्नयेऽप्सुमतेऽष्टा
कपालं पुरोळाशं निर्वपेत्तस्य याज्यानुवाक्ये अप्स्वग्ने सधिष्टव मयादं घर्मे धिरः
प्लक्ष इत्साहुतिं वाहवनीये जुहुयादग्नयेऽप्सुमते स्वाहेति सा तत्र प्रायश्चित्ति
स्तद्यदाकुर्यस्याग्नयः शवाग्निना संसृज्येरन् ॥ तत्र प्रायश्चित्तिरिति सोऽग्नये शु

॥६॥

चये ष्टाकपालं पुरोडाशं निर्वपेत्तस्य याज्यानुवाक्ये अग्निः शुचिव्रततमः शुचिर्विप्रः शुचिः कविः शुचिरोचत आहुतः उदग्ने शुचयस्तवेत्याहुतिं वाहवनीये जुहुयादग्नये शुचये स्वाहेति सा तत्र प्रायश्चित्ति
स्तदाहुर्यस्याग्नय आरण्येनाग्निना संदह्येरन्का तत्र प्रायश्चित्तिरिति समेव वा
रोपयेदरणी वोल्मुकं वा मोक्षयेच्चाहवनीयाच्च दिग्गार्हपत्याच्च दिनत्राकुर्यादग्नये संवर्गायाष्टाकपालं पुरोडाशं निर्वपेत्तस्योक्ते याज्यानुवाक्ये आहुतिं वाहव
नीये जुहुयादग्नये संवर्गाय स्वाहेति सा तत्र प्रायश्चित्तिः ॥७॥ तदाहुर्यस्याग्नि
ग्निरुपवसथे ऽभ्युद्धरितः का तत्र प्रायश्चित्तिरिति सोऽग्नये व्रतभृते ऽष्टाकपालं
डाशं निर्वपेत्तस्य याज्यानुवाक्ये त्वमग्ने व्रतभृच्छुचिर्व्रतानि बिभ्रद्व्रतपा अ

स॰

॥ ७॥

साकुतिंवाहवनीयेजुहुयादग्नयेव्रतभृतेस्वाहेतिसातत्रप्रायश्चित्तिस्तद
यं॰आहिताग्निरुपवसथेव्रत्यमापद्यतेकातत्रप्रायश्चित्तिरितिसाग्नयेव्रतप
येष्टाकपालंपुरोळाशंनिर्वपेत्तस्ययाज्यानुवाक्येत्वमग्नेव्रतपाअसियदोवयं
प्रमिनामव्रतानस्याकुतिवाहनीवेयेजुहुयादग्नयेव्रतपतयेस्वाहेतिसातत्रप्रा
यश्चित्तिस्तद्धुर्य॰आहिताग्निरमावास्यांपौर्णमासींवातीयात्कातत्रप्रायश्चि
त्तिरितिसाग्नयेपथिकृतेष्टाकपालंपुरोळाशंनिर्वपेत्तस्ययाज्यानुवाक्येवेत्था
हिवेधोअध्वनआदेवानामपिपंथामगन्मेत्याकुतिवाहवनीयेजुहुयादग्नये
पथिकृतेस्वाहेतिसातत्रप्रायश्चित्तिस्तद्धु॰यस्यसर्वएवाग्नयउपशाम्येरन्ना

॥७॥

तत्रप्रायश्चित्तिरितिसोग्नयेतपस्वतेजनद्वते पावकवतेष्टाकपालंपुरोडाशंनिर्व
पेत्तस्ययाज्यानुवाक्येआयाहितपसाजनेष्वाने याहितपसाजनेष्विसाहुतिंवाहवनी
येजुहुयादग्नयेतपस्वतेजनद्वतेपावकवतेस्वाहेतिसातत्रप्रायश्चित्तिः॥ ८॥ तदाहुर्य
आहिताग्निराग्रयणेनानिष्ट्वानवान्नंप्राश्नीयात्कातत्रप्रायश्चित्तिरितिसोग्नयेवै
श्वानरायद्वादशकपालंपुरोडाशंनिर्वपेत्तस्ययाज्यानुवाक्येवैश्वानरोअजीजन
त्पृष्टोदिविपृष्टोअग्निःपृथिव्यामितिसाहुतिंवाहवनीयेजुहुयादग्नयेवैश्वानरायस्वाहे
तिसातत्रप्रायश्चित्तिस्तदाहुर्यआहिताग्निर्यदिकपालंनश्येत्कातत्रप्रायश्चित्ति
तिसोश्विभ्यांद्विकपालंपुरोडाशंनिर्वपेत्तस्ययाज्यानुवाक्येअश्विनावर्तिरस्म

स.

॥८॥

गोमतानासत्सारथेनैत्याऽऽहुतिं वाहवनीये जुहुयाद् अग्निभ्यां स्वाहेति सा तत्र प्राय
त्तिस्तस्य कार्यऽऽआहिताग्निर्यदि पवित्रेन नश्येत् काल तत्र प्रायश्चित्तिरिति सोग्नये पु
वते ष्टाकपालं पुरोडाशं निर्वपेत्तस्य याज्यानुवाक्ये पवित्रेते वितत ब्रह्मणस्पतेतपो
वित्रं विततं दिवस्पद इत्याहुतिं वाहवनीये जुहुयाद् अग्नये पवित्रवते स्वाहेति सा तत्र प्रा
यश्चित्तिस्तस्य कार्यऽऽआहि ताग्निर्यदि हिरण्यं नश्येत् काल तत्र प्रायश्चित्तिरिति सोग्नये
हिरण्यवते ष्टाकपालं पुरोडाशं निर्वपेत्तस्य याज्यानुवाक्ये हिरण्यकेशो रजसो विसारे
ओते सुपर्णा अमितं तैरेवैरित्याहुतिं वाहवनीये जुहुयाद् अग्नये हिरण्यवते स्वाहेति
सा तत्र प्रायश्चित्तिस्तस्य कार्यऽऽआहिताग्निर्यदि प्रातरस्नातो ग्निहोत्रं जुहुयात्का

तत्र प्रायश्चित्तिरिति सोग्नये वरुणायाष्टाकपालं पुरोडाशं निर्वपेत्तस्य याज्यानुवा
क्ये त्वन्नो अग्ने वरुणस्य विद्वान्स त्वन्नो ऽग्ने वमो मे वोती स्याहुतिं वाहवनीये जुहुया
दग्नये वरुणाय स्वाहेति सा तत्र प्रायश्चित्तिस्तदाहुर्यऽआहिताग्निर्यदि स्तनकान्न
प्राश्नीयात्का तत्र प्रायश्चित्तिरिति सोग्नये तंतुमते ष्टाकपालं पुरोडाशं निर्वपेत्त
स्य याज्यानुवाक्ये तंतुं तन्वन्रजसो भानुमन्विव क्षान होनस्यत नोत सोम्याइस्याहु
तिं वाहवनीये जुहुयादग्नये तंतुमते स्वाहेति सा तत्र प्रायश्चित्तिस्तदाहुर्यऽआहि
ताग्निर्जीवेमृत शब्दश्रूतात्का तत्र प्रायश्चित्तिरिति सोग्नये सुरभिमते ष्टाकपालंपु
रोडाशं निर्वपेत्तस्य याज्यानुवाक्ये अग्निर्होता न्यसीदद्यजीयान्साध्वीमकर्देववी

177

स०

॥ ९ ॥

अथैत्याकुतिंवाहवनीयेज्जुहुयादग्नयेसुरभिमतेस्वाहेतिसातत्रप्रायश्चित्तिस्तदाहु
आहिताग्निर्यस्यभार्यागौर्वायमेजनयेत्कात्तत्रप्रायश्चित्तिरितिसोग्नयेमरुत्वतेत्र
इदशाकपालंपुरोडाशंनिर्वपेत्तस्ययाज्यानुवाक्येमरुत्वतोयस्यहिक्षयेराइवेदन्वरमा अ
हैवैत्याकुतिवाहवनीयेज्जुहुयादग्नयेमरुत्वतेस्वाहेतिसातत्रप्रायश्चित्तिस्तदाहुरप
त्नीकोप्यग्निहोत्रमाहरेत् ३ ॥ नाहरे३त्इति ॥ आहरेदित्याहुर्यदिनाहरेदन्यःपुरु
षःकोन्यःपुरुषइतिनदेवान्नपितॄन्नमनुष्यानितितस्मादपत्नीकोप्यग्निहोत्रमाहरे
त्तेदेषाभियज्ञगाथागीयते ॥ यजेतसौत्रामण्यामपत्नीकोप्यसोमपः ॥ मातापितृभ्यो
मन्त्रणार्थोयजेतिवचनाच्छ्रुतिरितितस्मात्सोग्यंयाजयेत् ॥ ९ ॥ तदाहुर्वाचापत्नी

॥ ९ ॥

कोग्निहोत्रं कथमेव जुहोतीति विष्टोमृता पत्नीनष्टा वाग्निहोत्रं कथमग्निहोत्रं जुहोति
पुत्रान्पौत्रान्नप्तॄनित्यत्रास्मिंश्च लोकेमुष्मिंश्चास्मिंल्लोके यं स्वर्गः स्वर्गेपि स्वर्गं लोके स
मारोहत्यमुष्मिंश्च लोकेस्य संततिं धारयति यस्यैषां पत्नीनिष्ठेत्तस्मादपत्नीकस्याधानं
कुर्यं सपत्नीकोग्निहोत्रं कथमग्निहोत्रं जुहोति अथापत्नीसत्यं यजमानः श्रद्धा सत्यं
तदित्युत्तमं मिथुनं श्रद्धया सत्येन मिथुनेन स्वर्गांल्लोकांजयतीति ॥ १० ॥ तद्धाकुर्यद्दर्शपू
र्णमासयोरुपवसति न ह्वा अव्रतस्य देवा हविरश्नंति तस्मादुपवसत्युत मे देवा हवि[illegible]
रुरिति पूर्वां पौर्णमासीमुपवसेदिति पैंग्यमुत्तरामिति कौषीतकं या पूर्वा पौर्णमा[illegible]
नुमतिर्योत्तरा सा राका या पूर्वामावास्या सा सिनीवाली योत्तरा सा कुहूः यां पर्य[illegible]

स॰

॥१०॥

यां दृश्युदियादिति सा तिथिः पूर्वां पौर्णमासीमुपवसेदनिर्ज्ञाय पुरस्तादमावास्यायां चं
द्रमसं यदुपैति यद्यजते तत्सोमं क्रीणाति तेनोत्तरामुत्तरामुपवसेदुत्तराणि ह वै सोमा
यजते सोममनु दैवतमेवैते देवा सोमं यज्ञमास्तस्मादुत्तरामुपवसेत् ॥११॥ तद्दाकु
र्यस्याग्निमनुध्दृतमादित्यो ऽस्तमियादभ्यस्तमियाद्वा प्रणीतो वा प्रागहोमादुपशाम्ये
त्का तत्र प्रायश्चित्तिरिति हिरण्यं पुरस्तात्यसायमुद्धरेज्ज्योतिर्वै शुक्रं हिरण्यं ज्योतिः शु
क्रमसौ तद्दैवतं ज्योतिः शुक्रं पश्यन्नुद्धरतीति स्रुतमंतर्धाय प्रातः कुर्वेद्दत मा विनत्पंपु
रा संभेदादभ्याया नामाहवनीयमुद्धरेन्नस्तस्यैवेत मभ्यायाते नैव तज्ज्योतिषाभ्युत्क्रा
तमभ्यायातरतिसा तत्र प्रायश्चित्तिस्तद्दाकुर्यस्य गार्हपत्याहवनीयावंतरेणानो वा
रथो वाश्वा वा प्रतिपद्येत का तत्र प्रायश्चित्तिरिति नैनन्मनसि कुर्यादित्याहुरात्मन्य

॥१०॥

स्यहिताभवंतीतितस्मिन्मनसिकुर्वन्नुत्तगार्हपत्यादविच्छिन्नामुदकधारांहरेत्तंतंतंतन्व
न्नेजसीभानुमन्विहीत्याहवनीयात्सातत्रप्रायश्चित्तिस्तदाहुःकथमग्नीनन्वादधानो
न्वाहार्यपचनमाहरये३न्न॥नाहरये३न्नइति॥आहरयेदित्याहुःप्राणान्वाएषो
भ्यात्मंधत्तेयोग्नीनाधत्तेतेषामेषोन्नादतमोभवतियदन्वाहार्यपचनस्तस्मिन्नेता
माहुतिंजुहोत्यग्नयेन्नादायान्नपतयेस्वाहेत्यन्नादोहान्नपतिर्भवतिस्वप्रजया
न्नाद्यंयएवंवेदांतरेणगार्हपत्याहवनीयौहोष्यन्संचरेत्तेनहवाएनंसंचरमाण
मग्नयोविदुरयमस्मासुहोष्यतीत्येतेनहवाअस्यसंचरमाणस्यगार्हपत्याहवनी
पाप्मानमपहतःसोपहतपाप्मोर्ध्वःस्वर्गंलोकमेतीतिवैब्राह्मणमुदाहरंति

स॰

॥११॥

ॐ॰ रुथमग्नी अवत्स्यन्नुपतिष्ठेतं प्रोष्य वा प्रत्येत्याहरहर्वेति तिष्ठामि याजुरस्तु छं
श्रेयस आक्रामन्तेथाप्याहुरहरहर्वा एते यजमानस्याग्नयो वासनात्प्रस्तावेन
हिंस्यन्ति तानुपतिष्ठेतैवाभयं वो अभयं मे स्त्वित्यभयं हैवास्मै भवत्यभयं हैवास्मै भ
वति ॥ १२ ॥ इति सप्तमपंचिकायां द्वितीयो ध्यायः ॥ हरिश्चन्द्रो ह वै वैधस ऐक्ष्वाको राजा
पुत्र आस तस्य ह शतं जाया बभूवुः तासु पुत्रं न लेभे तस्य ह पर्वतनारदौ गृह ऊषतुः
स ह नारदं पप्रच्छ यन्विमं पुत्रमिच्छन्ति ये विजानन्ति ये च न ॥ किंस्वित्पुत्रेण विन्दते तन्म आ
चक्ष्व नारदेति स एकया पृष्टो दशभिः प्रत्युवाच ॥ ऋणमस्मिन्संनयत्यमृतत्वं च गच्छति
पिता पुत्रस्य जातस्य पश्येच्चेज्जीवतो मुखं ॥ यावन्तः पृथिव्यां भोगा यावन्तो जातवेद

॥११॥

सि॥ यावंतो अप्सु प्राणिनां भुयान्पुत्रे पितुस्ततः॥ शश्वत्पुत्रेण पितरोऽत्यायन्बहुलं तमः॥
आत्मा हि जज्ञ आत्मनः स इरावत्यति तारिणी॥ किं नु मलं किमजिनं किमु श्मश्रूणि
किं तपः॥ पुत्रं ब्रह्माण इछध्वं स वै लोको वदावदः॥ अन्नं ह प्राणः शरणं ह वासो रूपं
हिरण्यं पशवो विवाहाः॥ सखा ह जाया कृपणं ह दुहिता ज्योतिर्ह पुत्रः परमे व्योमन्॥
पतिर्जायां प्रविशति गर्भो भूत्वा स मातरं॥ तस्यां पुनर्नवो भूत्वा दशमे मासि जाय
ते॥ तज्जाया जाया भवति यदस्यां जायते पुनः॥ आभूतिरेषा भूतिर्बीजमेतं नि
धीयते॥ देवाश्चैतामृषयश्च तेजः समभरन्महत्॥ देवा मनुष्यानब्रुवन्नेषा वो
जननी पुनः॥ नापुत्रस्य लोकोस्तीति तत्सर्वे पशवो विदुः॥ तस्मात्तु पुत्रो मात

सं॰

॥१२॥

सांख्याधिरोहति ॥ एषपंथाउरुगायःसुशेवोयंपुत्रिणआक्रमंतेविशोकाः॥तं
तिपश्चावोवयांसिच्चतस्मात्तेमात्रापिमिथुनीभवंतीतिहस्माआख्याय॥१३॥अथै-
मुवाच्चवरुणंराजानमुपधावपुत्रोमेजायतांतेनत्वायजाइतितथेतिसवरुणंराजान
मुपससारपुत्रोमेजायतांतेनत्वायजाइतितथेतितस्यहपुत्रोजज्ञेरोहितोनामतंहो
वाचाजनिवैतेपुत्रोयजस्वमानेनेतिसहोवाचयदावैपशुर्निर्दशोभवत्यथसमेध्यो
भवतिनिर्दशोन्वस्त्वथत्वायजाइतितथेतिसहनिर्दशआसतंहोवाचानिर्दशोन्वभू
द्यजस्वमानेनेतिसहोवाचयदावैपशोर्दंताजायंतेथसमेध्योभवतिदंतान्वस्यजा
यंतामथत्वायजाइतितथेतितस्यहदंताजज्ञिरेतंहोवाचाज्ञतवाअस्यदंतायजस्व

॥१॥

मानेनेतिसहोवाचयदावैपशोर्दंताःपद्यंतेथसमेध्योभवतिदंतान्वस्यपद्यंतामथत्वायजा
इतितथेतितस्यहदंताःपेदिरेतंहोवाचापत्सतवाअस्यदंतायजस्वमानेनेतिसहोवाचय
दावैपशोर्दंताःपुनर्जायंतेथसमेध्योभवतिदंतान्वस्यपुनर्जायंतामथत्वायजाइतितथे
तितस्यहदंताःपुनर्जज्ञिरेतंहोवाचाज्ञतवाअस्यपुनर्दंतायजस्वमानेनेतिसहोवाच
यदावैक्षत्रियःसांनाहुकोभवत्यथसमेध्योभवतिसंनाहंनुप्राप्नोत्वथत्वायजाइतित
थेतिसहसंनाहंप्रापतंहोवाचसंनाहंनुप्राप्नोद्यजस्वमानेनेतिसतथेत्युक्त्वापुत्रमा
मंत्रयामासततायंवैमह्यंत्वामददाद्धंतत्वयाहमिमंयजाइतिसहनेत्युक्त्वाधनुरादाया
रण्यमपातस्थौससंवत्सरमरण्येचचार॥१४॥अथहैक्ष्वाकंवरुणोजग्राहतस्यहो

स॰

१९२॥

जशेतडहरोहितः शुश्रावसोरण्याद्ग्राममेयायतमिंद्रः पुरुषरूपेण पर्येत्योवाच ना-
श्रांताय श्रीरस्तीति रोहित शुश्रुम पापो नृषद्वरो जन इंद्र इच्चरतः सखा चरैवेति चरैवे-
ति वै मा ब्राह्मणो वोचदिति ह॥ द्वितीयं संवत्सरमरण्ये चचार सोरण्याद्ग्राममेयाय तमिं-
द्रः पुरुषरूपेण पर्येत्योवाच॥ पुष्पिण्यौ चरतो जंघे भूष्णुरात्मा फलग्रहिः॥ शेरेस्य सर्वे पा-
प्मानः श्रमेण प्रपथे हतश्चरैवेति चरैवेति वै मा ब्राह्मणो वोचदिति ह॥ तृतीयं संवत्सरम-
रण्ये चचार सोरण्याद्ग्राममेयाय तमिंद्रः पुरुषरूपेण पर्येत्योवाच॥ आस्ते भग आसीन-
स्योर्ध्वस्तिष्ठति तिष्ठतः॥ शेते निपद्यमानस्य चराति चरतो भगश्चरैवेति चरैवेति वै

षड्

मा ब्राह्मणो वोचदिति ह॥ चतुर्थं संवत्सरमरण्ये चचार सोरण्याद्ग्राममेयाय तमिंद्रः पु-

॥१२

य४

रुषरूपेणपर्येत्योवाच॥कलिःशयानोभवतिसंजिहानस्तुद्वापरः॥उत्तिष्ठंस्त्रेताभवतिकृ
तंसंपद्यतेचरंश्चरैवेतिचरैवेतिवैमाब्राह्मणोवोचदितिह॥पंचमंसंवत्सरमरण्येचचारस
रण्याद्ग्राममेयायतमिंद्रःपुरुषरूपेणपर्येत्योवाच॥चरन्वैमधुविंदतिचरंस्वादुमुदुंबरं॥
सूर्यस्यपश्यश्रेमाणंयोनतंद्रयतेचरंश्चरैवेतिचरैतिवैमाब्राह्मणोवोचदितिह॥ष
ष्ठंसंवत्सरमरण्येचचारसोजीगर्तंसौयवसिमृषिमशनयापरीतमरण्यउपेयायतस्य
हत्रयःपुत्राआसुःशुनःपुच्छःशुनःशेपःशुनोलांगूलइतितंहोवाचऋषेहंतेशतंद
दाम्यहमेषामेकेनात्मानंनिष्क्रीणाइतिसज्येष्ठंपुत्रंनिगृह्णानउवाचनन्विममितिनो
एवेममितिकनिष्ठंमातातौहमध्यमेसंपादयांचक्रतुःशुनःशेपेतस्यहशतंदत्वासऋ

182

स॰

॥१४॥

शर्पसोरण्याश्क्राममेयायसपितरमेत्योवाचतततहंताहमनेनात्मानंनिष्क्रीणाइति
रुणंराजानमुपससारानेनत्वायजाइतितथेतिमेध्यान्वैब्राह्मणःक्षत्रियाद्दितिवरुण
वाचतस्माएतराजसूयंयज्ञक्रतुंप्रोवाचतमेतमभिषेचनीयेपुरुषंपशुमालेभे॥१५॥त
स्यहविश्वामित्रोहोतासीज्जमदग्निरध्वर्युर्वसिष्ठोब्रह्मायास्यउद्गातातस्माउपाकृताय
नियोक्तारंनविविदुःसहोवाचाजीगर्त्तःसौयवसिर्मह्यमपरंशतंदत्ताहमेनंनियोक्ष्यामी
तितस्माअपरंशतंददुस्तंसनियोजतस्माउपाकृतायनियुक्तायाप्रीतायपर्यग्निकृता
यविशसितारंनविविदुःसहोवाचाजीगर्त्तःसौयवसिर्मह्यमपरंशतंदत्ताहमेनंविशासि
ष्यामीतितस्माअपरंशतंददुःसोसिंनिःशानएयायाथहोचुःनःशेपईक्षांचक्रेमानुषमि

नि२

॥१

यवैमाविश्वासिष्यंतिहंताहंदेवताउपधावामीतिसप्रजापतिमेवप्रथमंदेवा[illegible]ससार
कस्यनूनंकतमस्यामृतानामिसेत्यचार्तिप्रजापतिर्हवाचाग्निर्वैदेवा[illegible]नांदिष्ठस्तमेवो
पधावेतिसोग्निमुपससाराग्नेर्वैयंप्रथमस्यामृतानामिसेत्यचार्तिमग्निरुवाच्चसविता
यप्रसवानामीशेतमेवोपधावेतिससवितारमुपससाराभितोऽन्वसवितरिस्येतनन
नेतंसवितोवाचवरुणमयवैराज्ञेनियुक्तोसितमेवोपधावेतिसवरुणंराजानमुपससारा
तउत्तराभिरेकत्रिंशतातंवरुणउवाचाग्निर्वैदेवानामुखंवसिष्ठस्तमस्तंनुस्तुह्य
थततोत्स्रक्ष्यामइतिसोग्निंतुष्टावातउत्तराभिर्द्वाविंशत्यातमग्निरुवाचविश्वान्दे
वान्स्तुह्यथत्वोत्स्रक्ष्यामइतिसविश्वान्देवांस्तुष्टावनमोमहद्भ्योनमोअर्भकेभ्यः

183

स.
॥१७॥

यच्चीतं विश्वेदेवा ऊचुरिन्द्रो वै देवानामोजिष्ठो बलिष्ठः सहिष्ठः सत्तमः पारयिष्णुतमः
स्तानु स्तुह्यथ त्वोत्स्रक्ष्याम इति स इन्द्रं तुष्टाव यच्चिद्धि सत्य सोमपा इति चैतेन सूक्तेनै
त्तरस्य रेचपंचदशाभिस्तस्मा इन्द्रः स्तूयमानः प्रीतो मनसा हिरण्मयं रथं ददौ तमेतया प्रत
याय शश्वदिन्द्र इति तमिन्द्र उवाचाश्विनौ नु स्तुह्यथ त्वोत्स्रक्ष्याम इति सोऽश्विनौ तुष्टा
वोत्तरेण तृचेन तमश्विनावूचतुरुषसं नु स्तुह्यथ त्वोत्स्रक्ष्याम इति स उषसं तुष्टा
वोत्तरेण तृचेन तस्य ह स्म ऋच्यृच्युक्तायां वि पाशो मुमुचे कनीय ऐक्ष्वाकस्योदरं भ
वत्युत्तमस्यामेवर्च्युक्तायां वि पाशो मुमुचे अगद ऐक्ष्वाक आस ॥१०॥ तमृत्विज ऊचु
स्त्वमेव नोऽस्याह्नः संस्थामधिगच्छस्वेत्यथ हैतं शुनःशेपोऽञ्जःसवं ददर्श [illegible] श्रौत

१९

वायधैर्ब्रह्मणोरूपेणब्रह्मह्य्लाम्नुपोयेशेवर्त्तेततस्मात्तस्यपुरोहितस्यार्षेयेणादीक्षामा
वेदयेयुःपुरोहितस्यार्षेयेणप्रवरंप्रवृणीरन्॥२५॥अथातोयजमानभागस्येवतद्धुं
प्राश्नीयात्क्षत्रियोयजमानभागं३नप्राश्नीयात्३इतियत्प्राश्नीयादहुतादंहुतंप्रा
श्यपापीयान्स्याद्यन्नप्राश्नीयाद्यज्ञादात्मानमंतरियाद्यज्ञोवैयजमानभागःसब्रह्म
णःपरिहृतःपुरोहितायतनंवा एतत्क्षत्रियस्ययद्ब्रह्मार्द्धात्मोहवा एषक्षत्रियस्ययत्पु
रोहितःउपाहपरोक्षेणेवप्राशितरूपमाप्नोतिनास्यप्रत्यक्षंभक्षितोभवतियज्ञोह
यप्रत्यक्षंयद्ब्रह्माब्रह्मणिहिसर्वोयज्ञःप्रतिष्ठितोयज्ञेयजमानोयज्ञ एवतद्यज्ञ
मपिसृजतियथाप्स्वापोयथाग्नावग्निंतद्वन्नातिरिच्यतेतद्धैनंनहिनस्तितस्मात्सब्रह्म

सै०
॥२२॥

हत्योग्नेर्हैकेनुङ्क तिप्रजापतेर्विभ्राजंनामलोकस्तस्मिंस्त्वादधामिसहयजमानेनस्
तितत्तथानकुर्याद्यजमानोवैयजमानभागोयजमानेहसोग्नौप्रवृणक्तियएनंतत्र
याद्यजमानमग्नौप्रावार्क्षीः प्रास्याग्निः प्राणांधक्ष्यतिमरिष्यतियजमानइतिशश्व
थास्यात्तस्मात्तस्याशान्नेयाऽशान्नेयात् ॥२६॥८॥ इतिसप्तमपंचिकायांचतुर्थो
यः॥ विश्वंतरोहसौषद्मनः श्यापर्णान्परिचक्षाणोविश्यापर्णंयज्ञमाजह्रेतद्धानुबुध्य
श्यापर्णास्तंयज्ञमाजग्मुस्तेहतदन्तर्वेद्यासांचक्रिरेतान्हदृष्ट्वोवाचपापस्यवाइमेकर्मणः
कर्त्तारआसतेपूतायैवाचोवदितारोयच्छ्यापर्णाइमानुत्थापयतेमेमेंतर्वेदिमासिषते
तितथेतितानुत्थापयांचक्रुस्तेहोत्थाप्यमानारुरुविरेयेतेभ्योभूतवीरेभ्योसितमृगाः ॥२२॥

कश्यपानां सोमपीथमभिजिग्युः पारिक्षितस्य जनमेजयस्य विकश्यपे यज्ञेतिस्ते तत्र वीरवंत
आसुः केस्वित्सोस्माकास्ति वीरीय इमं सोमपीथमभिजेष्यतीत्ययमहमस्मि वो वीर इति हो
वाच रामो मार्गवेयो रामो हास मार्गवेयोनूचानश्यापर्णीयस्तेषां होत्तिष्ठतामुवाचापि
नु राजं नित्थं विदं वेदकेत्थापयंतीति यस्त्वं कथं वेत्थ ब्रह्मबंधविति ॥ २० ॥ १ ॥ यत्रेंद्रं देवताः
पर्यवृंजन्विश्वरूपं त्वाष्ट्रमभ्यमंस्त वृत्रमस्तृत यतीन्सालावृकेभ्यः प्रादादरुर्मघानव
धीद्बृहस्पतेः प्रत्यवधीदिति तत्रेंद्रः सोमपीथेन व्यार्ध्यतेंद्रस्यानुव्यृद्धिं क्षत्रं सोमप
धेन व्यार्ध्यतापींद्रः सोमपीथे भवलष्टरामुष्य सोमं तद्व्यक्रमेवाद्यापि क्षत्रं सोमप
न सयस्तं भक्षं विद्याद्यः क्षत्रस्य सोमपीथेन व्यृद्धस्य येन क्षत्रं समृध्यते कथं तं

185

स॰
॥२३॥

थापयंतीतिवेत्थब्राह्मणत्वंतंभक्षां३वेदहीतितंवैनोब्राह्मणब्रूहीतितस्मैवैतेराजंनि
होवाच॥२॥वात्रयाणांभक्षाणामेकमाहरिष्यंतिसोमंवादधिवापोवासयदिसोमंब्राह्म
णानांसभक्षोब्राह्मणांस्तेनभक्षेणजिन्विष्यसिब्राह्मणकल्पस्तेप्रजायामाजनिष्यतआ
ताय्यापाय्यावसायीयथाकामप्रयाप्योयदावैक्षत्रियायपापंभवतिब्राह्मणकल्पोस्यप्रज
यामाजायतईश्वरोहास्माद्धितीयोवातृतीयोवाब्राह्मणतामभ्युपैतोःसब्रह्मबंधवेन
जिज्यूषितोथयदिदधिवैश्यानांसभक्षोवैश्यांस्तेनभक्षेणजिन्विष्यसिवैश्यकल्पस्ते
प्रजायामाजनिष्यतेन्यस्यबलिकृदन्यस्याद्योयथाकामज्येयोयदावैक्षत्रियायपापं
भवतिवैश्यकल्पोस्यप्रजायामाजायतऽईश्वरोहास्माद्धितीयोवातृतीयोवावैश्यताम

॥२३॥

भ्युपेतोः सवैश्यतयाजिज्यूषितोऽथयद्यपः शूद्राणांसभक्षः शूद्रांस्तेनभक्षेणाजिन्विष्यसि
शूद्रकल्पस्तेप्रजायामाजनिष्यतेऽन्यस्यप्रेष्यः कामोत्थाप्योयथाकामवध्योयदावैक्षत्रि
यायपापंभवतिशूद्रकल्पोस्यप्रजायामाजायतईश्वरोहास्माद्द्वितीयोवातृतीयोवाशूद्र
तामभ्युपेतोः सशूद्रतयाजिज्यूषितः ॥२९॥ एतेवैतेत्रयोभक्षाराजंनितिहोवाचयेषाम
शांनेयात्क्षत्रियोयजमानोऽथास्यस्वोभक्षोन्यग्रोधस्यावरोधाश्चफलानिचौदुंब
राण्याश्वत्थानिप्लाक्षाण्यभिषुणुयात्तानिभक्षयेत्सोस्यस्वोभक्षोयतोवाअधिदेवायज्ञेने
ष्ट्वास्वर्गंलोकमायंस्तत्रैतांश्चमसान्न्युब्जंस्तेन्यग्रोधाअभवन्न्युब्जाइतिहाप्ये
र्ह्याचक्षतेकुरुक्षेत्रेतेहप्रथमजान्यग्रोधानांतेभ्योहान्येधिजातास्तेयन्न्यंचोरो

186

न्यङ्ङ्रोहतिन्यग्रोहोन्यग्रोहोवैनामतंन्यग्रोहंसंतंन्यग्रोधइत्याचक्षतेपरोक्षेणपरो
याइवहिदेवाः॥३०॥तेषांयश्चमसानांरसोवाङैत्तेवरोधाअभवंनथयऊर्ध्वस्तानिफ
न्येषहवावक्षत्रियःस्वाद्भक्षांनैतियान्यग्रोधस्यावरोधांश्चफलानिचभक्षयत्यपाह
परोक्षेणैवसोमपीथमाप्नोतितेनास्यप्रत्यक्षंनभक्षितोभवतिपरोक्षमिवहवाएषसोमोरा
जायंन्यग्रोधःपरोक्षमिवैषब्रह्मणोरूपमुपनिगच्छतियत्क्षत्रियःपुरोधयैवदीक्षयैव
प्रवरेणैवक्षत्रंवाएतद्वनस्पतीनांयन्यग्रोधःक्षत्रंराजन्योनिततइवहीक्षत्रियोरा
ष्ट्रेवसन्भवतिप्रतिष्ठितइवनिततइवन्यग्रोधोवरोधैर्भूम्यांप्रतिष्ठितइवतद्यत्क्ष
त्रियोयजमानोन्यग्रोधस्यावरोधांश्चफलानिचभक्षयत्यात्मन्येवतत्क्षत्रंवनस्पती

नांप्रतिष्ठापयतिक्षत्रआत्मानंक्षत्रेहवैसऽआत्मनिक्षत्रंवनस्पतीनांप्रतिष्ठापयति
न्यग्रोधइवावरोधैर्भूम्यांप्रतिराष्ट्रेतिष्ठत्युग्रंहास्यराष्ट्रमव्यथ्यंभवतियएवमेतंभ
क्षंभक्षयतिक्षत्रियोयजमानः॥३१॥अथयदौदुंबराण्यूर्जोवाएषोन्नाद्याद्वनस्पति
रजायतयदुदुंबरोभौज्यंवाएतद्वनस्पतीनामूर्जमेवास्मिंस्तदन्नाद्यंभौज्यंचवनस्प
तीनांक्षत्रेदधात्यथयदाश्वत्थानितेजसोवाएषवनस्पतिरजायतयदश्वत्थःसाम्रा
ज्यंवाएतद्वनस्पतीनांतेजएवास्मिंस्तत्साम्राज्यंचवनस्पतीनांक्षत्रेदधात्यथयत्प्ल
क्षाणियशसोवाएषवनस्पतिरजायतयत्प्लक्षःस्वाराज्यंचहवाएतद्वैराज्यंचवन
तीनांयशएवास्मिंस्तत्स्वाराज्यवैराज्येचवनस्पतीनांक्षत्रेदधात्येतान्यस्यपुरस्ता

187

स॰

२५॥

कृतानि भवंत्यथ सोमं राजानं क्रीणंति तिस्रो रात्रीरेवात ऊर्ध्वं तौपवसथात्प्रतिवेशोध्वरं
पवसथ्यमहरेतान्यध्वर्युः पुरस्तादुपकल्पयताधिषवणं चर्माधिषवणे फलके द्रोण
कलशं दशापवित्रमद्रीन्पूतभृतं चाधवनीयं च स्थालीमुदंचनं चमसं च तद्धेतद्रा
जानं प्रातरभिषुण्वंति तदेनानि द्व्यादिं ऋक्रीयाद्भ्यैभ्यानि स्तुतयान्माध्यंदिना
यान्यानि परिशिष्यात्॥ २॥ ६॥ तच्चैतां भ्यमसानंतुनयेयुः स्तदेतं यजमानचमसमु
न्नयेत्तस्मिं द्दर्भतरूणकं प्रास्तेस्यात्तौ तयोर्विषट्कृतं तः परिधिरेवं प्रास्येद्दधिक्रा
व्णो अकारिषमित्येतया चास्स्वाहाकारयानुवषट्कृतं परमाद्दधिक्राव्णः द्वावसोपंच
छष्ठीरिति तच्चैतां भ्यमसानाहरेयुः स्तदेतं यजमानचमसमाहरेत्तान्यत्रो ७॥ ल॥

॥२५॥

फःस्तदेनमुपोह्य द्वीयोत्तद्वेदक्षांहोतोपह्वयेतं यदा चमसं भक्षयेद्यथैनमेतया भक्षयेद्य
दत्र त्रिष्टुं रसिनः स तस्य यदिन्द्रो अपिबच्छचीभिः ॥ इदं तदस्य मनसा शिवेन सोमं राज्ञा
नमिह भक्षयामीति शिवो ह वा अस्मा एष वानस्पत्यः शिवेन मनसा भक्षितो भवत्यस्य
हास्य राष्ट्रमव्यथं भवतीत्य एवमेतं ॰ भक्षयति क्षत्रियो यजमानः शान एधि हृदे
तः प्रपा आयुः जीवसे सोम तारीरितियात्मनः प्रत्यभिमृशतीश्वरो ह वा एषोऽप्रत्यभिमृ
मनुष्यस्यायुः प्रत्यवहर्तोरिनर्हस्मान्न भक्षयतीति तद्यदेतेनात्मानमभिमृशत्या
तत्प्रतिरते आप्यायस्व समेतु ते सं ते पयांसि समु यन्तु वाजा इति चमसमाप्य
भिरूपाभ्यां यद्यज्ञेभिरूपं तत्समृद्धं ॥ ३ ॥ ७ ॥ तद्यत्रैतां भ्यमसानत्सादय

सं.
२६

यजमानचमसंसादयित्वा तानत्र प्रकंपयेयुस्तदेनमनुप्रकंपयेदथैनमाहृतं भक्षयेन्नरा
सपीतस्य देव सोम ते मतिविद ऊमैः पितृभिर्भक्षितस्य भक्षयामीति प्रातःसवने नाराशं
सो भक्ष ऊर्वैरिति माध्यंदिने काव्यैरिति तृतीयसवन ऊमा वै पितरः प्रातःसवन ऊर्वा
माध्यंदिने काव्यास्तृतीयसवने तदेतान्पितॄन्नेवामृतान्सवनभाजः करोति सर्वा हैव
सोऽमृत इति ह स्माह प्रियव्रतः सोमापेयः कश्च सवनभागित्यमृता ह वा अस्य पितरः स
वनभाजो भवंत्युपगेहास्य राष्ट्रमव्यथ्यं भवति य एवमेतं भक्षं भक्षयति क्षत्रियो यजमा
नः समान आत्मनः प्रत्यभिमर्शः समानमाप्यायनं चमसस्य प्रातःसवनस्यैवाव
ता प्रातःसवने चरेयुर्माध्यंदिनस्य माध्यंदिने तृतीयसवनस्य तृतीयसवने तमे

॥२६॥

वेमेतंभक्षंप्रोवाचरामोमार्गवेयोविश्वंतरायसौषद्मनायतस्मिन्होवाचप्रोक्तेसहस्र
मुहब्राह्मणेभ्यःप्रददौसनेयापर्णमेयःशहत्स्यैतमुहैवप्रोवाचतुरःकावषेयोजनमेज
यायपारिक्षितायैतमुहैवप्रोचतुःपर्वतनारदौसोमकायसाहदेव्यायसहदेवायसा
र्ञ्जयायबभ्रवेदैवावृधायभीमायवैदर्भायनग्नजितेगांधारायैतमुहैवप्रोवाचाग्निः
सनश्रुतायारिंदमायक्रतुविदेजानकयएतमुहैवप्रोवाचवसिष्ठःसुदासेपैजवना
यतेहतेसर्वएवमहज्जग्मुरेतंभक्षंभक्षयित्वासर्वेहैवमहाराजाआसुरादित्यइव
हस्मश्रियांप्रतिष्ठितास्तपंतिसर्वाभ्योदिग्भ्योबलिमावहंतआदित्यइवहवैश्रियां
प्रतिष्ठितास्तपतिसर्वाभ्योदिग्भ्योबलिमावहत्युग्रंहास्याराष्ट्रमव्यथ्यंभवतिय

१८९

स
८७॥

व्रमेतं भक्षं भक्षयति स्त्रियो यजमानो यजमानः॥ ३४॥ ८॥ इति सप्तमचिकित्सायां पंचमोध्याय:॥ ७ ॥ ७ ॥ शाके १६७१ वर्षे शुक्लनाम संवत्सरे उत्तरायणे आषाढ शुद्ध प्रथमा तद्दिने गणेशास्त रघुनाथ जल्पा लिखितं पुस्तकं संपूर्णं॥ ७॥ परोपकारार्थं॥ ७॥ श्रीरामार्पणमस्तु॥ ७॥ ॥ अपरं पुस्तकं वीक्ष्य शोधनाय सदा बुधैः॥ न्यूनाधिक्ये स्वरे वर्णे रस्माकं दूषणं न हि॥ १॥ ७॥ अथातस्तु तं शास्त्रयोरेव॥ श्रीरामसत्य॥ ७॥

190

॥१॥

॥हेपोथिअस्टमपंचिकाहोय॥

अ॰पं॰

॥१॥

॥श्रीगणेशाय नमः॥हरिः ॐ॥ अथातस्त्रयाणामेवैकाहिकं प्रातःस
काहिकं तृतीयसवनमेतद्वै शान्तं क्लृप्तं प्रतिष्ठितं सवनं यदैकाहिकं शान्त्यै क्लृप्त्यै प्र
ष्ठित्या अप्रच्युत्या उक्तौ माध्यंदिनः पवमानो यत्कुत्सस्य साम्नो बृहत्पृष्ठस्यामेहिस
मनी क्रियेते आ त्वा रथं यथोतय इदं वसो सुतमंध इति राथंतरी प्रतिपद्राथंतरो नुच
रः पवमानो वा एत यन्मरुत्वतीयं पवमाने वा अत्र रथंतरं कुर्वन्ति बृहत्पृष्ठं सर्वीच
धृतायै तद्रिदं रथंतरं स्तुतमाभ्यां प्रतिपदनुचराभ्यामनुशंसत्यथो ब्रह्म वै रथंतरं क्ष
त्रं बृहद्ब्रह्म खलु वै क्षत्रात्पूर्वं ब्रह्म पुरस्तान्म उग्रं राष्ट्रमव्यथ्यमसदित्यथान्नं वै र
थंतरमन्नमेवास्मै तत्पुरस्तात्कल्पयत्यथेयं वै पृथिवी रथंतरमियं खलु वै प्रतिष्ठा प्र

॥१॥

तिष्ठामेवास्मैतत्पुरस्तात्कल्पयतिसमानंह्वैनिहवोविभक्तिःसोऽकामदुघान्ब्राह्मण
स्यत्युभयसाम्नोरूपमुभेहिसामनीक्रियेतेसमान्योधाय्याअविभक्तास्ताःऽएका
मेकाहिकोमरुत्वतीयःप्रगाथः॥१॥जनिष्ठाउग्रःसहसेतुरायेतिसूक्तमुग्रवत्सह
स्वत्क्षत्रस्यरूपंमंद्रओजिष्ठइत्योजस्वत्क्षत्रस्यरूपंबहुलाभिमानइत्यभिवद्धि
न्तस्यैरूपंतद्वैकादशर्चंभवत्येकादशाक्षरावैत्रिष्टुप्त्रैष्टुभोवैराजन्यओजोवा
यंवीर्यंत्रिष्टुबोजःक्षत्रंवीर्यंराजन्यस्तदेनमोजसाक्षत्रेणवीर्येणसमर्धय
गौरिवीतंभवत्येतद्वैमरुत्वतीयंसमृद्धंयद्गौरिवीतंतस्योक्तंब्राह्मणंतु
महइतिबृहत्पृष्ठंभवतिक्षत्रंवैबृहत्क्षत्रेणैवतत्क्षत्रंसमर्धयत्यथोक्षत्रंवै

१९२

अ॰

॥२॥

जमानस्यनिष्केवल्यंतद्यद्बृहत्पृष्ठंभवतिक्षत्रंवैबृहत्क्षत्रेणैवैनंतत्समर्धयंसयथोऽ
वैबृहज्ज्यैष्ठ्येनैवैनंतत्समर्धयंसयथोज्यैष्ठ्यंवैबृहज्ज्यैष्ठ्येनैवैनंतत्समर्धयंसभित्वाम्
नुमइतिरथंतरमनुरूपंकुर्वंत्ययंवैलोकोरथंतरमसौलोकोबृहदस्यवैलोकस्यासौ
लोकानुरूपोमुष्यलोकस्यायंलोकोनुरूपस्तद्यद्रथंतरमनुरूपंकुर्वंत्युभावेवतल्लोकौ
यजमानायसंभोगिनौकुर्वंत्यथोब्रह्मवैरथंतरंक्षत्रंबृहद्ब्रह्मणिखलुवैक्षत्रंप्रतिष्ठि
तंक्षत्रेब्रह्माथोसाम्नएवसयोनितायैयद्वावानेतिधाय्यातस्यामुक्थंब्राह्मणमुक्तंयस्ट
पावकवर्णइतिसामप्रगाथउभयसाम्नोरूपंमुभेहिसामनीक्रियेते॥२॥तमुष्टुहियो
अभिभूत्योजाइतिसत्त्वमभिवदभिभूत्यैरूपमषोकृष्णंसहमानमोभिरित्यत्रैव ॥

सहमानवत्तत्क्षत्रस्यरूपंतत्संचदशार्चंभवत्योजोवाइंद्रियंवीर्यंपंचदश ओजःक्षत्रंवीर्यं
राजन्यस्तदेनमोजसाक्षत्रेणवीर्येणसमर्द्धयतितद्भारद्वाजंभवतिभारद्वाजंवैबृहद्
वैयेणसत्तोमेषूहत्वावक्षत्रियस्ययज्ञःसमृद्धोयोबृहत्पृष्ठस्तस्माद्यत्रक्वचक्षत्रियोयज
जेतबृहदेवतत्रपृष्ठंस्यात्तत्समृद्धं॥ २॥ ऐकाहिकाहोत्राएतावैशांताःक्लृप्ताःप्रतिष्ठि
ताहोत्रायदैकाहिकाःशांत्यैक्लृप्त्यैप्रतिष्ठित्याअप्रच्युत्यैताःसर्वरूपाभवंतिसर्व
समृद्धाःसर्वरूपतायैसर्वसमृद्ध्यैसर्वरूपाभिर्होत्राभिःसर्वसमृद्धाभिःसर्वान्का
नवाप्नवामेतितस्माद्यत्रक्वचैकाहाअसर्वस्तोमाअसर्वपृष्ठाऐकाहिकाएवतत्र
होत्रास्युस्तत्समृद्धमुक्थ्यएवायंपंचदशःस्यादित्याहुरोजोवाइंद्रियंवीर्यंपंच

193

अं.

॥३॥

ऊजः क्षत्रं वीर्यं राजन्यस्तदेनमोजसा क्षत्रेण वीर्येण समर्धयति तस्य त्रिंशास्स्तुतस्तत्रा
णि भवंति त्रिंशदक्षरा वै विराड्विराळं नाद्यं विराज्यैवैनं तदन्नाद्ये प्रतिष्ठापयति तस्मात्तदुऽम्य
पंचदशास्यादिः स्यादुज्योतिष्टोम एवाग्निष्टोमस्याद्ब्रह्म वै स्तोमानां त्रिवृत्क्षत्रं पंचदशो
ब्रह्म खलु वै क्षत्रात्पूर्वं ब्रह्म पुरस्तान्मउग्रं राष्ट्रमव्यथ्यमसदिति विशः सप्तदशो वै
ऽवर्ण एकविंशो विशश्चैवास्मै तच्छोऽन्ववर्णमनुवर्त्मानौ कुर्वंयथा तेजो वै स्तोमानां त्रि
वृद्वीर्यं पंचदशः प्रजातिः सप्तदशः प्रतिष्ठैकविंशस्तदेनं तेजसा वीर्येण प्रजात्या प्र
तिष्ठया तत्तः समर्धयति तस्माज्योतिष्टोमस्यात्तस्य चतुर्विंशतिस्स्तुतशास्त्राणि भवं
ति चतुर्विंशत्यर्धमासो वै संवत्सरः संवत्सरे कृत्स्नमन्नाद्यं कृत्स्न एवैनं तदन्नाद्ये प्रतिष्ठा

॥३॥

पयतितस्मा ज्योतिष्टोम एवाग्निष्टोमस्यादग्निष्टोमस्यात् ॥ ४ ॥ इत्यष्टमपंचिकायां
प्रथमोध्यायः ॥ ॥ अथातः पुनरभिषेकस्यैव सूयते ह वा अस्य क्षत्रं यो दीक्षते क्षत्रियः स
न्स यदावभृथादुदेत्यानुबंध्ययेष्ट्योदवस्यत्यथैनमुदवसानीयायां संस्थितायां पुनर
भिषिंचंतितस्यैते पुरस्तादेव संभारा उपकॢप्ता भवंत्यौडुंबर्यासंदीतस्यै प्रादेशमात्राः पा
स्युररत्निमात्राणि शीर्षण्यानूच्यानि मौंजं विवयनं व्याघ्रचर्मास्तरणमौडुंबरश्चमस
उंबरशाखा तस्मिन्नेतस्मिंश्चमसेष्टातयानि निषुतानि भवंति दधिमधुसर्पिरातपवर्ष्य
पः शष्पाणि च तोक्मानि च सुरा दूर्वा तद्यैषा दक्षिणा स्फ्यवर्त्तनिर्वेदेस्तत्रैतां प्रा
मासंदीं प्रतिष्ठापयति तस्या अंतर्वेदि द्वौ पादौ भवतो बहिर्वेदि द्वावियंवै [illegible]स्तस्या

195

ॐ

॥४॥

रिमितंरूपंयदंतर्वेद्यथैषध्रमोपरिमितोयोबहिर्वेदितद्यदस्याअंतर्वेदिद्वैपादौनवते
बहिर्वेदिवाउभयोःकामयोरूपास्यैयश्चांतर्वेदियश्चबहिर्वेदि॥१॥५॥व्याघ्रचर्मणास्त
णात्युत्तरलोम्नःप्राचीनग्रीवेणक्षत्रंवाएतदारण्यानांपशूनांयद्व्याघ्रःक्षत्रंराजन्यःक्ष
त्रेणैवतत्क्षत्रंसमर्धयतितामुपश्चादासंद्याउपविश्याच्यजानुदक्षिणमभिमंत्रयतेउभाभ्यां
पाणिभ्यामालभ्याग्निष्ट्वागायत्र्यासयुक्छंदसारोहतुसवितोष्णिहासोमानुष्टुभा
बृहस्पतिर्बृहत्यामित्रावरुणौपंक्त्येंद्रस्त्रिष्टुभाविश्वेदेवाजगत्यातानहमनुराज्याय
साम्राज्यायभौज्यायस्वाराज्यायवैराज्याय पारमेष्ठ्यायराज्यायमाहाराज्यायाधिप
त्यायस्वावश्यायातिष्ठायारोहामीत्येतामासंदीमारोहेद्दक्षिणेनाग्रेजानुनाथसव्ये
नतत्तदितीरवलुरुत्तरेवै देवाश्छंदोभिःसयुग्भूत्वैतांश्रियमारोहन्यस्यामेतए

॥५॥

तर्हिंप्रतिष्ठितोअग्निर्गायत्र्यासवितोष्णिहासोमोनुष्टुभोबृहस्पतिर्बृहत्यामित्रावरुणौ
पंक्त्येंद्रस्त्रिष्टुभाविश्वेदेवाजगत्यातिएतेअभ्यनूच्यंतेअग्नेगायत्र्यभवत्सयुग्वेतिकल्पते
हवाअस्मैयोगक्षेमउत्तरोत्तरिणींहिश्रियमश्नुतेस्कतेहप्रजानामैश्वर्यमाधिपत्यंयएव
मेताअनुदेवताएतामात्रासंदीमारोहतिक्षत्रियःसंनथैनमभिषेक्ष्यन्नपांत्वागातिंवाचयतिदि
वेनमाचक्षुषापश्यतापःशिवयातन्वोपस्पृशातत्वचंमे।सर्वांअग्नीरप्सुषदोहुवेवोम
वर्चोबलमोजोनिधत्तेतिनेतस्याभिषिषिचानस्यावीरान्तोऽआपोवीर्यन्निर्हणानिति
ध।अथैनमुदुंबरशाखयामंत्र्यायाभिषिंचत्ता।आपःशिवतमाइमाःसर्वस्यभेषजं
इमाराष्ट्रस्यवर्द्धनीरिमाराष्ट्रभृतोमृताः।याभिरिंद्रमभ्यषिंचत्प्रजापतिःसोमंरा

198

अ॰

॥५॥

षरूणांयमंमनुतम् ॥ ताभिरद्भिरभिषिंचामित्वामहंराज्ञांत्वमधिराजोभवेह ॥ महांतंत्व
महीनांसंम्राजंचर्षणीनांदेवीजनित्र्यजीजनद्भद्राजनित्र्यजीजनद्देवस्यत्वासवितुःप्रस
वेश्विनोर्बाहुभ्यांपूष्णोहस्ताभ्यामग्नेस्तेजसासूर्यस्यवर्चसेंद्रस्येंद्रियेणाभिषिंचामि
बलायश्रियेयशसेन्नाद्यायभूरितियइच्छेद्द्विमेवप्रत्यंनमद्यादित्यथयइच्छेद्द्विपुरु
षंभूर्भुवइत्यथयइच्छेत्त्रिपुरुषंवाप्रतिमंवाभूर्भुवस्वरितितदाहुःसर्वाप्तिर्वा
एषायदेताव्याहृतयोतिसर्वेणाहास्यपरस्मैकृतंभवतीतितमेतेनाभिषिंचेद्देवस्यत्वा
सवितुःप्रसवेश्विनोर्बाहुभ्यांपूष्णोहस्ताभ्यामग्नेस्तेजसासूर्यस्यवर्चसेंद्रस्येंद्रियेण ॥५॥
भिषिंचामिबलायश्रियेयशसेन्नाद्यायेतितदुपुनःपरिचक्षतेयदसर्वेणवाचोभिषि

क्तोभवतीश्वरोहतुपुरायुषःप्रेतोरितिहस्माहसत्यकामोजाबालोयमेताभिर्व्याहृ
तिभिर्नाभिषिंचंतीतीश्वरोहसर्वमायुरेतोः सर्वमाप्नोद्विजयेनेत्युहस्माहोद्दालकआ
रुणिर्यमेताभिर्व्याहृतिभिरभिषिंचंतीतितमेतेनैवाभिषिंचेद्देवस्यत्वासवितुःप्रसवे
श्विनोर्बाहुभ्यांपूष्णोहस्ताभ्यामग्नेस्तेजसासूर्यस्यवर्चसेंद्रस्येंद्रियेणाभिषिंचामिब
लायश्रियैयशसेन्नाद्यायभूर्भुवःस्वरित्यथैतानिहवैक्षत्रियाद्दीजानात्क्रांतानि
भवंतिब्रह्मक्षत्रंचोर्गन्नाद्यमपामोषधीनांरसोब्रह्मवर्चसमिरापुष्टिः प्रजातिः
त्ररूपंतदथोअन्नस्यरसओषधीनांक्षत्रंप्रतिष्ठातद्यदेवास्मैपुरस्तादाहुतीजु
तितस्मिन्ब्रह्मक्षत्रेदधाति ॥७॥ अथयस्यौडुंबर्यासंदीभवत्यौडुंबरश्चमसउ

108

अं·

॥ ६॥

ग्गारवोर्ग्वाअन्नाद्यमुदुंबरऊर्जमेवास्मिंस्तदंनाद्यंदधात्यथपर्द्धिमघुष्कतंभ
ओषधीनांरसोपामेवास्मिंस्तदोषधीनांरसंदधात्यथयद्वातपवृष्ट्याआपोभवं
श्यहवैब्रह्मवर्चसंवातपवृष्ट्याआपस्तेजएवास्मिंस्तद्ब्रह्मवर्चसंचदधात्यथय
ष्पाणिव्रतोक्ष्माणिचभवंतीरायैतत्पुष्ट्यैरूपमथोप्रजात्याइरामेवास्मिंस्तत्पुष्टिं
दधात्यथोप्रजातिमथयत्सुराभवतिक्षत्ररूपंतदथोअन्नस्यरसः क्षत्ररूपमेवास्मिं
स्तदधात्यथोअन्नस्यरसमथयद्दूर्वाभवतिक्षत्रंवाएतदोषधीनांयद्दूर्वाक्षत्रंराजन्यो
नितत इवहीहक्षत्रियोराष्ट्रेवसन्भवतिप्रतिष्ठितइवनिततेवहस्त्वावैरोधेपर्म्यांप्रति ॥
ष्ठितेवतद्यद्दूर्वाभवत्योषधीनामेवास्मिंस्तत्क्षत्रंदधात्यथोप्रतिष्ठामेतानिहवपाम्

स्मारीजानाघु(त्वां)ता। निभवंतिता न्येवास्मिंस्तद्दधातितैरेवैनं तत्समर्द्धयं यथास्मैस्क
राकुं संहस्तत्रो दधाति स्वादिष्ठया मदिष्ठयपिवस्वसोमधारयो॥ इंद्रायपातवस्कृत इं
द्रायाधायेत्रांतिंवाान्वयतिनाना हिवां दवुहितं सदस्कृतं मासंस्थाधोपरमे व्योमनि॥
स्कृरात्तमसिभ्क्षिणी सोमएषराजामेनं हिंस्यिष्ठंस्वांयो निमाविशंताविति सोमपी
थस्यचैषास्कृरापीथस्यचव्यावृत्तिः पीतायंराति मन्येत तस्माएनां प्रयच्छेत्त
स्यस्कृपुमित्रएवैनांतदन्ततः प्रतिष्ठापयति तथाहिमित्रे प्रतितिष्ठति प्रतितिष्ठ
त्येवंवेद॥ ६॥ ८ अथौदुंबरंशाखामभिप्रस्तुवरोहस्य गर्वा अन्नाद्यमु
जेमेवतदन्नाद्यमभिप्रस्तुवरोहत्सुपर्यवासी नोभस्मोपाहाप्रतिष्ठाप्यप्रस्तुवं

197

अ॰

॥८॥

दक्षीयेतिरे तांस्ततोऽसुरा अजयंस्त उदीच्यां दक्षीयेतिरे तांस्ततोऽसुरा अजयंस्त एत
वान्तरदेशे दीक्षीयेतिरे य एष प्राङुदङ् हतता जिग्युस्तस्य दक्षिणीय उपधावेत्सेनयोः सम
सोऽत्तथा मे कुरु यथाहमिमां सेनां जयानीति स यदि तथेति ब्रूयाद्वनस्पते वीड्वङ्गो हि
या इत्यस्य रथोपस्थमभिमृश्याथैनं ब्रूयादातिष्ठस्वैतां ततो दिशमभिमुखः सन्नेको
रथोऽभिप्रवर्त्तेतां स उदङ् प्रत्यङ् दक्षिणास्त्रिप्राङ्गोऽभ्यमित्रमिति सभीवर्त्तेन हविष्यैवैन
मावर्त्तयेद्रथेनमन्वीक्षिता प्रति रथेन स सेनां सोऽपर्णेति जयति हृतां सेनां युयुधुवाण एन
मुपधावेत्संग्रामं संयतिष्यमाणस्तथा मे कुरु यथाहमिमं संग्रामं सञ्जयानीत्यतस्यामे ॥
वैनं दीक्षीयातये जयति हतं संग्रामं युयुवाण एनमुपधावेज्ज्ञात्याद्वरुध्यमानस्तथा मे

कुर्त्यथाह मिदंराष्ट्रं पुनरवगच्छानीत्येतामेवैनं दिशमुपनिष्क्रमयेत्तथाह राष्ट्रं पुन
रवगच्छत्युपस्थायामित्राणांव्यपनुत्तिं ब्रुवन्नाहानमेत्सपप्राचइंद्रविश्वांअभिश्रानि
तिसर्वतोहास्माअनमित्रमभयम्भवत्युत्तरोत्तरिणींह श्रियमश्नुते य एवं विद्वानेतह प्रज्ञाना
मैश्वर्यमाधिपत्यंयएवमेतामित्राणांव्यपनुत्तिं ब्रुवन्नाहानमेत्येत्य सगृहान्परेत्या
ऽहवनीयस्याग्नेरुपविश्यान्वारब्धायऋत्विग्ततः कंसेनचतुर्गृहीतास्तिस्रआज्
याहुतीरिंद्रीःप्रपदंजुहोत्यनार्त्याअरिष्ट्याअज्यान्याअभयाय ॥ ६ ॥ १० ॥ पर्यूषुप्रधन्व
वाजसातयेपरिवृत्राणिभ्रूब्रह्मप्राणममृतंप्रपद्यतेयमसौहार्मैवर्माभयंस्वस्तये ।
हप्रजयासहपशुभिर्विसिक्षणिर्द्विषस्तरध्याऋणयानईयसेस्वाहा ॥ अनुहि

१९४

अ॰

॥ ९ ॥

तंसोममाहृतमभिसमेहेसमभृत्वेब्रह्मप्राणममृतंप्रपद्येतेयमसौशर्मवर्माभयंस्वस्त
सहप्रजयासहपशुभिर्यराज्येवाजोअभिपवमानप्रगाहसेस्वाहा॥अजीजनोहिप
मानसूर्यंविधारेशास्वब्रह्मप्राणममृतंप्रपद्येतेयमसौशर्मवर्माभयंस्वस्तये॥सहप्र
जयासहपशुभिःश्क्मनापयोगोजीरयारंहमाणःपुरंध्यास्वाहसुनातोहवाअरिष्टा
जीतःसर्वतोगुप्तस्त्रय्यैविद्यायैरूपंपासर्वादिशोनुसंचरत्युडुलोकप्रतिष्ठितोय
स्मादेताःक्लृप्तिगंततःकंसेनचतुर्गृहीतास्तिस्रआज्याहुतीरैन्द्रीःप्रपदंजुहोतियथा
ततःप्रजातिमाशास्तेगवामश्वानांपुरुषाणामिहगावःप्रजायध्वमिहाश्वाइहपुरुषा॥
इहोसहस्रदक्षिणोवीरस्त्रातानिषीदत्वितिबहुर्हवैप्रजयापशुभिर्भवतियएवंमे

तामन्ततः प्रजातिमात्रास्तेगवामश्वानांपुरुषाणामेषहवावक्षत्रियोविट्शूद्रोयमेवंवि
द्वायाजयंत्सयथाहतंव्येवकृषंतेयथाहवाइदंनिषादावासेलगावापापकृतोवावित्तवन्तं
पुरुषमरण्येगृहीत्वाकर्त्तमन्वस्यवित्तमादायद्रवंत्येवमेवतस्त्विजोयजमानंकर्त्त
मन्वस्यवित्तमादायद्रवन्तियमनेवंविद्वायाजयंत्येतद्धस्मवैतद्विद्वानाहजनमेजयः
पारिक्षितएवंविदंहिवैमामेवंविद्वायाजयन्तितस्मादहंजयाम्यभीत्वरींसेनांजया
म्यभीत्वर्यासेनयानमादिव्यानमानुष्यइषवऋच्छंत्येष्याभिसर्वमायुःसर्वमभि
ष्यामीतिनहवाएनंदिव्यानमानुष्यइषवऋच्छंत्येतिसर्वमायुःसर्वमभिर्भवति
वंविद्वायाजयंतियाजयंति ॥११॥८॥ इत्यष्टमपंचिकायांद्वितीयोध्यायः ॥६

अ०

॥१०॥

थातऐन्द्रोमहाभिषेकस्तेदेवाअब्रुवन्सप्रजापतिकाअयंवैदेवानामोजिष्ठोबलिष्ठःस
ष्ठः सत्तमः पारयिष्णुतमः इममेवाभिषिंचामहा इतितथेतितद्वैतदिन्द्रमेवतस्माएते
मासंदींसमभरन्नृचन्नामतस्यैबृहच्चरथंतरंचपूर्वौपादावकुर्वन्वैरूपंचवैराजंच
परौशाक्वररैवतेशीर्षण्येनौधसंचकालेयंचानूच्येऋचःप्राचीनातानानिसामा
नितिरश्चीनवायान्यजूंष्यतीकाशान्यशआस्तरणंश्रियमुपबर्हणंतस्यैसविता
चबृहस्पतिश्चपूर्वौपादावधारयतांवायुश्चपूषाचापरौमित्रावरुणौशीर्षण्येअ
श्विनावनूच्येसएतामासंदीमारोहद्वसवस्त्वागायत्रेणछंदसात्रिवृतास्तोमेनर
थंतरेणसाम्नारोहंतुतानन्वारोहामिसाम्राज्यायरुद्रास्त्वात्रैष्टुभेनछंदसापंच

॥१

दशेन स्तोमेन बृहता साम्नारोहंस्तानन्वारोहामि भौज्यायादित्यास्त्वा जागतेन छं
दसा सप्तदशेन स्तोमेन वैरूपेण साम्नारोहंस्तानन्वारोहामि स्वाराज्याय विश्वे त्वा
देवा आनुष्टुभेन छंदसैकविंशेन स्तोमेन वैराजेन साम्नारोहंस्तानन्वारोहामि वै
राज्याय साध्याश्च त्वाप्त्याश्च देवाः पांक्तेन छंदसा त्रिणवेन स्तोमेन शाक्वरेण साम्ना
रोहंस्तानन्वारोहामि राज्याय मरुतश्च त्वांगिरसश्च देवा अतिछंदसा छंदसा त्रय
स्त्रिंशेन स्तोमेन रैवतेन साम्नारोहंस्तानन्वारोहामि पारमेष्ठ्याय माहाराज्यायाधि
पत्याय स्वावश्यायातिष्ठायारोहामीत्येतामासंदीमारोहत्तमेतस्यामासंद्यामा
विश्वे देवा अब्रुवन्न वा अनभ्युत्क्रुष्ट इंद्रो वीर्यं कर्तुमर्हत्यभ्येनमुत्क्रोशामे

२०७

अ·
॥११॥

तितंविश्वेदेवाअभ्युदक्रोशंनिमंदेवाअभ्युक्रोशातसंम्राजंसांम्राज्यंभोजंभोजपित
राजंस्वाराज्यंविराजंवैराज्यंराजानंराजपितरंपरमेष्ठिनंपारमेष्ठ्यंक्षत्रमजनिक्षत्रि
योजनिविश्वस्यभूतस्याधिपतिरजनिविशामत्ताजनिपुरांभेत्ताजन्यसुराणांहंताज
निब्रह्मणोगोप्ताजनिधर्मस्यगोप्ताजनीतितमभ्युत्कृष्टंप्रजापतिरभिषेक्ष्यन्नेतय
र्चाभ्यमंत्रयत ॥ १ ॥ १२ ॥ निषसादधृतव्रतोवरुणःप स्त्यास्वा। साम्राज्यायभोज्याय
स्वाराज्यायवैराज्यायपारमेष्ठ्यायराज्यायमाहाराज्यायाधिपत्यायस्वावश्यायाति
ष्ठायसुक्रतुरितितमेतस्यामासंद्यामासीनंप्रजापतिःपुरस्तात्तिष्ठन्प्रत्यङ्मुखऔ
दुंबर्यार्द्रयाशाखयासपलाशयाजातरूपमयेनचपवित्रेणांतर्धायाभ्यषिंचदिमाआ

षैताभिश्च व्याहृतिभी राज्याय तस्मादस्यां ध्रुवायां मध्यमायां प्रतिष्ठायां दिशि ये के च
कुरुपंचालानां राजानः सवशोशीनराणां राज्यायैव ते भिषिच्यंते राजेत्येनानभिषि
क्तानाचक्षत एतामेव देवानां विहितिमन्वथैनमूर्ध्वायां दिशि मरुतश्चांगिरसश्च देवाः
षड्भिश्चैव पंचविंशैरहोभिरभ्यषिंचन्नेतेन च तृचेनैतेन च यजुषैताभिश्च व्याहृतिभिः
पारमेष्ठ्याय माहाराज्यायाधिपत्याय स्वावश्यायातिष्ठायेति स परमेष्ठी प्राजापत्यो
भवत्स एतेन महाभिषेकेणाभिषिक्त इंद्रः सर्वा जितीरजयत्सर्वांल्लोकानविंदत्स
र्वेषां देवानां श्रैष्ठ्यमतिष्ठां परमतामगछत्साम्राज्यं भौज्यं स्वाराज्यं वैराज्यं पार
मेष्ठ्यं राज्यं माहाराज्यमाधिपत्यं जित्वास्मिंल्लोके स्वयंभूः स्वराळमृतोमुष्मिंन्स्वर्गे

अ०
॥१३॥

सर्वान्कामानाप्त्वामृतः सम भवत्सम भवत् ॥१४॥३॥ इत्यष्टमपंचिकायां तृती-
ध्यायः ॥ छ ॥ स य इच्छेदेवंवित्क्षत्रियमयं सर्वा जितीर्जयेतायं सर्वांल्लोकान्विंदेतायं स-
र्वेषां राज्ञां श्रैष्ठ्यमतिष्ठां परमतां गच्छेत साम्राज्यं भौज्यं स्वाराज्यं वैराज्यं पारमेष्ठ्यं राज्यं
माहाराज्यमाधिपत्यमयं समंतपर्यायी स्यात्सार्वभौमः सार्वायुष आंतादापरार्धात्पृथि-
व्यै समुद्रपर्यंताया एकराळिति तमेतेनैंद्रेण महाभिषेकेण क्षत्रियं शापयित्वाभिषिंचे-
द्यां च रात्रीमजायेथा यां च प्रेतासि तदुभयमंतरेणेष्टापूर्तं ते लोकं सुकृतमायुः प्रजां
वृंजीय यदि मे द्रुह्येरिति स य इच्छेदेवंवित्क्षत्रियो ऽहं सर्वा जितीर्जयेयमहं सर्वांल्लोका-
न्विंदेयमहं सर्वेषां राज्ञां श्रैष्ठ्यमतिष्ठां परमतां गच्छेयं साम्राज्यं भौज्यं स्वाराज्यं वैरा-

॥१३॥

ज्यंपारमेष्ठ्यंराज्यंमाहाराज्यमाधिपत्यमहंसमंतपर्यायीस्यांसार्वभौमः सार्वायुष
आंतदापरार्धात्पृथिव्यैसमुद्रपर्यंतायाएकराळितितंसनविचिकित्सेत्सब्रूयात्सह
श्रद्धयायांचरात्रीमजायेहंयांचप्रेतास्मितदुभयमंतरेणेष्टापूर्तंमेलोकंसुकृत
मायुःप्रजांवृंजीथायदितेद्रुह्येयमिति ॥१५॥ अथततोब्रूयाच्चतुष्टयानिवान
स्पत्यानिसंभरतन्यग्रोधस्यौदुंबराण्याश्वत्थानिप्लाक्षाणीतिक्षत्रंवाएतद्वन
स्पतीनांयन्न्यग्रोधोयन्न्यग्रोधानिसंभरंतिक्षत्रमेवास्मिंस्तद्दधातिभौज्यंवा
एतद्वनस्पतीनांयदुदुंबरोयदौदुंबराणिसंभरंतिभौज्यमेवास्मिंस्तद्दधाति
म्राज्यंवाएतद्वनस्पतीनांयदश्वत्थोयदाश्वत्थानिसंभरंतिसाम्राज्यमेवा

(२०२)

अ॰
॥१४॥

स्तद्दधाति स्वाराज्यं वा ह वा एतद्वैराज्यं च वनस्पतीनां यत्प्लक्षो यत्प्लाक्षाणि संभ-
राज्यं वैराज्यमेवास्मिंस्तद्दधात्यथ ततो ब्रूयाच्चतुष्टय्या न्योषधानि संभरंततोक्म-
तो निव्रीहीणां महाव्रीहीणां प्रियंगूनां यवानामिति क्षत्रं वा एतदोषधीनां यद्व्रीहय-
यद्व्रीहीणां तोक्मं संभरंति क्षत्रमेवास्मिंस्तद्दधाति साम्राज्यं वा एतदोषधीनां य-
न्महाव्रीहयो यन्महाव्रीहीणां तोक्मं संभरंति साम्राज्यमेवास्मिंस्तद्दधाति भौज्यं
वा एतदोषधीनां यत्प्रियंगवो यत्प्रियंगूनां तोक्मं संभरंति भौज्यमेवास्मिंस्तद्दधा-
ति सैनान्यं वा एतदोषधीनां यद्यवा यद्यवानां तोक्मं संभरंति सैनान्यमेवास्मिंस्त- ॥१
द्दधाति ॥१६॥२॥ अथास्मा औदुंबरीमासंदीं संभरंति तस्या उक्तं ब्राह्मणमौदुंबरश्च ब १

मसोवापात्रीवौदुंबरस्तास्त्वातानेतान्त्संभारान्संभृत्यौडुंबर्यांपात्र्यांवांचमसेवासमा
वपेयुस्तेषुसमोप्तेषुदधिमधुसर्पिरातपवर्ष्या आपोभ्यानीयप्रतिष्ठाप्यैतामासंदी
मभिमंत्रयतब्रह्मन्ब्रतरथंतरंचपूर्वौपादौभवतांवैरूपंचवैराजंचापरौशाक्वररैवते
शीर्षण्यनौधसंचकालेयंचानूच्ये ऋचःप्राचीनातानाःसामानितिरश्चीनवाया
यजूंष्यतीकाशायश आस्तरणंश्रीरुपबर्हणंसविताचतेबृहस्पतिश्चपूर्वौपादौ
धारयतांवायुश्चपूषाचापरौमित्रावरुणौशीर्षण्येअश्विनावनूच्येइत्यथैनमेताम्
संदीमारोहयेद्वसवस्त्वागायत्रेणछंदसात्रिवृतास्तोमेनरथंतरेणसाम्नारोहं
तानन्वारोहसाम्राज्यायरुद्रास्त्वात्रैष्टुभेनछंदसापंचदशेनस्तोमेनबृहता

अ॰
॥१५॥

म्नारोहंतु तानन्वारोह भौज्यायादित्यास्त्वा जागतेन छंदसा सप्तदशेन स्तोमेन
ण साम्नारोहंतु तानन्वारोह स्वाराज्याय विश्वे त्वा देवा आनुष्टुभेन छंदसैकविंशे
मेन वैराजेन साम्नारोहंतु तानन्वारोह वैराज्याय मरुतश्च त्वांगिरसश्च देवा अ
छंदसा छंदसा त्रयस्त्रिंशेन स्तोमेन रैवतेन साम्नारोहंतु तानन्वारोह पारमेष्ठ्याय
साध्याश्च त्वाप्त्याश्च देवाः पाङ्क्तेन छंदसा त्रिणवेन स्तोमेन शाक्वरेण साम्नारोहंतु ता
नन्वारोह राज्याय माहाराज्याय आधिपत्याय स्वावश्यायातिष्ठायारोहेत्येतामासंदी
मारोहयेत्तमेतस्यामासंद्यामासीनं राजकर्त्तारो ब्रूयुर्न वा अनभ्युत्क्रुष्टः क्षत्रियो
वीर्यं कर्तुमर्हत्यभ्येनमुत्क्रोशामेति तथेति तं राजकर्त्तारोभ्युत्क्रोशंतीमं जना अ

भ्युत्क्रोशंतसंम्राजंसाम्राज्यंभोजंभोजपितरंस्वराजंस्वाराज्यंविराजंवैराज्यंपरमेष्ठि
नंपारमेष्ठ्यंराजानंराजपितरंक्षत्रमजनिक्षत्रियोजनिविश्वस्यभूतस्याधिपतिरजनि
विशामत्ताजन्यमित्राणांहंताजनिब्राह्मणानांगोप्ताजनिधर्मस्यगोप्ताजनीतितम
भ्युत्क्रुष्टमेवंविदभिषेक्ष्यन्नेतयर्चाभिमंत्रयेत ॥१७॥ ३॥ निषसादधृतव्रतोवरुणः
पस्त्यास्वा। साम्राज्यायभोज्यायस्वाराज्यायवैराज्यायपारमेष्ठ्यायराज्यायमाहारा
ज्या .. धिपत्यायस्वावश्यायातिष्ठायसुक्रतु रितितमेतस्यामासंद्यामासीनमेवंवि
त्पुरस्तात्तिष्ठन्प्रत्यंङ्मुखओडुंबर्यार्द्रयाशाखयासपलाशयाजातरूपमयेनचपा
त्रेणांतर्हितयाभिषिंचतीमाआपःशिवतमाइत्येतेनतृचेनदेवस्यत्वेतिचयजुषाभू

(204)

अं०
॥१६॥

वस्वरित्यैताभिश्चव्याहृतिभिः॥ १८॥ ४॥ प्राच्यांत्वादिशिवसवोदेवाःषड्भिश्चैवपं
रहोभिरभिषिंचंत्वेतेनचतृचेनैतेनचयजुषैताभिश्चव्याहृतिभिःसाम्राज्यायद
स्यांत्वादिशिरुद्रादेवाःषड्भिश्चैवपंचविंशैरहोभिरभिषिंचंत्वेतेनचतृचेनैतेनचयजु
भिश्चव्याहृतिभिर्भौज्यायप्रतीच्यांत्वादिस्यादित्यादेवाःषड्भिश्चैवपंचविंशैरहोभि
भिषिंचंत्वेतेनचतृचेनैतेनचयजुषैताभिश्चव्याहृतिभिःस्वाराज्यायोदीच्यांत्वादिशि
विश्वेदेवाःषड्भिश्चैवपंचविंशैरहोभिरभिषिंचंत्वेतेनचतृचेनैतेनचयजुषैताभिश्चव्या
हृतिभिर्वैराज्यायोर्ध्वायांत्वादिशिमरुतश्चांगिरसश्चदेवाःषड्भिश्चैवपंचविंशैरहोभि ॥
रभिषिंचंत्वेतेनचतृचेनैतेनचयजुषैताभिश्चव्याहृतिभिःपारमेष्ठ्यायास्यांत्वाध्रु
वायांमध्यमायांप्रतिष्ठायांदिशिसाध्याश्चाप्त्याश्चदेवाःषड्भिश्चैवपंचविंशैरहो

भिरभिषिंचंत्वेतेन च तृचेनैतेन च यजुषैताभिश्च व्याहृतिभी राज्याय माहाराज्यायाधि
पत्याय स्वावश्यायातिष्ठायेति स परमेष्ठी प्राजापत्यो भवति स एतेनैन्द्रेण महाभिषेकेणा
भिषिक्तः क्षत्रियः सर्वा जितीर्जयति सर्वांल्लोकान्विंदति सर्वेषां राज्ञां श्रैष्ठ्यमतिष्ठां पर
मतां गच्छति साम्राज्यं भौज्यं स्वाराज्यं वैराज्यं पारमेष्ठ्यं राज्यं माहाराज्यमाधिपत्यं जि
त्वास्मिंल्लोके स्वयंभूः स्वराळमृतोमुष्मिन्स्वर्गे लोके सर्वान्कामानाप्त्वामृतः संभवति
यमेतेनैन्द्रेण महाभिषेकेण क्षत्रियं शापयित्वाभिषिंचति ॥ १९ ॥ ५ इन्द्रियं वा एत
स्मिंल्लोके यद्दधि यद्दध्नाभिषिंचतीन्द्रियमेवास्मिंस्तद्दधाति रसो वा एष ओषधिव
तिषु यन्मधु यन्मध्वाभिषिंचति रसमेवास्मिंस्तद्दधाति तेजो वा एतत्पशूनां यद्घृ

अ.
॥१७॥

च तेनाभिषिंचति तेज एवास्मिंस्तद्दधात्यमृतं वा एतदस्मिंल्लोके यद्धिरणिषिं-
तत्वमेवास्मिंस्तद्दधाति सोभिषिक्तोभिषेक्त्रे ब्राह्मणाय हिरण्यं दद्यात्सहस्रं द-
त्क्षेत्रं चतुष्पाद्दद्यादथाप्याहुरसंख्यातमेवापरिमितं दद्यादपरिमितो वै क्षत्रि-
परिमितस्यावरुध्या इत्यथास्मै सुराकंसं हस्त आदधाति स्वादिष्ठया मदिष्ठया प-
वस्व सोम धारया। इंद्राय पातवे सुत इति तां पिबेद्यदत्र शिष्टं रसिनः सुतस्य यदिं-
द्रो अपिबच्छचीभिः॥ इदं तदस्य मनसा शिवेन सोमं राजानमिह भक्षयामि। अभि
त्वा वृषभा सुते सुतं सृजामि पीतये॥ तृंपा व्यश्नुही मदमिति यो ह वाव सोमपी
थः सुरायां प्रविष्टः स हैव तेनैन्द्रेण महाभिषेकेणाभिषिक्तस्य क्षत्रियस्य भक्षि

॥१

तोभवतिनसुरातांपीत्वाभिमंत्रयेतापामसोमंशान्तोभवेतितद्यथैवादःप्रियःपुत्रःपित
रंप्रियावाजायापतिंसुखंशिवमुपस्पृशाशाविस्रसाएवंहवैतनैन्द्रेणमहाभिषेकेणा
भिषिक्तस्यक्षत्रियस्यसुरावासोमोवान्यद्वान्नाद्यंसुखंशिवमुपस्पृशतसाविं च
सः॥२०॥६॥ एतेनहवाऐंद्रेणमहाभिषेकेणतुरःकावषेयोजनमेजयंपारिक्षितम
भिषिषेचतस्मादुजनमेजयःपारिक्षितःसमंतंसर्वतःपृथिवींजयन्परीयायाश्वे
नचमेध्येनेजेतदेषाभियज्ञगाथागीयते॥ आसंदीवतिधान्यादंरुक्मिणंहरितः
अं॥ अश्वंबबंधसारंगंदेवेभ्योजनमेजयइत्येतेनहवाऐंद्रेणमहाभिषेकेणच्यव
गेवःशार्यातिमानवमभिषिषेचतस्मादुशार्यातोमानवःसमंतंसर्वतःपृथिवीं
ते

206

अ॰
॥१८॥

रीयायाश्वेन च मेध्येनेजे देवानां हापि सत्रे गृहपतिरास ऐतेन ह वा ऐंद्रेण महाभिषे॰
सोमशुष्मा वाजरत्नायनः शतानीकं सात्राजितमभिषिषेच तस्मादु शतानीकः सा
जितः समंतं सर्वतः पृथिवीं जयन्परीयायाश्वेन च मेध्येनेज एतेन ह वा ऐंद्रेण मह
भिषेकेण पर्वतनारदावांबाष्ठ्यमभिषिषिचतुस्तस्मादांबाष्ठ्यः समंतं सर्वतः पृथि
वीं जयन्परीयायाश्वेन च मेध्येनेज एतेन ह वा ऐंद्रेण महाभिषेकेण पर्वतनारदौ यु
धांश्रौष्ठिमौग्रसैन्यमभिषिषिचतुस्तस्मादु युधांश्रौष्ठिरौग्रसैन्यः समंतं सर्वतः पृ
थिवीं जयन्परीयायाश्वेन च मेध्येनेज एतेन ह वा ऐंद्रेण महाभिषेकेण कश्यपो विश्व
कर्माणं भौवनमभिषिषेच तस्मादु विश्वकर्मा भौवनः समंतं सर्वतः पृथिवीं जयन्प

॥१८॥

[OrderDescription]
,CREATED=02.09.20 16:00
,TRANSFERRED=2020/09/02 at 16:48:59
,PAGES=415
,TYPE=STD
,NAME=S0003575
,Book Name=M-1050-ETREY BRAHAMAN
,ORDER_TEXT=
,[PAGELIST]
,FILE1=00000001.TIF
,FILE2=00000002.TIF
,FILE3=00000003.TIF
,FILE4=00000004.TIF
,FILE5=00000005.TIF

FILE6=00000006.TIF
,FILE7=00000007.TIF
,FILE8=00000008.TIF
,FILE9=00000009.TIF
,FILE10=00000010.TIF
,FILE11=00000011.TIF
,FILE12=00000012.TIF
,FILE13=00000013.TIF
,FILE14=00000014.TIF
,FILE15=00000015.TIF
,FILE16=00000016.TIF
,FILE17=00000017.TIF
,FILE18=00000018.TIF
,FILE19=00000019.TIF

FILE20=00000020.TIF
,FILE21=00000021.TIF
,FILE22=00000022.TIF
,FILE23=00000023.TIF
,FILE24=00000024.TIF
,FILE25=00000025.TIF
,FILE26=00000026.TIF
,FILE27=00000027.TIF
,FILE28=00000028.TIF
,FILE29=00000029.TIF
,FILE30=00000030.TIF
,FILE31=00000031.TIF
,FILE32=00000032.TIF
,FILE33=00000033.TIF

FILE34=00000034.TIF
,FILE35=00000035.TIF
,FILE36=00000036.TIF
,FILE37=00000037.TIF
,FILE38=00000038.TIF
,FILE39=00000039.TIF
,FILE40=00000040.TIF
,FILE41=00000041.TIF
,FILE42=00000042.TIF
,FILE43=00000043.TIF
,FILE44=00000044.TIF
,FILE45=00000045.TIF
,FILE46=00000046.TIF
,FILE47=00000047.TIF

FILE48=00000048.TIF
,FILE49=00000049.TIF
,FILE50=00000050.TIF
,FILE51=00000051.TIF
,FILE52=00000052.TIF
,FILE53=00000053.TIF
,FILE54=00000054.TIF
,FILE55=00000055.TIF
,FILE56=00000056.TIF
,FILE57=00000057.TIF
,FILE58=00000058.TIF
,FILE59=00000059.TIF
,FILE60=00000060.TIF
,FILE61=00000061.TIF

FILE62=00000062.TIF
,FILE63=00000063.TIF
,FILE64=00000064.TIF
,FILE65=00000065.TIF
,FILE66=00000066.TIF
,FILE67=00000067.TIF
,FILE68=00000068.TIF
,FILE69=00000069.TIF
,FILE70=00000070.TIF
,FILE71=00000071.TIF
,FILE72=00000072.TIF
,FILE73=00000073.TIF
,FILE74=00000074.TIF
,FILE75=00000075.TIF

FILE76=00000076.TIF
,FILE77=00000077.TIF
,FILE78=00000078.TIF
,FILE79=00000079.TIF
,FILE80=00000080.TIF
,FILE81=00000081.TIF
,FILE82=00000082.TIF
,FILE83=00000083.TIF
,FILE84=00000084.TIF
,FILE85=00000085.TIF
,FILE86=00000086.TIF
,FILE87=00000087.TIF
,FILE88=00000088.TIF
,FILE89=00000089.TIF

FILE90=00000090.TIF
,FILE91=00000091.TIF
,FILE92=00000092.TIF
,FILE93=00000093.TIF
,FILE94=00000094.TIF
,FILE95=00000095.TIF
,FILE96=00000096.TIF
,FILE97=00000097.TIF
,FILE98=00000098.TIF
,FILE99=00000099.TIF
,FILE100=00000100.TIF
,FILE101=00000101.TIF
,FILE102=00000102.TIF
,FILE103=00000103.TIF

FILE104=00000104.TIF
,FILE105=00000105.TIF
,FILE106=00000106.TIF
,FILE107=00000107.TIF
,FILE108=00000108.TIF
,FILE109=00000109.TIF
,FILE110=00000110.TIF
,FILE111=00000111.TIF
,FILE112=00000112.TIF
,FILE113=00000113.TIF
,FILE114=00000114.TIF
,FILE115=00000115.TIF
,FILE116=00000116.TIF
,FILE117=00000117.TIF

FILE118=00000118.TIF
,FILE119=00000119.TIF
,FILE120=00000120.TIF
,FILE121=00000121.TIF
,FILE122=00000122.TIF
,FILE123=00000123.TIF
,FILE124=00000124.TIF
,FILE125=00000125.TIF
,FILE126=00000126.TIF
,FILE127=00000127.TIF
,FILE128=00000128.TIF
,FILE129=00000129.TIF
,FILE130=00000130.TIF
,FILE131=00000131.TIF

FILE132=00000132.TIF
,FILE133=00000133.TIF
,FILE134=00000134.TIF
,FILE135=00000135.TIF
,FILE136=00000136.TIF
,FILE137=00000137.TIF
,FILE138=00000138.TIF
,FILE139=00000139.TIF
,FILE140=00000140.TIF
,FILE141=00000141.TIF
,FILE142=00000142.TIF
,FILE143=00000143.TIF
,FILE144=00000144.TIF
,FILE145=00000145.TIF

FILE146=00000146.TIF
,FILE147=00000147.TIF
,FILE148=00000148.TIF
,FILE149=00000149.TIF
,FILE150=00000150.TIF
,FILE151=00000151.TIF
,FILE152=00000152.TIF
,FILE153=00000153.TIF
,FILE154=00000154.TIF
,FILE155=00000155.TIF
,FILE156=00000156.TIF
,FILE157=00000157.TIF
,FILE158=00000158.TIF
,FILE159=00000159.TIF

FILE160=00000160.TIF
,FILE161=00000161.TIF
,FILE162=00000162.TIF
,FILE163=00000163.TIF
,FILE164=00000164.TIF
,FILE165=00000165.TIF
,FILE166=00000166.TIF
,FILE167=00000167.TIF
,FILE168=00000168.TIF
,FILE169=00000169.TIF
,FILE170=00000170.TIF
,FILE171=00000171.TIF
,FILE172=00000172.TIF
,FILE173=00000173.TIF

FILE174=00000174.TIF
,FILE175=00000175.TIF
,FILE176=00000176.TIF
,FILE177=00000177.TIF
,FILE178=00000178.TIF
,FILE179=00000179.TIF
,FILE180=00000180.TIF
,FILE181=00000181.TIF
,FILE182=00000182.TIF
,FILE183=00000183.TIF
,FILE184=00000184.TIF
,FILE185=00000185.TIF
,FILE186=00000186.TIF
,FILE187=00000187.TIF

FILE188=00000188.TIF
,FILE189=00000189.TIF
,FILE190=00000190.TIF
,FILE191=00000191.TIF
,FILE192=00000192.TIF
,FILE193=00000193.TIF
,FILE194=00000194.TIF
,FILE195=00000195.TIF
,FILE196=00000196.TIF
,FILE197=00000197.TIF
,FILE198=00000198.TIF
,FILE199=00000199.TIF
,FILE200=00000200.TIF
,FILE201=00000201.TIF

FILE202=00000202.TIF
,FILE203=00000203.TIF
,FILE204=00000204.TIF
,FILE205=00000205.TIF
,FILE206=00000206.TIF
,FILE207=00000207.TIF
,FILE208=00000208.TIF
,FILE209=00000209.TIF
,FILE210=00000210.TIF
,FILE211=00000211.TIF
,FILE212=00000212.TIF
,FILE213=00000213.TIF
,FILE214=00000214.TIF
,FILE215=00000215.TIF

FILE216=00000216.TIF
,FILE217=00000217.TIF
,FILE218=00000218.TIF
,FILE219=00000219.TIF
,FILE220=00000220.TIF
,FILE221=00000221.TIF
,FILE222=00000222.TIF
,FILE223=00000223.TIF
,FILE224=00000224.TIF
,FILE225=00000225.TIF
,FILE226=00000226.TIF
,FILE227=00000227.TIF
,FILE228=00000228.TIF
,FILE229=00000229.TIF

FILE230=00000230.TIF
,FILE231=00000231.TIF
,FILE232=00000232.TIF
,FILE233=00000233.TIF
,FILE234=00000234.TIF
,FILE235=00000235.TIF
,FILE236=00000236.TIF
,FILE237=00000237.TIF
,FILE238=00000238.TIF
,FILE239=00000239.TIF
,FILE240=00000240.TIF
,FILE241=00000241.TIF
,FILE242=00000242.TIF
,FILE243=00000243.TIF

FILE244=00000244.TIF
,FILE245=00000245.TIF
,FILE246=00000246.TIF
,FILE247=00000247.TIF
,FILE248=00000248.TIF
,FILE249=00000249.TIF
,FILE250=00000250.TIF
,FILE251=00000251.TIF
,FILE252=00000252.TIF
,FILE253=00000253.TIF
,FILE254=00000254.TIF
,FILE255=00000255.TIF
,FILE256=00000256.TIF
,FILE257=00000257.TIF

FILE258=00000258.TIF
,FILE259=00000259.TIF
,FILE260=00000260.TIF
,FILE261=00000261.TIF
,FILE262=00000262.TIF
,FILE263=00000263.TIF
,FILE264=00000264.TIF
,FILE265=00000265.TIF
,FILE266=00000266.TIF
,FILE267=00000267.TIF
,FILE268=00000268.TIF
,FILE269=00000269.TIF
,FILE270=00000270.TIF
,FILE271=00000271.TIF

FILE272=00000272.TIF
,FILE273=00000273.TIF
,FILE274=00000274.TIF
,FILE275=00000275.TIF
,FILE276=00000276.TIF
,FILE277=00000277.TIF
,FILE278=00000278.TIF
,FILE279=00000279.TIF
,FILE280=00000280.TIF
,FILE281=00000281.TIF
,FILE282=00000282.TIF
,FILE283=00000283.TIF
,FILE284=00000284.TIF
,FILE285=00000285.TIF

FILE286=00000286.TIF
,FILE287=00000287.TIF
,FILE288=00000288.TIF
,FILE289=00000289.TIF
,FILE290=00000290.TIF
,FILE291=00000291.TIF
,FILE292=00000292.TIF
,FILE293=00000293.TIF
,FILE294=00000294.TIF
,FILE295=00000295.TIF
,FILE296=00000296.TIF
,FILE297=00000297.TIF
,FILE298=00000298.TIF
,FILE299=00000299.TIF

FILE300=00000300.TIF
,FILE301=00000301.TIF
,FILE302=00000302.TIF
,FILE303=00000303.TIF
,FILE304=00000304.TIF
,FILE305=00000305.TIF
,FILE306=00000306.TIF
,FILE307=00000307.TIF
,FILE308=00000308.TIF
,FILE309=00000309.TIF
,FILE310=00000310.TIF
,FILE311=00000311.TIF
,FILE312=00000312.TIF
,FILE313=00000313.TIF

FILE314=00000314.TIF
,FILE315=00000315.TIF
,FILE316=00000316.TIF
,FILE317=00000317.TIF
,FILE318=00000318.TIF
,FILE319=00000319.TIF
,FILE320=00000320.TIF
,FILE321=00000321.TIF
,FILE322=00000322.TIF
,FILE323=00000323.TIF
,FILE324=00000324.TIF
,FILE325=00000325.TIF
,FILE326=00000326.TIF
,FILE327=00000327.TIF

FILE328=00000328.TIF
,FILE329=00000329.TIF
,FILE330=00000330.TIF
,FILE331=00000331.TIF
,FILE332=00000332.TIF
,FILE333=00000333.TIF
,FILE334=00000334.TIF
,FILE335=00000335.TIF
,FILE336=00000336.TIF
,FILE337=00000337.TIF
,FILE338=00000338.TIF
,FILE339=00000339.TIF
,FILE340=00000340.TIF
,FILE341=00000341.TIF

FILE342=00000342.TIF
,FILE343=00000343.TIF
,FILE344=00000344.TIF
,FILE345=00000345.TIF
,FILE346=00000346.TIF
,FILE347=00000347.TIF
,FILE348=00000348.TIF
,FILE349=00000349.TIF
,FILE350=00000350.TIF
,FILE351=00000351.TIF
,FILE352=00000352.TIF
,FILE353=00000353.TIF
,FILE354=00000354.TIF
,FILE355=00000355.TIF

FILE356=00000356.TIF
,FILE357=00000357.TIF
,FILE358=00000358.TIF
,FILE359=00000359.TIF
,FILE360=00000360.TIF
,FILE361=00000361.TIF
,FILE362=00000362.TIF
,FILE363=00000363.TIF
,FILE364=00000364.TIF
,FILE365=00000365.TIF
,FILE366=00000366.TIF
,FILE367=00000367.TIF
,FILE368=00000368.TIF
,FILE369=00000369.TIF

FILE370=00000370.TIF
,FILE371=00000371.TIF
,FILE372=00000372.TIF
,FILE373=00000373.TIF
,FILE374=00000374.TIF
,FILE375=00000375.TIF
,FILE376=00000376.TIF
,FILE377=00000377.TIF
,FILE378=00000378.TIF
,FILE379=00000379.TIF
,FILE380=00000380.TIF
,FILE381=00000381.TIF
,FILE382=00000382.TIF
,FILE383=00000383.TIF

FILE384=00000384.TIF
,FILE385=00000385.TIF
,FILE386=00000386.TIF
,FILE387=00000387.TIF
,FILE388=00000388.TIF
,FILE389=00000389.TIF
,FILE390=00000390.TIF
,FILE391=00000391.TIF
,FILE392=00000392.TIF
,FILE393=00000393.TIF
,FILE394=00000394.TIF
,FILE395=00000395.TIF
,FILE396=00000396.TIF
,FILE397=00000397.TIF

FILE398=00000398.TIF
,FILE399=00000399.TIF
,FILE400=00000400.TIF
,FILE401=00000401.TIF
,FILE402=00000402.TIF
,FILE403=00000403.TIF
,FILE404=00000404.TIF
,FILE405=00000405.TIF
,FILE406=00000406.TIF
,FILE407=00000407.TIF
,FILE408=00000408.TIF
,FILE409=00000409.TIF
,FILE410=00000410.TIF
,FILE411=00000411.TIF

FILE412=00000412.TIF
,FILE413=00000413.TIF
,FILE414=00000414.TIF
,FILE415=00000415.TIF
,